

550.013
+6 1.759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1963

1-2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 79. ÉVF. 1-2. SZÁM 1-168 I. BUDAPEST, 1963. JAN.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZFÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, DÜMMERTH DEZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, REJTŐ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, SIKLÓS ANDRÁS egyetemi adjunktus, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BARCZA JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ANTALL JÓZSEF tanár, FODOR OSZKÁR hírlapíró, MARKOVITS GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DINU A. DUMITRESCU, Bukarest, JENEI FERENC, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ny. osztályvezetője, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, HARASZTHY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MOLNÁR NÁNDOR, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára munkatársa, ZOLTÁN JÓZSEF, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA tudományos kutató, KEMÉNY G. GÁBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, MOLNÁR ISTVÁN, a Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Tel: fon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.015.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

550.047
4x 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÖRTÉNETI,
BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKABIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

LXXIX. ÉVFOLYAM
1963.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára I. közl.	301
<i>Csapodi Csaba</i> : Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?	27
<i>Dümmmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635)	43
<i>Herepei János</i> : A XVI—XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakma- beli végzettsége	169
<i>Jordáky Lajos</i> : Az első kolozsvári szocialista munkáslap	214
<i>k.b.</i> : A VIII. Kongresszus után	1
<i>Kóhalmi Béla</i> : A művek sorsa és a bibliográfia	4
<i>M. Pásztor József</i> : Szabad Írás. Irodalmi lap 1934-ben	317
<i>Rejtő István</i> : A Budapesti Napló és a „hírelő” rovat	59
<i>Siklós András</i> : A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919 ...	73
<i>Tóth András</i> : Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolutizmus korában (1790—1823)	186

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Antall József</i> : Fötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése	100
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárcspatakon, II. közl.	92
<i>Csapodi Csaba</i> : Sajtóhibából lett „hiteles korvina”	332
<i>Endrei Walter</i> : Számvetés és Magyar Arithmetica	227
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Egy XVI. századi földrajzi kolligátumról	237
<i>Fodor Oszkár</i> : Szamuely Tibor ismeretlen cikkei	107
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Nagy István élete és gyűjtőmunkája	334
<i>Kókay György</i> : Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről	249
<i>Kókay György</i> : Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában	86
<i>Kozocsa Sándor</i> : Arany János szerkesztői munkásságához	98
<i>Kozocsa Sándor</i> : Petrik Géza vallomása	258
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Két könyvtártörténeti vonatkozású Móra-levél	258
<i>Markovits Györgyi</i> : Egy bátor könyv a fasizmus ellen	260
<i>Markovits Györgyi</i> : „Tiétek a föld!”	110
<i>Scheiber Sándor</i> : Újabb lapok Májmuni Misne Tórájának egy ősnymtatványából	326
<i>Scher Tibor</i> : Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés	340
<i>Szendrey István</i> : Adalék a XVIII. századi magyar papírkészítés történetéhez	240
<i>Szigeti Kilián</i> : A Mátyás-Graduale eredetének kérdése	327
<i>Valkó Arisztid</i> : Mátyás király könyvtárának maradványai és Arany János	333
<i>Vita Zsigmond</i> : Egy reformkori forradalmi röpirat eredete és elterjedése	252

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bohus Jenő</i> : Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus	362
<i>Borsa Gedeon</i> : Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjé- nek megállapítására	263
<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjte- ményekben	344
<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben	116
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi szegedi nyomda kérdése	357

<i>Dumitrescu, Dinu A.</i> : Une édition inconnue d'une „Newe Zeitung” imprimée en Hongrie en 1595	120
<i>Herepei János</i> : Hozzászólás a Heltai—Hcffgreff-nyomda tulajdoncsainak kérdéséhez	268
<i>Jenei Ferenc</i> : Lipsiai Pál levele Melith Péterhez	121
<i>Nagy Barna</i> : Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása	347

FIGYELŐ

<i>Déri Miklósné</i> : A műszaki dokumentáció iránti igény vizsgálata	368
<i>Dezső László</i> : A cirillbetűs címek nemzetközi átírása	271
<i>Haraszthy Gyula</i> : A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei	126
<i>Haraszthy Gyula</i> : A magyar bibliográfia néhány problémája	269
<i>Kozocsa Sándor</i> : Gulyás Pál (1881—1963)	363
<i>Máté Károly</i> : Fitz József 75 éves	364
<i>Molnár Nándor</i> : Közvetlen vagy közvetett átírást?	146
<i>Moravék Endre</i> : Ötven éves a Deutsche Bücherei	123
<i>Szűz Rezső</i> : Mai magyar könyvművészet	273
<i>Tombor Tibor</i> : Tízéves a „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás”	365
<i>Tótkés László</i> : A mikrokártya és a kutatók	130
Hírek	148, 275, 371

SZEMLE

Abbreviaturae Cyrillicae (Ism. <i>Dezső László</i>)	296
Arany János „Kapcsos könyve” (Ism. <i>D. Szemző Piroksa</i>)	155
Autografi delle collezione Giorgio Polacco (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	293
Bako, Elemér: Hungarian abbreviations (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	166
Les bibliothèques dans la République Populaire Roumaine (Ism. <i>Molnár István</i>) ..	168
Carter, John: ABC for book-collectors (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	296
Collison, R. L.: Bibliographical services throughout the world 1950—1959 (Ism. <i>Gombocz István</i>)	283
Deutsche Bücherei 1912—1962 (Ism. <i>Gombocz István</i>)	297
Fairbank, A. J.—Hunt, R. W.: Humanistic script (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>) ..	291
Fleischhack, Curt: Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Szász Károlyné Gillemt Katalin</i>)	282
Grohman, Adolf: Die arabischen Papyri (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	299
Handover, P. M.: Printing in London from 1476 to modern times (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	280
Herrmann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	167
Időszerű gazdasági kérdések irodalma (Ism. <i>Tuszkau Antónia</i>)	286
Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Takács Menyhért</i>) ..	383
Johann Gottlieb Fichte, Verzeichnis des handschriftlichen Nachlasses (Ism. <i>Papp Iránné</i>)	292
Kahla, Martti: Suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta (Ism. <i>N. Sebestyén Irén</i>) ..	384
Két új külföldi orvosi folyóiratjegyzék (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	386
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957 (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	381
Kurrens periodikus kiadványok jegyzéke (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	298
Langlois, Pierre—Mareuil, André: Guide bibliographique des études littéraires (Ism. <i>Rejtő István</i>)	165
Lewis, John: Printed ephemera (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	293
Libri e stampatori in Padova (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	381
Liste der Dokumentationsstellen und Informationsstellen der DDR (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	295
A magyarországi corvinák (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>)	290
Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques (Ism. <i>Tóth András</i>)	162
Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten (Ism. <i>Róna-Tas András</i>) ..	299

Morison, Stanley: Four centuries of fine printing (Ism. B.)	281
Műszaki bibliográfia 1956—1960 (Ism. Csendes Béla)	284
Négy könyvtári évkönyv (Ism. Kéki Béla)	374
Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960 (Ism. Hodinka László)	154
Pálffy Endre: A román irodalom története (Ism. Kemény G. Gábor)	156
Paupié, Karl: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte (Ism. Dezsényi Béla)	164
Plato manuscripts: a catalogue of microfilms (Ism. Kövendi Dénes)	288
Polonia typographica saeculi sedecimi (Ism. Borsa Gedeon)	279
Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek (Ism. Tóth András) ...	379
Schiller-Bibliographie 1893—1958 (Ism. Vízkelety András)	385
Serate d'Opere di Eszterháza (Ism. Takács Menyhért)	159
Stawa, Georg: Alte Exlibris aus Tirol (Ism. Arady Kálmán)	295
Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing (Ism. Kóhalmi Béla)	377
Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona (Ism. Csapodiné Gárdonyi Klara)	163
Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme (Ism. Vértessy Miklós)	387
Újabb exlibris-irodalom (Ism. Galambos Ferenc)	160

A VIII. Kongresszus után

Az országos távlati kutatási feladatok és a tudományos könyvtárak

Történelmünknek ismét egy jelentős fordulóján, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének végső szakaszához érve hirdette meg a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusa az új programot: teljessé tenni a szocializmus győzelmét! „Építsük fel hazánkban *teljesen* a szocialista társadalmat!” — mondja a program. Minden réteg, minden erő összefogására, minden terv és erőfeszítés összehangolására van tehát szükség: a munkásosztály aktivitására és lelkesedésére, a szövetkezeti parasztság összeforrottságára, az értelmiség átgondoltabb munkájára a tervezésben, a tudomány fejlesztésében, a tudományos kutatás eredményeinek hasznosításában és művelődésünk színvonalának emelésében.

Az osztályharc módosuló jellege, formái és eszközei következtében a feladatok két fő területen a legjelentősebbek: a szocialista gazdaság megerősítése, fejlesztése és a szocialista tudat kialakulása területén. Akár az ipar, akár a mezőgazdaság fejlesztésének a kongresszusi határozatban kifejtett feladataira vetjük tekintetünket, a cél: a szocializmus teljes felépítése csak a termelékenység emelése, gazdagosságának fokozása útján érhető el. Az iparban a műszaki fejlesztéssel, a mezőgazdaságban a nagyüzemi termelés korszerű anyagi és technikai bázisának kiépítésével. Itt is, ott is tudományos feladatok jelentkeznek. De akár a gyártási technológia világszínvonalra emeléséről, akár az öntözési és talajjavító munkálatok meggyorsításáról legyen is szó, a fejlettebb szocialista gazdaság szakmailag képzettebb, művelt és öntudatos dolgozókat követel, és így ró a program a tudomány műhelyeinek, a különböző fokozatú oktató és ismeretterjesztő intézetek és — nem kis mértékben — könyvtáraink dolgozóira jelentős feladatokat, de nagyobb felelősséget is.

A népgazdaság fejlesztésének követelménye élesen előtérbe állítja a tudományos tájékoztatás és dokumentáció eredményesebb felhasználásának problémáit. Ami a természettudományi, műszaki, mezőgazdasági és orvosi könyvtárakat illeti, szolgáltatásaik elismerten sokrétűek (referáló lapok, témafigyelés, expressz-információ, témadokumentáció, röplapbibliográfiák, szakbibliográfiák stb.). Alig lehetne ezek közé még újabb formákat beiktatni. Szolgáltatásaik egyes formái mégis gyorsíthatók: a referáló lapok folyamatosan kiegészítendő kumulatív indexeinek elkészítése pl. a retrospektív szakbibliográfiákra szánt idő megtakarításával. A témák számát, országos központi szerv közbenjöttével a gyorsítás érdekében az égetően sürgősekre csökkenteni lehetne. Hiba volna azt hinni, hogy a tudományos kutatómunkának az a sajátossága, hogy eredményei viszonylag hosszú idő alatt érnek be, alkalmazható a könyvtári munka ütemére is. Az az idő, amely a kutatómunka kezdete, majd elért eredményeinek gyümölcsöző felhasználása közé esik, lerövidíthető a könyvtári szolgáltatásokra

való jobb felkészültséggel. Igaz, itt felvethető, hogy a tudományos könyvtáraink tájékoztató szolgálatával szemben támasztott igények nem eléggé ismertek, mert a kapcsolat a könyvtárosok és kutató intézetek dolgozói között — nem is könyvtárosaink hibájából — nem a kívánt mértékben szoros.

Könyvtárosaink értekezletein többször volt már szó igénykutatásról és a könyvtári szolgáltatások hatékonyságának elemzéséről. Felhasználhatók már egy lefolytatott ankét megválaszolt kérdőíveinek tanulságai, de mindezek csak kezdő lépések; többre van szükség. A törvényerőre emelt országos távlati tudományos kutatási terv 73 fő feladata közül 58 a matematikai, fizikai, kémiai, geofizikai, biológiai, a műszaki, mezőgazdasági és orvostudományi kutató intézetek könyvtárait, az országos szakkönyvtárakat és általános tudományos könyvtáraink munkáját érintik és igénylik. A fő feladatokon belül, a feladatok, a témacsoportok és témák forrásigényeket, állománykiegészítéseket vetnek fel, ezeket a megfelelő tudományágakat könyvtárosainak az érdekelt kutatókkal a feladatok sürgősségi sorrendjében külön-külön meg kell vitatniuk, és ezeket az érintkezéseket rendszerré, ünnepélyességtől mentessé, közvetlenné kell tenniük. Rá kell bírni kutatóinkat, nyilatkozzanak a könyvtári szolgáltatások hatékonyságáról. Ha a műszaki és mezőgazdasági fejlesztésben, de különösen a nagyobb hangsúllyal kiemelt műszer- és híradástechnikai iparban most élesen előtérbe kerül az elért eredmények gyors realizálásának kérdése,¹ úgy ennek vannak könyvtári konzekvenciái is, amelyek tanulságosak más termelési és más kutatási ágazatok könyvtárai számára is. Éspedig az a tanulság: milyen fontossá lett az idő kérdése, amit megnyerni segíthetünk a feltáró munka és egyéb könyvtári szolgáltatások idejének lerövidítésével.

A VIII. kongresszus kijelölte másik főterületen a szocialista tudat és történelemszemlélet kialakítása és népünk tudatába való bevitele, a fejlett esztétikai kultúrájú szocialista emberideál tudományos megalapozása — a társadalmi-történeti és humán tudományok feladata — csak viszonylagosan kevésbé égető feladatok, mint a népgazdaság fejlesztését szolgáló tudományoké. Az országos távlati tudományos terv 13 idevágó fő feladatot tartalmaz. E kutatási ágazatokat szembeötlően jellemzi az, hogy a megkívánt felkészülés rendkívül időigényes, mert a bonyolult történelmi összefüggések tisztázásához a viták sorozatára van szükség. (Ezek a viták — immár tisztultabb légkörben — a XXII. Kongresszus óta kaptak nagy lendületet.) Jellemzi e kutatási ágazatokat az is, hogy a kutatói munka szorosan ráépül a nagy általános tudományos könyvtárak, a szakkönyvtárak és a levéltárak feltáró munkájára. Éppen ezért itt is szükséges, hogy kutatók és könyvtárosok együtt beszéljék meg a távlati feladatokból eredő teendőiket. Így könnyebben érhető el, hogy a feltáró munka együtt haladhat a kutatással, de elérendő az is, hogy könyvtáraink tudományos dolgozói egyenrangú partnerekként vegyenek részt a forráskutatás, a forráskiadványok, kézikönyvek munkálataiban. Ezt a közösségi munkát nemcsak e terület könyvtári hagyományai indokolják, de a MTA Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága által gondozott munkálatok, a feltáró munka nagy kooperációs vállalkozásainak eddigi eredményei is (az *Országos ősnymtatványkatalógus*, az *RMK*, az *Ephemerides Hungaricae* első köteteinek lektorálásra kész kéziratai, a Magyarország könyvtáraiban fellelhető külföldi folyóiratok

¹ Ld. erről: HARDY Gyula: *Az ipari tudományos kutatás hatékonyságának növelése*. Társ. Szle. 1962. 11. 10—11. 1. és: *Beszélgetés Jánossy Lajos akadémikussal a másfél milliárdos műszaki alapról, a tudománytervezés problémáiról és a matematikai oktatás feladatairól*. (R. FARKAS Klára riportja) Magy. Nemzet. 1963. jan. 13. 7. 1.

központi címjegyzékének máris használható cédulakatalógusa stb.); mindezek további új kutatások alapjait teremtik meg. Kiemelt feladatként jelentkezik e területen a Kongresszus határozatainak szellemében a XX. század történetének és irodalomtörténetének, a munkásosztály és parasztság művelődési törekvései történetének forrás-feltáró munkája. Harmadik jellemző vonása a tudományok e csoportjának az, hogy a kutatással szinte párhuzamosan halad az eredmények tudományos-népszerűsítő munkája, s hogy a kikristályosodott elvek csak olvasás, ismeretterjesztés útján — csak lassan — hatolnak be a közönség tudatába. Mégis fennáll egyes ágazatokban itt is a „gyors realizálás” követelménye az államvezetés igényei következtében pl. a közgazdaságtudományi és jogi szak-könyvtárak tájékoztató szolgálataival szemben.

A tudományos könyvtárakkal szemben támasztott követelmények teljesítéséhez az is hozzátartozik, hogy munkájuk módszereit is elemzés alá vessék. Munkájuk hatékonyságát maguk is ellenőrizhetik, ha ezt tudományosan megvizsgálják. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya most tette közzé *Pályázati felhívását* a könyvtári munka eredményességét vizsgáló tanulmányok elkészítése érdekében. A 21 pályázati tétel között megtaláljuk a műszaki és szakirodalmi tájékoztatás, az adattárolás és visszakeresés, az osztályozás, az állományelemzés kérdéseinek, a könyvtárak részvételével végzendő népművelő munka elmélyítésének kutatói feladatait.

Mindez együttvéve kívánja szolgálni a kulturális életünkben ma végbe menő szocialista forradalom győzelmének kilátásait.

k. b.

KÓHALMI BÉLA

A művek sorsa és a bibliográfia

A bibliográfusok maguk is elégedetlenek az irodalom és ezen belül a szépirodalom bibliográfiájával. Különösen áll ez a világirodalmi összefoglalókra, amelyek válogatása nem kielégítő és nem felel meg a humanista hagyományoknak. Ez a hagyomány is — összegyűjteni és leírni a tudós világ számára minden számukra fontos írásos emléket — válogatáson alapult, akár a goethei értelmezésű világirodalom („... als Auslese des Musterhaften zum Behufe einer höheren Weltbildung”).¹ A humanizmus nagy bibliográfusa, Conrad GESNER nyugodtan nevezhette bibliográfiáját egyetemesnek, mert az ő világának minden tudományát, egész szellemi kincstárát — beleértve a szépirodalmat is — összegyűjthette a „három szent nyelv” írott és nyomtatott emlékeiből. A gesneri hagyomány — a vulgáris nyelveken írott művekkel bővített bibliográfiákban — századokon át tovább élt. Új átdolgozók kezében élő eszköz maradt a gesneri mű vagy kétszáz éven át maga is. A tovább élés a XIX. században a század közepéig már azt jelentette, hogy csak a „jelentős művek” kaphatnak helyet, de Jacques Charles BRUNET, F. A. EBERT és J. G. T. GRAESSE monumentális szintézisei lényegileg térbeli, időbeli, tárgybeli korlátokat nem szabtak gyűjtésüknek. Napjaink világirodalmi szintézisei már igen gyakran lemondanak a szellemi kincstár nem szépirodalmi értékeiről. Összefoglaló világirodalmi segédkönyveinkben a nem szépirodalmi gyűjtés már csak „szomszédos anyag”: kutatási kellék, semmi több.

Konkrétebben ezek a panaszok:

1. A világirodalom újkori bibliográfiai szintéziseiben a szépirodalom kerül előtérbe, mégpedig túlnyomóan a világnyelveken írottak, a kis nemzetek irodalmából való válogatás esetleges; a tudományos irodalom egyetemes érdeklődésre számot tartó alkotásait is egybefoglaló szintézisekre rányomódik annak a nemzetnek a bélyege, amelynek műhelyében a szintézis készült; sikeres nemzetközi együttműködés nem bontakozott ki;

2. az irodalmi és irodalomtudományi nagy szintézisek — a nemzetiek — késlekednek és vajmi ritkán érnek el századunk derekáig;

3. az irodalomtudomány szintéziseiben a művek leírása elnagyolt, túlságosan leegyszerűsített, elhagyják a könyvtörténeti, kiadástörténeti adatokat. A bibliográfiák szüntelenül változó módszerei miatt a kutató a segédkönyvek rendkívül sokféle fajtájához kénytelen szinte egyidőben folyamodni.

Milyen egyszerű is volt a GESNERhez, BRUNET-hez vagy GRAESSÉhez folyamodók, a velük még beérők dolga. Nekik csak egy megnyugtatóan nagy bibliográfia módszerével kellett megbarátkozniuk. Az utolsó száz esztendő megajándékozott minket a bibliográfiák sok fajtájával, de ezek csak akkor nyílnak

¹ GOETHE—ECKERMANN, 31. Jan. 1827. Bd. 1. 236—37. l.

meg előttünk, ha használat előtt elolvassuk előszavukat, hogy elmagyaráztassék nekünk szerkesztésük módszere. Mert ahány, annyiféle, s a nélkülözhetetlen információs anyag sokféle szerkezetű bibliográfiában oszlik meg: a kutatónak a tizenöt-húszféle bibliográfiára szinte egy időben szüksége lehet, ha kérdéseire feleletet keres.

Célszerűnek az látszott, hogy a segédkönyvekben gazdag nemzetek irodalomtudományi apparátusát — főleg a franciáét — nézzük meg közelebbről.

Sietünk mindjárt a megnyugtatóssal: nem a pontatlanul megfogalmazott teljességet kérjük számon a kezünk között levő nem egy segédkönyvtől: GRAESSÉÉK óta az általuk gondozott századok irodalma az elmúlt kilencven év alatt felgazdagodott új irodalmi felfedezésekkel. Egy a XIX. század derekáig terjedő szintézis mindenképpen gazdagabb lenne, mint az övék. Nem ebben látjuk a hibát, hanem abban, hogy az új világirodalmi összefoglalók megmaradtak négy-öt európai nyelv szellemi határai között, s e határok közé csak szűk réseken át szivárogtak be a kis nemzetek írásai, a MOMMSEN emlegette „extra litterarum commercium”.

Nem könnyű rendet teremteni az irodalomtudományi segédkönyvek érdekében. A kutató okosan teszi — hiszen nem tehet mást — ha olyannak veszi őket, amilyenek, s igyekszik legjobb tulajdonságaik szerint hasznukat venni. A típusok kialakultak és ezek között a szerkesztésben kiemelkedők, a beváltak, ha vontatottan is, nagy ritkán hiánytalan sorozattá egészülnek ki.

A „beavatottakra” gondolunk, amikor az információkkal szolgáló segédkönyvek és elsősorban bibliográfiák fölött szemlét tartunk azzal a céllal, hogy rámutassunk: amit a kutató nem talál meg az egyikben, esetleg megtalálja a másik fajta segédkönyvben.

Vizsgálódásunk szerint a kutatóhoz abban a pillanatban szegődünk úti-társul, amikor ez már túljutott az *első lépcsőn*, az életrajzi bibliográfiákon, s megkezdí a részletekben való alaposabb tájékozódást. A bio-bibliográfiák és ezek gyűjteménye az ősfarmája a bibliográfiának, s első kézmozdulatunkkal ma is feléjük nyúlunk. Milyen segédkönyv-típusok állanak még itt rendelkezésére?

1. Ha témája nemzeti irodalmi téma is, szüksége van világirodalmi kitekintésre, a *művek szinoptikus időrendi táblázatára*. A legújabb kor adatait, az európai szellemi közösségbe beletartozó kis nemzetek jelentős alkotásait is magában foglalóra. Alaposabb munkát illet csak egyet találtunk, a VAN TIEGHEMÉT,² de ez 1900-zal bezárul.

2. A *világirodalom történeti rendszerű kézikönyvei*. EPELSHEIMER *Handbuchja*, BALDENSBERGER—FRIEDRICH összehasonlító világirodalomtörténeti bibliográfiája.

3. A történelmi rendszerezésű *nemzeti irodalomtudományi Manuel-ek, Grundriss-ek*. A GOEDEKE- és LANSON-típusú kézikönyvek; rendszeres folytatásuk fő gondja az irodalomtudomány munkásainak. Folytatóik között akad napjaink irodalmát megközelítő is, olyan is, amely az irodalmi közéletbe beletartozó „nem nagy” írókkal is foglalkozik, akik nélkül a mértékünk nem lehet pontos.

4. Azok a *nemzetközi és nemzeti irodalmi szótárak*, amelyekben az írók életrajzán kívül olvasmányos formában a művek tartalmát, jellemzését, a társadalmi háttér intézményeinek adatait is megtaláljuk (*Oxford Companion* típus); egyesekben (BOMPIANI, LAFFONT) megtaláljuk az irodalmi alakokat is. Hasznos könyvek, de áttekintést nem adnak.

² E pontokban említett művekről később bőven lesz szó.

5. *A nemzeti retrospektív bibliográfiák.* Ezek — ha a XV—XVIII. századi művekről van szó — gondos leírást adnak, a könyvekről mindent elmondanak, ha nem is mindig olyan „beszédeselek”, mint a francia nemzeti bibliográfia QUÉRARD szerkesztette kötetei. Ám ha a XIX. század közepéhez érnek, a bibliográfusok buzgalma lelankad, a XIX. század második fele és a XX. század könyveinek leírása már száraz és kopár, kommerciális jellegű. Az irodalom egyre szorongatóbb bősége kimeríti szorgalmukat. Különben is fárasztja a kutatót a nemzeti retrospektív bibliográfiában való keresés, mert a szépirodalom bennük elkeveredik az irodalom alatti (vagy az irodalomtudomány számára közömbös) irodalommal.

6. *Az első kiadásoknak, az irodalmi ritkaságoknak a nemzeti bibliográfiákat kiegészítő bibliográfiái.* A nagy irodalomtudományi szintézisek röviden leírják ugyan a műveket, de nagyobb gonddal és körültekintéssel kezelik az írókról és műveikről szóló ún. szekundér-irodalmat. A művek keletkezése körülményeire, a kiadásra, a könyvek további sorsára vonatkozó adatok hiányzanak belőlük. Jelentős írók esetében a bibliofil-bibliográfiák feleslegessé teszik a retrospektív nemzeti bibliográfiákban való fárasztó keresgélést, de századunk könyvei iránti érdeklődésük minimális.

7. *A bibliográfiai évkönyvek,* amilyen a klasszika-filológia *Année philologique*-ja, vagy legújabban az EPPELSHEIMER által megindított kétévenként megjelenő német irodalomtudományi bibliográfia, vagy KOZOCSA Sándor magyar irodalmi bibliográfiája.

8. *Témák bibliográfiái,* néha komplex témaké, egy műfaj történetén belüli témaké; irodalmi irányzatokkal vagy egy korszakon belüli időszak irodalmával foglalkozók. Számuk az elmélyült részletkutatásokkal arányban egyre nő.

9. *A személyi bibliográfiák.* Nehezen képzelhető el a kutató számára kényelmesebb műszer a személyi bibliográfiánál, kiváltképpen akkor, ha a művek időrendjébe be vannak építve a költő vagy író életének az alkotó munka szempontjából fontos eseményei. Növekvő jelentőségükre mutat az is, hogy egy a személyi bibliográfiákat összefoglaló nagy mű, ARNIM *Personalbibliographie*-ja most jelenik meg második kiadásban. A franciák második kurrens nemzeti bibliográfiája, a *Biblio* hónapról-hónapra hozza egy-egy kortárs-író személyi bibliográfiáját.

10. *Kortárs-antológiák.* A késlekedő nagy szintézisek és irodalmi lexikonok előmunkálatai. Napjaink alkotóinak többnyire nemzeti jellegű seregszemléje. Egymás mellett élő két-három emberöltő íróinak és költőinek látképe. A helyzetkép, amit ad, befoglalja a mát, s az írók bemutatását kísérő tanulmányok beleszólnak napjaink vitáiba.

Ezúttal csak ennyiféle segédkönyvről legyen szó, pedig mennyivel többől áll össze az irodalomkutató apparátusa. S amellett még nem is foglalkoztunk a nélkülözhetetlen nyelvészeti segédkönyvekkel. Nagy nemzetek is nélkülözik a felsorolások egyik-másik válfaját. A bibliográfiákban roppant gazdag francia irodalomtudomány nemcsak a kurrens szakbibliográfia hiányát panaszolta fel, de egy jó bevezető bibliográfiai kalauzét is. Közel hatvan éve már, hogy Gustave COHEN felvetette a bibliográfiai szolgáltatások összevonását. Azóta létrejöttek a nagy Manuel-ek, de folytatásaikban a szolgáltatások elsorvadóban vannak. Célszerű lenne tehát a legfontosabb segédkönyveket — az újakat — közelebbről szemügyre venni, elemezni, hogy tanulságukat hasznosíthassuk.

Az irodalom kronológiája

Nagy irodalomtörténetek függelékei között sokszor találkozunk vele, de az „egyetemes” jelzöt kiérdemlő összefoglalással alig. A VAN TIEGHEM szerkesztette időrendi repertórium egyedülálló jelenség.³

Egyetemesnek mondható, mert több mint negyven európai nyelven megjelent jelentős irodalmi művek megjelenési évét regisztrálja, s emellett oly könnyen kezelhető, hogy a kutató egyszerű rálapozással megtalálja a további lépéséhez vezető adatokat.

VAN TIEGHEM munkája kollektív erőfeszítés eredménye. Munkatársai 31 ország professzorai és könyvtárosai voltak. A történettudományok hatodik, oslói (1928) kongresszusán hoztak határozatot az irodalomtörténészek a világ-irodalmi kutatás fontos műszereinek létrehozása érdekében. Több terv között ez látszott a legsürgősebbnek: elkészíteni a világirodalom szinoptikus táblázatát, s a kronológiába, a nevezetes publikációk közé beilleszteni az irodalomtudományt és nyelvtudományt közlő érdeklő történeti (tudomány- és művelődéstörténeti, könyvtörténeti) események, tények adatait. A kongresszusi bizottság egy munkabizottság vezetésére Paul VAN TIEGHEMET, a Sorbonne megbízott előadóját kérte fel, aki 59 munkatársával (a munkatársak időközben változtak) 1935-re készítette el repertóriumát. Ilyen teljességben nincsenek elődei VAN TIEGHEMnek, ha vannak: tökéletlenek, esetleg csak egy korszakra korlátozottak. Csodálatos, hogy ritkán emlegetik, kevesen használják, pedig rendkívül hasznos könyv, könnyen kezelhető, takarékos tipografizálása nem fárasztja a keresőt. Mit és hogyan találunk benne? Az adatokat — kb. 21 000 — évszámok tagolják. Harminckét fettel és verzálissal szedett szigla jelzi a sorok elején a nyelvet (így: ALL = német, ANG = angol, HON = magyar, TCH = cseh, LET = lett stb.) s mellettük a sorban és a következő pár sorban a megfelelő irodalmi mű, semmi más, mint a mű szerzője, címe és hogy első kiadás. Igen sokszor rövid annotáció arról, hogy a művet később újra vagy többször kiadták. Ha a mű nem a kongresszus elfogadott öt tanácskozási nyelven szól (angol, német, francia, olasz, spanyol), a címet francia fordításban is tükrözteti, sokszor magyarázat kíséretében. (Pl. 1562. év alatt: P. MELIUSZ: *Debreceni hitvallás* [catéchisme selon CALVIN]. — 1561. évnél: *Kancionál Šamotulský* [Chansonnier de Samotuli] (recueil de cantiques des Frères Moraves). A mű címe szerint az újkori irodalmak repertóriumára volna, de nem zárja ki — nem is teheti — a továbbélő ókori és középkori műveket, ezeknek a vulgáris nyelveken megjelent első fordításait — beleértve az ó- és középkori keletieket. Ezek a kronológiában a történelmi adatokkal együtt az évek alatt csoportosított címanyag első soraiba kerülnek, s csak azután következnek a nyelveket szimbolizáló sziglák betűrendjében az újkori művek. Ide is beékelve a köztörténeti, tudománytörténeti adatok. (Így: 1471: HORATIUS első nyomtatott kiadása — 1476: az első görög nyelvtan: LASCARIS *Epitoméja* — 1497/98 Vasco de GAMA felfedezi a keletindiai tengeri utat — 1499: ERASMUS megtanul görögül Párisban — 1514: az első arab nyomtatvány — 1531: SCALIGER megvédi CÍCERÓT ERASMUSSzal szemben — 1562: IV. PIUS nyomdát alapít a Capitoliumon a keleti nyelvek részére — 1582: az edinburghi egyetem alapítása — 1619: *Deliciae poetarum Hungarorum* (PANNONIUS, TURI, SOMMER, FILICZKI) — 1804: a *Véda* első fordítása — 1811–19: a [magyar] nyelvújítási vita —

³ VAN TIEGHEM, Paul: *Répertoire chronologique des littératures modernes*. Paris, 1935, Droz. 384 l.

1833: BALZAC első találkozása HANSKA asszonnyal stb. stb.) Látnivaló: a mű szemhatára tág, megmutatja, ami beleömlött az európai szellemi élet folyamába; a XV—XVII. századi latin irodalom kutatóit sok fáradságtól mentesíti a művek időrendi besorolása. Csak a nem datálható orális hagyomány, a legendák anyaga maradt ki. A kis nemzetek helyét kijelöli az irodalomban, a műveket nem országok és nemzetek szerint sorozza be, hanem nyelvük szerint, mert ez kevesebb vitára ad okot, az évszámok megállapításánál a kutatás legújabb eredményeire támaszkodik. Nem lehetett könnyű a szerkesztőnek a döntés, amikor egy-egy adat felvételénél szembe került a nemzeti és nemzetközi jelentőség kérdése. VAN TIEGHEM két év előtt elhunyt magyar munkatársa, HANKISS János debreceni professzor ezen a fronton is sikeres közelharcot vívott hírünkért a világban. Felesleges volna fölhánytorgatni, hogy VAN TIEGHEM a művek utóéletéből, könyvtörténetből többet is adhatott volna: a módszer továbbfejleszthető, és ez a tanulság sokat ér.

VAN TIEGHEM *Répertoire*-jában nincs meg a szekundér-irodalom. A kongresszusi munkabizottság a negyvenegynéhány nyelven megjelent fontos irodalmi művek születési adatait akarta összefoglalni, egyszerű munkaeszközt akart létrehozni az irodalomtudomány beavatottai részére, az elképzelhető legegyszerűbbet, hogy lehetővé tegye a kutatónak megállapítani a különböző nyelvű művek keletkezésének egyidejűségét, rokonságukat *negyvenegynéhány nyelvetületen*, hogy némi áttekintést nyújtson egyes irodalmi műfajok, irányzatok egyidejű előfordulása tekintetében is öt éven, tíz éven, negyedszázadon belül. „*Tiszta*” irodalmi bibliográfiát akartak, a műveket akarták előtérbe állítani. A történelmi háttér adatai — hasznosak, jó, hogy ott vannak — mégis csak járulékosak. Tovább fejleszthető ez is. Egyszerű műszert akartak adni a kutatónak, aki tudja, hogy az értékelést, az író életrajzának részleteit és sok egyebet, ami a munkájához kell, hol keresse, de a legfontosabb adatra, a mű első megjelenésének évére a legkisebb idővesztéssel csak itt lapozhat rá, és csak ebből tudhatja meg gyorsan, egy időben mi jelent meg más nyelvek területén.

VAN TIEGHEM könyve jó könyv marad akkor is, ha kevesen használják, és a bibliográfiai tankönyvek nem emelik ki értékes vonásait. VAN TIEGHEM repertórium a könyvnyomtatás feltalálásával kezdődik, de — fájdalom — a XIX. század utolsó évével lezárul. Kiegészítése a XX. századi adatokkal sürgős feladata volna az irodalomtudósok nemzeti munkabizottságainak.

A világirodalom bibliográfiái

EPPELSHEIMER világirodalmi bibliográfiája⁴ rendszerező mű, tehát alkalmas arra, hogy a világirodalom égtájai irányában tájékozódjunk. A „kincstár”-nak csak nagyra tartott értékeivel foglalkozik. A feladat így is nagy. Arra az egész materiára épít, amit számára az egész irodalomtudomány szállít: az irodalomtörténeti korszakokat ábrázoló vagy jellemző irodalomra, ezeken belül a szigorúan kiválasztott írókról és műveikről szóló irodalomra. A címanyag zöme az ábrázoló és kritikai irodalom. Korszakbeosztását a kelet-ázsiai irodalommal,

⁴ EPPELSHEIMER, Hans W.: *Handbuch der Weltliteratur*. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 3. neubearb. u. erg. Aufl. Frankfurt a. M., 1960, Klostermann. XIV, 808 l.

az indus kultúrkör, az ókori Közel-Kelet, az izlám irodalmával kezd, a klasszikus ókor, a nyugati középkor irodalmával folytatja, innen kezdve századonként halad a XX. századig, de a két utolsót felbontja a romantika, a realizmus, a századvég és a két világháború közti szakaszokra. Tálalásának módszere, a tipográfia egyáltalában nem ördögös, de minden lehetőségének kihasználásával párosul. Minden korszak élén a kb. 40 sornyi bevezetés azt a célt szolgálja, hogy tájékoztasson a korszak irodalmának eredetéről, kapcsolatairól és művelődési eseményeiről. Különösen a művelődési események találkozásairól, az ebből eredő vitákról, a korszak és életstílus kialakulásáról. Ennyi is megérteti a mű használójával a szerkesztő világnézeti korlátait, mert csak a szellemtörténeti és stíluskutatásra épített. „Ahol lehetett — írja — az anyaggyűjtést a szellemi élet egész területére (filozófia, művészet, zene, történelem) kiterjesztette.” Jut benne hely a problémák felvetésére és arra, hogy itt-ott rámutasson az irodalomtudomány adósságára. Bravúros teljesítmény negyven sorban. A korszak bevezetőjét követi a szekundér irodalom felsorakoztatása. (Pl. A századvég — 1880 — 1914 — irodalma ilyen tagolást kapott: *Lexikonok — A szakasz összefoglaló ábrázolása — Impresszionizmus — Naturalizmus — Szimbolizmus — Kultúra — Művészet — Zene — Az irodalom országonkénti csoportosítása*, rugalmasan alkalmazkodva a repertórium címanyagának természetéhez.) Csak a korszak vagy szakasz egészére tartozó irodalom után következik a korszak vagy szakasz írói életműveinek bemutatása: szakaszonként kb. 8—10 íróé. A válogatás szigorát ez eléggé jellemzi. Szükséges volt a műberendezésének leírása, hogy az arányokat érzékeltessük: mily kevés hely jut a műveknek. A művek leírása a címből, a megjelenés évéből, németre fordított címéből, illetőleg a keveset mondó cím egyzavas vagy egymondatos német magyarázatából áll.

Érdemes szólni a mű tipográfiájáról. A bevezetés után az irodalom felsorolása is folyamatosan szedett, de *fettel* szedett osztályokra tagolódik (így: *Összefoglalók — További kutatáshoz — Történelem — Állam — Kultúra — Irodalomtudomány — Művészet — Zene — Mitológia — Filozófia — Gazdaság — Sport — Utóélet*). De még ezeken az alosztályokon belül is a forrás műfaját jelző *ritkített tárgyszavak* igazítják el a kutatót (így: *Bibliográfia — Feldolgozás — Segédkönyv*), s a forrás címe és évszám adata után *kurzív*val szedve egy-egy tömör magyarázat vagy értékelés (így: „hat szaktudós népszerűsítő műve” — „filológusok szélesebb köre számára” — „tömör és megbízható” stb.). Ilyen velős annotációkat iktat be zárójeles *kurzív*val akkor is, amikor a művek címét magyarázattal egészíti ki (pl. HEMINGWAY-nél a *Farewell to arms* után ezt írja: „az olasz front élete az első világháború alatt” — vagy Alexej Nikolajevics TOLSZTOJ *Golgotája* után: „Trilógia az orosz értelmiség sorsáról az első világháború és a bolsevista forradalom alatt”). Az egyes korszakok íróinak életművét miniatűr személyi bibliográfia mutatja be, ez a Nobel-díjas ELIOT-nál így fest: 15 soros életrajzi vázlat — Első műve — Róla készült bibliográfia (megjegyzés: Donald C. GALLUP jegyzéke 177 lap terjedelemben) — Tanulmányok: a költőről és műveiről szóló irodalom (megjegyzések *kurzív*val: „bibliográfiával”, „kivonatokkal”, „a kritikusról”) — Lira (cikkek ELIOT költészetéről), majd egyenként a verskötetek. A *Four quartets* 1943 után: a négy vers címének felsorolása. Valamennyi lírai kötetnél a német fordítás közlése. — Drámák (a drámaíró ELIOT-ról szóló cikkek) utána az egyes drámák és címeik német fordítása. A *Murder in the Cathedral* 1925 után („Mirakelspiel um den hl. Thomas Becket von Canterbury”). — Esszék (A tanulmánykötetek és német címük). Az *On poetry and poets* 1957 című után („a kiadó válogatása”).

Még ha fárasztó is az effajta tömörítés, mégis kíváncsú, mert sok időt takarít meg. Látnivaló: sok minden sűrítendő be egy bibliográfiába, ha az ki akar szakadni a monoton bibliográfiák phalanx-szerű hadirendjéből. Ez a műszer továbbfejleszthető. Belesulykolandók lehetnének: a művek keletkezéstörténete, a kiadástörténet is (ahol ezt a kutatás joggal igényelheti). EPPELSHEIMER két igen használható függelékkel egészítette ki világirodalmi bibliográfiáját: 1. Az általános irodalomtudomány és egyes népek, népcsaládok irodalomtörténete (címanyag). 2. Az irodalmi formák, műfajok, problémák tárgyszavak szerint rendezett repertórium.

EPPELSHEIMER *Handbuch*-jának utolsó fejezeteiben a századvég és a XX. század világhíre szert tett írói közül 19 nyelvterületről származó 207 író miniatűr személyi bibliográfiáját találja egybegyűjtve a kutató. Áttekintése bizony nem ér el napjainkig.

BALDENSPERGER—FRIEDRICH összehasonlító irodalmi *bibliográfiája*⁵ ismert mű, közel hétszáz lapon 33 000 cím (250 irodalomtudományi folyóirat és sok önállóan megjelent tanulmány címanyaga) tájékoztató megjegyzések nélkül. A referenciákat kereső kutató készüljön el arra, hogy alaposan tanulmányoznia kell az igen részletes — egy ívre terjedő — tartalom-mutatót, csak így kap képet a nagy mű szakbeosztásáról és használhatóságáról, mert sem név-, sem tárgymutatója nincsen. Miről számol be a mű? Az összehasonlító irodalomelméleti kérdésekről, a művek nyelvi határokon áttörő hatásáról, a közvetítőkről, irodalmi témák átkölcsozódásáról, motívumok forrásairól, műfajok történetéről, egy-egy nagy alkotó műveinek külföldi visszhangjáról szóló írásokról. A mű nem az alkotókra és műveikre épült, mint EPPELSHEIMER *Handbuch*-ja; a világirodalomnak, mint jelenségnek a témáit tükrözteti, nem a goethei értelmezésű világirodalom alkotásai felett nyújt áttekintést. A művek világirodalmi sorsa iránt érdeklődő kutató mégsem lapoz benne hiába. Ha pl. egy-egy író külföldi olvasóiról keres benne adatokat, talál cikket GOETHE STENDHALRól írt jegyzeteiről; ZOLA amerikai hamisítóiról; ZOLA könyveinek elterjedéséről; monográfiát E. A. POE *Hollójának* történetéről, POE franciaországi felfedezése (1847) száz évéről; MÉRIMÉE PUSKIN fordításáról stb. BALDENSPERGER—FRIEDRICH hatalmas bibliográfiája a szekundér-irodalomhoz kalauzolja a kutatót, de a bibliográfus is, ha könyvét példákkal és adatokkal akarja felszerelni. Igaz, hogy csak az európai irodalom kezdetétől 1900-ig világirodalmi jelentőségre szert tett írókról és a róluk 1949-ig megjelent cikkekről és monográfiákról számol be a mű.

BOMPIANI,⁶ s ennek LAFFONT-féle francia változata a tartalom s nem a forma jogán szerepel a segédkönyveknek ebben a társaságában, mert nem rendszerező, hézagos áttekintést csak táblázatainak keresztül nyújtó mű (a *Companion* típusú szótárak családjába tartozik), de idevaló mégis, mert őrizi a humanista hagyományt: az írói alkotó munka minden területéről, műfajukra való tekintet nélkül gyűjti egybe a kincstár valódi értékeit. Letagadhatatlanul olasz érdeklődű, annak ellenére, hogy szerkesztői táborában valóban nemzetközi (a francia változat ezért vitt bele francia szempontú korrekciót). 45 nyelvterület alkotásai sorakoznak fel benne a művek olasz (ill. francia) címeinek rendjében.

BOMPIANI 9 kötetes világirodalmi segédkönyvének első hét kötete, tehát a mű túlnyomó része *művekre bontott világirodalomtörténet*. Az első kötet bevezető

⁵ BALDENSPERGER, Fernand—FRIEDRICH, Werner P.: *Bibliography of comparative literature*. Chapel Hill, Univ. of North Carolina et Genève, 1950, Droz. XXIV, 701 l.

⁶ *Dizionario letterario Bompiani delle Opere e dei Personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature*. Vol. 1—9. Milano, 1949—50, Bompiani.

része irodalmi és képzőművészeti irányzatok, az összes *izmusok* ismertetése, a 8. kötet a költői és prózai alkotások hőseinek, híres alakjainak elemzése és forrástörténete. A 9. kötet az egész mű indexe: szinoptikus kronológiai táblázatokkal. BOMPIANI soha nem marad adósunk a művek, különösen a nagy alkotások keletkezése körülményeivel, kiadástörténetükkel, a könyvek utóéletével. Ezeket az adatokat ki kell hámozni a műgonddal megírt irodalomtörténeti miniatűrökből, vagy olykor terjedelmes tanulmányokból, vagy a gazdag facsimile anyagból (pl. DANTÉNÉL). Ilyen adatok, mint az apokrif *Don Quijoté*-ről szólók (a de *Avellaneda*-éről, a nagy regény folytatásáról, amelynek megírására CERVANTES maga is gondolt); különböző BAUDELAIRE-kiadásokról szólók, a *Fleurs du Mal* perbe fogása és elkobzása után megjelentekről, a GAUTIER—ASSELINEAU által kiadott-ról és arról, amelyet BAUDELAIRE dugva, kis példányszámban maga adott ki *Épaves* címmel Belgiumban stb.). Ilyen adatok nemcsak hogy beleférnek, de bele is kíváncsoznak irodalmi bibliográfiákba; meghosszabbítják a bibliográfiák életét. A meghosszabbított életet csak a nagyobb használhatóság biztosítja. BOMPIANI tehát szolgál a VAN TIEGHEMBEN és EPPELSHEIMERBEN nem található információkkal, de őrája megáll az első világháborúnál. ADY *Új versek*, *Vér és arany* köteteiről, BABITS két regényéről (*A halál fiai*; *Timár Virgil fia*), KOSZTOLÁNYI *Édes Annájáról* találunk benne elemzést, de MÓRICZ Zsigmond *Hét krajcárja* és *Sáraranya* már kimaradt. Védekezésül felmutathatja a *Nyugatról* szóló jellemzést, de irodalmunk 1906-tal kezdődő megújulását ez a mű sem tükrözi. Mi még nem is panaszkodhatunk, mert a szinoptikus táblázatok tanúsága szerint a többi irodalmak különben hiányos és elnagyolt adatai a századvéggel megszakadnak.

*

Szándékkal történt, hogy a világirodalmi segédkönyvekről esett szó első sorban. Abban a pillanatban közeledtünk a kutatóhoz, amikor az már túljutott a tájékozódás első lépcsőfokán, s noha esetleg nemzeti jellegű is a témája, nem mellőzheti a világirodalmi helyzetképet; rokon kapcsolatok felderítésére, főként pedig adatokra és példákra van szüksége.

Amit nem kaphattunk meg a világirodalmi szintézisektől: a művek gondos leírását, a könyvek sorsának követését, keletkezési körülményeik adatait, kiadástörténetüket, az érvelő és tanító munkatárai anyagát, azt meg kell keresnünk a nemzeti jellegű szintézisekben.

A történeti rendszerezésű nemzeti Manuel-ek és Handbuch-ok

L. N. MALCLÈS, a Sorbonne könyvtárosa és professzora így írja le Guillaume APOLLINAIRE munkásságának felkutatását egyetemi tankönyvében:

„Az első lépcső: a retrospektív és urrens nemzeti bibliográfia 1909-től kezdve; Lorenz katalógusa (1909—1925); Letouzey életrajzi bibliográfia-gyűjteménye (a kutató szerencséjére ez a vállalkozás az *A* betűt meghaladta); a *Bibliographie de la France* évi összefoglalásai, benne a kiadói hirdetéseket is megnézni, 1953-ig; a *Biblio* 1934-től kezdve.

A második lépcső: felkutatni, készült-e Apollinnaireről személyi bibliográfia; megnézni a Besterman-t; ha nincs, következnek az irodalomtörténeti segédkönyvek; a Talvart—Place-féle 1928-ig vezet el, Thieme 1933-ig, Dreher—Rolli 1940-ig, Drevet

1944-ig, megnézni a Revue d'Histoire Litteraire de la France könyvészeti függelékeit, Appolinaire halála (1918) óta.

Harmadik lépcső: A nagy könyvtárak katalógusaiból — cédulakatalógusaiból is — össze kell állítani egy listát, és ezt egybe kell vetni az eddig nyert adatokkal.”

El kell térnünk a MALCLÈS javasolta sorrendtől. A történelmi szemléletű kutatás az áttekintést tartja fontosnak: ezért fordulunk előbb az irodalomtörténeti rendszerezésű nemzeti Manuel-ekhez, mielőtt belevesznénk a retrospektív nemzeti bibliográfiákban való adatszerzésbe. (Az APOLLINAIRE-példa esetében a javasolt sorrend helyénvaló.)

Az irodalomtörténeti rendszerezésű segédkönyvek: a jól ismert Manuel-ek, Grundriss-ek, Handbook-ok. Hadd szédüljön itt bele a kutató a szekundéroidalomba. Szüksős rövidséggel megtalálja ugyan itt is a könyvek életrajzi adatait, hiszen a legtöbbjét megtalálta már az életrajzi lexikonokban, itt gazdag, változatos és izgalmas táplálék várja: az íróról és alkotásairól, az alkotó munka környezetéről szóló kritikai irodalmat. Ha szükség lesz rá — és bizonyára szüksége lesz rá munka közben — még vissza-visszatér a nemzeti retrospektív vagy kurrens könyvészethez, de itt a spektrum minden színében feltáruló irodalom körében úgy érezheti, végre magára van hagyva egy számára otthonos világban. Itt a viták lakomája és a problémák felfedezésének lehetőségei, mindaz, ami vonzó lehet filológus számára. Végre az ápolts vadászterület és nem a bozótja annak a számára nem érdekes nemzeti könyvtermelésnek, ami a költői alkotások címanyagát körülövi, és a nyomdafesték halhatatlanságára pályázik — reménytelenül — a nagy retrospektív nemzeti bibliográfiákban.

Ezek a történeti rendszerezésű segédkönyvek a múlt század második felében keletkeztek, s a kedveltebbek, a megbecsültek, folytatólagosan új évtizedek összefoglalásaival egészültek ki. Bennük együtt találja a kutató a művek — sajnos túl rövid — leírásán kívül az irodalmi közelethez, a történelmi és társadalmi környezetre vonatkozó forrásanyagot. Ugy tetszik, hogy kedveltségüket éppen ennek a „szomszédos” forrásanyagnak köszönhetik. Mintha ennek volna nagyobb vonzóereje és elsősége, mint a műveket leíró bibliográfiának. Ösztönző hatásuk a kutatásra nagy volt; kimondatlanul is azt hirdették, hogy az irodalom fontos közügy. Irodalomkutató nemzedékeket éltek túl, s jórészt nekik tulajdonítható a nyomukban elinduló részletkutatások áradata, napjainkban pedig az irodalmi irányzatok bibliográfiai monográfiái. A Manuel-ek és Grundriss-ek a szemhatárt átfogó tájékozódás fő forrásai ma is. Sokat adnak, de elhanyagolják a művek életrajzszerű leírását. Tíz-tizenöt évenként új szerkesztők kezében megújulnak, vagy az újak csatlakoznak az őshöz. Némelyiknek — pl. a GOEDEKE-nak⁷ meg kellett írni a történetét, hogy a kutató eligazodjék kötetsorozatok értékelésében. Karl GOEDEKE *Grundrisse* volt az első erősen a bibliográfiára alapozott szintézis. Első kiadása (1859) három kötetben GOETHE haláláig viszi a forrásanyagot. 1884-ben megindult második kiadásának első három kötetét egy új irodalomtudós nemzedék éppúgy meghaladottnak tekintette, mint az első kiadását, és átdolgozta. A negyedik kötettől kezdve a szerkesztést E. GOETZE vezetésével egy tudós vezérkar vette át, de GOETZE halála (1920) után máig továbbbi három szerkesztőt nyűtt el a vállalkozás (egyik közülük koncentrációs táborban halt

⁷ GOEDEKE, Karl: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*. Neue Folge. [Fortführung von 1830 bis 1880]. Bearb. von Georg MINDE — Pouet & Eva RÖTKE. Berlin, 1955., Akad. Verl. — Pályamutatban van még 1957 óta a 4. kötetben levő *Goethe Bibliographie* 1912—1950-ig. — Továbbá a 14. kötet (*Vom Frieden 1815 bis zur fr. Revolution 1830*) 1955. — stb.

meg), míg a második kiadás eljutott a befejező 14. kötethez. GOEDEKE elve az volt: egy költői egyéniség teljes képét adni az irodalmi háttérrel együtt, nem pedig szétidarabolni az életműveket műfajok szerint. Akik GOEDEKE előtt próbálkoztak hasonló munkával, csak a klasszikusokkal törődtek és azokkal, akik antológiákban szerepeltek. És ez számottevő érdem, az irodalmi élet történeti képe hiányos a „nem nagy” írók nélkül. GOEDEKE gondot fordított a költészet és társadalom kapcsolatára és ehhez is felvonultatott irodalmi forrásokat. Az átdolgozók éppen ebbeli fáradozásait keveselték, s a GOETHÉVEL foglalkozó kötet új kiadása azért késik, mert alapos átformálásra van szükség.

GOEDEKE első kiadása után évtizedekkel később jelenik meg Gustav LANSON *Manuelje*,⁸ a bibliográfiái alapozású irodalomtörténetek legtöbbet emlegetett példaképe. LANSON érteti meg velünk, miért kedvelték meg az irodalomtörténészek ezt a kézikönyv-formát, ahol a történeti-társadalmi háttér ábrázolásához szükséges forrásanyag sokoldalú gazdagságban együtt található. Kedvelt lett nemcsak azért, mert bőséges repertóriumot adott, de azért is, mert megmutatta az utat ahhoz is, amit kifejejtett, kihagyott vagy kimaradt. Gondoljunk arra a beiktatásra, amit az irodalmi forrásgyűjtemények történetéről ad. Ugy dolgozott a kezére a kutatónak, hogy a társadalmi környezet minden forrása az ábrázoló irodalomtörténész kezeügyébe essék, hogy ez a háttér árnyalatosan kialakítható legyen — a politikai is. Az írók mellé állítja a szónokokat, az egyháziakat is, a publicistákat, a tudósokat, az emlékiratírókat, a levélírókat, a pamfletírókat, ahol lehet és kell, helyzetképhez segíti a kutatót a sajtóviszonyokról, az akadémiaokról, az oktatásügyről, a növevelésről szóló irodalommal. Azért kell feleleveníteni ezeket a tudott dolgokat, mert érdemes féltetni a LANSON-módszer jó hagyományát, és mert féltő, hogy követői, akik napjainkig vinnék el ezt a gyűjtő és értékelő munkát, nem fognak akadni. Azért is érdemes itt időzni, mert a francia irodalomtudomány gazdag és sok tanulságot rejtő.

LANSON módszerét hűen követve Jeanne GIRAUD⁹ kétkötetes *Manueljében* úgy folytatta és egészítette ki LANSON művét, hogy hozzáadta azt, amit LANSON *Manuelje* megjelenése óta a három század (a XVI., XVII. és XVIII.) irodalmáról és íróiról 1920—1935, majd 1935—1945 között az irodalomtörténészek közösettek, és gondos leírásban adja a három század írói e két ciklus alatt újra kiadott műveinek jegyzékét. Bevezető általános részében hozza a szöveggyűjtemények és válogatások ismertetését, e három századot tárgyaló irodalomtörténeti műveket, a körképet nyújtókat, a három század anyagában való kutatás módszereiről szóló műveket — a bibliográfiákat is — a tanulmánygyűjteményeket és lezárja egy fontos fejezettel: a *Thèmes, Motifs, Types* címűekkel — amelyekről később még külön is szó lesz —, betűrendes tárgyszavak alá sorolva e részlet-kutatások irodalmát. A rákövetkező fejezetek századról századra menve ugyanúgy bontják fel a század irodalmi életét, sajátos vonásai köré kialakult forrásanyagot, ahogy azt LANSON-nál megszoktuk és megbecsültük. (A XVIII. századról szóló alfejezetben például a *Questions particulières*-ben találja a kutató a társadalomról, a nőkről, a szalonokról, a vidéki életéről, az oktatásról, a tudósokról, a vallási nézetekről, a filozófiai mozgalmakról, az enciklopédiákról, az irodalmi életéről és az esztétikai elméletekről, a preromanticizmusról, az új témákról, az új formákról és a forradalom okozta változásokról, a külföldi

⁸ LANSON, Gustave: *Manuel bibliographique de la littérature française moderne, XVI—XIX. siècle*. Nouv. éd. rev. et corrigée. Paris, 1925, Hachette. XXXII, 1820 l.

⁹ GIRAUD, Jeanne: *Manuel de bibliographie littéraire pour les XVI—XVIII. siècles français 1921—1935*. Paris, 1939, Vrin. XVII, 304 l. (Publ. de la Fac. des Lettres de l'Univ. de Lille 2.)

kapcsolatokról, a nyelvről és stílusról szóló irodalmat. Azt a szekundér-irodalmat, amit a francia irodalomtudomány a jelen század huszonöt éve alatt irodalma három korábbi századáról termelt. A századok fejezetei, a század írói műveinek jegyzékével zárul, azokkal, amelyek e két időszakban új kiadásban jelentek meg.

Ez a kitűnő munka tehát egyenes folytatása LANSONnak, a régi francia irodalommal foglalkozó új kutatás könyvészetét közelhozza, de megáll a XVIII. század végénél. A nagy LANSON azonban összefoglalta a XIX. század irodalmi termelését és az irodalomtudományét is, századunk elejéig. Nem marad ugyan folytatás nélkül LANSON nagy művének ez a része sem, új vállalkozók sora végezte el, de a módszerén módosítást hajtottak végre.

Az új módszer kialakítója, Hugo THIEME¹⁰ háromkötetes bibliográfiájában azt a forrásanyagot, amit úgy neveztem, hogy „szomszédos” anyag, tehát az irodalomtörténeti ábrázoláshoz elengedhetetlen történelmi és társadalmi háttérrel foglalkozik, és amelyet LANSON a bevezető részben és egyes századokra vonatkozóan a század íróinak művei közeléből gyűjtött össze, külön kötetben, a harmadikban egyesítette, s ennek a kötetnek *La civilisation* címet adta. A lényeg tehát nem változott. A korszakolást feladta, az 1800—1930 között feltűnt körülbelül kétezer íróval és költővel nem időrendben, hanem betűrendben foglalkozik, viszont minden író oeuvre-je a kutató munkáját könnyítő csoportosítást kapott. (A tagolás: a művek időrendje, az író által gondozott kiadások pontos adatai — összes művek — gyűjteményes kiadások — válogatott művek — szemelvények az író műveiből — egyes művek későbbi kiadásai, cikkek — az íróról szóló művek és cikkek — kiadatlan művek.) THIEME e szerint tehát a szekundér-irodalommal szemben előtérbe állította a műveket és az írókat, ez a rész alkotja a mű fő részét. De a művek leírása még mindig nem teljes. A könyvekbe költözött életmű képe mégis kialakul, s emellett a *Civilisation* kötetben megvan a „szomszédos” irodalom. A *Civilisation* forrásanyagának csoportosítása: A) Irodalomelmélet; az irodalom és egyes társadalmi rétegek; a tudós társaságok; a nyelv és stílus. B) Irodalmi műfajok és a kritika. C) Irodalmi iskolák. D) Nevelés — oktatás. E) A francia élet; a francia kultúra feltételei; a politika; a társas élet szelleme; a közigazgatás és hadsereg; Páris; a szocializmus és kommunizmus. F) A nők és a feminizmus. Ez a kötet mutatja, mennyire él tovább, 40 év után — ha módosított formában is — a lansoni hagyomány. Értékes ajándékot is kap a kutató a kötet végén: 900 tanulmánykötet részletes tartalomjegyzékét.

THIEME módosított lansoni módszere már nem talált követőre. Az a két bibliográfia, amely időben tovább követi THIEME gyűjtését, feladta a „szomszédos” irodalom regisztrálását. Az első: a DREHER—ROLLI-féle¹¹ bibliográfia THIEME 1801-től 1930-ig terjedő összefoglalását tovább viszi 1939-ig, az utána következő második bibliográfia, a DREVET-é¹² továbbviszi 1940—1949-ig. Mindkettő tehát THIEME pótkötetének tekinthető, de mindkettő csak e 140, illetőleg 150 év íróiról és műveiről szóló újabb 10—10 esztendő irodalmát gyűjtötte be, (az írókat betűrendbe sorakoztatva), és mellőzte az egész korszakot vagy egyes irányzatokat áttekintően tárgyaló általános irodalomtudományi forrásanyagot és mindazt a többletet, a „szomszédos” irodalmat, amit LANSONTól, GIRAUDTól,

¹⁰ THIEME, Hugo: *Bibliographie de la littérature française de 1800—1930*. Paris, 1933, Droz. 3 kötet.

¹¹ DREHER, S.—ROLLI, M.: *Bibliographie de la littérature française de 1930 à 1939*. Genève, 1948, Droz. 438 l.

¹² DREVET, Marguerite L.: *Bibliographie de la littérature française, 1940—1949*. Complément, à la bibliographie de H. P. THIEME. Lille, 1954, Droz—Giard. XVI, 644 l.

THIEMÉTLől eddig megkaptunk. Az írók nevénél már csak születési, esetleg halálozási évszám a biográfiai adat, a könyvalakban és folyóiratokban megjelent művek leíró adatai csak címből és évszámból állanak. A *références* rovat olyan írásokra utal, amelyekben az íróról említés történik, a *périodiques* rovatban pedig az íróról szóló tanulmányok és megemlékezések. Mindez a rövidítések könyörtelen alkalmazásával, apró szedéssel.

A német irodalomtudomány sem érhetette be GOEDEKE második kiadásával, hiszen a folytatólagos *Grundriss* a GOETHE utáni kor anyagát 1830-tól csak 1880-ig vitte tovább, és ez sem teljesedett ki. Közben egyre érezhetőbbé vált a GOETHE korára vonatkozó anyagfeltárás hiányossága. A felszabadulás után a berlini Deutsche Akademie der Wissenschaften vette át a vállalkozás irányítását és új sorozatot indított, kegyeletből megtartva címében az alapító GOEDEKE nevét. A harmadik kiadás a GOETHE bibliográfiát egészíti ki azokkal az írásokkal, amelyek 1912—1950 között jelentek meg. Első füzet 1957-ben jelent meg, befejezése még sokára várható. A GOETHE utáni korról szóló köteteké hasonlóan.

Érthető, hogy Joseph KÖRNER¹³ átfogó, de terjedelemben mégsem nagy irodalomtörténeti rendszerezésű kézikönyvét szívesen fogadták; hamarosan három kiadást ért el, megbocsátva azt, hogy tipográfiája zsúfolt, tagolatlan — a címek mint az olvasmányos szövegek, folyamatosan szedettek —, tehát mértéktelenül fárasztó. Az 1830—1940-ig terjedő korszakban megjelent német irodalomtudományi írások javát adja; bibliográfiáját 1948. márc. 1-én zárta le. Mutató apparátusa gazdag, a művek címei is föllelhetők, a melléjük szedett L. betű az irodalomra mutat. Hozzáértőztok még egy témák (tárgy és motívum) szerinti keresztmetszet. Erre egy bírálója azt írta: „eine solche Titeldarbietung zur Stoff- und Motivgeschichte von Abel und Alexander bis zum Weltgericht und zum Zigeuner sei eher von erheiternder Wirkung.”¹⁴ Valóban: merőben csak a címekből kiinduló téma szerinti mutató (a mutatókészítés primitív formája) nem szolgálhatja a kutatást.

*

Szívós az életük a nagy lélegzetű segédkönyveknek, noha mire megjelennek, meghaladottak lesznek. A napjaink közelébe érő információs forrás korszerű formája még mindig a pontosan megjelenő évkönyv-bibliográfia, amely egyesíti a folyóiratokban szétszórtnan megjelent irodalmat és a művek leírását.

Évkönyv-bibliográfiák

MALCLÈS két könyvében is felpanaszolja, hogy a francia irodalomtudomány nem rendelkezik a kurrens bibliográfiának olyan műszerével, amilyen a klasszikafilológia *Année philologique*-ja.¹⁵ „Nem mintha a franciák — írja — nem éreznék hiányát. — Csak azt kívánhatjuk újból, hogy a francia irodalom bevált minták szerint ajándékoztassék meg egy nemzetközi jellegű szakbibliográfiával.” (Lám, ilyen gondjaik nagy nemzeteknek is vannak. Nálunk ez a feladat HELLEBRANT Árpád, majd KOZOCSA Sándor beszámolóival — bár késlekedve — megoldódik.) MALCLÈS panaszát meghallották Nyugat-Németországban, és Otto KLAPP szer-

¹³ KÖRNER, Joseph: *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums*. 3. umgearb. u. verm. Auflage. Bern, 1949, Francke. 644 l.

¹⁴ WEHRLI, M. *Allg. Litteraturwiss.* Berlin, 1951. 146 l.

¹⁵ *Sources du travail bibliographique*. T. 2. 233 l. és az idézett *Cours* ... 217 l.

kesztésében megjelent egy évkönyv-sorozat első kötete.¹⁶ Három év tanulmány- anyaga francia nyelven író költőkről, írókról, műveikről és a francia irodalom- tudomány kérdéseiről: 15 nyelven megjelent kb. 400 folyóirat és 120 gyűj- teményes munka cikkei, monográfiák, összkiadások, szövegkritikai kiadások, gyűjteményes munkák, tanulmányok és hosszabb recenziók és egyetemi kiad- ványok adatai. A szerkesztő azt írja, hogy minden elérhető írást felvett; válo- gatásában politikai, ideológiai, vallási megfontolások nem fékeztek. A bevezető általános részben ott van a „szomszédos” anyag: filozófiai, történelmi, politikai, művészeti írások. Nem gyömöszölte be címanyagát előre felépített sémába, a szakcsoportosítás alkalmazkodott a tanulmányok, cikkek tartalmához. Az álta- lános részt követi a középkori francia irodalomról, majd a rákövetkező századok francia irodalmáról szóló címanyag. A korszakokon belüli, általános rész után kiemelve külön-külön a jelentős írókról szóló írások, majd betűrendi egymás- utánban a korszak többi íróiról szólók. Csoportosítása — mint említettem — az anyag természete szerint mindenütt más. A XX. század általános részének csoportjai: *Források, segédkönyvek* — *Irodalmi élet* (ezen belül alcsoportok: díjak; professzor írók; fiatalok; politikai tendenciák és az irodalom; szalonok; katolikus írók; nőírók) — *Kritika* — *Eszmék* — *Szürrealizmus* — *Existencializ- mus* — *Összefoglaló kép az irodalomról* — *Stilisztika* — *Regény* (ezen belül: forradalom a regényben; témák és motívumok) — *Költészet* (ezen belül: a fiatalok költészete; témák és motívumok) — *Színház* (az avant-garde színháza; előadások; a színházak és rendezők; színházi kritika; a színház válsága) — *Témák és kap- csolatok* (ezen belül tárgyszavak betűrendjében: Biblia; kereszténység; katoli- cizmus; „a fantasztikus”; a görög mítosz; zsidók; obskurantizmus; Orpheus; Béke; Érzékenység; társadalom; Barrès; Kafka; Nietzsche; az USA).

A jelentős írók bibliográfiája után kb. 800 kisebb íróról szóló írás sorakozik fel. Az index a kötetben előforduló neveket értelmesen két csoportban adja: a) a cikkek szerzői, b) azok nevei, akik a cikkek témái.

Ilyen módon egészültek ki a francia irodalomtudomány nagy szintézisei napjaink vagy legalábbis az utolsó évtized íróiról szóló szekunder-irodalommal. De hol lelhető fel a művek leírása? A könyveké, amelyekről ez a rengeteg sok tanulmány készült? Mennyire igaz VORSTIUS megállapítása, hogy „a bibliográfia — elkerülhetetlen kerülő út”.¹⁷

A német irodalomtudománynak ma két — az újabb német irodalommal foglalkozó évkönyv-bibliográfiája van: egy-egy a kettéosztott Németországban. Az egységes Németországnak — irigyléseméltóan — két évkönyv-sorozata volt:¹⁸ az 1878-tól induló germán filológiai sorozat és az újabb német irodalommal foglalkozó 1892-ben indult sorozat. Mind a kettőt összehavarta a két világháború. A germán filológiai sorozat szívósan tartotta magát 1939-ig, az újabb német irodalomról szóló írások begyűjtése megszakadt már 1915-ben, majd folytató-

¹⁶ KLAPP, Otto: *Bibliographie der französischen Literaturwissenschaft*. Bd. 1. 1956—1958. Frankfurt a. M., 1960, Klostermann. 428 l.

¹⁷ VORSTIUS, J.: *Petzholdt redivivus*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1950. Jg. 64. H. 4. 1/2. 413—37. l.

¹⁸ *Jahrbuch über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie*. Leipzig, 1878—1939, Reisland. 57 köt. —

Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte. Stuttgart, 1892—1919, Göschen. 26 köt. Ennek új sorozata:

Jahresbericht über die wissenschaftlichen Erscheinungen auf dem Gebiete der neueren deutschen Literatur. Berlin, 1924—1939, de Gruyter, 15 kötet. Ismét új sorozat: Ua. Neue Folge. Bd. 16—19. — *Bibliographie* 1936—1939. Berlin, 1956, Akad. Verl. XIX, 689 l.

dott 1921-től 1935-ig. További folytatását a második világháború megakasztotta. A felszabadulás után mindkét sorozat gondozását a berlini Akadémia vette át. 1954-ben, illetőleg 1956-ban megjelenik az 1936—1939. évek termésének bibliográfiája. A sorozat folytatásához a berlini Akadémia nyilvánvalóan ragaszkodik, de a lemaradás túl nagy, s így a legjobb akarattal sem tekinthető a régi és újabb irodalomtudomány hatékony információs forrásának.

Ezért indította el EPPELSHEIMER a Német Szövetségi Köztársaságban a régi és a legújabb irodalommal foglalkozó sorozatot, elvetve a hiányok pótlásának gondját. Ez a bibliográfia tehát nem csatlakozik a régi sorozatokhoz: 1945-tel kezdődő gyűjtésével új életet kezd.¹⁹

EPPELSHEIMER azok közül a bibliográfusok közül való, akik tudják, hogy a bibliográfia, amit ma csinálnak, más kell hogy legyen, mert az irodalomtudomány megváltozott. Megváltozott a kortársi irodalmi kritika is: a nem-filológiai területekről (filozófia, lélektan, szociológia) ide is betörtek új fogalmak és módszerek, azonkívül a költők is erősen foglalkoznak irodalomesztétikával. A mai bibliográfiának az alakuló, a leendő irodalmat kell szolgálnia, nem érheti be azzal, hogy betakarítja a múltra vonatkozó kutatás termését. EPPELSHEIMER bibliográfiája korszerű munka, nem kopár bibliográfia, de még messze van attól, hogy „előzékeny” legyen. Korszerű abban, hogy napjaink irodalmi vitáinak dokumentumait feljegyzí és szűkszavú, a „pro”-t és „contra”-t jelző annotációval kiegészíti, (mint a JÜNGER, KAFKA és BRECHT körüli viták eseteiben), de magyarázatokat csak el nem kerülhető esetekben alkalmaz. Az át nem látszó címek a besorolás következtében válnak világossá, ha figyel rá a kereső. EPPELSHEIMER bibliográfiája — noha nagyobb része a szekundér-irodalomé — nem hagyja el a műveket, de leírásuk mértéktelenül szűkszavú. Magyarázatul azt adja, hogy csak „munkabibliográfiát” akart adni, nem alkalmazott a leírásnál olyan módszerek, amelyek első kiadások, ritkaságok leírásánál kialakultak, ez szerinte „pretenciózus pedantéria” lenne. Erről a túlhajtott pedantériáról még lesz szó. Úgy látszik, az irodalom kutatójának végleg bele kell nyugodnia abba, hogy adatkeresésnél a segédkönyvek ütegeivel kell magát körülvennie.

EPPELSHEIMER tükre ezt mutatja: az 1945 utáni német irodalomtudományt a századvég írói közül CAROSSA, GEORGE, G. HAUPTMANN, HESSE, HOFMANNSTHAL, Th. MANN, NIETZSCHE és RILKE érdekelte. A XX. század írói közül habár csak Ernst JÜNGER, KAFKA és — 1957 óta — Bertolt BRECHT. Az első (1945—1953-as) kötet további 345, a második (1954—1956-os) kötet 303, a harmadik (1957—1958-as) 278 huszadik századi íróról szóló cikket gyűjt be; élénkebb érdeklődés a húszas-harmincas évek írói (BARLACH, BENN, BROCH, DÖBLIN, KÄSTNER, MUSIL, TRAKL, Erich WEINERT és WERFEL) iránt mutatkozik meg.

Szótárrendszerű bibliográfiák

Felmerült a bibliográfiai szolgáltatások egyszerűsítésének kérdése. Vajon megoldható-e ez? Nem kellene-e örülni a bibliográfiai műfajok szélessékálájú változatosságának, hiszen nyilvánvalóan kutatói igények váltották ki. Az már

¹⁹ EPPELSHEIMER, H. W.: *Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft*. Bd. 1—3. Frankfurt a. M., 1957—1960, Klostermann. Bd. I. 1945—1953. 1957. XXXII, 549 l. Bd. II. 1954—1956. Bearb. Clemens KÖTTELWELSCH. 1958. XXXII, 405 l. Bd. III. 1957—1958. Bearb. Clemens KÖTTELWELSCH. 1960. XXX, 279 l.

az oktatás, a kalauzolás kérdése, hogy a kutató meg is ismerje és élni is tudjon e változatos formák nyújtotta előnyökkel. Annyi tény, hogy a történeti alapozású bibliográfiai szintézisekben, a Manuel-ekben és folytatólagos kiegészítéseikben le egészen az évkönyvekig egyszerűen nincs tér a művek alapos és részletes leírására, a főhely az elméleti kérdésekkel foglalkozó irodalomnak és a „szomszédos” anyagnak jut. A kutató a kritikai irodalomból kapott ösztönzés és figyelmeztetés útján jut el a művek tanulmányozásához, nincs tér a művek jegyzetes bibliográfiájára, mert a témérdek sok irodalmi folyóirat tanulmányanyaga, minél jobban közeledünk napjaink irodalmához, sokaságával egyre nyomasztóbb. A művek leírása tehát az impresszumadatok legszükségesebbjéből áll. EPPELS-HEIMER a művek leírása kérdésében jó előre úgy védekezik egy el nem hangzott panasszal szemben, hogy „az első kiadások és ritkaságok azonosításánál a bibliográfiai gyakorlatban kialakult módszerek alkalmazása túlhajtott pedantéria lenne”. Ez a védekezés kissé sommás. Mintha azt is tartalmazná, hogy az eredeti kiadás kérdése és a kiadástörténet sok más adata elhanyagolható lenne.

Vajon igazán „túlhajtott pedantéria”-e, ha egy műről (ha ez éppen fontos tudnivaló) a bibliográfia elárulja, hogy „eredeti” kiadás, ha megállapítja, hogy egy jelentős alkotás más címmel más kötetben is megjelent, ha pontos tartalmi adatokkal különbözteti meg az azonos címmel, de különböző tartalommal megjelent köteteket, ha azokat a műveket is szerepelteti az író neve alatt, amelyekben a költő műve más költő műveivel együtt szerepel, ha a nagyon gyakran keveset mondó címet magyarázattal kiegészíti, ha megadja egy műről, hogy kritikai kiadás-e vagy hogy ifjúság számára készült-e, ha a perbe fogott műről szólva megállapítja, hogy a perbefogás után hogyan alakult a könyvsorsa, későbbi kiadásaiba mi került bele a bíróság által üldözött alkotásokból; ha felsorolja az írónak tulajdonított műveket és az író kiadatlan műveit, ismerteti az író emlékét ápoló baráti kör vagy társaság kiadványait (BALZAC, STENDHAL) és így tovább.

A könyvtörténet és kiadástörténet nem szakad meg a XIX. és XX. századdal. Ennek a másfél századnak a könyvtörténete is megköveteli a gondozást, ez is része a tudománytörténetnek. Elhanyagolása a történelmi szemlélet feladása volna, ha történelmen „csak az elmúltat s nem egyúttal az események továbbhaladását, a mindenkori jelent is értenők”.²⁰ Bizonyára van az ellenkezőjére hajlandóság az újkori irodalomtudományban. BÓKA László írja egy öt év előtti tanulmányában: „[irodalomtudományunk] a régebbi írók funkciója és szerepe szerint tárgyalja, a jelen írójának munkáját esztétikai értéke szerint. A múlt írójával szemben történész, a jelenével szemben kritikus. Bizonyos mértékben ez elkerülhetetlen, de nem szükségszerű, különben nem beszélhetünk irodalomtudományról. Legyünk a múlttal szemben inkább kritikusok, a jellel szemben történészek”.²¹

A már ismertetett bibliográfiai szintézisekben felhalmozott irodalom kincseshányaja az újkori könyvtörténetnek és kiadástörténetnek. A műveket is ismertető irodalmi szótárak (a Companionok) címszavaiban is rejtőznek nagy számmal kiadástörténeti adatok, ezeket a bibliográfus értékesíthetné a leírt művek annotációiban, de ez ritkán esik meg.

A segédkönyvekben túltáplált francia irodalomtudomány fel tud mutatni ilyen adatokat összesítő bibliográfiát is, amelyekben nem régi könyvekről,

²⁰ AUERBACH, Erich: *Philologie und Weltliteratur*. Weltliteratur. Festgabe für Fritz Strich. Bern, 1952, Francke. 39—50 l.

²¹ BÓKA László: *Die eigentümlichen Probleme der Literaturwissenschaft des 20. Jahrhunderts*. Acta Literaria. 1957. T. 1. 242. l.

hanem XIX. és XX. századi könyvekről van szó. Igaz, hogy még nincs befejezve. MALCLÈS említi az APOLLINAIRE példában TALVART—PLACE bibliográfiáját.²² Voltaképpen személyi bibliográfiák gyűjteménye. Hiányzik belőle a kritikai irodalom és a történelmi háttér forrásanyaga, de megtalálni benne mindazt, amit egy-egy író életművéről, könyvei sorsáról tudni kell. Kerekdeden, nagy gonddal megírt 30—40 soros életrajzi jegyzet után a művek időrendi összeállítása, annotációkkal (első kiadások, illusztráltak, luxuskiadások, példányszámok is, a mű másutt, újból való vagy más cím alatti megjelenésének adatai is). Azonos címmel megjelent köteteket, ha tartalmuk különböző, pontos tartalmi adatokkal megkülönböztet. Azokat a műveket is szerepelteti, amelyekben a költő más költők műveivel együtt szerepel, az évkönyvekben megjelenteket, az előszavakat, bevezetéseket, a folyóiratokba, napilapokba írt cikkeket is. Kiadott levelezésüket, a róluk szóló monográfiákat, cikkeket is, olyan munkákat is, amelyekben az íróról is szó van.

TALVART és PLACE bibliográfiája a példa arra, hogy nem túlkövetelés a „beszélő” bibliográfia igényének felvetése még akkor sem, ha a kiragadott korszak irodalmi termelése olyan méretű, mint a XIX. századé és a jelen századé. Ha a régi irodalomról, régi könyvekről van szó, a bibliográfiai gondozottságot magától értetődőnek találjuk. De hát ha BAUDELAIRE fontosnak tartotta feljegyezni, hogy *Fleurs du Mal*-ja 1300 példányban készült, hogy a különleges papírra (papier vergé) nyomott példányokat ő maga osztotta szét, ne hallgassuk el. TALVART és PLACE annotációja közli velünk, hogy Hippolyte BALOU volt az, aki a „riasztó” címet adta BAUDELAIRE verskötetének és ismerteti a *Fleurs du Mal* ellen (1857. aug. 20.) hozott törvényszéki ítéletet. Hat költeményre (Les Bijoux; Le Lethé; A celle qui est trop gaie; Lesbos; Femmes damnées 1. része; Les métamorphoses du vampire) sújtott le az ítélet, s a kiadás megsemmisítésére kötelezte a kiadót. A példányok túlnyomó többsége ekkor már barátok és gyűjtők kezében volt, de a kiadó a még raktáron maradt 200 példányt úgy akarta értékesíteni, hogy az inkriminált költeményeket eltávolította.

Említsük meg itt újból, hogy a BOMPIANI és ennek LAFFONT-féle francia változata gazdag adattárral szolgál a művek keletkezéstörténete, kiadástörténete és a művek utóélete dolgában. És ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy ez a két szótár-bibliográfia, noha a világirodalmi jelentőségre szert tett művek információs forrása, mégis olasz, illetőleg francia tájékozódású. Szabályos jelenség, hogy a nemzetközi anyagot feltáró segédkönyvek annak az országnak az irodalmát részesítik előnyben, amelyben készülnek.

A Companion-okban, ezekben a gyors információt nyújtó segédkönyvekben hol az életrajzi elbeszélésbe, hol a művek ismertetésébe süllyesztve találhatók a könyv sorsára vonatkozó adatok, amiket a bibliográfusok is értékesíthetnek, nemcsak az irodalomtörténészek. A jól ismert *Oxford Companion*-sorozat új hajtása, Paul HARVEY és J. E. HESSELTINE munkája a francia irodalommal foglalkozik.²³

Címekre felbontott irodalomtörténet, életrajzi lexikon, művek és alakok szótára egyben. Címszavaiban megtaláljuk a változó irodalmi háttér alakjait és intézményeit (filozófusokat, tudósokat, a természettudósokat is, állam-

²² TALVART, Hector—PLACE, Joseph: *Bibliographie des auteurs modernes de la langue française*. 1801—1927. Bd. 1—Paris, 1928 — *Chronique des Lettres*. (A 14. köt. 1959-ben jelent meg.)

²³ HARVEY, Paul—HESSELTINE, J. E.: *The Oxford Companion to French literature*. Oxford, 1959, Clarendon Pr. 771 l., 2 t.

férfiakat, képzőművészeket), ha közüik volt az alkotóhoz vagy műveikhez — mindazt, ami a Manuel-ekben a kritikai irodalom alakjában benne van. A *Companion* olvasmányos cikkeiben jutunk olyan könyvtörténeti, kiadástörténeti adatokhoz, amiket bibliográfiában kellene megtalálnunk. A kereséshez való nyomokat ad pl. ha a kutató a GONCOURT testvérek első regényét, az 1851-i államesíny reggelén megjelentet keresi, melyet a szerzők sebtiben visszavontak. Ha VERLAINE *Art poétique*-jét vagy egyfelvonásos komédiáját keresi a kutató, amelyet a *Jadis et naguère*-ben talál meg. Ha a L'Abbaye Press kiadványát keresi és így tovább. A *Companion* címszavai végén nem találjuk a továbbkutatáshoz szükséges irodalmat; az irodalmi háttér forrásanyagát a függelékek adják mindössze hat lapon.

*A bibliográfia jó hagyományai és a retrospektív nemzeti bibliográfiák —
Eredeti kiadások bibliográfiái*

A bibliográfia szerkesztésének nincsenek nemzetközileg kodifikált szabályai, noha tudunk nem egy bibliográfiai vonatkozású szabványról. Ám vannak a bibliográfiának jó hagyományai, amelyek vonzóerőben hatásosabbak lehetnének, ha nem mulasztanók el többször emlékeztetni rájuk bibliográfusainkat és irodalomtörténészeinket. Különösen a nemzeti irodalmak régi emlékeit leíró, a múlt században készült bibliográfiák körében találkozunk rendkívüli szeretettel és gazdag jegyzetapparátussal készült bibliográfiákkal. Gondoljunk csak a francia QUÉRARD-ra, a román BIANU-HODOSra, és a mi SZABÓ Károlyunkra, akinek jegyzeteit, a könyvekről szóló irodalmat irodalomtörténész-nemzedékek sora értékesítette. De visszamehetünk JANKOVICHra, aki kéziratban maradt nemzeti bibliográfia-kísérletében a könyvek leírását sok érdekes személyi vonatkozású megjegyzéssel gazdagította és — különösen a költőkből — szívesen idézett.

A XV—XVII. század könyveiről a legtöbb nemzet rendelkezik láthatóan szeretettel szerkesztett, címlap-hasonmásokkal gazdagított bibliográfiákkal. Ezek a bibliográfusok még nem támaszkodhattak havi-évi kurrens jegyzékekre; címeiket nagy könyvtárak és magángyűjtemények anyagából keresték össze, egyenként kézbe véve, megvizsgálva valamennyit. Érdeklődésük merőben irodalmi volt, ezért maradt ki bibliográfiájukból sok minden, ami a történeeszt érdekelte volna; a természettudományi és műszaki irodalommal nemigen barátkoztak. Annál jobban vonzotta őket az, aminek maradandó értéket tulajdonítottak. A könyvek leírásában nem voltak szélsőségesen aprólékosak — a fontos adatokkal azonban nem maradtak adósak, nem jellemezte munkájukat a könyvgyűjtés mániákusai számára készült könyvjegyzékek bibliográfiai fetisizmusa, ehelyett szívesen elidőzték egy-egy érdekes író könyveinél, jegyzetekbe foglalva a könyv érdekes előtörténetét vagy későbbi sorsának alakulását.

A kedvtelésnek tetsző, a mesterségét élvező bibliográfusi munka utánozhatatlan példája J. M. QUÉRARD: *La France littéraire*-je,²⁴ ez a tízkötetes nemzeti bibliográfia Franciaország XVIII. százada és a XIX. század első három évtizedének könyvterméséről. A XVIII. század majdnem egészen a VOLTAIRE-é, s nem természetes-e, hogy QUÉRARD szívesen áldoz VOLTAIRE műveinek és művei

²⁴ QUÉRARD, J.: *La France littéraire ou dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France ... pendant les XVIIIe et XIXe siècles*. T. 1—10. Paris, 1827—1839, Firmin Didot.

történetének 180 apró betűkkel sűrűn szedett lapot. Hogy a kiadója ezt nem találta természetesnek, azt onnan tudjuk, hogy a következő, az 1840 utáni ciklus szerkesztését néhány fejezet után kivette QUÉRARD kezéből és másokra bízta. QUÉRARD VOLTAIRE-ről készített jegyzéke mintaképe minden személyi bibliográfiának: tagolása egy uralkodásra termett, szédítő termékenységgel szellem életművéhez alkalmazkodó. Nemcsak elmeséli minden könyve történetét, a művek körüli zajlást, közönsége magatartását, de feljegyzi a művek nyomában támadt pamflet- és vitairadalom adatait is (a *Pucelle* fogadtatását, a *Diatribes du docteur Akakia* körüli botrányt stb.). Négy különmutatót készített a VOLTAIRE-jegyzékhez: a VOLTAIRE által használt álnevekről, indexre tett vagy másként üldözött műveiről, a VOLTAIRE-t hamisító irodalomról és a kritikáról; névmutatót a biográfusairól, dicsőítőiről, rágalmozóiról, fordítóiról, ferdítőiről és kiadóiról. Hasonló gondossággal foglalkozik QUÉRARD DIDEROT-val, ROUSSEAU-val és sok más írójával a másfél századnak. A QUÉRARD-ét követő tizenöt éves ciklus szerkesztői, Ch. LOUANDRE és F. BOURQUELOT más kiadóval már nem tudták a QUÉRARD színvonalán folytatni a munkát.²⁵ A kiadóját perelő QUÉRARD szükségességnek tartotta egy az utódai munkáját kiegészítő, tévedéseiket korrigáló bibliográfiát²⁶ kiadni. A fanatikus hivatásszeretet bizonyítékának ritka példája ez.

A XIX. század második fele és a XX. század nemzeti bibliográfiái már kopár anyakönyvi kivonatok jegyzéke. A QUÉRARD és LOUANDRE—BOURQUELOT-ra következő ciklus-bibliográfiák (a LORENZ-félék) 1840-től 1925-ig viszik a francia nemzeti bibliográfiát, de ezek már kereskedelmi szempontúak, józanok és szárazak, az irodalomtörténészekkel szemben csak annyi előzékenységet tanúsítanak, hogy az író születési és halálozási adatait közlik; jegyzeteik vajmi ritkák. 1925-től máig már a „Lorenz” színvonalán mozgó összefoglalót sem tud felmutatni a francia visszatekintő bibliográfia. A legszükségesebb tájékoztatást nyújtó kereskedelmi bibliográfiák ugyan nélkülözhetetlen szerzőszámok, de az irodalomtörténettel már semmi benső kapcsolatot nem ápolnak.

QUÉRARD példáját a XIX. század második fele, még kevésbé a XX. század könyveinek gondos leírásában sehol nem követték a nemzeti bibliográfiák szerkesztői. Mintha a könyvekre nehezedő fátum nem lebegne a legújabbkori irodalom könyvei felett is! Átvette ellenben a Quérard-i hagyományt a *bibliofil jellegű bibliográfia*: itt éppen a kereskedelem érdeke követelte nemcsak a bibliográfia pompás — hasonmásokkal gazdagított — kiadását, de a gazdag, olvasmányos, a könyvtörténeti és kiadástörténeti, irodalomtörténeti összefüggéseket feltáró jegyzetapparátust is. Ezek az eredeti és ritka kiadásokra korlátozott, furcsa módon kevésbé használt bibliográfiák kiegészítői lettek a kopár retrospektív nemzeti bibliográfiáknak. Hogy kis nemzetek alig mutatnak fel ilyeneket, az érthető, hiszen könyveikkel általában nem jelentkeznak a nemzetközi könyvpiacra, magángyűjtemények aukcióin is vajmi ritkán. A bibliofília két kitűnő bibliográfusának munkáit emeljük itt ki, megmaradva a francia nyelvterületen belül: George VICAIRE és Léopold CARTERET-ét.²⁷ MALCLÈS csillaggal „tünteti” ki műveiket. VICAIRE válogatása átfogja az egész XIX. századot; CARTERET-é

²⁵ LOUANDRE, Ch.—BOURQUELOT F.: *La littérature française contemporaine*, 1827—1844. T. 1—5. Paris, 1846—1848, Daguin.

²⁶ QUÉRARD, J.: *Omissions et bévues du livre intitulé La littérature française contemporaine par Ch. Louandre et F. Bourquelot ou corrective à cet ouvrage*. Paris, 1848.

²⁷ VICAIRE, George: *Manuel de l'amateur de livre au XIX. siècle*. 1801—1893. Paris, 1894—1920, Rouquette. 8 kötet. CARTERET, Léopold: *Le trésor du bibliophile romantique et moderne*. 1801—1875. Paris, 1924—28, Carteret. 4 kötet.

csak az első három negyedét, s így sok az egyikben is, másokban is ismétlődő adat, ha ugyanazokat a kiadástörténeti forrásokat használták. Olvasmányos mind a kettő, tele hasznos „megbeszélésekkel”, hiszen a század nem egy nagy vagy érdekes írójának (MÉRIMÉE, BALZAC, HUGO, BARBEY d'AUREVILLY, FLAUBERT, BAUDELAIRE, RICHPIN stb.) műve körül támadt zaj és bonyodalom, bírói beavatkozás. Csak ízelítőül néhány adat a két szerkesztő által felhasznált nagy irodalomból: Victor HUGO összegyűjtött műveinek kiadására készült GOSSELIN, a kiadó. Prospektusát SAINTE-BEUVE szerkesztette, de ez oly kevés előfizetőt hozott, hogy a kiadó elállt a művek kiadásától. MÉRIMÉE első munkája (a *Théâtre de Clara Gazul*), a soha nem élt spanyol színésznő drámáinak „francia fordításai” némely példányában benne van a hamisító MÉRIMÉE képmása, a nőnek öltözött MÉRIMÉE-é. — Idézet FLAUBERT egy leveléből a *Bovaryné* perbefogása után: „A Revue de Paris egy savanykás-édes jegyzete hívta fel a cenzúra figyelmét a regényemre; ennek köszönhettem a pert. A védőbeszéd ragyogó volt, de hét órán át tartott, az államügyész két órán keresztül tapodott rajtam. Szóval felmentettek; az ítélet rám vonatkozó indokai egész mulatságosak.” Kiadója (Michel LÉVY frères) egyfrankos sorozatában adta ki *Bovaryné*; az ítélet után már elfogadható köntösben, a sorozaton kívül, külön kötetben. — Jean RICHPIN rosszabbul járt a *Chansons des gueux*-vel: a büntető bíróság egy hónapi börtönre ítélte a költőt; kiadóját, nyomdászát fejenként 500 frank pénzbüntetésre. A fellebbviteli bíróság a minisztérium közbelépése ellenére megerősítette az ítéletet és elrendelte a kiadás megsemmisítését.

Változatlan a könyvpiac és a bibliofília érdeklődése a XV—XVIII. század iránt ma is; a XIX. század könyvei iránti érdeklődés már alacsonyabb hőfokú, VICAIRE és CARTERET megbecsülendő teljesítménye nem akadt folytatóra más országban sem. Egy 1932 óta megjelenő, tíz kötetre tervezett, francia bibliofil-bibliográfia, a TCHEMERZINE-é a XV—XVIII. század francia irodalmának eredeti és ritka kiadásairól²⁹ már nem ápolja kapcsolatait az irodalomtörténettel. Külön lapot szentel minden műnek, reprodukálja a címlapot, a könyv díszeit. A címek címlaphű szedésben, sormetszettel is megismétlődnek, ezt követi a címlapra helyezett szokásos mottó, a forma, a lapszám, a nyomdász, az illusztrátor adata és bőven és részletesen a könyv ritkaságára, föllelhető példányaira vonatkozó nyomozás eredménye. Mindez jó, ha van, de TCHEMERZINE-nél már nélkülözniünk kell a könyv keletkezése történetét, a nyomdásszal, kiadóval való kapcsolat adatait, a későbbi kiadások történetét, a kortársak magatartásának megbeszélését s a mű utóéletének történetét.

Úgy tetszik: a bibliofil-bibliográfia hagyományai is veszendőbe mennek, s noha a századvég és a XX. század *ismusai* iránt állandó az érdeklődése az irodalmi kritikának, mindez nem elég ösztönzés a bibliográfusok számára.

Téma-bibliográfiák, műfaj-bibliográfiák és az irodalmi kritika bibliográfiái

Irodalmi témákkal és külön a poétákkal, drámaírókkal foglalkozó bibliográfiák megjelennek már a XVII. század, a regénnyel és a regényírókkal és irodalmi irányzatokkal foglalkozók kb. a XIX. század közepe óta. A nagy irodalomtudományi szintézisek nem csökkentették számukat, viszont a kör, amelyben

²⁹ TCHEMERZINE, Avenir: *Bibliographie d'éditions originales et rares d'auteurs français des XV—XVIII. siècles*. Contenant environ 6000 facsimilés de titres et des gravures. Vol. 1—10. Paris. 1932 — Plée.

mozognak egyre kisebb, témáik egyre speciálisabbak. BESTERMAN másodfokú bibliográfiája a világ bibliográfiáiról lapokon keresztül írja le ezeket, gondosan megadva, hány bibliográfiai egységet tartalmaznak. Találunk köztük bibliográfiát a XVI. század előtti francia költemények kezdősorairól, a sanzonról, a szonettéről, a szatirikus versekről, a politikai, vallásos és didaktikus költészetéről, a gyermekversekről, a francia drámáról a nagy polgári forradalomig, a régi angol drámáról, a jezsuita drámákról, Párizs színházainak történetéről, egy különlegesen érdekes bibliográfiát kronológiával, szótárral a francia költészet helyzetéről 1867—1900 között, amelyet Catulle MENDÈS (1844—1909), a Parnasse történetírója a közoktatásügyi miniszter megbízásából állított össze stb. Műfajonként és fő témánként való áttekintésük, elemzésük és értékelésük külön tanulmányt igényelne.

Ellenben új jelenség a bibliográfiai monográfiák társaságában egy-egy irodalmi műfaj *kritikájának* bibliográfiája. Két példa szemléletesen mutatja be napjaink bibliográfiája eme változatának tanulságait. Az egyik az angol regény panorámája a XX. század kritikai irodalmának tükrében. Azonban — már a címben hozzá kellett volna tenni — az *amerikai kritika* tükrében: I. F. BELL és D. BAIRD munkája.³⁰ Az időrendet, a történeti alapozást a szerkesztők — sajnos — sutba dobták, a kortárs-kritikát még szemelvényekben sem mutatják be. Az időrendet a betűrenden belül csak az egyes írók műveinek sorrendjében alkalmazzák. Ez természetesen hiba, hiszen a XX. századi kritika visszanyúlt az angol regény XVI. századi történetéig. Magyarázatul az sem fogadható el, hogy a XIX. század amerikai kritikája Henry JAMESig nem értékelte a regényt mint művészi formát; a költészetet a regénnyel szemben az irodalom magasabb formájaként tisztelte. Jó híre gyenge voltára mutat az is, hogy neve sokat változott. FIELDING regényeit „histories”-nek vagy „comic epics in prose”-nak nevezte; a kölcsönkönyvtárak divatja idején a „sárga” jelző tapadt rá.

Egy szépitő műveletnek vagyunk tanúi. Kár volt feláldozni a regény küzdelmes múltjának dokumentumait. Történeti elrendezésben szemléletesen meg lehetett volna mutatni a kritika alulmaradását néhány XIX. századi kritikából vett idézettel. Igaz, hogy a regény küzdelme a művészi forma rangjáért a XX. században is tovább tart, legalábbis az Egyesült Államokban, annak is egyetemi köreiben. William Lyon PHELPS, a Yale egyetem professzora (1865—1943) írja *Önéletrajzában*, milyen akadályokkal kellett megküzdenie, hogy az angol regényről szóló előadásait megtarthassa. 1895/96-ban hirdette meg első előadásait, de egy év múlva az idősebb professzorok ellenzése miatt abba kellett hagynia. Az amerikai sajtó is „forradalmi újítás”-nak tartotta a kortárs-regényírókkal való foglalkozást. A fordulat csak a 20-as évek végén következett be. BELL—BAIRD bibliográfiájának forrásai: 410 kritikát tartalmazó könyv és 66 nagyobb-részt USA-beli és kanadai folyóirat. Csak néhány reprezentatív angliai folyóirat akad a jegyzékben. Ez a forrásjegyzék jogossá teszi helyesbítő címkiegészítésünket.

A kritika irodalmának másik bibliográfiája — két angol irodalomtörténész professzor, Claude HILL és Ralph LEY munkája³¹ — szembesíti az Angliában szép számmal bemutatott német expresszionista dráma angol és német kritikai irodalmát, az expresszionizmusról általában szóló angol és német irodalmat.

³⁰ BELL, Inglis Freeman—BAIRD, Donald: *The English novel, 1578—1956*. A checklist of 20 century criticism. Denver, 1958, Swallow. XII, 169 l.

³¹ HILL, Claude—LEY, Ralph: *The drama of German expressionism*. A German—English bibliography. Chapel Hill, 1959. Univ. of North Carol. XI, 211 l.

Erre a célra a szerzők elegendőnek találták 16 kiválasztott német író drámaírói munkásságát.

A bibliográfia szerkesztői általában elfogadottnak veszik, hogy az expresszionizmus irodalmi fázisa sokkal hangsúlyozottabb volt Németországban, mint másutt; elfogadottnak azt is, hogy ez a legnagyobb hatással a drámában jelentkezik. Mentséget nem is kell keresniük arra, miért csak 1945 után s nem már 1933 előtt készült e témáról kimerítő bibliográfia. Az első általános fő rész első fejezetében olyan tanulmányokat sorol fel, amelyek fő témája nem az expresszionizmus és nem az expresszionista dráma. Irodalomtörténeti tárgyú írások ezek, amelyek érintik az expresszionizmust. Az általános rész második fejezete olyan írások repertórium, amelyek fő témája az expresszionista irányzat, az expresszionista drámára való tekintet nélkül. Itt talál az olvasó az expresszionista művészetrel, költészettel, filozófiával foglalkozó írásokat is. Végül az általános rész harmadik fejezetének egyetlen témája maga az expresszionista dráma.

A második fő rész a kiválasztott 16 német író személyi bibliográfiáinak gyűjteménye drámaírói munkásságukra leszűkítve. Teljes ez a lista akkor is, ha egyesek művei az expresszionizmust megelőző korba illők (STERNHEIM) vagy áthúzódnak az expresszionizmuson túl (HASENCLEVER), és nem alkalmazható rájuk az expresszionista dráma ködös definíciója. Befogadja a bibliográfia az életrajzi irodalmat, de általában kizárta a lírai műveket és a szépprózát. Felvették azonban a szerzők dramaturgiai, drámaelméleti nézeteit tartalmazó írásait. A drámaírók közt szereplő szobrász (BARLACH) és festő (KOKOSCHKA) esetében közül a bibliográfia képzőművészeti cikkeket is, hogy a művész-író típus arcképe teljes legyen. A gyűjtés időhatára 1958 januárja. Napilapok cikkeiből csak a bemutató előadásról írottakat vették fel, az angol nyelvű napilapokból csak a *New York Times*ben megjelenteket. A két bibliográfus-professzor szerint kb. 50-re tehető az expresszionizmushoz tartozó drámák száma: a változás — úgy vélik — nem járt veszteséggel a tudomány számára. Munkaeszközt akartak adni a tovább-kutatók kezébe. A 16 név között nálunk is jól ismertek: Ernst BARLACH, Bertold BRECHT, Walter HASENCLEVER, Hanns JOHST, Georg KAISER, Oskar KOKOSCHKA, Carl STERNHEIM, Ernst TOLLER, Fritz von UNRUH és Franz WERFEL.

A szerkesztők nem mindenben alkalmazkodtak a dráma-bibliográfiai szabályokhoz. (Az előadás körülményei, a játék színhelye, a rendező, az előadások száma stb. mind nagyon érdekelné a dramaturgiával foglalkozókat.) Közlik ugyan a drámák időrendjét, de nem közlik, mikor, hol mutatták be. A bemutatás valószínű adata ugyan kiderül a színbírálatot közlő folyóirat dátumából, de hogy melyik német vagy angol színház mutatta be, ezt már csak a folyóirat-cikkből tudhatnók meg.

Hiányai ellenére sokban segítik a kutatót: finom elhatárolásaik az általános irodalomban; az 1945 előtti és utáni irodalom különválasztása, a disszertációk felvétele, lelőhelyeik megnevezése. Ne felejtsük el, hogy egy évtizedeken át eltemetettnek vélt irodalom teljes elevenségével támad fel újra a bibliográfiában.

Antológiák mint a nagy szintézisek előmunkálatai

Az irodalomtörténeti alapozású bevált szintézisek új kiadásai vagy kiegészítő évkönyvei késlekednek, nagy nyelvterületek két-három utolsó évtizedének irodalma feletti áttekintés egyre nehezebb. Így magyarázható, hogy sűrűn jelennek

meg rövid bio-bibliográfiákkal felszerelt antológiák napjaink élő irodalmáról. Az igényesebbek közül kiválasztjuk Gaëtan PICON *Panorámáját*.³² Nagy lélegzetű bevezetőjében — kissé rendhagyó irodalomtörténeti tabló, az esszé-stílus elmosódó kontúrjaival élve osztályoz — csoportokba osztja a ma még együtt élő három nemzedék íróit és költőit, az utolsó klasszikusokat; „a költő irodalmat”; a „szürrealista kaland” íróit; az 1900-as nemzedéket, „az etikus generációt”; a metafizikus naturalizmus regényíróit; az „átváltó” irodalmat; a resistance íróit; az új stílusú regényét; a 40-es évek „elmélyült és beteljesedő” lírájának költőit; végül az újonnan tájékozódó, 1950 után induló fiatalokat. Beleilleszti PICON körképébe az esszéistákat, a filozófusokat és szociológusokat, a kritikuskokat és az irodalmi folyóiratok életrajzát is.

A nagy bevezetés közel négyszáz mai francia íróat említ fel vagy jellemez vázlatosan.

Ennyi erőfeszítés után csodálkozva olvassuk „következtetés helyett” című végszavában összefoglalóját a francia irodalom átalakulásáról: „Bármily különbözőek is ezek a megvizsgált életművek, van bennük, ami közös: résztvevői az irodalom válságának.” A nagy bevezetés olvasójában valóban kialakul az a fajta hangulat, amilyenről NAGY Péter számol be egy könyvismertetésében:³³ „a mai francia irodalom kutatója dzsungelben jár...” PICON antológiája második részében a szemelvényekből, az írók életének eseményeiből, műveik kronológiájából kiformalódik összesen harminc író (lírikus, regényíró, drámaíró és kritikus) portréja, de hol maradnak a megemlített százak? Az antológia harmadik része akarja pótolni a társadalmi háttérrel kordokumentumokkal, napjaink szociális és esztétikai kérdéseiben való állásfoglalásokkal. Mindez együttvéve az elinduláshoz is kevés. A helyzet — az antológiák után — követeli már a beszédes bibliográfiát és a nagy szintézist, hogy ösvényeket vág hassunk az alkotásoknak ebben a sűrűjében. És ez a kép fogadja a mai kutatót szinte minden nyelvtérületen.

* * *

Tanulságokkal szolgálhatna néhány más — az anyag bősége miatt itt nem tárgyalható — bibliográfia-típus is. A szöveggyűjtemények bibliográfiája, az eseménynaplóval felszerelt és teljes pályaképet nyújtó személyi bibliográfiák, az önéletrajzok bibliográfiái, a fordításoké és a kritikai folyóiratoké stb. Tanulságokkal, amelyek értékesíthetők az Irodalomtörténeti Intézet készülő nagy kollektív vállalkozása, a négykötetes *Irodalomtörténeti kézikönyv* szerkesztésében, az „apparátus” kialakításában. Talán még sorra kerülnek ezek is.

BÉLA KÓHALMI: DAS SCHICKSAL DER WERKE UND DIE BIBLIOGRAPHIE

Selbst Bibliographen sind mit der Lage der Bibliographie der Literatur und der Literaturwissenschaft unzufrieden. Vor allem richtet sich die Unzufriedenheit gegen die zusammenfassenden, internationalen Handbücher. Die Grundsätze und die Praxis ihrer Auswahl-Politik entspricht keineswegs mehr den Gesnerischen, den humanistischen

³² PICON, Gaëtan: *Panorama de la nouvelle littérature française*. Nouv. éd. réfondue. Introduction. Illustrations. Documents. Paris, 1960, Gallimard. 678 l.

³³ NAGY Péter: *Könnyű séta a dzsungelben*. Bajomi Lázár Endre: *A francia irodalom kistükré*. Magyar Nemzet. 1962. aug. 19. 13. l.

Überlieferungen. Die Synthesen von heute schließen zu oft wichtige Werke der *nicht-schönwissenschaftlichen* Literatur aus; Werke, die in der geistigen Schatzkammer nicht fehlen dürfen.

Man kann die „Klagen“, die hier zu besprechen sind, in fünf Punkten zusammenfassen.

1. Die Auswahl der Werke aus den Literaturen der kleinen Nationen ist in den Synthesen der Weltliteratur mehr als unbefriedigend; nahezu dürftig. Die zusammenfassenden Hilfsbücher tragen den nationalen Stempel des Herausgebers.

2. Die nationalen Synthesen bleiben in ihren Zusammenstellungen zurück. Es fehlen die Angaben der Werke, die Repertorien der Sekundär-Literatur aus den letzten Jahrzehnten, oder aus dem letzten Jahrzehnt.

3. Gründliche bibliographische Beschreibung der Werke ist in den literaturwissenschaftlichen Hilfsbüchern kaum mehr anzutreffen. Die gebotene Beschreibung ist karg, Annotationen fehlen, buchgeschichtliche, verlagsgeschichtliche Daten sind in verschiedenen Hilfsbüchern zerstreut, nur mit Mühe aufzufinden. Die Bibliographien sind kahl.

4. Der „eingeweihte“ Forscher plagt sich sehr oft durch mehrere Gattungen von Bibliographien hindurch. Man muß sich die immerfort wechselnden Methoden derer eigen machen, um sie gebrauchen zu können.

5. Vor nahezu 60 Jahren hat Gustave COHEN die Frage der Vereinigung der Methoden und Dienstleistungen der verschiedenen Hilfsbücher aufgeworfen. Es blieb dabei. Forscher sind bis heute dazu gezwungen, gleichzeitig zehn bis zwanzig Gattungen von Bibliographien und Hilfsbücher vor sich zu haben, um fehlende Daten zu erhaschen.

Verfasser wählt acht Gattungen, in der Mehrzahl Hilfswerke der an Synthesen überreichen französischen Literaturwissenschaft aus. Bespricht und analysiert sie, vergleicht ihre Methoden und macht bibliographiegeschichtliche Rückblicke. Hierbei dürfte es lehrreich sein (mit vielen Beispielen) auf die Leistungen der retrospektiven französischen Nationalbibliographie (QUÉRARD) hinzuweisen, um die Wichtigkeit der Aufnahme der buchgeschichtlichen Daten vor Augen zu führen. Zu betonen ist auch der Hinweis auf die Seltenheit einer wissenschaftlich gut fundierten Chronologie der Literaturen. Das Fehlen einer auch das XX. Jahrhundert umfassenden Chronologie macht sich fühlbar, sie müßte auf Grund der Arbeiten nationaler Kommissionen hergestellt werden. Paul VAN TIEGHEM's Chronologie wird eingehend besprochen. Sein wertvolles Hilfsbuch entstand in der Folge eines Beschlusses des VI. internationalen Kongresses der Geschichtswissenschaften in Oslo, wurde eine kollektive Arbeit. Die Mitarbeiter waren Professoren und Bibliothekare aus 31 Ländern. Das brauchbare Werk blieb aber mit dem Ende des XIX. Jahrhunderts abgeschlossen.

CSAPODI CSABA

Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?

A stíluskritikai összehasonlítás módszerén kívül alig van más, kézzel fogható adatunk arra vonatkozólag, hogy MÁTYÁS király korában a budai királyi udvarban kódexmásoló és festő műhely működött. Ismerünk korvinákat, amelyeket az itáliai scriptor vagy illuminátor szignált, megjelölve a készítés helyét és idejét, de meglepő, hogy egyetlenegy olyan kódexünk sincsen, amelynek a kolofonja arról beszélne, hogy Budán készült, a Corvina-könyvtár számára dolgozó királyi műhelyben. Ez az adattalanság hajlamossá tehetne arra, hogy teljességgel kétségbevonjuk: egyáltalán volt-e ilyen királyi műhely? Nem pusztán tetszetős belemagyarázás, stílusjegyeknek önkényes értelmezése vezetett-e a budai keverék-stílusnak s ezzel az önálló királyi műhelynek a föltételezésére? Ezeknek a kétségeknek adott hangot még 1942-ben GULYÁS Pál *Mátyás király állítólagos miniátorai* című cikkében.¹ Szerinte nagyobb másolótevékenység csak régi kéziratokban gazdag helyeken fejlődhetett ki. A budai műhelyben tehát inkább csak miniatori munka folyt, talán még könyvkötés. Megjegyzendő, hogy miniatori munkán GULYÁS nem illuminálást, hanem rubrikálást (rubrumokkal, vörös jelekkel ellátást) és emendálást (szövegjavítást) ért.

A kétségekkel szemben azonban el kell fogadnunk RANSANUSnak és OLÁH Miklósnak a tanúságát. RANSANUS megérkezésekor, 1488-ban MÁTYÁSHoz intézett beköszöntő beszédében azt mondja, hogy a király Európából mindenholnan szerzett ácsokat, szobrászokat, ezüstműveseket „atque pictores, *transscriptoresque librorum*”.² OLÁH Miklós pedig, akinek *Hungariaja* mindig hiteles forrásnak bizonyult, részletesen szól ugyanerről a kérdésről: „Audivi a maioribus Mathiam regem, dum viveret, aluisse semper ad triginta servos amanuenses, pingendi peritos, quorum ego plerosque, illo mortuo, noveram. Horum erant opera omnes fere et Graeci et Latini codices conscripti. Praefectus his Felix Ragusinus Dalmata et ipse iam senex mihi cognitus, qui non modo Graece et Latine, sed Chaldaice et Arabice doctus: praeterea in ipsa quoque pictura exercitatus, sedulo advertibat, ne quis error in describendis libris committeretur”.³

OLÁH Miklósnak ezek a sorai sok értékes adatot szolgáltatnak nekünk. Egy részükre később még visszatérünk. Mindenekelőtt félreérthetetlenül kiderül belőlük, hogy MÁTYÁS király számára egy nagy létszámú műhely dolgozott, amelyben kódexeket írtak („codices conscripti”, „describendis libris”) és díszítették („pingendi peritos”, „in ipsa quoque pictura exercitatus”). Hogy azonban „szinte minden görög és latin kódex” a budai másolók kezeműve lett volna, az

¹ *Magy. Könyvszemle.* 1942. 11—17. l.

² *Monumenta Latina litteraturam Hungaricam illustrantia.* IV. l. PETRUS RANSANUS. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Bp. 1931. 13. l.

³ BÉL, Mathias: *Adparatus.* Posonii, 1735. 8—9. l.

talán a másolók dicsekvése alapján került OLÁH Miklós szövegébe. De az is lehet, hogy a szöveget kell másként értelmeznünk. OLÁH *egy szóval se mondja, hogy a mintegy harminc alkalmazott mind Budán dolgozott*, csak azt, hogy MÁTYÁS ennyit tartott el. Márpedig tudjuk, hogy MÁTYÁS király főleg Firenzében, de élete végén Bécsben is sok kódexet készíttetett. Azt is tudjuk, hogy Firenzében NALDUS NALDIUS személyében állandó emendátort is tartott.⁴ Lehet, hogy ezek a külföldiek a budaiakkal együtt tették ki a harminc körüli számot. Hogy azonban *mind* idegenben dolgozó emberekről lett volna szó, annak ellentmond OLÁH Miklósnak az a megjegyzése, hogy ő legtöbbjüket még ismerte, ez pedig csak Budán volt lehetséges.

OLÁH Miklós beszámolója tehát megerősíti a művészettörténetnek a stíluskritikából vont következtetéseit, és semmi kétséget nem hagy abban a tekintetben, hogy a korvinák tekintélyes része Budán készült, mégpedig föltételezhetően a királyi palotában dolgozó királyi könyvmásoló és -festő műhelyben.

Mikor alakult ez a műhely, illetve mikortól kezdve készültek MÁTYÁS király számára Budán kódexek, nem tudjuk. De minket ezen a helyen nem is ez a kérdés érdekel, hanem az: meddig működött, mikor szűnt meg a műhely? Mennyivel élte túl alapítója halálát? A kutatók eddig általában természetesnek vették, hogy a kódexek készítése a királyi műhelyben tovább folyt — ha csökkent mértékben is — MÁTYÁS halála után, Mohácsig vagy még tovább is.⁵ Anélkül, hogy a kérdést közelebbről megvizsgálták volna.

Annyi bizonyos, hogy a Budán megkezdett kódexek díszítése nem szakadt meg egyszerre MÁTYÁS király halála után. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy Budán készültek kódexek, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ezeket az itt megkezdett díszes kódexeket ott is fejezték be ULÁSZLÓ koronázása (1490. szept. 18.) után, mert több olyan budai stílusban készült kötetünk is van, amelyeknek lapszél-díszjeiben megtalálhatók MÁTYÁS király címerai és emblémái, de az első lap aljára, a még üres helyre az új possessor címere, az *MA* (*Mathias Augustus*) betűk helyére *WR* (*Wladislaus Rex*) került, vagy a már elkészült MÁTYÁS-címereket festették át ULÁSZLÓéval. Ezek a párizsi CASSIANUS, a müncheni BEDA, a New York-i evangelistarium-kódexek és az ARISTOTELES-ősnymtatvány.⁶ Ugyanakkor a külföldön készülő korvinák befejezetlenek maradtak.⁷

Az a munka azonban, amivel a megkezdett kódexek befejezése járt Budán, nem tarthatott nagyon soká. Semmi esetre sem 1491—1492-nél tovább. De hozzáfogtak-e új kódexek festéséhez, olyanokhoz, amelyeket már ULÁSZLÓ király számára kezdtek másolni és díszíteni a királyi műhelyben, s ha igen, meddig folytak itt ilyen munkák? Az igenlő válaszra „a királyi könyvek miniatúra” kifejezésnek 1495-ből való előfordulását megdönthetetlen érvnek szokták tekinteni. A „madocsa apát” személyének ezzel a címmel való megjelölésének egyéb-

⁴ NALDUS NALDIUS: *De laudibus augustae bibliothecae*. Kiadva: ÁBEL Jenő: *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*. Bp. 1890. 262. l. (Irodalomtört. emlékek 2.)

⁵ HOFFMANN Edit szerint „egészen 1533-ig több kéz munkáját különböztethetjük meg a királyi műhelyben”. U. i. az 1533-ig készült címeres levelekben hasonlóságot lát egyes korvinákkal. Úő: „A király a török császárok történetét is a budai műhelyben illumináltatta 1512—1516-ban.” (*A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának az Alpeseiken innen illuminált kéziratai*. Magy. Könyvszle. 1926. 239, 241. l.) Egy későbbi cikkében a *Historia Turcorum imperatorum* 1512 elé teszi. (*A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának Magyarországon illuminált kódexei*. Uo. 1927. 40. l.)

⁶ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofülek*. Bp. 1929. 161. l.

⁷ KUMOROVITZ Bernát: *II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után otrekedt Corvinák ügyében*. Magy. Könyvszle. 1957. 294—296. l.

ként a művészettörténeti kutatás messzemenő fontosságát tulajdonít, s övele hozzá kapcsolatba azt a egyszerű fejlődést, amely a királyi műhely munkájában MÁTYÁS uralkodásának legutolsó szakaszában tapasztalható.

Kérdésünk szempontjából tehát döntő fontosságú a „madocsaai apát” problémájának megvizsgálása.

A „királyi könyvek miniátora”

II. ULÁSZLÓ király számadáskönyveinek fennmaradt töredékében olvasható ez a pont: „Abbat de Madocza, Miniatori librorum regiorum, ex commissione Regie Maiestatis, In comitatu Tholnensi dati sunt fl. LX.”⁸ A számadáskönyv szövegét J. Chr. ENGEL közölte 1797-ben az akkor még Bécsben őrzött eredetiből,⁹ de a madocsaai apátra vonatkozó mondatot már előzőleg fölhasználta WINDISCH Károly Gottlieb 1781-ben BONFINI-ről szóló cikkéhez, és annak a véleményének adott kifejezést, hogy BONFINI magyar történelmét az apát festette ki, ugyanúgy mint a király számára készült többi könyvet.¹⁰

Ettől kezdve mindenki, aki a Corvina-könyvtárral foglalkozott, elfogadta a madocsaai apátot a királyi műhely miniátorának, s így őt tekintették a műhely MÁTYÁS halála utáni működése koronatanújának. Az utóbbi évek kutatásai az anonymitásból is kiemelték a „miniator librorum regiorum”-ot. Főleg HOFFMANN Edit, BALOGH Jolán és BÁNFI Florio eredményeiből tudjuk, hogy az említett madocsaai apát nem más, mint Johannes Antonius CATTANEO DE MEDIOLANO (olaszosan Zuan Antonio) domonkosrendi szerzetes, aki kommandátorként kapta meg az egykori bencés apátságot 1482-ben, valószínűleg azzal a megbízással, hogy a kolostort újjászervezze.¹¹ Ezt a feladatot nemcsak az teszi valószínűvé, hogy már az első kommandátor 1474-ben azt a kötelezettséget kapta, hogy a düledező kolostort kijavíttatja,¹² hanem az is, hogy miután JÁNOS ANTAL fráter 1482. február 21-én engedélyt kapott arra, hogy a ferrarai Santa Maria degli Angeli kolostoron kívül éljen,¹³ négy hónap múlva, június 18-án engedélyt kap arra is, hogy apátsága szolgálatára két önként vállalkozó rendtagot vihessen magával, csak ez ne legyen valamelyik domonkos konvent kárára.¹⁴ CATTANEO

⁸ Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattára. Clmae 411. fol. 278v.

⁹ ENGEL, J. Chr.: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. 1. T. Halle, 1797. 17—181. l.

¹⁰ W[INDISCH]: *Beyträge zur Lebensgeschichte des Marcus Antonius Bonfinis*. Ungarisches Magazin. 1. Bd. 1781. 210. l. Említi az adatot WALLASZKY is: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Posenii et Lipsiae, 1785. 136. l.

¹¹ Hoffmann Edit *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának Magyarországon illuminált kódexei*. Magy. Könyvszle. 1927. 238. l. állapította meg, hogy az apátot JÁNOS ANTALnak hívták. BALOGH Jolán tisztázta azután pontosan a madocsaai apát személyének kérdését a milánói levéltár két oklevele alapján. Az egyik 1487. okt. 8-án kelt, s benne a milánói herceg értesíti MÁTYÁS királyt, hogy egy milánói kereskedő, Ambrosio SCOTTO magyarországi követelésének behajtására „procuratorem . . . contulit venerabilem fraterem Johannem Antonium Cattaneum de Mediolano ordinis Sancti Dominici, qui in Maiestatis Vestrae Jurisdictione Abbatiam possidet, que Madocensis appellatur”. A herceg egy másik, 1490. jan. 12-én kelt levelében a név Zuan Antonio CATTANEO DE MEDIOLANO alakban olvasható. (BALOGH Jolán: *A madocsaai apát, „a királyi könyvek miniátora”*. Henszlmann-Lapok. 1927. 5. sz.)

¹² SÖRÖS Pongrác: *Az elenyészett bencés apátságok*. Bp. 1912. 333. l. (A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. 12 B. köt.)

¹³ BÁNFI Florio adatát BERKOVITS Ilona cikkéből vettük át: *Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. Archivio. Supplemento a Corvina, rassegna italo—ungherese. 1941. 71. l.

¹⁴ HARSÁNYI András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 98. l.

tehát nem pusztán üres címként kapta a madocsai apátságot. Munkája eredményességét lehet látni abban az adatban, hogy Madocsának 1515-ben már ismét bencés apátja volt.¹⁵

Ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy a madocsai apát 1495-ben Johannes Antonius CATTANEO volt. De mit jelent a „miniator librorum regiorum” titulus? Hogy a királyi könyvfestő műhelyben dolgozó személyt jelent, azt eddig senki se vonta kétségbe. GULYÁS Pál is csak azt vitatta, hogy könyvdíszítő festő volt-e. Szerinte ugyanis ekkor még a miniátor szó nem egyértelmű az illuminátorral, hanem minimummal dolgozó rubrikátort vagy emendátort jelentett, filológiai képzettségű embert.¹⁶ GULYÁS Pállal szemben BERKOVITS Ilona hiteles adatokkal védte meg azt az álláspontot, hogy a miniátor szót már a XIII. század óta azonos értelemben használták az illuminátorral, és semmiképpen sem filológiai képzettségű embert jelentett.¹⁷ BERKOVITS Ilonának kétségtelenül igaza van abban, hogy a miniátor szóval emendátor-értelemben sohasem találkozunk. De hogy minden esetben, s főleg az ULÁSZLÓ számadáskönyveiben szereplő kitételben is illuminátorról van-e szó, azt megnyugtató módon nem tudjuk eldönteni.

WATTENBACH szerint Itálián kívül inkább az illuminátor szó volt használatos könyvfestő értelemben már a XI. század óta. Idézi többek közt BENVENUTO DE IMOLÁT: „Parisius enim dicitur illuminare (!), ubi in Italia dicunt miniare.”¹⁸ S a ránk maradt magyarországi adatok is úgy látszik, mintha WATTENBACHnak adnának igazat, bár ez az adatanyag olyan kevés, hogy sem az állítás mellett, sem ellene nem lehet döntő érvet kovácsolni belőlük.

ULÁSZLÓ számadáskönyvein kívül magyarországi forrásban, jelenlegi ismereteink szerint, egyetlenegyszer fordul elő a miniator szó, MÁTYÁS királynak Iulius POMONIUS LAETUSHOZ 1471-ben írt levelében: „Reddite sunt nobis litere vestre per Blandium Miniatorem nostrum, his diebus Roma cum Codicibus ad nos reversum.”¹⁹ BLANDIUS tehát a király miniátora. De hogy a szót hogyan kell értelmeznünk, arra nézve bizonyos megfontolásra késztet az a körülmény: miért küldte el a király éppen illuminátorát — ha ezt jelenti itt a „miniator” kifejezés — Rómába kódexekért, s így munkáját közben hetekre vagy hónapokra nélkülöznie kellett, pedig 1471-ben még nem sok könyvfestő működhetett Budán.

Ami kevés egyéb adatunk van a könyvfestésre vonatkozólag, abban mindig az *illuminare*, *illuminator* vagy a *pingere* szó szerepel, hacsak nem egyszerűen a „fecit” vagy „per manus” kifejezés. CSONTOSI fáradságos munkával számos adatot gyűjtött össze a magyarországi könyvfestőkre és könyvmásolókra vonatkozólag, de az ő jegyzékében a „miniator” vagy „miniare” szó nem fordul elő, csak az „illuminator” és „illuminare”. HENRIK csukárdi plébános kódexében olvassuk: „Finitus est iste liber per manus Henrici dicti Stephani de westfalia, plebani in Schukaria cum scriptura, illuminatura, ligatura Anno domini 1377.” Egy másik kódexben ez olvasható: „Anno 1425 henricus giesperger comparavit hunc librum ad honorem beati eligii episcopi scriptum in Wacia per johannem felicis

¹⁵ SÖRÖS: I. m. 334. l. Lehetséges, hogy CATTANEO a 60 forintot is az apátság céljaira kapta, mert ezt az összeget Tolna megyei jövedelemből utalták ki a számára, Madocsa pedig Tolna megyében fekszik.

¹⁶ I. m. 13—14. l.

¹⁷ BERKOVITS Ilona: *Mátyás király „állítólagos” miniátorai*. Magy. Könyvszle. 1942. 153—161. l.

¹⁸ WATTENBACH, W.: *Das Schriftwesen im Mittelalter*. 3. Aufl. Leipzig, 1896. 363—364. l.

¹⁹ TELEKI József: *A Hunyadiak kora*. 11. köt. 454—455. l.

memoriae illuminatorem episcopi Waciensis." A harmadik hasonló adat: „Illuminavi Anno Domini 1480 et finivi librum illuminando... Ego frater Paulus de Wacia.”²⁰ ZSIGMOND lengyel herceg 1500–1501-i budai számadáskönyvében a következő kifejezések fordulnak elő egy „liber orationalis”, tehát imádságoskönyv készítésével kapcsolatban: „qui illuminare debuit libellum”, „illuminatori” és „quem monachus pingebat”.²¹ OLÁH Miklós pedig idézett soraiban a királyi műhely tagjairól nem azt mondja, hogy illuminatorok vagy hogy miniatorok, hanem körülírva mondja: „festéshez értők” „pingendi peritos”.

Külföldi analógiák tekintetében ebben az időben a cseh gyakorlat megfigyelése a legfontosabb, az uralkodó közössége folytán. Erre nézve A. HAAS, a prágai állami levéltár osztályvezetője kérdésemre a következő tájékoztatást küldte: A „miniator” szó csehországi eredetű forrásokban nagyon ritkán fordul elő. Egy 1454-ből való kézirat szótár azt mondja, hogy „miniator minia describit”. Más források szerint a miniator azonos a rubrikátorral, azzal a kancelláriai tisztviselővel, aki a vörös írást és vörös díszítést festette a könyvekbe.²²

A madocsaai apát címzése első felének értelmezése tehát *különböző magyarázatokra adhat módot*; lehet, hogy illuminátor volt, de lehet, hogy a szó eredeti értelmében vett miniátor. Sokkal fontosabb azonban a címzés második felének (liber regius) tisztázása, mert nézetünk szerint ebben az esetben egy régóta meggyökeresedett félreértésről van szó, amely további kétes következtetésekre vezetett. A „miniator librorum regionum” kifejezést felbukkanása óta úgy értelmezték, hogy a király könyveinek, tehát a királyi könyvtár könyveinek a miniátoráról van szó. Méghozzá utóbb ez a magyarázat úgy bővült tovább, hogy a műhelynek legfontosabb, legkiválóbb művésze; föltételezve azt, hogy az ott dolgozó több miniátor közül ez az egy, a madocsaai apát kapta mint kitüntető címezést: „akit a királyi könyvek miniátorának büszke címével tüntetnek ki”, „a királyi miniátor címet érdemelte ki”.²³ S ha Johhanes Antonius CATTANEO DE MEDIOLANO esetében adva van egy kiváló könyvfestő mester, egy vezető művész-egénység, akkor — tekintetbe véve milánói származását — szinte természetesen következett ebből a magyarázat, hogy ő a kezdeményezője a MÁTYÁS király uralkodásának legvégén jelentkező új, észak-olasz, lombard, milánói hatású irányzatnak.

BALOGH Jolán így vonja le ezt a logikus következtetést: „a stíluskritika szerint e codexekről (Cassianus, Beda, Evangelistarium, budapesti Trapezuntius, Aristeas, Tolhopf) leolvasható, hogy kellett Budán, a Mátyás által megteremtett miniátorműhelyben egy milánói iskolázottsággal bíró mesternek lennie, ki tevékenységét hosszabb ideig folytatta és nagy hatást fejtett ki, amelynek következményeképpen egy lombard-milánói alapjellegű, de egyéb hatásokat is értékesítő, sajátos, helyi miniatúrástílus alakult ki. Ez a tény összesség az oklevelek nyújtotta adatokkal, melyek bizonyosságot tesznek egy milánói miniátornak, a madocsaai apátnak hosszú magyarországi működéséről... két párhuzamos jelenség állapítható meg, amelyek azonban tudásunk jelenlegi állapotában se nem kapcsolhatók, se nem azonosíthatók”. Mégis valószínű szerinte, hogy a

²⁰ CSONTOSI János: *Magyarországi könyvmásolók és betűfestők*. Magy. Könyvszle. 1879. 55, 137. l. A Stephani szó helyes olvasásáról ld. HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilmek*. 24. l. és BERKOVITS, Elena: *Miniatori ungheresi nel Dictionnaire des miniaturistes*. Archivio. 1941. 42. l.

²¹ *Magy. Tört. Tár.* 26. köt. 111, 142, 153. l.

²² Kimerítő tájékoztatásáért ezen a helyen is köszönetet mondok.

²³ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilmek*. 163. l.

madoccai apát tevékenységének nyomait a *Cassianus*-csoportban kell keresnünk, mert keletkezésük ideje összevág az apát működésével.²⁴

BALOGH Jolán nagyon tartózkodó és óvatos fogalmazásával szemben HOFFMANN Edit már kétségtelennek veszi a két mozzanat összetartozását. Mivel pedig a *Cassianus*-csoportnak az 1489. január 6-ról keltezett Erdődi BAKÓCZ címereslevéllel való szoros rokonságát állapította meg, az 1489. évet tekinti fordulópontnak a másolóműhely fejlődésében, amikor „egy milánói-lodii iskolázottságú művész lépett a műhelybe, kinek eddig semmi munkáját nem ismertük, de attól fogva elég sok művét. A két oklevél — az írott és a festett — egymást támogatja és annyira egybevág, hogy szinte képtelenség, hogy ne ugyanazon személyről legyen itt szó.” Mivel pedig a madoccai bencés apátság ekkor már megszűnt és pusztán címmé zsugorodott, s így „az apát nem tartózkodott Madocsán, megértjük azt is, miként lehetett ő a Budán működő műhely legnevezetesebb és művészi tekintetben irányító tagja”.²⁵

HOFFMANN Edit határozottságával szemben mindenesetre helyénvaló volt BALOGH Jolán tartózkodó fogalmazása. Ez kiderül abból, hogy az újabb kutatók: KNEWALD, BÁNFI és főleg BERKOVITS Ilona a *Cassianust* és a legtöbb hasonló díszítésű kódexet nem CATTANEO, hanem FELIX RAGUSINUS, másként PETANCIUS nevéhez kapcsolja, s így az észak-olasz hatások meghonosítását nem kizárólag a madoccai apátnak tulajdonítják.²⁶ BERKOVITS Ilona elsősorban az általában *antiphonale* néven emlegetett korvina-graduale Magyarországon készült egyik miniatúrájának részletes elemzése alapján ezt a kódexet ismerte el CATTANEO hiteles munkájának, ahol a művész ANTONIO nevét rejtí a szalagfonaton olvasható „A” szigla. A graduale mellett az *Averulinust* és a *római missale* egy részét illuminálta szerinte a madoccai apát.²⁷

Anélkül, hogy a művészettörténeti vitába, tőlünk távol álló területre, bele akarnánk szólni, meg kell jegyeznünk, hogy semmi okunk nincs annak a föltételezésére, hogy a „királyi könyvek miniatúra” kifejezés kitüntetést, művészi értékelést jelentene. Nem más ez, mint foglalkozás-megjelölés. Ezt különben már GULYÁS Pál is hangoztatta idézett cikkében. Ha a miniatör valóban illuminátort, a liber regius pedig a királyi könyvtár darabjait jelenti, akkor pontosan ugyanez a megnevezés illette meg a könyvfestő műhely többi illuminátorát is, legfeljebb róluk nincs adatunk, mert MÁTYÁS király számadáskönyvei mind elvesztek, ULÁSZLÓéból is csak az 1494–1495. éveket tartalmazó töredék maradt fenn. Hátha a többi, elveszett számadáskönyvben még sok nevet lehetett olvasni hasonló megjelöléssel, és ők is részesültek ilyen kifizetésekben? A „*miniatör librorum regiorum*” kifejezés alapján tehát egyáltalán nem következik az, hogy *Cattaneo frater vagy apát a budai műhely* „legnevezetesebb, művészi tekintetben irányító tagja”²⁸ lett volna, s ezzel egyúttal bizonytalanná válik minden olyan következtetés, amely egyes remekbe készül kódexek festését, új irány meghonosítását neki tulajdonítja.

²⁴ I. h.

²⁵ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. 93–94. l.

²⁶ BERKOVITS, Elena: *Felize Petanzio*. 72–74. l. KNEWALD, Dragutin: *Sitnoslikar Dubrovcanin Felix Petančić. Der Miniaturmaler Felix Ragusinus Petancius*. Zagreb, 1958. (Posebni otisak iz Ikalčićevog Zbornika 2. 55–92. l.)

²⁷ BERKOVITS Ilona: *Egy korvina miniatúra*. Műv. tört. Ért. 1959. 250–259. l. — A magyarországi corvinák. Összeáll. és a tanulmányt írta BERKOVITS Ilona. [Bp.] 1962. 62–73. l.

²⁸ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. 94. l.

De ettől eltekintve is a „librorum regiorum” kifejezés csengése egészen másra figyelmeztet, mint amire értelmezni szokták. Nem azt olvassuk a számadáskönyvben, hogy „miniator librorum regis” vagy „miniator librorum bibliothecae regis”. Nem a király könyvei, nem a király könyvtárának könyvei. *A királyi könyvek, libri regii* pedig egészen mást jelentenek, mint a király számára készült kódexeket. Nem mások ezek, mint a *királyi kancellária registratura-könyvei*, azok a kötetek, amelyeknek sorába már legkésőbb a XIV. század óta rendszeresen bejegyezték a kiadott oklevelek szövegét, hogy megőrizték az eredeti, hiteles szöveget.

Ilyen registratura-könyveket már KÁROLY RÓBERT idejében vezettek, s nemcsak az adományleveleket, hanem a királyi ítéleteket is bemásolták ezekbe, mert NAGY LAJOS egyik oklevele utal egy 1340. évi ilyen regisztrálásra („in registro”). ZSIGMOND registrumát egy 1519-i királyi oklevél említi: „in libro seu registro ipsius condam domini Sigismundi imperatoris, in quo scilicet huiusmodi literae de more et consuetudine consignari solent.” A kancelláriai registrum „liber regius” nevét nem is egy oklevél említi. Ilyen az, amelyikben BAKSAI Tamás BAKÓCZ Tamást vádolja azzal, hogy hamisan vezette be az ellene szóló ítéletet a királyi könyvbe: „tenorem quarundam literarum in indicio contra ipsum emanatarum in librum regium seu registrum in periculum suum falso inscribi fecisset.”

Egy másik oklevél 1519-ben így szól: „at tenorem signaturae huiusmodi literarum donationalium in libro seu registro praefati condam domini Caroli regis, quo scilicet huiusmodi literae de more et consuetudine consignari solent, in domo nostra tavernicali perquiri facere atque paria huiusmodi signaturae sine diminutione et augmento aliquali transscribenda eiusdem exponentibus pro iurium defensione in transsumpto literarum nostrarum extradare et emanari facere dignemur.” Ugyanitt: „libro sive registro huiusmodi invento.”

II. LAJOSnak egy másik, 1525-ben kiadott oklevele szintén liber regiusnak nevezi a kancellária registratura-könyveit: „litterarumstrarum consensualium in registro seu libro nostro regio conscriptarum . . . in dicto libro et conservatorio nostro regio perquiri . . .”²⁹ A *liber regius* tehát nem a király számára készült könyvet jelent általában, hanem egy pontosan körülírható értelemben használt kifejezés, jogi műszó (némileg hasonló a „homo regius” kifejezéséhez), s ezért nagy valószínűséggel föltételezhetjük, hogy a XV. század végén a király környezetében készült számadáskönyvek vezetője is ebben az értelemben használta. A miniator librorum regiorum foglalkozása tehát nem a királyi könyvtárral, a királyi másolóműhellyel, hanem a kancelláriai munkával, az oklevelek tartalmának nyilvántartásával, a registratura-könyvekkel volt kapcsolatos. A „királyi könyvek miniátora” nem megtisztelő cím, kiemelés a másolóműhely többi, jelentéktlenebb tagja közül, hanem egy *kancelláriai ember* speciális munkakörének megjelölése.

A „királyi könyvek” kifejezéshez egészen hasonló módon az erdélyi fejedelmek korában „*fejedelmi könyveknek*” nem a fejedelmi könyvtár darabjait, hanem a registratura-könyveket nevezték. SZALÁRDI János jegyezte föl *Siralmas krónikájában* ezeket a pusztulásáról: „a sok munkával, költséggel szereztetett sok szép könyveket s leveleket és *protocollumokat* avagy *fejedelmi könyveket* . . . égeték meg”. Ezek „a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak amelly segestyében az egyháznak [Gyulafehérvár] dél- és a vár felől való oldalá-

²⁹ SZABÓ Dezső: *Adalékok a királyi könyvek történetéhez*. Turul. 1906. 86—88. l.

ban igen alkalmas helyen tartatának.” Tehát élesen megkülönbözteti a „szép könyveket” a „fejedelmi könyvek”-től vagy protokollumoktól; „annyi sok magok hasznokat kereső tisztek, praefectusok ... közül nem találtatott vagy egy, ki az országnak a levelekből, királyi könyvekből, protocollumokból, az ecclesiának pedig a bibliothecának sok szép és nagy summa pénzben álló könyveknek romlásából való nagy kárát megkeserülte, szánta volna s az romlás előtt Szebenbe vagy csak azokat beköltöztette volna.”³⁰

Sajnos, ahogy Gyulafehérvárt a fejedelmi könyvek, ugyanúgy elpusztultak 1526-ban, Buda égésekor a „tárnoki házban” őrzött királyi könyvek is, a középkori Magyarországnak ezek a legfontosabb forrásai. De 1527 óta folyamatosan megvannak,³¹ és azóta is mindig liber regius néven szerepelnek. Ugyanott vagy legalábbis Budán pusztulhattak el a cseh registratura-könyvek is, mert ULÁSZLÓ cseh kancelláriája Budán működött, és ennek tulajdonítható, hogy ma a hasonló cseh kancelláriai könyvek közül mindössze egy kötet van meg.³² Így a MÁTYÁS- és ULÁSZLÓ-kori liber regiusok megsemmisülése és a miniátor szó bizonytalan értelme miatt nem tudjuk pontosabban megállapítani, milyen természetű volt az a munkakör, amelyet a madocsei apát a királyi kancelláriában betöltött.

Ha a miniátor a madocsei apát esetében is illuminátort jelent, akkor gondolhatunk arra, hogy a liber regiusokat látta el festett díszítményekkel. Igaz ugyan, hogy az 1527 utáni registratura-könyvek teljesen dísztelenek (ugyanúgy ULÁSZLÓ egyetlen fennmaradt hasonló cseh királyi könyve,³³ de ez nem döntő bizonyíték. A MÁTYÁS-kori könyvkultúra hatása ezeken is érvényesülhetett s a liber regiusok díszítése elláthatott munkával egy illuminátort, mert valószínű következtetések alapján a XV. század végén, a XVI. század elején évente több ezerre lehet tenni azoknak az okleveleknek a számát, amelyet a kancellária kiadott.³⁴ Így registratura-könyvre is többre lehetett szükség egy évben. A díszített registratura-könyv egyébként nem volt ismeretlen dolog. WATTENBACH írja, hogy a kempeni *Ratsprotokollbuch* „liber pictus”, tehát képekkel díszített volt.³⁵

De arra is gondolhatunk, hogy a nemesi armalisok szövege elé bemásolták az adományozott címer képét. MÁTYÁS, ULÁSZLÓ és II. LAJOS korában ugyanis a címereslevelek nem mindig tartalmazzák az adományozott címer leírását az oklevél szövegében, hanem igen sokszor csak utalnak az oklevél „fejében”, tehát a szöveg kezdetén látható, festett címerre: „quae in principio seu capite praesentium litterarum nostrarum ... arte pictoria figurata, designata seu depicta sunt”. Ez a szöveg BAKÓCZ Bálint 1459. szept. 3-án kelt címerlevelében olvasható, de teljesen hasonló szövegeket olvassunk 1460-ban BOD Jakab, 1462-ben CSÁSZÁR István, 1466-ban NAGY Gergely, TARNÓCZAI Benedek, 1474-ben MÉREI Tamás armalisában, és még sokáig folytathatnánk a sort 1526-ig.³⁶ Ha az ilyen oklevélnek csak a szövegét másolják be a liber regiusba, akkor semmi bizonyítéka

³⁰ HERPEI János: *Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást?* Magy. Könyvszle. 1961. 170. l.

³¹ Az Országos Levéltár diplomatikai osztályán.

³² A. HAAS idézett levele.

³³ Uo.

³⁴ KOMJÁTHY Miklós, az Országos Levéltár diplomatikai gyűjteménye vezetőjének szíves közlése.

³⁵ I. m. 384. l.

³⁶ VARJU Elemér hagyatékában a *Monumenta Hungariae heraldica* c. gyűjtemény a Magy. Tud. Akadémia Kvtárának kéziratrárában. Ms 669—671.

nem maradt volna a címer hitelességének, ha a nemeslevél elveszett, megsemmisült, s tág tere nyílhatott volna a hamisításnak is.

De az is lehetséges, hogy a miniátort szó szerinti értelemben kell vennünk, s CATTANEOban olyan kancelláriai alkalmazottat látnunk, aki miniummal, vörös festékekkel dolgozik, tehát címeket, kezdőbetűket jelez vörös írással. Ha nem is filológiai, de nem is művészi, hanem a szöveget figyelemmel kísérő munka lenne ez. Végül meg lehetne említeni még egy lehetőséget. WATTENBACH írja, hogy a pápai kiváltságlevelek díszített betűit is litterae miniatuae-nak nevezték, pedig ezeknek az írásához vörös festéket nem használtak.³⁷ A királyi könyvek miniátora tehát írhatott a registratura-könyvekbe díszített betűket akkor is, ha a könyvek nem voltak festve vagy rubrumokkal ellátva. Természetesen mindez, maguknak a liber regiusoknak megsemmisülése után csak föltevés. De a madocsaai apát személye mindenképpen inkább illik bele a kancellária környezetébe, mint a könyvmásoló műhelybe. Az illuminátor nem lehetett különösebben megbecsült foglalkozás Magyarországon, ahol még az olvasás is derűs lesajnálást váltott ki az udvari előkelőségekből, amint GALEOTTO olyan elevenen leírja BATHORY Miklós váci püspökkel kapcsolatban, akit a világi főurak kigúnyolnak, mikor azt látják, hogy a királyra várakozva CICEROT olvassa.³⁸ Főleg OLÁH Miklós egy kifejezését érdemes itt megfontolni. OLÁH maga is művelt humanista, tudós főpap, könyvgyűjtő volt, s mégis, mikor MÁTYÁS király könyvtáráról olyan nagy elismeréssel számol be, a könyvfestő műhely tagjait „servos amanuenses pingendi peritos”-ként jelöli meg, tehát festéshez értő íródeák *szolgák*. A madocsaai kommandátor-apát is egyike lett volna a „servi amanuenses”-nek? S még egy szempont: domonkosrendi szerzetes lett volna a budai könyvfestőműhelynek új irányt adó művész? A domonkosrend nem tartozott azok közé a rendek közé, amelyek a könyvek díszítésében különösen kitűntek. Az ő számukra a könyv elsősorban a tanulmány és hitvédelem eszköze volt.³⁹ Komoly figyelmet érdemel GULYÁS Pálnak az az érve is, hogy érthetetlen lenne, miért csak MÁTYÁS király uralkodásának legvégén tűnik fel CATTANEO a királyi műhelyben, ha már 1482-ben Magyarországra érkezett. Föltéve, hogy ez az adat valóban rá vonatkozik. Ha csakugyan olyan nagytehetségű, vezető művészegyéniség volt, mint föltételezték, miért hagyta a király olyan sokáig kihasználatlanul ezt a tehetségét?⁴⁰

Nézetünk szerint tehát, bármennyire tetszetősnek látszik is a milánói hatásnak CATTANEO személyéhez fűzése, s bármennyire természetesnek tűnt is a „miniator librorum regionum”-ban a királyi műhely vezető egyéniségét látni, CATTANEO nevét törölnünk kell a Corvina illuminátorainak sorából, és működését a királyi kancelláriában kell keresnünk. Főként pedig *nem láthatunk benne olyan érvet, amelynek alapján bizonyítottanak vehetnének a királyi műhely főnnállását az 1495. évben.*

Kódexmásolás és -festés II. Ulászló udvarában

A „királyi könyvek miniátora” kifejezésen kívül ULÁSZLÓ számadás-könyveinek egyéb adatait is föl szokták hozni érvként az ULÁSZLÓ-kori királyi műhely működésére vonatkozólag. A magunk részéről ezekben az adatokban

³⁷ I. m. 347. l.

³⁸ Irodalomtörténeti emlékek. 2. köt. 247. l.

³⁹ HARSÁNYI: I. m. V. 4. feje. A magyarországi domonkos könyvokultúra.

⁴⁰ I. m.

éppen ellenkezőleg a műhely fönn nem állásának bizonyítékait látjuk. Melyek ezek az adatok?

Az 1494—95-i számadások során két scriptorról történik említés. Az egyikről azt olvassuk, hogy 1494-ben két alkalommal kapott 1—1 forintot BONFINI történeti munkájának másolásáért: „Scriptori Anthonii Bonfyn datus est 1.” és „Scriptori Cronice Hungarorum famulo videlicet Domini Anthonii Bonfyn datus est 1”.⁴¹ Ez a könyvmásoló tehát nem a királyi másológyműhely tagja volt, hanem BONFINI famulusa. Pedig a könyv elkészítését a király olyan fontosnak tartotta, hogy érte nemességgel jutalmazta JÁNOS scriptort. (Hogy neve JÁNOS volt, azt éppen ebből a nemeslevélből tudjuk, mert a számadáskönyvek nem említik.)⁴² Hogy lehet, hogy a király ennek a nagy jelentőségű munkának az elvégzését nem valamelyik kitűnő saját másolójára bízta, műhelyének egyik gyakorlott, sokszorosan bevált tagjára? Feltéve, hogy volt még ilyen műhely.

A másik scriptort, PÁLT, név szerint is megjelölték a számadások. Ez egy gradualet másolt a budai várban, 1495-ben („Paulo scriptori qui scribit unum Graduale in Castro Domini Regis”),⁴³ s ezért 2 forintot kapott.

Két év alatt tehát mindössze két név, összesen két könyvvel kapcsolatban, s ezek közül is az egyiket nem a másológyműhely tagja készíti, hanem a szerző egy saját embere, a másik pedig nem könyvtári darab, hanem egyházi használatra szánt szerzői kézirat. Ez az egész, amiről a számadáskönyvek tudnak. A többi készülő kódexért a többi scriptor miért nem kapott pénzt? Az ő munkáikat miért nem tartották nyilván a számadásokban? Feltéve ismét, hogy a királyi műhely még dolgozott.

Valószínűleg ennek a PÁL scriptornak a műve az a nagyméretű, pompás graduale, amelyet Esztergomban őriznek, s amelyről BERKOVITS Ilona nemcsak azt állapította meg, hogy II. ULÁSZLÓ számára készítették, hanem azt is, hogy díszítője az egyik legkiválóbb cseh illuminátor, Janicek ZMILELY Z PISKU volt, akinek egyéb Prágában készült műveit is ismerjük.⁴⁴ Tartalma szerint azonban a gradualet magyar egyház számára készítették,⁴⁵ ez amellel szól, hogy Budán másolták, s így aligha gondolhatunk mást, mint hogy PÁL scriptor volt a másoló. De miért küldte ULÁSZLÓ illuminálásra Prágába ezt a kötetet, amelyet nyilvánvalóan a királyi palota kápolnája számára készítettetett, s miért nem festették a díszeket is „in Castro Domini Regis”, ha a budai műhely még mindig virágzott, és ott a madocsai apát festette a legszebb olasz stílusú kódexeket?

De talán még a felsorolt adatoknál is fontosabb megfigyelnünk a számadáskönyvben azt, hogy BONFINI történeti munkája számára a pergament három részletben külön vásárolják a király parancsára. 1494. ápr. 9-én „de Mandato Regio empti sunt Pergamena pro Cronica Hungarorum, quam compilat Bonfyn” (4 Ft), 1495. július 15-én „Pergamentum emptum pro historia Hungarorum”

⁴¹ Az ENGEL-féle kiadásban 91, 94. l.

⁴² TÓTH László: *Bonfini másolójának címeres levele*. Turul. 1929. 60. l. TÓTH Lászlónak azt a föltevését, hogy a címer jelmondatában előforduló „Soli deo laus et gloria”, ami az *Averulinus-korvina* kolofonjában is megtalálható, a madocsai apáttal egynek vett JÁNOS scriptor jelmondata lett volna, HOFFMANN Edit világos érvekkel megcáfolta. Nemcsak azon az alapon, hogy a madocsai apát nem egyszerűen mint JÁNOS scriptor lenne említve a nemeslevélben s egyetlen érdemül egy kódex másolása, hanem mert az említett jelmondat több BONFINI-művet tartalmazó kódexben megtalálható, melyeket mind más és más kéz írt. A jelmondat, tehát nem a madocsai apáté, nem is JÁNOS scriptoré, hanem BONFINIÉ volt. (HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 163—164. l. és 318. jegyzet.)

⁴³ ENGEL: *I. m.* 112. l.

⁴⁴ BERKOVITS Ilona: *Az esztergomi Ulászló-graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 342—353. l.

⁴⁵ *Uo.* 349. l.

(2 Ft) és augusztus 8-án „Pergameno pro cronica hungarorum scribenda” (8 Ft).⁴⁶

Ha Budán a királyi másolóműhely még dolgozott volna — ha csak csökkentett ütemben is —, akkor nem kellett volna egy külön megnevezett munka számára több részletben pergament vásárolni. Annak nagy mennyiségben, állandóan rendelkezésre kellett volna állnia. S más kódexek számára nincs szó pergamen-vásárlásról.

A számadáskönyvek tanúságával kapcsolatban tehát a mi kérdésünk szempontjából nem az a fontos, ami benne van, hanem az, *ami nincs benne*, amit hiába keresünk ott. Nem bizonyítéka a királyi műhely működésének, hogy egyáltalán történtek kifizetések scriptorok számára, és hogy vásároltak pergament, hanem éppen ellenkezőleg cáfolata az, hogy egyes megnevezett esetekkel találkozunk, tehát rendszeres, állandó munka nem folyt. A szükséges, kivételesen előforduló darabokat mint különálló, szokatlan feladatokat esetről esetre kellett megoldani már 1494—1495-ben.

A királyi könyvfestőműhelynek rövid idő alatt való megszűnése pontosan beleillik abba a képbe, amelyet ebben az időben a királyi könyvtár állapotáról rajzolhatunk. ULÁSZLÓ a könyvtárt nem fejlesztette, hanem a Bibliotheca Corvina rövid idő alatt a legelhanyagoltabb állapotba került.

Mindenekelőtt föltűnően kicsi a száma azoknak a kódexeknek, amelyek ULÁSZLÓ személyével kapcsolatba hozhatók. A Corvina-könyvtár túlnyomó nagy részének elpusztulása után is mintegy 160 olyan kódexet ismerünk, amelyek hitelesen MÁTYÁS király vagy BEATRIX királyné tulajdonában voltak. Ugyanakkor alig van néhány olyan, amely ULÁSZLÓé volt. Pedig ekkor már a könyvnyomtatás rohamos terjedése folytán ugrásszerűen növekedtek a könyvgyűjtemények is. Az lenne tehát a természetes, ha a MÁTYÁS halála után 25 évig uralkodó II. ULÁSZLÓtól jóval több könyv maradt volna fent, mint elődjétől.

Mi maradt ránk ULÁSZLÓ könyveiből? Két imádságoskönyv, melyeket még magyarországi trónralépte előtt csináltatott, s egyiket már ugyanezen időpont előtt el is ajándékozott.⁴⁷ Három kódex és egy ősnymtatvány, amelyet még MÁTYÁS király életében kezdtek meg díszíteni, de az illuminálást már ULÁSZLÓ számára fejezték be, három könyv, ami ajándékként készült neki, és még ismerünk három-négy olyan munkát, amelyről föl lehet tételezni, hogy bizonyosan megvolt a birtokában, mert neki ajánlották.⁴⁸ De olyan könyvet, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy ULÁSZLÓ készítettett, csak kettőt ismerünk. Az egyik az említett *graduale*, de ezt bizonyos, hogy nem a maga használatára másoltatta, hanem a várkápolna díszéül és BONFINI magyar története, amelyet szerzője ekkor fejezett be, és saját familiárisa tisztázott le a király költségén. Igaz ugyan, hogy ULÁSZLÓ könyveinek legnagyobb része éppen úgy elpusztulhatott, mint MÁTYÁS kódexei, de ez csak föltételezés. Erre csak akkor építhetnénk, ha legalább annyi ULÁSZLÓ-kódex maradt volna ránk, mint MÁTYÁS-féle korvina. ULÁSZLÓ könyveit semmiféle különleges pusztulás nem érte az „uralkodását követő felfordulásban”,⁴⁹ mert ilyen zavarok éppen MÁTYÁS király halála, nem pedig ULÁSZLÓé után voltak.

⁴⁶ ENGEL: I. m. 122, 169. l.

⁴⁷ HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 164. l. és II. *Ulászló imádságos könyve*. Magyar Könyvszle. 1884.

⁴⁸ HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 161—168. l. BERKOVITS legutóbb i. m.

⁴⁹ HOFFMANN legutóbb i. m. 168. l.

A kódexeknek ebből a hiányából az derül ki, hogy ekkor már *nem is volt szükség másolóműhelyre*. A műhely tagjainak az új király alatt tapasztalniuk kellett, hogy minden gyökerestől megváltozott. Hiába fejezik be a MÁTYÁS korában megkezdett kódexeket, a legszebbeket, amelyeket a budai műhely valaha produkált, uruktól újabb megbízást nem kapnak. ULÁSZLÓ nem fejlesztette a nagyszerű gyűjteményt, hanem széttűlesztette. Az ő uralkodása idejéből nincs tudomásunk könyvtárossról. Nem hallunk itáliai másoltatásról, nyilvánvalóan nem is volt ilyen. ULÁSZLÓnak az állandó pénzhány lehetetlenné tette, hogy hangzatos, szép szavaknál egyebet küldjön a firenzei másolóknak.⁵⁰ Később igazak SCHLECHTA Jánosnak HASSENSTAINI LOBKOWITZ Bohuszlávhoz 1503-ban Budáról írt szavai: „Mi itt szokás szerint ezüst- és arany-halmok közepette a szerencsétlen királlyal együtt nyomorultan és szűkölködően élünk és, gondolom, így is fogunk élni”.⁵¹

Már 1498-ban teljes az elhanyagoltság. HASSENSTAINI Bohuszláv levele szerint a könyvek porban, piszokban hevernek, nehéz köztük megtalálni valamit.⁵² Ugyanabban az évben, amikor ULÁSZLÓ azt írja Firenzébe a MÁTYÁS ideje óta, nyolc éve még mindig kifizetetlen, félig kész kódexekkel kapcsolatban, hogy őt a könyvtár fejlesztésének ugyanaz a vágya vezeti, mint elődjét.⁵⁴

Ugyancsak HASSENSTAINI Bohuszláv leveleiből derül ki, hogy már ekkor megkezdődött a könyvtár széthurcolása, elkótyavetyélése. Egy évvel később SCHLECHTA kancellártól levélben kéri OROGENES: *De principiis*-t, JANUS PANNONIUS *Epigrammát*, BONFINI történeti munkáját és egy közelebről meg nem nevezett latin kódexet, mert ezekre szüksége van a királyi könyvtárból.⁵⁵ Nem valószínű, hogy csak kölcsön akarta volna a könyveket, mert egy másik, datálatlan levelében ezt írja ugyanahhoz a barátjához: „Kértem a királyi fölségtől Plutarchus négy kötetes görög életrajzeit, és mivel nem válaszolt, azt gondoltam, megtagadta. De mivel közmondás, hogy a királyok véleménye úgy változik, mint a levegő, kérlek, ha egyszer rólam esik szó, használd föl az alkalmat: mivel úgy vélem, jobb, ha nálam vannak azok a kötetek, mint ha ott a porban ragadnak a piszoktól és a férgek rágják.” Ismét egy másik datálatlan levelében sürgeti, miért nem kapta meg azokat a könyveket, amelyekre nézve már fölkeltették a kíváncsiságát.⁵⁵

Követek megajándékozására pénz hiányában mi sem látszott alkalmasabbnak, mint egy-egy pompás vagy tartalmilag különlegesen értékes Corvin-kódex. Rendszerré válik ez az ajándékozás a HABSBURGOKKAL kötött családi szerződés után. A császári követek, főleg a kitűnő humanista, CUSPINIANUS, aki ura megbízásából nem kevesebb mint 34-szer járt Magyarországon, társával, Johann GREMPERREL és másokkal együtt sorra vitte el MÁTYÁS király könyveit.⁵⁶ HIPPOLIT püspök embere, Coelius CALCAGNINI 1519-ben csaknem szó szerint azt ismételte, amit két évtizeddel előbb HASSENSTAINI Bohuszláv levele közölt: „a királyi könyvtárban egy-egy férggel és molyokkal viaskodó könyvet emelek ki.”⁵⁷

⁵⁰ KUMOROVITZ: I. h.

⁵¹ *Bohuszlavi Hasistenii nova epistolarum appendix*. Pragae, 1570.

⁵² Uo.

⁵³ KUMOROVITZ: I. h.

⁵⁴ *Bohuszlavi Hasistenii ... appendix*.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ ANKWICZ—KLEEHOVEN, Hans: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian*. Graz—Köln, 1959.

⁵⁷ ÁBEL Jenő—HEGEDÜS István: *Analecta nova*. 93. 1.

Mi szükség lett volna ilyen körülmények között királyi könyvfestő műhelyre? Miért készítettek volna új meg új pompás köteteket, ha a már meglevőknek ilyen volt a sorsa? Mit keresett volna itt a „királyi könyvek miniátora” „büszke címmel kitüntetett” kiváló illuminátor? Ha hébe-hóba mégis kapott még a király ajándékként egy-egy kötetet, mint PETANCIUSTól, az már nem tudatos könyvgyűjtés, nem szándékos könyvtárfejlesztés eredménye s nem is a budai műhely készítette, hanem egyéni munka.⁵⁸

A legfontosabb ellenérvként arra vonatkozólag, hogy a királyi könyvműhely legalábbis az 1500. évet nem érte meg, ZSIGMOND lengyel herceg 1500—1501-i budai számadásai kínálkoznak.⁵⁹ A herceg Budán egy imádságoskönyvet (liber orationalis) készíttetett magának, s a kódex készítését lépésről lépésre nyomon tudjuk követni a bejegyzések során:

„... pro pergamento ad libellum domino principi Abbathi monacho dedi 1 flor.”

„... isti, qui scribere incipit libellum domino principi, dedi ad mandata domini principis na zadatek (előlegként) 2 flor.”

„... pro cinobrio pro eodem libro scribendo dedi 4 den. ung. ... scriptori, qui scribebat libellum orationale pro domino principe, dedi secundo 2 flor. et prius etiam dederant sibi 2 flor.”

„Item eodem die notario Ungaro, qui scribebat libellum domino principi orationale, dedi pro suo labore $\frac{1}{2}$ flor.”

„Item eodem die sabbatho isti, qui illuminare debuit libellum domino principi et est conventus pro septem flor. na zadanek dedi 1 flor.”

„Item eodem die illuminatori, qui libellum orationale domino principi illuminavit, dedi 7 flor.”

„Item ab introligatione libelli orationalis domini principis, quem monachus pingebat, dedi 1 flor.”

Érdemes az egyes kifejezéseket külön megfontolni. Vásárolnak *vörös festéket*, pergament valamelyik kolostor apátjától vesznek (abbas monachus), fizetik a scriptort, aki *magyar jegyző* (notarius Ungarus), az *illuminátor* viszont már egy *szerzetes* (quem monachus pingebat), a *bekötésért* ismét külön fizetnek meg nem nevezett személynek.

Ilyen komplikált dolog már 1500—1501-ben egy kódex elkészíttetése. Szó sincs királyi műhelyről, amely mindezeket a munkafázisokat természetsszerűleg együtt látná el, s ahol nem kell külön megvásárolni egy kolostor apátjától a pergament vagy külön vásárolni vörös festéket. ZSIGMOND herceg pedig ULÁSZLÓ király rokona volt, s így a legtermészetesebb lett volna, hogy a királyi műhelyben készítteti el imádságos könyvét s nem ilyen „magánvállalkozókkal”.⁶⁰

OLÁH Miklósnak a bevezetésben idézett soraira is érdemes még egyszer visszatérnünk és egyes kifejezéseit megvizsgálnunk problémánk szempontjából: „Elődeimtől hallottam, hogy Mátyás király vagy 30 íródeákszolgát tartott”. OLÁH tehát, aki 1510-től 1516-ig, s így már ULÁSZLÓ uralkodása idején töltött hét esztendőt a királyi udvarban,⁶¹ egy szóval sem mondja, hogy még dolgoznak

⁵⁸ BERKOVITS: *Petanzio*. (Archivio. 1941.) és KNEWALD: *I. m.*

⁵⁹ *Magy. Tört. Tár.* 26. köt. 45, 49, 54, 66, 111, 142, 153. l.

⁶⁰ Első pillanatra gondolhatnánk arra is, hogy a számadáskönyveknek ez a kitétele „quem monachus pingebat” éppen a madocsai apátra vonatkoznék. Csakhogy ennek ellentmond, hogy a pergamen árát fizetik meg egy „abbas monachus”-nak, a másoló pedig egyszerűen csak „monachus”. Itt tehát valamelyik budai kolostorról van szó, amelynek apátjától vásárolták a pergament, és amelynek egyik szerzetese végezte a kódex illuminálását.

⁶¹ BALOGH Margit: *Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kútforrás*. Bp. 1903. 6. l.

a királyi műhelyben, csak MÁTYÁS korára vonatkozólag állítja ezt. Azután így folytatja: ezeknek a másolóknak *voltak* a munkái majdnem mind a latin és görög kódexek. Tehát a MÁTYÁS-kori másolók munkájával készültek a királyi könyvtár könyvei majdnem mind (ti. a külföldiek leszámításával és azokéval, amelyek régebben készültek). A maga kortársai esetleges munkáiról hallgat. Ezeknek a MÁTYÁS-kori másolóknak volt a vezetője FELIX RAGUSINUS Dalmata, aki „szorgalmasan *figyelt*” arra, hogy tévedés ne kerüljön a másolatokba. Ezt a FELIX RAGUSINUST már mint öreg embert ismerte OLÁH (tudjuk, hogy addigra már ULÁSZLÓ diplomáciai küldetésekre alkalmazta), és nem mondja róla, hogy az ő idejében végzett volna műhelyvezetői feladatokat. 1510—1516 közt PETANCUS már, diplomáciai küldetése befejezése után, mint öreg ember beszélhetett a fiatal apródnak, OLÁH Miklósnak arról, hogy milyenek voltak a MÁTYÁS-kori állapotok a könyvfestő műhelyben és a könyvtárban.

Viszont az is igaz, hogy OLÁH — saját szavai szerint — még ismerte a műhely egykori tagjainak nagyobb részét. Hogy lehetséges ez, ha a műhely akkor már nem állott fönn? Mi lett a sorsuk, mivel foglalkoztak az egykori illuminátorok és scriptorok?

Egy részük, az Itáliából jöttek, bizonyára hazatértek a távozó olasz humanisták nyomán. Más részük szétszéledhetett idehaza,⁶² s talán legtöbbször a főpapok környezetében talált hivatásának megfelelő új foglalkozást. Sajnos, a humanista főpapok könyvtárainak maradványai tekintetében még szomorúbb a helyzet, mint a Corvina-könyvtárnál. A korvinák tekintélyes része azért maradt fönn, mert követek, humanisták ajándékként vagy maguknál felejtett kölcsönként külföldre vitték. De a főpapi könyvtárak állománya teljes egészükben ott lehetett a püspöki székhelyeken, mikor egy-egy ilyen város a török hadjáratok és ostromok következtében a lángok martalékává lett, s így legnagyobb részük ottpusztulhatott Pécsen, Veszprémben, Győrött, Vácott, Kalocsán, Egerben, Bács városában, Esztergomban. Ami kevés fennmaradt ezekből, azok inkább szerkönyvek, amelyeket az utolsó pillanatban esetleg elmenekítettek a templomi kincsekkel együtt. Kevés lehetőség van tehát arra, hogy stíluskritikai alapon meg lehessen állapítani, vajon a budai királyi műhely mesterei közül egyeseknek a további működését melyik püspöki udvarban lehet keresni. Ami adat van, illetőleg megállapítás történt a MÁTYÁS halála után a budai királyi műhelyben főpapok számára készült kódexekről, az 1492 előttre vonatkozik.⁶³

A scriptorok és illuminátorok másik és talán legfőbb elhelyezkedési területe a királyi kancellária lehetett.⁶⁴ A kancellária oklevélkiadó tevékenysége, a díszes armálisok kiállítása,⁶⁵ a registratura-könyvek vezetése már MÁTYÁS király korában nagy apparátust tett szükségessé, és ez a közigazgatási apparátus ULÁSZLÓ idején se csökkenhetett, mert a mindennapi élet ment tovább. Az írásbeli ügyintézés nem szűnhetett meg úgy, mint a könyvtárfejlesztés, sőt az anyagi érdekek fokozódásával és a köznemesség előretörésével még növekedhetett is.

⁶² Ilyen scriptor lehetett BONFINI famulusa.

⁶³ HOFFMANN Edit KÁLMÁNCSEHI Domonkos 1492-ből szignált imádságoskönyvéről és NAGYLUCSEI Orbán egri püspök psalteriumáról állapította meg stílusa alapján, hogy a budai műhelyben készült. Ez az utóbbi évvel jelölve nincs, de mivel ORBÁN püspök 1492-ben meghalt, ennél később nem készülhetett. (*Régi magyar bibliofílek.* 117, 126—30. l.)

⁶⁴ Ilyen lehetett az a „notarius Ungarus”, aki ZSIGMOND lengyel herceg budai kódexét másolta.

⁶⁵ A címeresleveleket a királyi kancellária állította ki, a címerfestők tehát nem „a magyar urak számára” dolgoztak, mint HOFFMANN Edit említi, hanem a kancelláriában. (*Régi magyar bibliofílek.* 181. l.)

(Jóval több armálislevelet ismerünk ULÁSZLÓ, mint MÁTYÁS korából.⁶⁶) A művészettörténeti kutatás már fölhevítette a figyelmet, és értékes eredményekre jutott abban a tekintetben, hogy egyes címeresleveleket összefüggésbe hozzon a királyi műhely illuminátoráival.⁶⁷ Ezen a téren még valószínűleg sok eredményre lehet számítani, s talán meg lehet állapítani kódexfestők kancelláriai foglalkoztatását. Legalább ilyen fontos lenne azonban a *Mátyás- és Ulászló-kori oklevelek írásainak összehasonlítása a Budára datálható korvinákéval*: nem lehet-e nyomon követni egy-egy kódexírás fölbukkanását az oklevelekben. Ez a kutatás még a jövő feladatai közé tartozik.

* * *

Végeredményben nagy valószínűséggel megállapítható, hogy MÁTYÁS király könyvfestőműhelye *alig egy-két esztendővel élte túl létrehozójának halálát*. Amint MÁTYÁSNAK szinte minden más alkotása, ez is megdőbbszentően hamar omlott össze: *1492-nél később aligha kereshetünk a budai palotában írt vagy festett kódexet*. De másrészt az is bizonyos, hogy — ha az intézmények összeomlottak is —, az a műveltség, amelyet MÁTYÁS király terjesztett el és lendített előre az országban, tovább virágzott, és szélesebb körben még csak ezután, 1490 és 1526, sőt 1541 közt hozta meg termését. A kódexfestés, a könyvkultúra súlypontja szétesett ugyan, de ez a szétesés egyúttal decentralizáció volt. Áthelyeződött az anyagi erővel és műveltségpártolással együtt a főpapi udvarokba, ahol már MÁTYÁS korában is megtalálható volt, de akkor még a királyi udvar fényével elhomályosult. A fényes humanista-könyvtárak árnyékában pedig, egyelőre még kevésbé észrevehetően, de a későbbi nyelvi, irodalmi és tudományos fejlődés szempontjából döntő fontossággal ott volt már a kolostorok, főleg a magyar nyelvű apácakolostorok, a polgárság és a tanult világi réteg sokkal kevésbé pompás, de szintén fontos és egyre jobban kibontakozó könyvkultúrája.

CSABA CSAPODI: QUAND L'ATELIER DES ILLUMINATEURS DU ROI MATTHIAS A-T-IL CESSÉ DE TRAVAILLER?

Sans que la question ait été vérifiée de plus près jusqu'ici, les chercheurs ont accepté comme certitude que la préparation des manuscrits — si même réduite — fut cependant continuée par les copistes dans l'atelier de Buda après la mort du roi MATTHIAS, jusqu' en 1526, date de la première occupation de Buda par le sultan SULEJMAN. Il est certain que l'illumination des manuscrits anciens ne fut pas interrompue, mais que les ouvrages commencés ont été achevés, seulement ils portaient, dorénavant, l'écusson

⁶⁶ A MÁTYÁS király korából eredetiben fennmaradt címereslevelek száma 18 (33 év); ULÁSZLÓ és II. LAJOS korából 61 (36 év). Ld. CSOMA József: *Mohácsi vész előtti címereslevelek*. Turul. 1906. 24—25. l.

⁶⁷ HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 181. l. RADOCSEY Dénes: *Gótikus magyar címereslevelek*. Műv. tört. Ért. 1957. 271—285. l. Főleg pedig: BERKOVITS Ilona: *Az esztergomi Ulászló-Graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 346. l. „Az Ulászló-korabeli budai miniaturafestészet fennmaradt csekély számával szemben meglepő gazdagodást mutat a budai címerlevélfestészet. Amíg Mátyás idejéből tizenhét címereslevelet ismerünk — amelyek közül kettő Bécsben készült —, addig Ulászló korából harminchét címereslevél maradt fenn — ezek közül ugyancsak kettő készült külföldön, Prágában. II. Ulászló budai címereslevelei között szép számmal találunk olyanokat, amelyek miniátor közreműködésére vallanak.

de VLADISLAS II. La question se pose cependant, s'il y avait des manuscrits faits entièrement pour VLADISLAS et en ce cas jusqu'à quand travailla l'atelier? Comme preuve pour l'affirmative, on accepte d'ordinaire le paragraphe des livres de comptes 1494—1495, d'après lequel l'on paya à „Abbati de Madocsa, Miniatori librorum regiorum” pour ce fait une certaine somme. Les recherches ont réussi aussi de constater que l'abbé de Madocsa de ce temps Johannes Antonius CATTANEO de Mediolano était moine de l'ordre Dominicain et reçut en 1482, en qualité de commendateur, l'abbaye bénédictine de Madocsa. Il est certain cependant que d'après le petit nombre de sources qui nous sont restées, l'on ne peut décider si le mot „miniator” fut en Hongrie l'équivalent de „illuminator”. Les données que nous possédons démontrent, qu'en Hongrie l'on utilisait de préférence le mot „illuminare” ou „pingere” au lieu de „miniare”. Néanmoins, la seconde partie de la phrase „librorum regiorum” est bien plus importante que celle qui les précède. „Liber regius” ne se dit point des manuscrits anciens royaux, ni des bibliothèques royales, il signifie les livres de régistratures de la Chancellerie Royale, dans lesquels sont inscrits les documents les plus importants. Ce terme technique légal est utilisé non seulement par la Chancellerie entièrement à 1526, mais nous le trouvons déjà dans les documents de 1519—1525 „registrum sive liber regius”. Le „miniator librorum regiorum” n'est donc point l'artiste en chef de la Bibliothèque Corvina, mais l'employé de la Chancellerie. Le personnage de l'abbé de Madocsa se situe aussi mieux dans la Chancellerie Royale, que dans l'atelier des copistes de livres. En Hongrie l'„illuminator” n'était pas une personne très honorée, même l'illustre prélat, l'humaniste Miklós OLÁH le certifie en parlant de l'illuminator comme „servi amanuenses pingendi periti”. Le fait est qu'aucun manuscrit ancien de Buda n'est signé, ni par CATTANEO, ni un autre „illuminator” quelconque. D'après notre opinion on peut bannir le nom de CATTANEO de la liste des „illuminator” qui travaillèrent dans l'atelier des illustrateurs du roi MATTHIAS. Différentes données existent encore dans les livres de comptes de VLADISLAS pour soutenir la thèse, selon laquelle on préparait encore en 1494—1495 dans l'atelier royal des manuscrits anciens, étant donné, qu'il y était question de copies de manuscrits anciens. De notre avis ces données prouvent, au contraire de l'opinion générale, la cessation de l'atelier des peintres de livres. L'on mentionne deux „scriptores”: l'un qui copia l'„Histoire de la Hongrie” par BONFINI et qui était familier de BONFINI et non pas employé de la Cour; l'autre fit la copie d'un Graduale et non pas d'un livre de bibliothèque. C'est aussi un fait notable que le *Graduale* de VLADISLAS fait pour emploi en Hongrie, à Esztergom, fut illuminé à Prague. D'autre part, il est connu, que le parchemin du livre de BONFINI a été acheté à trois reprises, ce qui eut été superflu, si l'atelier de copistes eut encore travaillé.

L'atelier royal des illuminateurs cessa probablement après 1492, ce qui est soutenu par toutes les données obtenues sur la Bibliothèque. Après le décès de MATTHIAS, l'on ne mentionne plus ni bibliothécaires, ni commandes de l'étranger, nous n'avons connaissance d'aucun manuscrit ancien, hormis l'œuvre de BONFINI, que l'on écrivit sur commande de VLADISLAS, contrairement au nombre relativement grand des manuscrits anciens du roi MATTHIAS et de la reine BÉATRICE. La commande de manuscrits anciens en 1498 est improbable, alors que nous possédons des écrits qui rapportent que la bibliothèque est abandonnée, les livres remplis de poussière, de souillures, et que la dispersion des livres est en pleine action, par suite de la très grave situation financière du Roi. Nous avons aussi connaissance qu'en 1500—1501 le prince polonais SIGISMOND, qui habitait Buda, fit la commande d'un livre de prières et que celle-ci fut exécutée par les moines d'un couvent: le parchemin, les couleurs, l'illustration et la reliure furent payés à forfait. Si l'atelier renommé du Roi avait encore existé, ceci aurait été inutile.

Toutes les données prouvent que l'atelier royal n'existait plus et ses employés étaient contraints de quitter leur travail et de prendre un emploi dans la Chancellerie Royale, où, au lieu de manuscrits anciens, ils travaillèrent à des documents, enluminaient des lettres de noblesse, tandis que d'autres continuèrent leurs fonctions d'enlumineurs de livres au service de quelques ecclésiastes haut placés.

DÜMMERTH DEZSŐ

A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635)

A történeti irodalom bibliográfiája egyetlen dolgozatot sem tart nyilván, mely a *budapesti Egyetemi Könyvtár* alapításának kérdésével foglalkoznék. Pedig e könyvtár sokkal régibb, mint a többi, legfeljebb a XIX. század elejére visszavezethető hazai nyilvános könyvtár, régibb tulajdon nevénél is. Az *Egyetemi Könyvtár* (*Bibliotheca Universitatis*) elnevezés csak 1774-ben született, amikor MÁRIA TERÉZIA királynő az állam részére vette át a feloszlatott jezsuita kollégium könyvtárát.

Az újabb irodalom tartózkodását talán ez a jezsuita múlt is okozza: a jelen érdeklődés nem szívesen fordul a jezsuiták felé, akik a HABSBURG királyoknak és a bécsi kormánynak leghűségesebb támaszai voltak. Akik a magyar nép hősi szabadságharcait egyszerűen „rebelliónak” — lázadásnak tekintették, s akik még a magyargyűlölő, és véres eszközökkel elnyomó I. LIPÓT királyt is jámbor és kegyes uralkodónak festették a történetírásban.

Mikor azonban a könyvtár alapjait kutatjuk, a jezsuitákat nem politikai magatartásuk, hanem szervezetük szempontjából tekintjük és értékeljük, amellyel az ország művelődését — iskoláik révén — jórészt kezükben tartották. Bár politikai magatartásuk távol áll tőlünk, iskolaszervezésük tagadhatatlan ügyessége alkalmat adott arra, hogy olyan intézménynek vessék meg az alapját, mely azután őket magukat is túlélte.

Ez az intézmény, amely könyvanyagát tekintve, az országnak ma legnagyobb és legegységesebb tudományos gyűjtőhelye, hazai tekintélyét voltaképpen a jezsuita rend megszűnése után, a felvilágosodás évtizedeiben kapta, mint egyetlen nyilvános könyvtár, mint az egyetem tanárainak tudományos munkahelye. Könyvtárőri állásai a történettudomány művelését szolgáló egyetemi katedrákkal voltak összekötve. Érthető, hogy azok az írások, amelyek eddig a könyvtár múltját ismertették, nem mentek messzebbre a felvilágosodás idejénél.

Jelen sorainknak az a célja, hogy tisztázza azokat az alapokat, amelyekre az ország legrégebb nyilvános könyvtára épült. Hiszen az alapok tisztázása mindig a jelen nagyobb megértését segíti elő.

1. Az irodalom és a források

A közvélemény általában eddig úgy tudta, hogy az Egyetemi Könyvtárt PÁZMÁNY Péter esztergomi érsek alapította az egyetemmel együtt 1635-ben, Nagyszombatban. (Ma Trnava, Csehszlovákia.) Az egyetem történetével foglalkozó irodalom azonban alig szentel figyelmet a könyvtárnak. PAULER Tivadar

az egyetlen, aki mégis gondol rá, keletkezését tekintve azonban ő is megelégszik ezzel a tágértelmű kijelentéssel: „A könyvtár első alapját már Pázmány vetette meg, öregbítéséhez Lippay és Szelepcsényi járultak.”¹

Kijelentése támogatására nem idéz forrást. Az egyetem alapítólevelében viszont PÁZMÁNY egyetlen szót sem szól a könyvtárról. FRAKNÓI Vilmos mégis úgy tudja, hogy PÁZMÁNY volt az alapító. De időpontot sem PAULER, sem FRAKNÓI nem említ.² Forrásokra sem hivatkoznak.

KORABINSKY János Mátyás történetföldrajzi munkájában azonban megtaláltuk PAULER értesülését. Az 1786-ban megjelent mű *Tirnau* címszó alatt ismerteti Nagyszombat város középületeit, s az egyetemről beszélve, megemlíti a már akkor elköltöztetett könyvtárat is, a következő megjegyzés kíséretében: „Alapját Pázmány bíboros létesítette, aki a Korvin [értsd: Mátyás király]-féle könyvtár maradványával, melyért 30.000 forintot kínált a törököknek, szándékozott azt hiressé tenni.”³

Beszél KORABINSKY LIPPAI és SZELEPCSÉNYI érsekek ajándékairól is, csak hogy nem ezen a helyen, hanem két lappal előbb, ott, ahol nem az egyetem épületeit, hanem a dóm környékét ismerteti. A dómtól hat lépésre, írja, van a Mihály-templom, frontja „a könyvtáráépület felé irányul, melyet a két György, Lippai és Szelepcsényi nagyszámú könyvvvel alapozott meg.”⁴

Nyilvánvaló, hogy itt nem egy és ugyanazon könyvtárról van szó. Már csak azért sem, mert az egyetemi könyvtár Nagyszombatban, a kollégium épületében egyetlen, hatablakos teremben volt elhelyezve, külön épületre tehát nem lehetett szüksége.⁵ Ellenben már PÁZMÁNY érseksége előtt, FORGÁCH Ferenc idejében külön épületben volt az esztergomi káptalan könyvtára, amelyet később mint érseki könyvtárt emlegetnek. Ennek az épülete lehetett tehát a dóm környékén, míg a kollégium épületében levő másik könyvtár, mint KORABINSKY is világosan leírja két lappal később, a Keresztelő SZENT JÁNOSról nevezett egyetemi templom mellett volt. LIPPAI és SZELEPCSÉNYI tehát, KORABINSKY adatai szerint, nem a kollégium könyvtárát, hanem az érseki könyvtárat gyarapította.

Honnét vette adatait KORABINSKY? Ő sem hivatkozik értesülésekre. De a negyven évvel korábban, 1745-ben megjelent és TIMON Sámuel jezsuita szerzőtől írt *Purpura Pannonica* című egyháztörténeti műben felismertük KORABINSKY adatait. TIMON, az esztergomi érsekek sorában PÁZMÁNYT méltatva, érdemei között megemlíti azt is, hogy gazdag könyvtárról és a nemes ifjak számára konvikтусokról gondoskodott. „Felépítette az érseki könyvtár házát” — írja tovább TIMON — „melyet drága könyvekkel akart elhalmozni Budáról, Corvin Mátyás király hagyatékából...” S itt következik az adat a törököknek felkínált pénzüsszegekről. Majd utána megemlíti azt is, hogy LIPPAI és SZELEPCSÉNYI értékes kódexeket ajándékoztak a könyvtárnak.⁶

Timon szövege tehát az érseki könyvtárról szól, a kollégium könyvtárát meg sem említi. Olvasói egyszerűen félreértették őt. Talán azért, mivel a könyvtár első említése egy mondatban történik a kollégiumhoz tartozó konviktusnál.

¹ PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*. Bp. 1880. 39. l.

² [FRAKNÓI] FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter élete és kora*. 1. köt. Pest, 1868. 469. l.

³ KORABINSKY, Johannes Matthias: *Historisch-geographische Produkten-Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786. 768. l.

⁴ *Uo.* 766. l.

⁵ *Merkur von Ungarn*. 2. Jg. 1787. 1052. l.

⁶ [TIMON Sámuel]: *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalium. Cassoviae, 1745. 264—265. l.*

KORABINSKY eszerint éppen úgy összecserélte a két, Nagyszombatban levő könyvtárat, mint PAULER. Míg azonban ő csak egyik adatában tévedett, addig PAULER mindkét adatot — a PÁZMÁNY-féle alapításról szólót és az érsekek ajándékozásáról valót is — az egyetemi könyvtárral hozta kapcsolatba minden alap nélkül.

De nem menekedett meg a kétféle könyvtár összecserelésétől FRAKNÓI sem. TIMON munkáját ő is használta, mint más helyen való hivatkozásaiból kiderül, s nyilván innét vette ő is azt a tévedést, hogy a könyvtárat PÁZMÁNY alapította. Amikor azonban erről beszél, más forrásokra hivatkozik, amelyek csak annál inkább bizonyítják tévedését.

Egyik ilyen forrása PÁZMÁNY 1619. március 27-én kelt levele Nagyszombat város tanácsához. Egy FORGÁCH érsek által épített házat említ, amely könyvtár és nyomda céljait szolgálja. Az idevonatkozó mondatnak azonban csak egy részét idézi. A szöveg többi részének ismeretéből az derül ki, hogy itt is az esztergomi káptalan könyvtárának létesült épületről van szó.⁷

Másik forrása PÉTERFY Károly *Sacra Concilia* című egyháztörténeti adatgyűjteményében található megjegyzés. Eszerint 1619-ben, BETHLEN Gábor hadainak közeledése idején Nagyszombatot nemcsak a menekülő papok hagyták el, hanem a könyvtár is elenyészett, amelyet pedig nagyszabásúnak terveztek.⁸ Ez a „nagyszabású elképzelés” egybevág azzal, amit TIMON mond — megint csak az érseki könyvtárról. A kollégiumi könyvtár létezését ellenben semmivel sem erősíti meg.

PAULER és FRAKNÓI adatai tehát merő félreértéseken alapulnak. A valóságot más nyomokon elindulva kell keresnünk.

Célszerűnek láttuk ezért magának az Egyetemi Könyvtárnak házi iratgyűjteményéhez fordulni. Hivatalos iratanyag ugyan csak 1780 óta van, fennmaradtak azonban a jezsuita korszakból a könyvtár régi katalógusai.

A fennmaradt két katalógus közül az első, tehát a régebbi, csonka, éppen az eleje hiányzik a címlappal együtt. A bordázatára ragasztott cédula szerint a *Catalogus librorum* címet viseli, keletkezése évét azonban nem olvashatjuk.⁹ Közelebbi vizsgálódással azonban sikerült korát meghatároznunk.

Az első kézírás ugyanis, amely vezetni kezd, s amely aránytalanul nagyobb helyet foglal el, mint az utána következők bármelyike, 1631-nél újabb megjelenésű könyvet nem jegyez be. Jellegzetes, kalligrafiára törekvő, karcsú betűi sok esetben feltűnnek a könyvtár ma őrzött, legrégibb állományának címlapjain is, rendesen a következő szöveggel: „Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu, inscriptus catalogo.” Sok esetben évszám nélkül ugyan, de számos könyv átvizsgálása végül is eredményt hozott.

RIBADENEIRA jezsuita szerző *Vita P. Iacobi Laynis* című, Kölnben 1604-ben megjelent munkája címlapján például a következő formában találtuk meg a jellegzetes kézírás bejegyzését: „Collegii Tyrnaviensis Societ. Jesu catalogo inscriptus 1632. L. J. n. 143.” S valóban, az első katalógusra utaló „L[ittera] J, n[umero] 143” tételszám alatt megtaláltuk a kérdéses művet.¹⁰ Hasonló szöveget és az 1632-i évszámot találtuk BALÁSSFI Tamás boszniai püspök *Csepregi iskola*

⁷ FRAKNÓI: I. m. 469. l. a 4. sz. jegyzetben. A levél teljes szövegét ld. PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*. (Szerk. HANUY F.) Bp. 1910. 1. köt. 193—195. l.

⁸ „... quod a Bibliotheca, quam magnificam meditabatur Tyrnaviae, comparanda destituit.” PÉTERFY Carolus: *Sacra Concilia ecclesiae romano catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii, 1742. 2. tom. 221. l.

⁹ Egyetemi Könyvtár (továbbiakban: EK), kéziratár, J 1.

¹⁰ EK. Ac 790.

című, Pozsonyban 1616-ban megjelent munkája címlapján is, ugyanezzel a kézírással.¹¹ De számos más könyvet is idézhetnénk.

Adatainkat csak megerősíti a második katalógus. Ez két kötetből áll, és már nyomdai úton készített címlapot visel 1690-ből. Címe: *Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu*.¹² A bejegyzések tanúsága szerint egészen 1777-ig, tehát a Budára költözésig volt használatban. A betűrendben való elhelyezés itt már szakbeosztással egyidejű. A rovatai között pedig található egy *Annus inscriptionis* megjelölésű értékes rubrika is, amely megőrizte az egyes kötetek beszerzésének évszámát. Ebből kitűnik, hogy nem egyszerű folytatása az előbbi katalógusnak, hanem egy általános rekatalogizálás eredménye az 1690-i állapotnak megfelelően. Megtaláljuk benne többek között az előbb említett két művet is, valóban 1632-ből való keltezéssel. Egyúttal szembeszökő, hogy az évi gyarapodásban ez az 1632. év vezet, messze megelőzve a többi évet, igazolva az első katalógus kezdetének feltűnően nagy mennyiségű bejegyzését.

A könyvtár első meglevő katalógusa tehát 1632-ben készült.

Egyúttal azonban az is feltűnik, hogy a legrégebbi beszerzések nem 1632-ből, hanem 1600-ból valók. Feltűnt az is, hogy bár a nagyszombati kollégium csak 1615-ben létesült, számos beszerzés történt már a megelőző években is (1600, 1605, 1608, 1609, 1612–14).

További feladatunk most már az volt, hogy megállapíthassuk, honnét származnak ezek a legrégebbi beszerzett könyvek, és milyen intézmény szerezte be őket? Ha a könyvbeszerzéseket ugyanis nem a nagyszombati kollégium kezdte meg, kellett lennie egy ősiabb intézménynek, amely ezeket a beszerzéseket elindította.

Hol találjuk meg ezt az intézményt?

A jezsuita rendet először OLÁH Miklós esztergomi érsek telepítette le az országban, 1561-ben. De már 1567-ben csődöt mondott az első alapítás, amelyet maga a rendi generális oszlatott fel. Másodszor 1579-ben jelentek meg, ezúttal Erdélyben, BÁTHORY István fejedelem pártfogása alatt. 1588-ban azonban a megyesi országgyűlésen felülkerekedő protestáns rendek kitiltották őket. A folytonosság azonban nem szűnt meg, mer DRASKOVICH György kalocsai érsek kérésére RUDOLF király még 1586-ban a turóci prépostságot adományozta nekik, s ezzel a királyi Magyarországon újból megvethették a lábukat.

A turóci prépostság, amelyet IV. BÉLA király alapított 1248-ban a premonstreiek számára, lényegében két birtokot jelentett: a turócmegyei *Znióvár-alját* és a nyitrai megyei *Vágsellyét*. (Ma mindkettő Csehszlovákia területén, az első *Kláštór pod Zniovan*, a második *Šal'a nad Vahom* néven.) A rend még 1586-ban beült a két birtokba, s kollégiumukat, amelyben az ifjúság nevelését kezdték, Váralján rendezték be. 1598-ban azonban átköltöztek iskolájukkal együtt Sellyére. Itt tanítottak 1605-ig, amikor a BOCSKAI-felkelés véget vetett szereplésüknek, az 1606. évi bécsi béke, valamint az 1608. évi magyar országgyűlés pedig az országból való kitiltásukat és ingatlanaik elvesztését mondta ki.

Egy évtized múlva azonban, FORGÁCH Ferenc esztergomi érsek szívós harca eredményeképpen, ismét megjelentek Nagyszombatban, s 1615-ben új kollégiumot nyitottak.

¹¹ EK. RMK 70.

¹² EK. kézírattár, J 2. Ezt a katalógust már ismertette VÉRTESY Miklós: *Az első magyar könyvtári nyomtatvány*. Magy. Könyvszle. 1957. 368–372. l. A könyvtár eredetének kérdésével azonban a cikk nem foglalkozik.

Így mondja el mindezeket a történeti irodalom, elsősorban TOLVAY Imre, a nagyszombati egyetem első történetírója, és nyomában mindazok, akik a tárggyal foglalkoztak.¹³ Az újabb irodalom azonban nem ügyelt TOLVAYnak egy lényeges megjegyzésére.

Amikor ugyanis a kollégium Sellyére való költöztetését elbeszéli, azt írja, hogy 1600 októberében, előzetes tervezgetés után, amint az iskolaév megnyílt, és az új rektor elfoglalta a helyét, a kollégium, FORGÁCH püspök bőkezűségét is élvezve, „nem csekély számú könyvtárat” alapított.¹⁴

TOLVAY nyomán ugyan még KAZY Ferenc is megemlíti a sellyei könyvtárat, de már évszám nélkül és egészen futólagosan.¹⁵ A későbbi évek tárgyalásakor azonban már sem TOLVAY, sem KAZY nem emlékezik meg többet róla.

További felvilágosításért az eredeti forrásokhoz, a nagyszombati ház feljegyzéseihez fordultunk.¹⁶

Az egykorú annalista szövegében mindenesetre felismertük TOLVAY egyik forrását. 1600-ban, a 3. számú pont alatt pedig a következő feljegyzést találtuk: „A sellyei kollégium ebben az évben saját költségén új könyvtárat létesített, melyet augusztusban Forgách Ferenc nyitrai püspök bőkezű kegyessége segített létrejönni 5 kötet négy nyelvű Bibliával.”¹⁷

Mindezeket a tudósításokat kiegészíti a vágsellyei kollégium akkori rektorának, CARILLO Alfonznak egy levele, melyet AQUAVIVA rendi generálishoz intézett Vágsellyéről Rómába, 1600. július 13-án.

„Augsburgból és Velencéből megérkeztek már a kollégium által elvesztett könyvtár felszerelésére alkalmas könyvek” — jelenti CARILLO. Egyidejűleg templomi kegyeszerek vásárlásáról is beszámol. Ezekre és a rendelt könyvekre a kollégium összesen 2000 forintot fizetett ki.¹⁸

Az elvesztett könyvtárra való célzás nyilván a korábbi székhelyen, Znióváránál hagyott könyveket jelenti. Erre utal az évi feljegyzések szövegében az „új könyvtár” kifejezés is.

¹³ [TOLVAY Emericus]: *Ortus et progressus almae, archiepiscopalis Societatis Jesu Universitatis Tyrnaviensis etc. ad annum usque 1660. Tyrnaviae, 1725.* 7—34. l. — KAZY Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae, 1737.* 1—30. l. — FRAKNÓI: i. m. — VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából.* Bp. 1912. 1. füz. 55. s. köv. l.

¹⁴ TOLVAY: I. m. 26. l.

¹⁵ KAZY: I. m. 13. l.

¹⁶ Ezeknek első részét *Acta Jesuitarum in Hungaria* címmel az 1599—1710. évekből találtuk meg a jelenleg Pozsony város levéltárában őrzött anyagban: Bratislava, Pracovisko Matice Slovenskej, MSS. C 86 fol. ABC. Mikrofilm: Bp. Orsz. Levéltár. C 205. — A feljegyzések 1599-ben kezdődnek, címlapjukon a következő kézirásos megjelöléssel: *Domus probationis Tyrnaviensis Societatis Jesu.* Mind a fő-, mind az alcím tévedésekre ad alkalmat. A főcím azért, mert az anyag csupán a vágsellyei és nagyszombati rendház történetét tartalmazza. Az alcím pedig azért téves, mert nem említi meg Vágsellyét, hanem csak Nagyszombatról beszél. A feljegyzések eleje ugyanis: 1599—1603 között a vágsellyei rendházról szól, és csak 1615-ben kezdődik a nagyszombati ház élete. — A krónika folytatása egészen a rend feloszlatásáig az Egyetemi Könyvtár kézirattárában található *Annuae Collegii Tyrnaviensis* címmel, 1. tom. 1711—1765, 2. tom. 1766—1772. Jelzete: Ab 123, 125.

¹⁷ A könyvtárra vonatkozó egész mondat így hangzik: „*Annus 1600. Bibliotheca. — 3.) Idem Collegium Selliensi hoc anno expensis suis novam Bibliothecam compararet : cuiquidem Mensi Augusto Reverendissimus Episcopus Nitriensis Franciscus Forgach ex amplissima sua erga nos munificentia adiuvit 5 Tomos Regiorum Bibliorum quatuor Linguarum.*”

¹⁸ „Iam allati fuerunt Augusta et Venetiis libri ad instruendum sufficienter Bibliothecam, qua collegium destituebatur, et ornamenta pro templo honestiora . . . licet sint expensae duorum millium florenorum . . .” *Carillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai, 1591—1618.* (Szerk. VERESS Endre) 2. köt. Bp. 1943. 333. l. (Monumenta Hungariae Historica, I. o. 41. köt.)

Ez az újabb könyvtár tehát, Velencéből és Augsburgból érkezett művekkel, 1600 júliusában már létezett, s ehhez járult augusztusban FORGÁCH érsek adománya.

Mindezek éppen abban az évben voltak — 1600-ban —, amikor az Egyetemi Könyvtár katalógusa szerint a legrégibb beszerzések történtek.

Közelebbi bizonyosság kedvéért igyekeztünk felkutatni a könyvtár mai állományában ezeket a legrégebben beszerzett műveket.

Ez a kutatás, háromszázhatvan év távlatából igen sok nehézséggel jár. Tudjuk, hogy 1777-ben, a Budára költözés idején a könyvanyagot három részre osztva selejtezték, és csak egyharmad része került a fővárosba.

Eddigi kutatásaink szerint az Egyetemi Könyvtár 50 olyan kötetet őriz, amelynek címlapi bejegyzései elárulják a vágsellyei eredetet. Ezekből 17 kötetben azonban ott található az áthúzott „Turociensis” megjelölés is: e könyvek még Znióváráljáról valók. A turóci könyvtár tehát nem pusztult el teljesen.

Az egyik ősnymtatványon, a *Turóci-krónika* 1488-ban Brünnben megjelent példányán a turóci kollégium neve mellett az 1590-i beszerzési évszám is olvasható. Ebben az évben nyílt meg Znióvárálján a kollégium. Előzőleg, 1586-tól, csak misszió volt itt. S valóban, a legrégebbnek felismert bejegyző kéz csak 1589-ig megjelent könyveken szerepel, ezzel az egyszerű szöveggel: „Societatis Jesu inscriptus Catalogo.” A „Collegium” kifejezést már más kéz írja rá — 1590-től — a címlapokra.

A vágsellyei könyvek egy része tehát még Znióváráljáról származik, s régibb magánál a kollégiumnál is: beszerzésük az 1586—1589 közötti időben történt.

De mikor és milyen körülmények között érte e turóci könyvtárat a pusztulás?

Az ausztriai jezsuita provincia legrégibb feljegyzései egy Pannonhalmán őrzött kéziratban találhatók, amelynek anyaga később a *Litterae annuae* című évkönyvek nyomtatásban megjelent sorozatának is alapjául szolgált. Itt, az 1590—1591. évekre beírva, megtaláltuk a híradást a znióváráljai könyvtár pusztulásáról. Eszerint a lutheránusok megrohták a kollégium épületét, s nagy pusztítást okozva, „a legjobb könyvekkel megrakott gazdag könyvtárat” fejszéssel széthasogatva, majd a vízbe hányva megsemmisítették.¹⁹

Miként lehetséges, hogy a kollégium megnyitásának évében már „gazdag könyvtár” pusztult el? A feljegyzések turóci könyvtáralapításról nem beszélnek. Az itteni misszió első küldöttje Bécsből érkeztek, abból a kollégiumból, ahol 1567-ben letétbe helyezték az első, felosztott nagyszombati kollégium könyvtárának maradványait. MAGGIO Lőrinc provinciális ugyanis 1567. október 1-én intézkedést kér BORGIA Ferenc generálistól, hogy mi történjék a felosztott nagyszombati kollégium megmaradt és Bécsbe szállított könyveivel?

DOBRONOKI György, a provincia magyar történetírója pedig a XVII. században már arról számol be, hogy ami az 1567 májusában Nagyszombatban kiüthött tűzvész után megmaradt a könyvtárból, azt Bécsbe szállították, és a felsőbbség parancsából egy újabb magyarországi megtelepedés számára tették félre.²⁰

¹⁹ *Annuae provinciae Austriae*. 176. l. Pannonhalma, Szt. Benedekrend közp. főkönyvtára. 118 G 13. SZABÓ Flórián nyomravezető, szíves segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

²⁰ MAGGIO levele: LUKÁCS L.—POLGÁR L.: *Documenta Romana Historiae Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis*. Romae, 1959. 337—338. l. — A könyvtár alapításáról és 1567 utáni sorsáról: DOBRONOKI, Georgius: *Historia Societatis Jesu*. Collectio Hevenessiana in fol. 26. tom. 30. l. (EK. kéziratár.)

Az Egyetemi Könyvtár alapjait tehát nyilván ebben az első, 1561-ben alapított nagyszombati kollégium könyvtárában kell keresnünk, amelyről DOBRONOKI még azt is megmondja, hogy a tűzvész előtt hét esztendővel a jezsuiták saját költségükön állították fel.

E könyvtár maradványain épülhetett fel tehát a znióváraljai könyvtár. Az pedig kétségtelen, hogy Vágsellye, a megmaradt könyvek és idézett források tanúsága szerint a turóci könyvtárat folytatta.

De miként mutatható ki a folytonosság Vágsellye és a második nagyszombati letelepülés között?

2. Vágsellyétől Nagyszombatiig

Vágsellyén a jezsuiták hamarosan tekintélyre vergődő, virágzó iskolát alapítottak. Míg Znióváralján az ellenséges érzületű, protestáns lakosság közelsége miatt nem érezték jól magukat, s itt nem is maradhattak, sellyei életük nyugodtabbnak ítélték.

Az itt épített új kollégiumi épületnek, amelynek alapkövét 1600-ban tették le, 1601-ben már 400 bentlakó tanulója volt, s az épület az ifjúság befogadására csakhamar szűknek bizonyult.²¹ E népszerűsége nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy az ausztriai provincia legkiválóbbnak és legügyesebbnek tartott rendtagjai közül válogatta azokat, akiket ide küldött.

1599-ben, mindjárt a Sellyére való költözés után, az iskola rektora CARILLO Alfonz lett, aki BATHORY Zsigmond erdélyi fejedelem udvarából távozóban egy évet töltött itt, miután az erdélyi és az európai politikába is — igen rosszemléken — beleszólt. Rendjében azonban tekintélynek örvendett, s 1600-ban ő lett az ausztriai provinciális.²²

Utóda a rektori hivatalban az addigi házfőnök, DOBOKAY Sándor, aki tisztét egészen a menekülés évéig, 1605-ig megtartotta. Már az Esztergomot ostromló magyar táborban feltűnt, mint tábori lelkész. Mint ilyen, BALASSI Bálint utolsó napjainak közvetlen tanúja, a költő utolsó barátja, s egy kéziratban maradt fordításának befejezője és kiadója volt.²³

De itt találjuk kezdetétlől fogva FORRÓ György ugyancsak híres jezsuitát, később nagyszombati rektort, 1600—1602 között a fiatal PÁZMÁNY Pétert, 1603-ban pedig KÁLDI Györgyöt, a későbbi neves bibliafordítót is.

E nevek elárulják, hogy milyen fontosnak tartotta a rend a sellyei iskolát, mint a királyi Magyarország akkor egyetlen jezsuita nevelési intézményét. Minden igyekezet ellenére kénytelenek voltak azonban rövidesen feloszlatni.

BOCSKAY felkelő seregei, kelet felől érkezve, 1605 elején érték el a Felvidéket. RHÉDEY Ferenc, a mezei hadak fővezére elfoglalta Korponát, felgyújtotta Lévát. Farsang idejére a Mátyus-földre érkezett, s már Trencsén és Nyitra megyében portyázott.²⁴

²¹ A kollégium építéséről vö. *Carillo levelezése*. A tanulók számáról az évi feljegyzések szólnak.

²² *Carillo levelezése*. VERESS Endre bevezetése.

²³ CAMPIANUS *Tíz okok* címmel magyarra fordított művének előszavában ő maga mondja el a költővel való ismeretséget: BALASSI Bálint *Összes művei*. 2. köt. Bp. 1955. 65. l. Vö. még IPOLYI Arnold: *Veresmarti Mihály élete és munkái*, Bp. 1875. 157. l.

²⁴ A vágsellyei kollégium személyzetére: *Catalogus personarum provinciae Austriae S. J.* 1601—1605. Pannonhalma, Közp. Főkönyvtár, kézirat. — A történeti eseményekre: ACSÁDY Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története, 1526—1608*. Bp. 1897. 596. l. (Magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 5. köt.)

A közeledő hadak híre a kollégium életét megdermesztette. A tanítás megszűnt, az iskola elnéptelenedett, a tanulók hazaszéledtek. Februárban már a tanító személyzet, a rendtagok nagyobb része is útrakelt, elhagyva Sellyét a házi és templomi ingóságok jelentős részével. Ekkor szállították el a könyvtárat is. Pozsonyba mentek, amely most a legközelebbi biztos helynek számított. BÁSTA György, az Eperjes felől hátráló császári seregek fővezére is ide tartott, ahol erősítések várták.

Május elején, BÁSTA seregeivel együtt azután megérkezett DOBOKAY is, a sellyei rektor, aki a helyén maradt, a kollégium teljes pusztulásának hírével. Sáncokon és palánkokon átugorva, alig tudta magát megmenteni az elfogatástól. Megérkezett rokkantan és sebesülten az a rendtag is, aki a hajdúk keze közé került a kollégium épületének megrohanásakor, s akit irgalmatlanul összeverték. Május 4-én RHÉDEY hadai már bevonultak Nagyszombatba.

BÁSTA megérkezése nem tudta megnyugtadni Pozsonyt, a mindenütt győzelmes felkelők közeledésére menekülési láz tört ki a városban. A sellyei száműzöttek sem érezték biztonságban magukat, és hajóra rakva a könyvtárat a többi ingósággal együtt, a Dunán Bécs felé indultak. Utazásuk harmadik napján a víz sebes sodrába kerültek, az evezőknek nem vehették hasznát. A hullámok elragadták a hajót. Végül a szárazra vetődtek úgy, hogy a hajó orrával a partba fúródott, törzsét és farát pedig csaknem teljesen elborította a víz. Ki kellett kötniük az elhagyott tájon, hogy szárazra hordják a templomi ingóságokat és a könyvtárat, amelynek elvesztését pótolhatatlan csapásnak érezték volna — így sóhajt fel a rend egykorú krónikása. Három nap múlva indultak csak tovább, s végül szerencsésen megérkeztek Bécsbe.²⁵

Itt, a volt sellyei rendtagok különböző, új állomáshelyekre nyertek beosztást, s a jezsuiták tevékenysége a királyi Magyarország területén egy időre teljesen megszűnt. A szabadságharcot egy év múlva befejező bécsi békekötés szentesítette ezt az állapotot, kimondva azt is, hogy a rend nem birtokolhat többé javakat az országban. A turóci prépostságot BOCSKAY hívei kapták meg, Vágsellyét a fejedelem legtekintélyesebb barátja, ILLÉSHÁZY István.

A könyvtár pedig ezalatt Bécsben várta további sorsát.

A források nem emlékeznek meg többet róla, s hogy történetét nyomon követhessük, vissza kell térnünk a katalógus adataihoz. Eszerint a szerzemények az 1605—1608 közötti időben szüneteltek. 1608-tól azonban egészen 1615-ig, a nagyszombati kollégium felállításáig, csaknem évenkénti, folytonos gyarapodás mutatható ki.

Kísérletet tettünk arra, hogy közelebről megvizsgáljuk ezt a kritikus időben, a száműzetés éveiben beszerzett és az egykori katalógus által nyilván-tartott 16 kötetet. Ezek közül azonban ma már csupán egyetlen kötet található a könyvtár állományában.

E könyv Joannes MALDONADO: *Commentarii in Prophetes* című munkája, mely 1611-ben jelent meg Mainzban.²⁶ A katalógus szerint e művet 1612-ben szerezte a könyvtár. A címlap bejegyzése rendkívül fontos számunkra: hogyan jelölte önmagát az az intézmény, amely már a nagyszombati kollégium megalapítása előtt létezett, Vágsellyéről pedig már száműzve volt?

A címlapon kétféle kézírás is található. Az első, fekete tintával írt szöveg, amely a lap közepén helyezkedik el, így szól: „*Soc. Jesu in Transsylvania.*”

²⁵ A menekülés részletes leírása: *Litterae annuae Societatis Jesu, 1605. Duaci, 1618. 803—804. l.*

²⁶ EK. Aa 4r 79.

A másik kézírás, barna tintával, kihúzta a *Transsylvania* szót, s ott, ahol még hely maradt, a lap szélein a következő szavakat írta be: „*Collegii Tyrnaviensis In : 1612.*” Majd alája még egy számot: „164.”

Mindenekelőtt fontos tudnunk, hogy sem 1611-ben, a könyv megjelenése évében, sem pedig 1612-ben, és még utána hosszú ideig Erdélyben jezsuita kollégium, de még rendház sem volt, mióta 1607-ben innét is távozniuk kellett. Ezekben az években Erdélyben csupán egyetlen missziós szerzetes tartózkodott a rendből.²⁷ Figyelemre méltó az is, hogy az 1612-es évszámot *ugyanaz a kéz* írta be, amely a „Tyrnaviensis” megjelölést feltüntetve, a „Transsylvania” szót áthúzta. (Az áthúzásnak az évszámmal azonos, barna tintája jól megkülönböztethető a fekete tintával beírt, áthúzott szótól.)

Azt, hogy az 1611-ben megjelent könyv az 1612-ig eltelt egy év alatt az egyetlen erdélyi missziós páter tulajdona lett volna — aligha tételezhetjük fel. De a tinta színe azt is kizárja, hogy az 1612-es év vonatkozik az erdélyi birtokvételre. A szöveg világosan azt mondja, hogy a mű 1612-ben került a „nagyszombati kollégium” tulajdonába. Ugyanezt mondja az 1690. évi katalógus is.

Miként lehet azonban az 1612-ben még nem létező nagyszombati kollégiumot tulajdonosnak beírni?

Feltételezhetnénk, hogy a szöveg utólag került a címlapra, 1615 után, amikor a kollégium már fennállt. Ilyen utólagos bejegyzésre azonban sehol sem találunk példát, feltevésünk tehát önkényes és erőszakolt lenne.

Hogy a „Collegium Tyrnaviense” kifejezés e korai jelentkezésének megpróbáljuk okát adni, ismét a történeti események adataiban kell keresnünk a segítséget. Mint ismeretes, BOCSKAY hirtelen, mérgezés által bekövetkezett halála még 1606-ban, röviddel a bécsi békekötés után, a szabadságharc kivívott eredményeit egyszerre megsemmisítette. A királyi Magyarországon visszatérőben voltak a régi állapotok, s ezzel egyidejűleg a jezsuiták is reményt kezdtek táplálni a visszatérésre.

De a rend sokkal népszerűtlenebb volt az ekkor még túlnyomórészt protestáns ország közvéleménye előtt, semhogy e visszatérés gyorsan megtörténhetett volna. Mindenesetre előkelő pártfogót nyertek FORGÁCH Ferenc személyében, aki 1607-ben a nyitrai püspöki székből az esztergomi érseki méltóságra jutott, a magyar egyház feje lett, s így még hatásosabban tudott működni érdekükben. Már kinevezése évében ott is találunk két jezsuitát udvarában, akiket a rend egykorú krónikásának feljegyzése szerint a provinciális azért küldött oda, hogy a turóci prépostság elveszett birtokáért és a visszatérésért megindított harcban állandóan kéznél legyenek. E két jezsuita PÁZMÁNY Péter és DOBOKAY Sándor, a sellyei kollégium utolsó rektora volt.²⁸

A harc az 1608. évi országgyűlésen indult meg, ahová, nyilván FORGÁCH buzgólkodása következtében e két jezsuita is meghívólevelet kapott. Problémánk szempontjából rendkívül fontos és jellemző a HEVENESI-gyűjteményben fennmaradt két meghívólevél címzése.

Az első meghívót még RUDOLF király írta alá Prágában, 1607. december 24-én. Ezen a címzés a „turóci kollégium” pátereinek szól. A másodikat Bécsben, 1608. július 29-én keltezte II. MÁTYÁS. Itt a „sellyei kollégium” pátereit említi a címzés.²⁹

²⁷ *Catalogus personarum*. 1612.

²⁸ *Litterae annuae*. 1608. 508. l. — A neveket: *Catalogus personarum*, 1607, 1612, 1613.

²⁹ *Collectio Hevenessiana* in fol. 8. tom. 115, 177. p.

Hiába oszlott fel tehát a sellyei iskola, a „kollégium” fogalma, mint a kirekesztett rend jogainak védője, és a múlthoz, a folytonossághoz való makacs ragaszkodásuk képviselője, továbbra is fennmaradt. Ebből a szempontból mellékes, hogy a rendek nem ismerték el e meghívólevelek érvényét: maguk a jezsuiták éltek a fogalommal és használták.

Igy válik az is érthetővé, miként kerülhetett már 1612-ben egy könyv címlapjára a „Collegii Tyrnaviensis” kifejezés. Hogy miért nem Sellye vagy Turóc szerepel itt is? Nyilvánvalóan azért, mert a rend kiküldött két előőrse ekkor már FORGÁCH érsek udvarában tartózkodott, mint az egykorú évkönyv mondja róluk: hol Pozsonyban, hol Nagyszombatban, amint a szükség kívánja.³⁰ Itt várták az újból megnyitni remélt iskola visszatérését. Az 1612-ben szereplő „Tyrnaviensis” megjelölés arra utal, hogy a Bécsbe mentett könyvtár ekkor már a két missziós rendtaggal együtt ugyancsak az érseki udvarba: Nagyszombatba került.

Megerősíti ezt az a körülmény is, hogy PÁZMÁNY missziós társa 1608 után már nem DOBOKAY (aki a zágrábi rendház élére került), hanem NÉMETHI Jakab páter.

NÉMETHI személye azért utal a könyvtár jelenlétére, mert ő volt az a jezsuita, aki csaknem egész életét mint könyvtáros és nyomdai szakember töltötte el. PÁZMÁNY munkáit ő rendezte sajtó alá, és az érseki könyvtár, majd a későbbi években a nagyszombati kollégium könyvtárának is gondozója volt. 1635-ben pedig az érseki nyomda igazgatója lett.³¹

MALDONADO említett művének bejegyzései azonban még más feltevést is megengednek. A nagyszombati szöveg alá írt „164”-es szám nem lehet más, mint egy katalógus tételszáma. Hiszen a többi könyvbejegyzések is mind ezt a gyakorlatot követik. E 164-es szám azonban nem egyezik a könyvtár 1632. évi katalógusával. Léteznie kellett hát egy ennél régebbi katalógusnak is, amelyre az 1612-ben feljegyzett tételszám vonatkozik. Ez annál inkább is valószínű, mivel az 1690. évi katalógus olyan esetben is megőrzött szerzeményi évszámokat, mikor ez a munka címlapján nem található. Nyilván vezettek olyan feljegyzéseket, amelyekből e katalógus értesült.

A Vágsellyéről Bécsbe szállított könyvtár tehát csakhamar Nagyszombatba került, FORGÁCH érsek udvarába, a misszióba küldött jezsuitákkal együtt. Itt várta be, az érsek oltalma alatt azt az időt, mikor a Sellyéről elűzött kollégium, most már Nagyszombatban, újra megnyílhatott. Állománya azonban addig is gyarapodott, sőt, katalógusa is elkészült vagy éppen folytatódott, NÉMETHI Jakab gondoskodása alatt.

A visszatérési kísérleteket azonban egyelőre kevés siker koronázta, mert az 1608. évi országgyűlés megerősítette a bécsi béke kedvezőtlen határozatait. Az új uralkodó, II. MÁTYÁS, kénytelen volt a protestáns rendek nyomásának engedni.³²

FORGÁCH érsek azonban nem vette tudomásul a való helyzetet. Tovább folytatta küzdelmét, s 1609-ben még pápai brevét is kieszközölte a sellyei birtokok

³⁰ *Litterae annuae*. 1608.

³¹ SOMMERVOGEL, C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles—Paris, I/5. tome. 1621. I. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. köt. Bp. 1903. 949—950. I.

³² FRANKÓI: I. m. — ACSÁDY: I. m. — ACKERMANN Kálmán: *Forgách Ferenc esztergomi érsek, bíboros*. Bp. 1918. — SÖRÖS Pongrác: *Forgách Ferenc, a bíboros*. Századok. 1901.

visszaadására.³³ A király azonban még a pápa kedvéért sem tehetett kedvezőtlen politikai lépést.

Az érsek 1611-ben zsinatot hív össze Nagyszombatba, s itt PÁZMÁNY képviseli „a turóci prépostságot birtokló” jezsuitákat.³⁴ Az első eredményt azonban csak 1613-ban érte el, amikor a király a prépostság birtokait FORGÁCHnak adományozta azzal a kikötéssel, hogy belőle rendszeres jövedelmet juttasson a jezsuitáknak.

Két év múlva azután, 1615-ben megnyílt a kollégium, s a prépostság jövedelmei újból a rendelkezésére állottak.

A jogfolytonosság szívós fenntartása tehát végül is eredményre vezetett. E folytonosságnak legelőbb példája éppen a könyvtár volt, amelyet gondosan megőriztek, s amelynek elvesztését, mint ők maguk mondták, pótolhatatlannak tekintették volna. Amikor sikerült visszahozniuk az országba és újból a kollégiumi nevelés szolgálatába állítani, természetes volt, hogy a könyvtár életét nem ettől az újabb költözködéstől számították, hanem az alapítástól. Hiszen a könyvtár léte közben nem szűnt meg egy pillanatra sem.

A folytonosság gondos fenntartása azonban kitűnik az egész kollégiumra nézve is, az egykorú évi feljegyzések vezetéséből. A sellyei kollégium krónikája ugyan 1603-ban megszakad, nyomban utána azonban, már a következő lapon kezdődik a tudósítás a rend 1615-i nagyszombati megjelenéséről. Megjegyzik azonban, hogy a Sellyére való visszatérést a protestánsok ellenségeskedése és a török veszély miatt nem vélték tanácsosnak, annál is inkább, mivel a városkának nincsenek védelmet nyújtó falai. Ezért működésüket a nagyobb biztonságot adó Nagyszombat városában folytatják.³⁵ Hálával emlékeznek meg FORGÁCH érsek gondoskodásáról is, aki a turóci prépostság javait visszaszerezte a számukra.

FORGÁCHnak valóban hálás lehetett a rend. Nemcsak birtokaik visszaszerzéséről gondoskodott, hanem a kollégium számára alkalmas lakóhelyről is.

1615-ben, mikor az első két páter, KÁLDI Márton és SZEGHI Ferenc Nagyszombatba érkezett, még nem volt számukra alkalmas hajlék. Az első hetekben az érseki könyvtár egy szobájában laktak.³⁶ Igen valószínű, hogy maga az egykori sellyei könyvtár is itt, az érseki könyvtár helyiségeiben kapott szállást, és NÉMETHI Jakab is itt lakhatott.

Csupán a kiszemelt domonkos kolostor kiürítése után költöztek át a kollégiumnak kijelölt épületbe, a Keresztelő SZENT JÁNOSról nevezett templom szomszédságába, amely a sokat hányódott könyvtárnak végre hosszabb időre békés hajlékot nyújtott.

Felvetett problémánk tehát megoldást talált. A nagyszombati kollégium mellett 1615-ben nem létesült új könyvtár. Az iskola a vágsellyei kollégiumnak ideiglenesen Bécsbe mentett könyvtárát kapta meg, amely a gimnázium megnyitására a jelek szerint már évek óta Nagyszombatba szállítva várakozott, közös felügyelet alatt gondozva az érseki könyvtárral.

A nagyszombati kollégium könyvtára eszerint nem csupán jogutódja a sellyeinek, hanem egyenesen a znióváraljai alapokon létesített és az első, 1561-i nagyszombati letelepedés korára visszanyúló, vágsellyei könyvtárral azonos.

³³ *Acta Jesuitica*. (Kamarai lt.) Coll. Tyrn. fasc. 24. no. 54. (Bp. Orsz. Lt.)

³⁴ FRAKNÓI: *I. m.* 1. köt. 110. l.

³⁵ *Acta Jesuitarum in Hungaria*. a. 1615.

³⁶ TOLVAY: *I. m.* 55. l.

3. A könyvtár gondviselői

Azoknak a nevét, akik a Nagyszombatban létesült könyvtárat 1561-ben életre hívták, illetve 1586-ban Znióvárálján folytatták, és az első időkben gondját viselték, nem ismerjük. Talán nem is volna helyes egyetlen személyhez kötnünk az alapítást, amikor ez a jezsuita rend katonásan kollektív szellemében történt, központi vezetés irányítása alatt, az egyéni elgondolásoknak igen csekély szerepet juttatva.

A források először 1596-ban említenek könyvtárost Znióvárálján, MORUS Florentius templomi és könyvtári prefektus személyében. Mivel azonban az egykorú katalógusokban a könyvtári megbízatás felemlítése általában igen rendszertelen, nem tudhatjuk bizonyosan, hogy valóban az első könyvtáros volt-e, vagy pedig már elődöket követett. MORUS (valószínűen MORE) a jelek szerint skót származású volt (ezen a nyelven is beszélt), irodalmi működésének nem találtuk nyomát. 1589-ben tűnik fel először Bécsben mint gyóntató és templomi prefektus. 1590-ben Brünmben a syntaxista osztályban tanít, és 1591-ben kerül Znióváráljára. Itt először a grammatistákat tanítja, majd 1593-ban a templom prefektusa lesz. Könyvtárosi megbízatását csak 1596-ban említik, de 1597-ben már más állomáshelyre vezényelték.

„Már hosszú ideje nehezen türtem a szükséges könyvtári... felszerelés hiányát” — írja CARILLO Vágsellyéről Rómába, ugyanabban a levélben, amelyben az első könyvszállítmányok megérkezését is jelenti.³⁷

Kijelentése és a tények arra mutatnak, hogy a könyvtár új életrehívójának őt kell tartanunk.

CARILLO Alfonz (1553—1618) neve Magyarország történetében eléggé ismert, s működése nem a legjobb emlékü. Ő volt az, aki, mint az ingadozó jellemű BATHORY Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatója, a lelkipásztori tevékenységen messze túlmenő politikai és diplomáciai megbízatásokban tevékenykedett. Erdélyt kívánta a török szövetségtől elszakítani és a HABSBURGOK számára megszerezni. SZAMOSKÖZY István, történeti munkájában, amikor egyrészt eszességét és ügyességét elismeri, ravasz, álnok és erőszakos embernek tartja.³⁸

Kétségtelen, hogy a spanyol nemzetiségű CARILLO, aki 1591-ben jelent meg párizsi és bécsi tanárkodás után Erdélyben, nem volt mindennapi egyéniség. Sajátos módon keveredett benne az éles elme az egyoldalú elvakultsággal. Hogy erőszakos volt, és céljai érdekében nem mindig válogatta az eszközöket, ez nemcsak a protestáns SZAMOSKÖZY véleménye. Rómában is kegyvesztett lett egy időre, amikor pápai engedély nélkül egy karintiai zárdát katonai erőszakkal foglalt el a jezsuiták számára.³⁹

Vágsellyei tartózkodása rövid volt. 1599. szeptember 7-én foglalta el a sellyei iskola rektori tisztségét, s itt valóban csak azzal foglalkozott, amit rendjének keretei kijelöltek a számára: lelkipásztorkodással és neveléssel. De ezt a csendes, kulturális tevékenységet is azzal az energiával és elszántsággal folytatta, mint diplomáciai erőfeszítéseit. A Znióvárálján lehanyaglott kollégiumot új életre keltette. Az iskola és rendház részére új épületet emelt, s az elveszett, régi helyébe új templomi felszerelést szerzett, új könyvtárat állított fel. Természetesen

³⁷ „... aegre enim ferebam a tanto tempore Bibliothecam et sacristia non instructam necessariis.” *Carillo levelezése*. 2. köt. 333. 1.

³⁸ SZAMOSKÖZY István *Történeti munkái*. IV. 34.

³⁹ VERESS Endre történeti bevezetése: *Carillo levelezése*. 1—2. köt.

minden igyekezete mellett sem volt tudatában annak, hogy az általa helyreállított könyvtár később majd országos jelentőséget fog kapni. CARILLO lényegében mint a rend kollektív szellemének vak engedelmességhez szokott katonája cselekedett, a nevelés helyi követelményeinek gyakorlati szükségétől indítva.

Alig egy év múlva, 1600. szeptember 4-én már az ausztriai rendtartomány főnökévé nevezték ki, s ezzel CARILLO közvetlen kapcsolata Vágsellyével és a könyvtárral végleg megszakadt.

*

A könyvtár jelentőségét ezekben a kezdő években nem szabad túlbecsülnünk. Szepepe, ha fontos is volt, nem került előtérbe, s a kollégiumi előjáróság még azt sem tartotta szükségesnek Vágsellyén, hogy a rendtagok közül kiszemelt könyvtári felügyelő megbízatását külön felemlítse.

Mégis, hogy kellett lenni könyvtári prefektusnak már a sellyei években is, azt az ausztriai provincia többi kollégiumának gyakorlatából sejtethjük. A fennmaradt évi névtárak, amelyek a rendtartomány személyzetét felsorolják, a kisebb kollégiumokban is emlegetnek könyvtárosokat. („Praefectus bibliothecae” vagy „bibliothecarius”).⁴⁰

Mai fogalmaink szerinti könyvtárost azonban természetesen az egész jezsuita-korszakban nem szabad keresnünk. A könyvek őrzése mellékes megbízatás volt, s ami a fő, ideiglenes. A rendi előjáróság a rendtagokat állandóan cserélgette, új és új feladatokat szabott eléjük, a pillanatnyi szükség szerint. A vezetőség parancsának éppoly vakon tartoztak engedelmeskedni, mint a katonák. A kollégium tanárai és később az egyetem professzorai is alá voltak vetve ennek a parancsnak. A kollégiumi tisztségek különben is rendszeren csak egy-egy tanévre szóltak, s az év lejártával megújításukra volt szükség.

Ilyenformán a könyvtár gondviselői is gyakran, csaknem évenként változtak. Igaz, hogy egy-egy személy megbízatása újból visszatért. Egy-egy rendtag két-három ízben is viselt könyvtárosi megbízatást.

CARILLO mint a kollégium feje, csak életrehívója, megszervezője volt a könyvtárnak, de nem volt „könyvtáros”. Ezt a megbízatást mindenütt a jezsuita rendházakban és kollégiumokban a rektor alá beosztott valamelyik rendtag viselte.

Az egykorú névtárak azonban, amelyek évről évre felsorolják az ausztriai provincia valamennyi tagjának funkcióját, megbízatását, Vágsellyén könyvtárossról egyetlen esetben sem emlékeznek meg. Sőt, még a nagyszombati kollégium első éveiben sem szerepel „bibliothecarius” — még 1622-ben sem. Az utána következő nyolc év adatai hiányoznak, csak az 1631. évről vannak ismét feljegyzések, s itt találjuk meg a kollégium első ismert könyvtárossait. Az évi jelentések mindig az előző évben kezdődő tanévre vonatkoznak, s így a gyakorlatban a könyvtárossok névsorát 1630-tól állíthatjuk össze.

A rendtartomány különböző kollégiumaiban semmiféle határozott rendszer nem alakult ki arra nézve, hogy ki viselje a könyvtárosi megbízatást. Viselték hitszónokok, matematika vagy hittan professzorok, gyakran teológus hallgatók is. A leggyakrabban azonban talán mégis — ott, ahol iskola működött — az iskola prefektusai („praefectus scholarum”). Ezzel a tisztséggel össze volt gyakran kötve az asztali felolvasások irányítása is („praefectus lectorum ad mensam”),

⁴⁰ *Catalogus personarum.*

amely a szerzetesi rendtartás szerint az étkezéseknél szokásban volt. Az ilyen felügyelet természetszerűen kapcsolódott a könyvek felügyeletével is.

Vágsellyén FORRÓ György volt az első iskolai prefektus és egyben az asztali felolvasás irányítója. Utóda PÁZMÁNY Péter lett.

PÁZMÁNY 1600. október 17-én került gráci tanárkodás után Vágsellyére.⁴¹ Itt hitszónoki megbízatást töltött be, majd 1601-ben a kassai misszióba került. 1602-ben azonban már ismét Sellyén van, s ekkor lett az iskola és a felolvasás prefektusa. 1603-ban tisztségeiben KÁLDI György váltotta fel, akit 1604-ben, utolsónak NAGY János követett.

Lehetséges, hogy ők voltak az első könyvtárosok is. Adatok hiányában azonban bizonyosan nem állíthatjuk.

A száműzetés éveit természetesen még nagyobb homály fedi. Amikor a könyvtár Bécsből visszakерült Nagyszombatba, csak az a két jezsuita jöhet számításba, aki ekkor a megszűnt kollégiumot képviselte: PÁZMÁNY és DOBOKAY. Valószínű, hogy kettejük közül nem az országos, diplomáciai ügyekben eljáró PÁZMÁNY, hanem inkább DOBOKAY Sándor (1565—1621), a volt rektor gondozta a könyveket, őt pedig NÉMETHI Jakab (1573—1644) követte.

A névtárak szerint ugyanis NÉMETHI már 1611-ben FORGÁCH érsek udvarában, Nagyszombatban tartózkodott. 1622-ben pedig úgy olvassuk, hogy mint a kollégium tagja, az érseki könyvtárban teljesít szolgálatot.

E körülmény újabb érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet.

Az Egyetemi Könyvtár állományában találtunk egy könyvet, amely az 1622-i névtár adatát megerősíti. A *Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum* című munka címlapján a következő kézírás olvasható: „*Collegii Arch. Strig. sub. cura PP. Societatis Jesu, Lit. J. N. 1624.*”⁴²

Ebből tehát megtudjuk, hogy NÉMETHI nem mint alkalmi kisegítő működött az érseki könyvtárban, hanem az egész könyvtár őrzése hivatalosan a jezsuiták feladata volt. De megtudhatunk még mást is. A szövegben található 1624-es évszám két évvel későbbi csak, mint a névtár adata. Ugyanakkor a jellegzetes, kalligrafiára törekvő, karesú betűkből álló kézírás ismerősnek tűnt. Összevetettük azt a könyvtár 1632-ben készült katalógusával, és úgy találtuk, hogy az érseki könyvtár gondozója ugyanaz a személy volt, aki 1632-ben a fennmaradt legrégebbi katalógust összeállította. Megkeresve a provincia névtárában az 1632. évre vonatkozó adatokat, azt találtuk, hogy a nagyszombati kollégium könyvtárának prefektusa ebben a tanévben NÉMETHI Jakab volt.

A könyvtár fennmaradt legrégebbi katalógusát tehát az a személy állította össze, aki az érseki könyvtárat és a nyomdát is gondozta.

NÉMETHI, mint elogiuma külön is megemlíti, magyar ember volt.⁴³ Rozsnyón született protestáns, kismemesi családból, s éppúgy a későbbi években tért a katolikus hitre, mint PÁZMÁNY. Kilenc évet töltött el térítő tevékenységben, majd Kolozsváron lett tanár. Utána Prágába került egy időre, majd vissza, Magyarországra, az érseki udvarba. Pozsonyban halt meg.

A nagyszombati kollégium első, név szerint ismert könyvtári prefektusa azonban nem ő volt, hanem JÁSZBERÉNYI Tamás, aki megbízatását az 1630—1631-es tanévben viselte. A következő tanévben már Grácba került tanárnak, miután Nagyszombatban a rétorok osztályát tanította. Az egyetem alapítása idején azonban újból visszatért, s 1635-ben ő lett az első bölcsészeti deán.⁴⁴

⁴¹ Carillo levelezése. 1. köt. 357. l.

⁴² EK. jelzete Ac 78.

⁴³ *Epistolae Elogia defunctorum e Societate Jesu*. 6. tom. 5. l. (EK. kéziratár, Ab 142.)

Könyvtárosi segédje („socius bibliothecarius”) DERKAI György a parvisták tanára volt, ugyancsak arra az egy évre. Később török missziós területen működött és irodalmilag is tevékeny volt.

Az egyetem megalapításáig terjedő időben az első, ismert könyvtárosok névsora a következő:

KÖNYVTÁRI PREFEKTUS

- 1630—1631 JÁSZBERÉNYI Tamás páter,
a rétorok tanára
1631—1632 OPAZEWSKY Pál magister,
a rétorok tanára
1632—1633 NÉMETHI Jakab páter,
templomi prefektus
1633—1634 HELESFÉNYI Pál magister,
a syntaxisták tanára
1634—1635 TURÓCZI Éliás páter,
a rétorok tanára
1635—1636 PALKOVICH Márton páter,
a logika professzora

SEGÉDKÖNYVTÁROS

- DERKAI György magister,
a parvisták tanára
RICHWALD Tóbiás magister,
a principisták tanára
HELESFÉNYI Pál magister,
a grammatisták tanára
DUBÓCZKY Márton magister,
a grammatisták tanára
BEKE Pál magister,
a principisták tanára

Az egyetem megalapításáig tehát minden évben más és más személy a prefektus, de a segédkönyvtáros is. Valamennyien a kollégium tanárait képviselik. A prefektus a felsőbb, a segédkönyvtáros az alsóbb osztály tanárai közül került ki: a magisterek közül, akik még nem végeztek el a teológiát.

1635-ben azonban megszűnik ez a gyakorlat. Ebben az évben PALKOVICH Márton lesz a prefektus, az újonnan alapított egyetem bölcsészeti karának ekkor még egyetlen tanára: a logika professzora. Tisztségét három évig megtartja, s ezentúl utódai is mindig az egyetem tanárai, egészen a rend megszűnéséig. Sőt, a rendes gyakorlat szerint mindig az egyetem kancellárjai a prefektusok. A segédkönyvtárosok ellenben továbbra is a teológus hallgatók maradnak.

Mindez azt bizonyítja, hogy a könyvtár az egyetem megalapításának pillanatában azonnal átvette egyetemi könyvtári funkcióját.

E szerep megértéséhez tudnunk kell, hogy az egyetem csak része volt a különféle jezsuita rendi intézményekből összerakott konglomerátumnak. Ennek legrégebbi tagja volt a rendház, a gimnázium és a könyvtár. Később csatlakozott hozzá a PÁZMÁNY által alapított két konviktus, a nemes ifjaké és a szegénysorsúaké, valamint a papnövelde. Az egyetemet is úgy alapította PÁZMÁNY, hogy az szorosan beleépült ebbe az együttesbe, szinte belőle sarjadt, mint a középfokú gimnázium egyenes, szerves folytatása a bölcsészeti karon keresztül az ekkor legmagasabb képesítésnek számító teológia felé. További bővítést jelentett később a korábbi érseki nyomda csatlakozása, majd még később a csillagvizsgáló létesítése.

A könyvtár léte tehát nem az egyetemtől függött, de párhuzamosan futott vele egy több tagú együttesben. Kezdetben, miként ez könyvanyagának vizsgálatából is kitűnik, jellegzetesen középiskolás, tanulmányi könyvtár volt, amelyet csak egy 1632-ben bekövetkezett nagyarányú gyarapodás emelt magasabb nivóra — feltehetően PÁZMÁNY gondoskodásából. Anyagával így már zökkenő nélkül tudott az egyetemi oktatás szolgálatába illeszkedni.

⁴⁴ SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1935.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kezdetei tehát 1561-re nyúlnak vissza. Nagyszombatban alakult meg, de nem az egyetem alapításakor, mint eddig tévesen gondolták, és nem is 1615-ben, a kollégium második megtelepedésekor, hanem abban az esztendőben, mikor a jezsuiták először jelentek meg Magyarországon. Nem PÁZMÁNY hívta életre tehát, személyes, nagyúri gondoskodásból, hanem az oktatómunka gyakorlati szükségében született meg.

DEZSŐ DÜMMERTH: DER URSPRUNG DER BESTÄNDE DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK ZU BUDAPEST (1561—1635)

Die älteste öffentliche Bibliothek Ungarns und zugleich die auch heute erstrangige wissenschaftliche Bücherei des Landes ist die Budapester Universitätsbibliothek. Die Umstände ihrer Entstehung blieben aber bis heute unerklärt. Unsere Forschungen haben nun festgestellt, dass die einzelnen Bemerkungen in der bisherigen Literatur zur Entstehung der Bibliothek irrtümlich waren. Der öffentlichen Meinung nach wurde die Bibliothek zur gleichen Zeit wie die Universität, von dem Esztergomer (Graner) Erzbischof Péter Pázmány im Jahre 1635 gestiftet.

Den historischen Tatsachen nach wurde aber die Bibliothek zu Nagyszombat (heute Trnava in der Tschechoslowakei), als die Bibliothek des hiesigen Gymnasiums des Jesuitenordens, im Jahre 1561 gegründet. Die Bibliothek ging im Jahre 1567 zu Grunde und das Gymnasium wurde geschlossen. Die Reste der Bibliothek wurden nach Wien geliefert. Von diesen Resten wurde sie in Zníováralja (heute Klostor pod Zníovan in der Tschechoslowakei) im Jahre 1586 hergestellt. Im Jahre 1591 ging sie wieder teilweise zu Grunde. Im Jahre 1600 war ihr Hersteller der Beichtvater Zsigmond BATHORY's, des Fürsten von Siebenbürgen, der Spanier Alfons CARILLO, der sich auch in politische Angelegenheiten einmischte, in dem er das unabhängige Fürstentum Siebenbürgen gern unter die Krone der Habsburger gebracht hätte. Im Schuljahr 1599/1600 war er Rektor des Gymnasiums zu Vágsellye, später wurde er zum Haupte der österreichischen Ordensprovinz gewählt.

Die ersten Bücher wurden aus Venedig und Augsburg nach Vágsellye gebracht. 1605 wurde aber das Gymnasium vom Befreiungskrieg des protestantischen Fürsten István BOCSKAY weggefeht. Die Jesuiten retteten die Bücherei nach Pozsony (Pressburg) und dann nach Wien. Hier wurde sie etliche Jahre hindurch aufbewahrt, dann wieder nach Ungarn, in den Hof des Esztergomer Erzbischofs Ferenc FORGÁCH, nach Nagyszombat (heute Trnava in der Tschechoslowakei) zurückgebracht. Die sich von Vágsellye nach Nagyszombat geflüchteten Jesuiten eröffneten hier im Jahre 1615 ihre Schule, und die Bibliothek diente so wieder zu Unterrichtszwecken bis die Universität gegründet wurde. Die Bibliothek wurde vom Jahre 1615 an von einem Pater Missionaren, wahrscheinlich im Gebäude der erzbischöflichen Bibliothek, gepflegt.

Diese Tatsachen sind teils aus den zeitgenössischen Jahrbüchern der Jesuiten, teils aus den erhalten gebliebenen alten Katalogen der Bibliothek festzustellen. In den Katalogen sind nämlich die Jahreszahlen der Neuerwerbungen von 1600 an stets vermerkt, sie zeugen also für die Kontinuität und ständige Zunahme des Bestandes.

Die Kataloge zeigen, dass die anfangs bescheidene Schulbibliothek im Jahre 1632, sowohl ihre Quantität, als auch ihre Qualität betreffend, wesentlich vermehrt wurde. Ihr damaliger Prefekt, der ungarische Jesuit, ein gewesener Protestant, Jakab NÉMETHI (1573—1644), war ein zuverlässiger Fachmann: der Herausgeber der berühmten Werke von Péter PÁZMÁNY. Auch die ältesten auf uns gebliebenen Kataloge der Bibliothek wurden im Jahre 1632 von ihm zusammengestellt.

Von 1635 an wurde das Prefektenamt der Bibliothek stets von Professoren oder Kanzlisten der Universität bekleidet. Die ehemalige Schulbibliothek erfüllt also seit der Gründung der Universität bis auf den heutigen Tag die Aufgaben einer Universitätsbibliothek.

REJTŐ ISTVÁN

A Budapesti Napló és a „hiréli” rovat

Irodalomtörténetírásunk ADY és a XX. századi irodalom révén, sajtótörténetünk pedig a modern polgári sajtó kialakulásával kapcsolatban joggal hivatkozik a *Budapesti Napló* történelmi szerepére. E tanulmány az alapvető előmunkálatok hiányában nem vállalkozhat a *Budapesti Napló* történetének még vázlatos feldolgozására sem. Arra tesz csupán kísérletet, hogy az újság megindulását és az azt követő időszakot vizsgálja, és ennek kapcsán kíséreljen meg választ adni néhány fontosnak tartott kérdésre.

Kiválás és megalakulás

A *Pesti Napló* 1896. július 30-i számában az első lapon a jobb alsó sarokban *Olvasóinkhoz* címmel az alábbi szerkesztőségi közlemény jelent meg: „A Pesti Napló szerkesztőségében ma lényeges személyi változások állottak be, amennyiben régi szerkesztőségünk helyébe egy új gárda lépett, amely az eddigi társ-szerkesztővel, Hevesi Józseffel, mint a lap ezentúli felelős szerkesztőjével együtt, híven a Pesti Napló nagy tradícióihoz és ahhoz a szellemhez, amely e negyvenhét esztendő napilap hasábjain le van téve, fogja a Pesti Naplót tovább vezetni . . .” E bejelentés után az új szerkesztő a távozó VÉSZI József iránti „teljes lojalitás” jeleként helyet adott a búcsúnyilatkozatnak. Ennek teljes szövege a következő: „A Pesti Napló tisztelt olvasóközönségéhez! Az a keserű kötelesség hárul reánk, a Pesti Napló szerkesztőire és dolgozótársaira, hogy búcsút vegyünk attól a közönségtől, amellyel hosszú idő óta napról napra élénk szellemi és erkölcsi érintkezésben voltunk. A mai napon tisztelt barátaim, Braun Sándor felelős szerkesztő és a lap összes dolgozótársai velem együtt kivonulunk a Pesti Napló kötelékéből. Nem tehetjük ezt anélkül, hogy meleg köszönetet ne mondjunk olvasóinknak a szíves rokonszenvért, amellyel sokszor nehéz politikai és társadalmi küzdelmeinkben bennünket támogatni kegyeskedtek. — Budapesten, 1896. július 30-ikán. A Pesti Napló eddigi szerkesztősége nevében Vészi József.” A volt főszerkesztővel, VÉSZI Józseffel és a felelős szerkesztővel, BRAUN Sándorral együtt tizennyolc újságíró hagyta el 1896. július 30-án a Pesti Napló szerkesztőségét: ÁBRÁNYI Emil, CLAIR Vilmos, ERŐS Gyula, FÁI Béla, GERGELY István, HOLLÓ Márton, HORVÁTH Elemér, JANOVITS Pál, dr. KOVÁCS Jenő, LYKA Károly, MÁRKUS József, MERKL Adolf, PAPP Dániel, dr. SOLTÉSZ Adolf, SVÁB Tivadar és THURY Zoltán.

A tizennyolcak közül ma már LYKA Károly az egyetlen élő tanú. Sem személyes érdeklődésemre, sem a későbbi szerkesztőségi kolléga, LENGYEL Géza

érdeklődésére nem tudott közelebbit mondani a távozás okáról.¹ LENGYEL Géza a *Budapesti Napló* megindulása után egy évtizeddel került a laphoz, így pontos értesülései neki még kevésbé lehettek. De a *Pesti Naplónál* uralkodó helyzet bemutatásakor egy érdekes mozzanatra utal: „Az 1896-os millenniumi év forgalmas, zajos, üzletes idejében egy Weissenbacher nevű meggazdagodott vállalkozó a lap tulajdonosa. Megbízottja, a vállalat vezetője 'Baumann kapitány', volt katonatiszt, aki igyekezett katonás rendet tartani a 'hivatalnokok', vagyis a fegyelmetlen munkatársak között. Megszámlálja a ceruzákat, takarékoskodik a kéziratpapírral, nyilvántartja, ki jött be későn a szerkesztőségbe”.² Ezeket az anekdotikusnak ható körülményeket LENGYEL Géza csak 1906-ban, a *Budapesti Napló* kötelékébe való belépésekor hallhatta az alapítók egyikétől. A felsorakoztatott motívumok az újságnak mint kapitalista vállalkozásnak jellegzetes jegyei. A kiadótulajdonost csak a vállalkozás gazdasági része érdekli, „alkalmazottaival”, az újságírókkal, megbízottján keresztül érintkezik, igyekszik a „bohém” zsurnalisztákat kordában tartani.

A távozó tizennyolcak közül az új lap hasábjain — főleg propaganda céljából — többen írtak a kiválásról. Konkrét tényről egyikük sem említett, de mindegyik írásban visszatérő motívum a kiadó kicsinyes módszerei ellen való lázadás. PAPP Dániel a kiadó nevének említése nélkül, kissé homályba burkolva fogalmazza meg az ellentét mozgatóit: „A magyar zsurnalisztika olykor szép, barátságos, néha visszás, gyakran kellemetlen helyzetben van kiadójával szemben. A kiadó tagadhatatlanul úr, mert nyomtat, az író és hírlapíró azonban csak ír. Tehát kevésbé úr, mint a kiadója; az erőkülönbséget éppen a gépekben leli okát, amelynek hátrányai tehát innen is kiválósodnak.”³ MÁRKUS József írásából kitűnik, hogy a szerkesztőség és a kiadó, illetve megbízottja között az ellentét régebbi keletű volt, ez vált akuttá 1896. július 30-án délelőtt, amikor a kiadó ultimátumszerű követelést támasztott az újságírókkal szemben. „Az 'ultimátum' olyan volt — írja MÁRKUS —, hogy nyomban ott összetörtük a szeretett író tollainkat és letettük az — ollót, de kimondottuk magunk közt, mi tizennyolcan, hogy inkább nem írunk és nem nyírunk többet, semhogy az 'ultimátumot' elfogadjuk, mert mi nem kalitkába való papagájok, hanem dalos madarak vagyunk, akik megszokták, hogy az isten szabad ege alatt füttyörészgessék a nótájukat a saját, istenadta tehetségök szerint.”⁴ E sorokkal összecseng THURY Zoltánnak másfél év múlva napvilágot látott írása, amelyben szinte hasonló gondolattal érzékelteti a távozás körülményeit: „Úgy esett, hogy mi mindnyájan úgy, ahogy itt állunk együtt dolgoztunk az újságyár szövőszékei előtt és mindennap megszőttük egy másik műhelyben a politikai kelmét, a belletrisztikai kelmét, a hír kelmét... Gyűlöltük a sablont, az örökös szürke közepszerűséget, aminek a nyűge alatt éppen csak jó közepszerű produktumot alkothat a toll, akár a vésző, akár az ecset... s mivelhogy a takácsmester csak sehogyse akart megérteni, egy tömegben elbúcsúztunk a kapuféltől...”⁵

A kiadó és a szerkesztőség tagjai között támadt ellentétéről tehát, a homályos célzásokon kívül az érdekeltek sem a szakítás idejében, sem később nem

¹ LENGYEL Géza: *Ady a műhelyben*. Bp. 1957. 177. l.

² *Uo.* 177. l.

³ PAPP Dániel: *Magunk között*. Budapesti Napló. 1896. aug. 20. (A *Budapesti Napló* a továbbiakban: BN.)

⁴ MÁRKUS József: *Mi tizennyolcan*. BN 1896. augusztus 23.

⁵ THURY Zoltán: *A Budapesti Napló története*. A Budapesti Napló Karácsonyi Albuma 1897. 59. l.

nyilatkoznak.⁶ De hallgat a korabeli sajtó is. Többségük a *Pesti Napló*ban megjelent nyilatkozat szövege alapján tájékoztatja olvasóit és tartózkodik minden kommentártól.⁷ A *Hét* glosszaírója mégis egyenesen sztrájról beszél, de félti a távozókat — akik közül többen rendes dolgozótársai voltak —, hogy teljes létbizonytalanságba jutnak. „Mi ez? — teszi fel a kérdést a glosszaíró. — Sztrájk akar lenni? Hát suszterek önök, vagy asztalosok? Micsoda nagyzási hóbort ez? A susztereknek és asztalosoknak szabad sztrájkolni, mert ha ezek otthagyják a műhelyt, a gazda abbahagyhatja a mesterségét, mert nem kap másutt segédet. De önök, tisztelt újságíró urak, teljesen nélkülözhetők.” Irónikusan megjegyzi, hogy a *Pesti Napló* kiadója egy rövid órán belül talál munkatársakat a kivonultak helyett, hiszen „van bukott gimnazista . . ., meg van facér pincér, kereset nélkül való ügynök, miért ne tudnák ezek megcsinálni az újságot? . . . Önök pedig, önérzettel kivonult szerkesztőség, elmehetnek dinnyeecsősznek, most van annak a szezonja.”⁸

A liberális eszmék ellenfele, a klérus és a néppárt sajtója pedig — bár konkrétumot nem tud — igyekszik hasznót húzni a történetekből. A *Magyar Állam* a válság okát abban véli megtalálni, hogy az egyházpolitikai harcok idején a *Pesti Napló* nyíltan a polgári házasság gondolata mellé állt, és ezzel „fényes múltját sárral dobálták meg a hivatlan örökösök, kiket olvasóközönségük is cserbenhagyott, melyet utolvégre se lehet járszallagon orránál fogva vezetni.”⁹ A katolikus néppárt szócsöve, az *Alkotmány* kárörömmel fogadja a hírt, sanda gyanúsítgatásokkal, burkolatlan és bárdolatlan antiszemita hecchangulatot teremt a volt munkatársak ellen. Állítólagos értesülései (amely szerint a *Pesti Napló* kiadójában a kenyértörést az idézte elő, hogy az újság néhány nappal korábban egy „közbotrányt keltő családi skandalumot” szellőztetett minden komoly ellenőrzés nélkül és ezt a könyomatos már cáfolta volna is) nagyon komolytalannak tűnnek, és lehetetlen, hogy ez váltotta volna ki a tizen-nyolcuk távozását.¹⁰

A *Pesti Napló* régi szerkesztő-gárdája kiválásának körülményeit tehát homály fedi, de ehhez hasonló homály borítja húsz nap múlva meginduló új vállalkozásuk, a *Budapesti Napló* alapításának körülményeit. Sajtótörténeti kézikönyvünk figyelmeztet egy analóg jelenségre, amely a *Budapesti Napló* megindulása előtt másfél évtizeddel a magyar sajtó történetében már előfordult: 1881-ben a *Pesti Hirlap* szerkesztőségét elhagyva CSUKÁSSI József RÁKOSI Jenő társaságában néhány hét múlva új lapot indított, a *Budapesti Hirlapot*.¹¹ Az új lap címválasztása mindkét esetben hasonló: mind a két szerkesztő, élve a Pest és Buda 1872-i egyesítések elfogadott hivatalos városnév adta lehetőséggel, a *Buda* tag hozzáfűzésével *Budapesti Hirlap*nak, illetőleg *Budapesti Napló*nak nevezte az új lapot. De amíg tudjuk, hogy RÁKOSI Jenő az új lap alapításához

⁶ Itt említem meg, hogy közel négy és fél évtized múlva SEBESTYÉN Károly, VÉSZI későbbi munkatársa *Emlékezés Vészi József felett* című megemlékezésében megjegyzi, hogy Vészi „1896-ban letette a Pesti Naplónál viselt tiszttét, mivel pénzádó gazdáival elvi ellentétei támadtak és beállott a maga gazdájának. A Pesti Naplótól vele együtt kilépett tizenhat újságíróval megalapította a Budapesti Naplót”. *Évkönyv*. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Bp. 1951. 49—50 l.

⁷ L. Magyarország. 1896. júl. 31. 6. l.; Fővárosi Lapok. 1896. júl. 31.; Nemzet. 1896. júl. 31.

⁸ A Hét. 1896. aug. 2. 549. l.

⁹ Változás a Pesti Napló szerkesztőségében. Magyar Állam. 1896. aug. 1.

¹⁰ Elbocsájtott szerkesztőség. Alkotmány, 1896. júl. 31. 8. l.

¹¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. 209—210. l.

szükséges pénzüsszeget hogyan biztosította,¹² addig VÉSZI József és társai lap-alapításának e részletei máig is ismeretlenek.

A *Budapesti Napló* első számának élén a felelős szerkesztő BRAUN Sándor és a főszerkesztő VÉSZI József neve mellett a következő olvasható: „Kiadja: a szerkesztőség”. A lap munkatársai e tulajdonjogi kérdéssel többször is foglalkoznak és írásaikból az világlik ki, hogy a tizennyolc újságíró egyéni gazdasági vállalkozásából jött létre az újság. PAPP Dániel önmagukat „önkezelési újságírók”-nak nevezi és leírja, hogy a *Pesti Naplót* elhagyva VÉSZI József lakásán ütötték fel tanyájukat. Levelet küldtek szét, „igaz sorokban írtuk meg egy-néhányezer művelt magyar embernek a bajunkat és az igazán méltó appelláta volt a közönséghez, mintha holmi hülye ígéretésekkel doboltuk volna össze számunkra a publikumot. Nem ígérettünk, csak visszamutattunk a múltba.”¹³ PAPP Dániel e cikkében kissé feloldott formájában, újság számára használható formában felidézi a levél gondolatmenetét. A továbbiak megvilágítása szempontjából nem érdektelen, ha idézzük sorait: „Ami jót, ízléseset, a közönség kívánságára figyeltől olvastál azokon a régi hasábokon [ti. a *Pesti Napló* általuk írt hasábjain], magyarom; azt mi cselekedtük és semmiféle kiadóhivatali tisztviselője a világnak. Mi elmentünk, a kiadóhivatal maradt és te, jó magyarom, most megkapod még a régi papirost, de már egészen másképp befektetve. Úgy gondoljuk, hogy nem a kiadóhivatalt szeretted meg, hanem megszeretted az újságot, a régit. Jöjj hát velünk, az újsághoz, az újhoz. Ez a miénk, kik meguntuk a tintakuliságot. — Így szólt kis levélkénk . . .” E levelek előfizetési felhívásként kerülhettek a címzettek kezébe, és a rekonstruált szövegből kitűnik, hogy első sorban a *Pesti Napló* előfizetőinek szólottak, híva maguk után őket is az új laphoz. E levelek — bár PAPP Dániel úgy állítja be, mintha pénzbeli támogatást, azaz azonnali előfizetést kértek volna — korántsem szerezhettek számba vehető anyagi támogatást az új lap megindításához. Először PAPP Dániel említi meg, majd a későbbi előfizetési felhívások különböző formában variálják azt a körülményt, hogy a *Budapesti Napló* független mindenféle tőkeérdekeltségtől, politikai pártkasszáttól. „Újságot alapítottunk — írja PAPP Dániel —, amely tisztán a publikumra támaszkodik. Nálunk nincsen parancsoló politikai párt, nincs diktáló tőke, nincs érdekelt kiadó. Mi, tulajdonostársak, csak egy érdekről tudunk, és ez az, hogy közös szeretetben maradjunk a publikummal.”¹⁴ THURY Zoltánnak a *Budapesti Napló* 1897-i karácsonyi albumába írt visszaemlékezésében visszatérő motívum a kezdeti gazdasági gondokkal való birkózás: „a Budapesti Napló a kezdet idejében gyakran a legnyomasztóbb gondok között készült el . . . Nekünk nem volt pénzesládánk, amibe belenyúlhattunk volna, ha pénzért jelentkezett a nyomda . . . ami kevesünk volt, azt kiadtuk a legelső napokban, azután a családunktól vontuk el a szükségeset és összehordtuk napról napra az újságba azt, amihez nem elég a munka, az igyekezet, az ambíció, hanem amit nagybankóval kell megfizetni — és nem vette észre szegénységünket senki, aki kívül állott a mi bizalmas körünkön. Sőt azt hitték, hogy nagyon gazdagok vagyunk. Találgatták, hogy honnan van olyan sok pénzünk, amikor nekünk éppen csak annyi volt, hogy hiba nélkül elindíthattuk a hajnali póstát.”¹⁵

¹² RÁKOSI Jenő: *Emlékezések*. II. k. Bp. é. n. 89—91. I. RÁKOSI ugyanitt ír CSUKÁSSY-nak a *Pesti Hirlapból* való kiválásáról, de a konfliktus okáról, amely CSUKÁSSY-val együtt az egész szerkesztőséget távozásra késztette, Rákosi nem közöl részleteket.

¹³ PAPP Dániel: *Magunk között*. BN 1896. aug. 20.

¹⁴ Uo.

¹⁵ THURY Zoltán: *A Budapesti Napló története*. I. h. 62. l.

A lapalapítás gazdasági körülményeit a fenti nyilatkozatok tehát nem világítják meg. Közelebb jutunk azonban a célhoz, ha a *Budapesti Napló* politikai irányvonalát kíséreljük meg meghatározni. Sajtótörténeti kézikönyvünk szerint a „Budapesti Napló szabadelvű, de nem az akkori kormányzó szabadelvű párt vonalának megfelelő, hanem polgári radikális újság volt.”¹⁶ Újabbán HORVÁTH Zoltán a századforduló politikai-társadalmi történetével foglalkozva a következőkkel jellemezte a lapot: „Szabadelvű lap volt, lényegében politikai tekintetben Tisza István híveinek balszárnyát, az egyértelműen merkantilista-urbánus irányt, a kispolgárság haladottabb részét képviselte.”¹⁷ A két álláspont között látszólag éles az ellentét, valójában mind a kettő megközelíti az igazságot. Tudniillik, ha az egész lapot vizsgáljuk, akkor szellemét valóban radikálisnak találjuk, különösen a társadalmi és kulturális kérdésekben kifejtett álláspontjában. Ha viszont belpolitikai állásfoglalásait, elsősorban a főszerkesztő VÉSZI József szignált írásait tekintjük, akkor kitűnik, hogy konkrét állásfoglalásaiban a kormányzó szabadelvű párt merkantilista irányzatához vonzódik.

A szabadelvű párton belül a két gazdasági irányzat, az agráriusok és merkantilisták ellentéte még a nyolcvanas évekre nyúlik vissza, de a kilencvenes években az ellentét tovább éleződött. Ez húzódott meg az egyházpolitikai küzdelmek mögött, ez segítette hatalomra WEKERLE Sándort, a merkantilista érdekeket képviselte utána BÁNYFY Dezső is.¹⁸ VÉSZI az egyházpolitikai harcok idején, még a *Pesti Napló* hasábjain WEKERLE mellett harcolt a szabadelvű párton belüli és kívüli klerikális és feudális erőkkel szemben. Erre az állásfoglalásra utal a *Budapesti Napló* beköszöntő vezércikkében, a *Hitvallásban*: „Vagyunk, amik voltunk, s leszünk; amik vagyunk: a magyar szabadelvűségnek megingathatatlan meggyőződésű, fölfelé könyörtelen, lefelé kíméletlen, mindenha szókimondó hitvallói.”¹⁹

A *Budapesti Napló* VÉSZI József szignálta vezércikkeinek áttekintése meggyőző arról, hogy a *Budapesti Napló* aktívan támogatta a merkantilista érdekeket képviselő BÁNYFY-kormányt. Vallotta és hirdette — ebben ugyan a függetlenségi párt többsége is osztozott — a nemzetiségek elnyomását és kulturális beolvasztását. Ezt már az említett vezércikk is leszögezte: „A mi tisztünk, a jelennek és jövőnek kötelessége, a kiépített magyar állam nemzetivé tétele. Hadd induljon meg a kulturális fölény révén való hódítás hadjárata . . . Nyelvében él a magyar nemzet s ebbe az életbe kell belévezetnünk a szeretet hatalmával, ha lehet, s a hatalom szeretetével, ha kell, hazánk idegenajkú nemzetiségeit.”²⁰ Az 1897-i kvóta vita során VÉSZI eleve védelmébe vette a BÁNYFY-kormányt az ellenzéki sajtó támadásaival szemben,²¹ majd a vita során nyomatékkal leszögezi hatvanhétkez és a dualizmushoz való ragaszkodását.²² A BÁNYFY-kormányt minden lépésében támogatja. A visszaéléseivel hírhedtté vált 1896-i választás után BÁNYFY-t a függetlenségi és katolikus néppárt erősen támadta, hiszen az ellenzéki képviselők száma manőverei révén erősen lecsökkent. „Egyébiránt a két ellentétes támadásból — írja e napokban VÉSZI — levonhatjuk azt a megnyugtató

¹⁶ DEZSÉNYI—NEMES: i. m. 209. l.

¹⁷ HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 600. l.

¹⁸ E kérdésről ld. újabbán HANÁK Péter—SÁNDOR Vilmos: *Magyarország története az abszolutizmus és a dualizmus korában*. 3. füz. Kézirat. Bp. 1959.

¹⁹ BN 1896. aug. 20.

²⁰ BN 1896. aug. 20.; ehhez hasonló agresszív hangot l. még: (v.): *Associaciunea*. BN 1896. aug. 29.; (v.): *Wekerle visszavonulása*. BN 1896. szept. 9.

²¹ (v.): *Fegyverkezés*. BN 1897. máj. 5.

²² (v.): *A benyújtott kontó*. BN 1897. máj. 13.

következtetést, hogy a kiegyezés ügye eddigelé Magyarországra nézve elég kedvezően áll...²³ Ugyanebben a feszült belpolitikai légkörben az ellenzék „szertelenségéről” elmélkedik: „Ha a mi ellenzékünk nem volna olyan szertelen, amilyennek sajnos ismerjük, ha politikai küzdelmeiben mindenkor respektálná a közérdeknek és a lojalitásnak parancsait, szóval, ha olyan kisebbségünk volna, amely az angol kisebbségek politikai szellemének példáján indulna: a dolgok lefolyása nem hagyná el a rendes medret egy pillanatra sem...²⁴ A BÁNYFY-kormány a kiegyezés gazdasági pontjainak meghosszabbításán fáradozott, és e bonyolult politikai manőverek idején az elégedetlenség leszerelésére a kormány keresztülvitte, hogy a honvédségnek legyen önálló tisztképzési joga, és az itt nyert képesítést a közös hadseregen belül is elismerjék. VÉSZI József lelkes vezércikkben üdvözli ezt az eredményt, hozsannázása közben pedig nyíltan bevallja lapja irányát: „Mi, akik bár a szabadelvű párt elvi alapján állva, a kormány politikai hibáit a legnagyobb kíméletlenséggel ostromoztuk, hazafias örömmel gratulálunk most báró Bánffy Dezsőnek ehhez a jelentékeny politikai sikerhez...²⁵ A kormányhoz fűződő kapcsolatok nyílt elismerését jelentette az 1898 végén létrejött obstrukciós harcok idején hirdetett álláspontja. A BÁNYFY-kormány elleni parlamenti harc kellős közepén VÉSZI József vezércikkében „tanácsokkal” látta el a hatalmában megrendült miniszterelnököt: „Csináljon rendet báró Bánffy Dezső, ha tud — írja —. Fékezze meg, vagy kérlelje meg a kárhozatos indulatokat. Állítsa talpra az utcát a parlamentarizmus védelmére. Mozdósítsa a közvéleményt a háborgó ellenzék ellen. Hisz van sajtója, vannak főispánjai, van rá ezer módja és ezer eszköze, hogy kivátska a nemzetből a benne lappangó kormánypárti érzéseket. Csapjon le híres vasmarkával azok közé, akik szerinte a parlamentarizmus megrontásán buzgólkodnak...²⁶

VÉSZI az utolsó percig kitartott BÁNYFY Dezső mellett. Követte nemzetiségellenes tevékenységében, „erkölcsileg alkalmatlannak” találta az ellenzéket,²⁷ és a szabadelvű párton belül meglevő agrárius csoport „arisztokratizmusának” rováására írta a parasztság és a munkásosztály forradalmi megmozdulásait. „Csoda-e — fejtegette —, ha a gazdasági elégtelenség tábora napról napra szaporodik s a városokban a szociáldemokráciának, a vidéken pedig az agrárszocializmusnak nőttön nő a serege?”²⁸

Egyetlen esetben fordult szembe VÉSZI a kormánnyal, 1897 tavaszán a sajtótörvény parlamenti tárgyalása idején a híres 16. paragrafust támadta. E szakasz javaslata szerint a sajtóvétségben elmarasztalt újságírókat az esküdtszék helyett rendes polgári bíróság elé kívánta utalni. De milyen szégyenletes hajbókolássá vált a más alkalmakkal fennen hirdetett „fölfelé könyörtelenség”. „Kérve kérjük báró Bánffy Dezsőt — írja Vészi —, ne játssza ezúttal a szírének mellett elhajózó Odüsszeuszt..., hanem vegye ki a gyapotot a füléből és oldozza fel azt a köteléket, amellyel a 16-ik szakaszhoz fűzte magát...²⁹

VÉSZI József BÁNYFY Dezső bukása után az új kormányt, SZÉLL Kálmán kormányát támogatta lapjával. Az 1901-i választások alkalmával pedig VÉSZI

²³ (v.): *Két tűz között*. BN 1896. szept. 22.

²⁴ (v.): *Esélyek*. BN 1896. szept. 3.

²⁵ (v.): *Siker*. BN 1897. máj. 27.

²⁶ (v.): *Vihar*. BN 1898. nov. 9.

²⁷ (v.): *Victa causa*. BN 1897. máj. 7.

²⁸ (v.): *Az új alap*. BN 1897. jún. 6.

²⁹ (v.): *A kisebbség joga*. BN 1897. jún. 16. A témával kapcsolatban ld. még: (v.): *Victa causa*. BN 1897. máj. 7.; (v.): *Az új alap*. BN 1897. jún. 6.; (v.): *Változás*. BN 1897. jún. 20.; (v.): *A rózsaszínű fátyol*. BN 1897. jún. 27.

„Széll személyes híveinek csoportjá”-hoz tartozva³⁰ szabadelvű párti képviselőként a parlament tagja lett.

Az eddig kifejtettek — amíg további bizonyító források fel nem bukkannak — úgy vélem, elég alapot nyújtanak annak feltételezésére, hogy a lap gyors létrehozását és megindítását PAPP Dániel és THURY Zoltán előbb idézett soraikkal ellentétben nem a tizennyolcak tőkéje segítette elő. Valószínűbb, hogy VÉSZI József személye biztosította a szabadelvű párt merkantilista rétegének bizalmát, és ezzel a lapalapításhoz szükséges tőkét. A lap indulása pillanatától a függetlenség látszatát keltette, de valójában a merkantilista csoport politikai irányvonalát képviselte és hirdette. Ezt az úgynevezett „pártatlanságot” a *Budapesti Napló* még akkor is „fenntartotta”, amikor főszerkesztője a parlamentben a szabadelvű párt padsoraiban ült, hiszen még 1903-ban is az volt olvasható a lap élén, hogy „Kiadja: a szerkesztőség”.

A szabadelvű párt merkantilista csoportjához való tartozás magyarázza meg az újság arculatának kettősségét: kormánypártiságát a politikai kérdésekben, liberális hangokat megütő állásfoglalását a gazdasági problémákban, mert szemben állt a feudális alapokat konzerválni óhajtó agrárius csoporttal. Ennek az ellentétnek a vetülete a gazdasági kérdésekben megütött radikális hang.

Rovatok és munkatársak

A *Budapesti Napló* rövid idő alatt népszerűvé vált. Eredményeiben elsősorban változatos rovatolása, jól áttekinthető szerkesztése, jótollú újságíró gárdája segítette, de sikereiben nem kis része volt ügyesen megszervezett terjesztésének is. 1896. november 20-án a budapesti rendőrfőkapitányság engedélyezte a napilapok utcai árusítását. Rikkancsok segítségével a *Budapesti Napló* példányszáma is emelkedett. De a vidéki olvasók között is jelentős sikert ért el a terjesztés átszervezésével. A többi budapesti napilaptól eltérően a távolabbi városokba küldött példányok házhoz szállítását nem bízta a helyi postára, hanem a hajnali órákban Budapestről elinduló vonatokkal érkező újságpéldányokat a rendeltetési helyen külön vidéki újsághiordó személyzet várta, a *Budapesti Napló* vonaton érkező példányait átvette és az előfizetők lakására vitte. Ezzel a *Budapesti Napló* három-négy órával megelőzte a többi Pestről érkező újságot, sőt egészen távoli városokban, ahová a pesti vonat csak az esti órákban érkezett meg, még aznap este széthordták az újságot, míg a posta csak másnap délelőtt juttatta el a szállítmányokat. 1896 decemberében már húsz vidéki városban szervezték meg e lapkihordó-szolgálatot. Nem érdektelen felsorolni — már csak a lap elterjedése szempontjából sem — azokat a városokat, ahol annyi előfizetője volt már a *Budapesti Naplónak*, hogy rentábilissá vált a lapkihordó hálózat felállítása: Arad, Eger, Eperjes, Győr, Jászberény, Kalocsa, Kecskemét, Máramarosziget, Miskolc, Munkács, Nagybánya, Nagykanizsa, Nagyvárád, Pápa, Pécs, Szabadka, Szeged, Szekszárd, Szolnok és Temesvár.³¹

A példányszám emelkedése összefüggésben van a terjesztés ötletes megszervezésével, még szorosabban összefügg azonban a friss, jól áttekinthető szerkesztéssel. Ez közönségsikerének igazi kulcsa. Az 1896. augusztus 20-án megjelent első szám nem hozott „forradalmi” újítást a magyar hírlapirodalom-

³⁰ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. I. k. 406. l.

³¹ Ld. *Közönségünk*höz c. felhívást. BN 1896. dec. 12. 4—5. l.

ban. Nem tett egyebet, mint az addig kialakult újságszerkesztési gyakorlat minden olyan eredményét felhasználta, amely lazította, frissítette az addigi merev, unalmasan értekező publicisztikát. Már ez is sajátos arculatot adott a lapnak, de a lényeges változásokat az elkövetkező időszak hozta meg. A csírában meglevő ötletek, újítások kialakításához hónapokra volt szükség. Azonban már az első hónapokban szembeötlő volt, hogy az állandó rovatok száma — a többi napilaphoz képest — meglepően magas. A *Budapesti Napló* egy hétköznapi számában a következő állandó rovatok kaptak helyet: az első lapon felül a vezércikk jelent meg, néha, ha jelentősebb témáról volt szó, átnyúlt a második lapra is. A vonal alatt mindennap — hétfő kivételével — új magyar tárcaelbeszélés látott napvilágot (1896 folyamán a lap belső munkatársainak: ÁBRÁNYI Emilnek, GERGELY Istvánnak, LYKA Károlynak, PAPP Dánielnek, PEKÁR Gyulának és THURY Zoltánnak elbeszélésein kívül TÖMÖRKÉNY István, FESZL Géza, SZÁNTÓ Kálmán, MUNKÁCSY Kálmán, LŐRINCZY György és SZABÓ Endre szerepelt rendszeresen elbeszéléseivel). A tárca-rovatban csak igen ritkán közöltek értekező prózát, az is leginkább egy-egy új színházi bemutató ismertetése volt. E rovat következő „irodalmasítása” az újság egyik legelső újítása. A rovatbeosztás a továbbiakban a következőképpen alakult: a második és harmadik lapon, néha a negyedikén is a belpolitika „megírt” anyaga, illetve hírei kaptak helyet. Ezt követte — rendszerint az ötödik lapon — a külföldi eseményekről szóló beszámoló. E rovatban a *Budapesti Napló* a legkevesebb újdonsággal szolgált. A többi napilaphoz hasonlóan igen hézagosan és felszínesen foglalkozott a nemzetközi politikai élettel, és azt is legtöbbször a külföldi lapokból ollózta. E rovat után, sokszor még ugyanazon a lapon, kiterjeszkedve a hatodik és hetedik lapra is, kaptak helyet a hazai hírek. E részben az uralkodóra és családjára vonatkozó hírektől kezdve a belpolitikai élet apró eseményein és a társadalmi élet kisebb-nagyobb rezdülésein át a rendőrség hatókörébe eső eseményekig minden megtalálható. SZOMAHÁZY István szinte egykorú véleménye szerint „az igazi újságíró nem a tárca vagy a vezércikk megírása teszi próbára, hanem az apró újdonságok, melyek az igénytelenség látszatával húzódnak meg a hírlapi rovatok glédájában. A legtöbb intelligens ember fitymálva nézi a hírlapi cikkek e kicsiny krónikáscskáit, s alig hinné el, hogy voltaképpen e 10—40 soros krónikáscskák adják meg legilletékesebben az újságírói kvalifikációt...”³² Az újdonság rovat anyagát elsősorban a nyomatosokból merítik. Az újságírói munka már a szüksézáú források elbírálásával kezdődik. Gyakorlat és újságírói rutin kell ahhoz, hogy a szürke tömkelegben meglássa a részletesebb feldolgozást vagy esetleg további információt kívánó anyagot. Az előzetes szelekciónál, amely a rovatvezető feladata, dől el, hogy egy-egy hírből mi lesz: színesen megírt 20—30 soros hír vagy riporter munkát igénylő nagyobb cikk. Mert e rovatba kerülnek a terjedelmesebb helyszíni beszámolók is. A hír-rovatot követik a színházról és irodalomról, illetve a tudományos életéről szóló rövid hírek vagy beszámolók. E rovatok terjedelmét mindig a rendelkezésre álló anyag mennyisége szabta meg. Rendszerint a lap nyolcadik lapján található. A kilencedik lapon több rovat zsúfolódik össze: a vidéki levelezők hírei, az egyesületek közleményei, törvényszéki beszámolók, sportesemények számbavétele. E lapon kapnak helyet a késő éjjeli órákban, de még a nyomdai gépek elindítása előtt beérkező külföldi táviratok. A külföldi táviratok ilyen mérvű háttérbe szorulása összefügg a belpolitikai kérdésekre való koncentrálással, de közrejátszhattak ebben technikai szempontok is: ezeket

³² SZOMAHÁZY István: *Az újság. A hírlapírás műhelyéből*. Bp. 1893. 65. l.

a lapokat „zárták” legutoljára. Az újság 10—11. lapján olvasható a *Különféle* rovat, amely 15—40 sorban megírt apró érdekességeket, úgynevezett „időtlen” anyagot tartalmaz. E rovatot olvasgatva sokszor szembeötlő, hogy hírlapi kacsák is komoly feldolgozásra találnak. A másik két rovat is olvasmányos: itt jelenik meg a folytatásos regény és e lapokon csevegnek a *Szerkesztői üzenetek* rovatban a lap munkatársai hol szignóval, hol anélkül vidéki olvasóikkal, legtöbbször olvasónőikkel. A 12—13. lapon a közgazdasági élet hírei helyezkednek el, majd a 14—16. lapon a hirdetések foglalnak helyet. Ez a beosztás a hétköznapi számokra jellemző, ezek 16 lap terjedelemben jelennek meg, a vasárnapi szám általában 24 lapon, körülbelül hasonló rovatolással, csak a megnövekedett lapszámnak megfelelően mindegyik rovat nagyobb helyet foglal el, a hirdetések például hét-nyolc lap terjedelemben is felduzzadnak.

A *Budapesti Napló* első másfél éve a kibontakozás időszaka volt. A terjesztési és szerkesztési módszerek vázolásán kívül az sem érdektelen, hogy az újság törzsgárdája milyen munkamegosztással készítette el a lapot.³³ VÉSZI József — mint láttuk — a lap politikai irányvonalát meghatározó vezércikkeket írta. A politikai értesüléseket, illetőleg kombinációkat feldolgozó cikkeket már szignó nélkül adta le. VÉSZI fogadta a szerkesztőséget felkereső képviselőket, panaszos hivatalnokokat, állást kereső újságírókat, íásaikkal jelentkező írókat és álírókat. Tehát a lapot képviselte a külvilág előtt. BRAUN Sándor inkább az újság „belügyeit” irányította. Ő tartotta kézben a szerkesztőséget. Mozgékony, gyors ember volt. Hozzá kerültek a kül- és belföldi táviratok, a könyomatosok, a szerkesztőséghez intézett levelek. Az így összegyűlemllett anyagot a napi szerkesztőségi munka kezdetén, délután öt és hat óra között megbeszélte a szerkesztőség tagjaival, illetőleg rövid utasításaival „kiszignálta” az egyes újságírókra. A rovatok viszonylag el voltak határolva egymástól, de természetesen egy mozgékony szerkesztőség nem nélkülözhetett olyan munkatársakat sem, akik otthonosan mozognak minden rovatban. A sort azokkal kezdem, akik „csak” újságírók maradtak, nevük, sokszor még szignójuk sem jelent meg írásaik alatt. ERŐS Gyula vérbeli újságírónak számított, szinte a lap minden rovatában szerepelt. SOLTÉSZ Adolf vezércikkeket, parlamenti cikkeket és politikai entrefiléket írt, HOLLÓ Márton érdekesen kiszínezett újdonságaival vívta ki kollégái elismerését. Az író újságírónak a művészi talentum biztosította a rovatok közötti szabadabb mozgást. ÁBRÁNYI Kornél vezércikkeket, lendületes tárcákat, tarka humorú parlamenti karcokat írt. PEKÁR Gyula — aki ekkor még a konzervatívok szemében radikális volt — novelláin kívül társadalmi kérdéseket érintett csevegő tárcáiban. THURY Zoltán novella-termésén kívül, a vezércikk-rovatot nem számítva, a könnyed aperçu-któl a színházi rovatig mindenütt szerepelt. Hozzá hasonlóan 1897 derekáig, a *Budapesti Naplótól* való távozásáig különböző álnevek alatt megtalálható PAPP Dániel neve. A lap hasábjain bontakozott ki az alig húsz éves MOLNÁR Ferenc tehetsége is. 1897 tavaszán lépett a szerkesztőség tagjai közé, ő lett a szerkesztőség „kadet”-je, a legfiatalabb.

A lap friss hírszolgálatának gondja több újságíró vállán nyugodott. JANO-VITS Pál naponta háromszor beszélt Béccsel telefonon. Innen kapta az újság

³³ Erről képet ad *A Budapesti Napló Karácsonyi Albuma. 1897.* című kiadvány. Ebben THURY Zoltánnak már említett, *A Budapesti Napló története* című írásán kívül (59—63. l.) a lap munkatársait bemutató következő tárcák olvashatók: ÁBRÁNYI Emil: *A két szerkesztő* (64—65. l.); (v.) [VÉSZI József]: *Kornél* (68. l.); MOLNÁR Ferenc: *Thury Zoltánéknál* (69—71. l.); SZILVESZTER: *A 'kritikus'-szoba* (72—73. l.); GERGELY István: *A spanyol-szoba* (74—76. l.); MÁRKUS József: *A 'csitt'-szoba* (77—80. l.).

nemcsak a legújabb bécsi híreket, hanem innen származtak a nemzetközi politikai élet friss hírei is. JANOVITS a vidékkel is telefonösszeköttetést tartott. A kapott információkat gyorsírással rögzítette, majd saját maga dolgozta fel hírekké. A parlamenti ülésszakok idején a lap parlamenti tudósításait is JANOVITS állította össze. FÁI Bélának nyelvtudását gyümölcsöztette a *Budapesti Napló*. Ő kísérte figyelemmel a nyugati nagy lapokat, és ezekből állította össze a külpolitikai rovat „megírt” híreit. Sokszor szépirodalmi fordításokkal is szerepelt a lap hasábjain. HORVÁTH Elemér a különböző könyvismertetések anyagát és a vidéki levelezők tudósításait dolgozta fel. A „szak-rovatok”-nak is megvoltak a rovatvezetői. SVÁB Tivadar a közgazdasági, dr. KOVÁCS Jenő pedig a törvényszéki rovatot vezette. A szerkesztői üzeneteknek — e viszonylag terjedelmes rovattal tartotta a lap a kapcsolatot olvasóival — CLAIR Vilmos, a *Párbaj-kódex* szerzője volt a rovatvezetője, míg katonai ügyekben az ex-kapitány CERRI Gyula volt a szaktekintély. A művészeti rovatokban LYKA Károly képzőművészeti beszámolóit jelentek meg. Fő színházi kritikusként ÁBRÁNYI Emil volt, az alkalmi munkatársak mellett rajta kívül MÁRKUS József színházi beszámolóit és MÁRTON Miksa operaházi kritikáit képviselték a belső munkatársak véleményét.

Formai, tartalmi újdonság : a hírelí

Már az eddigiekből kitűnik, hogy a *Budapesti Napló* sokkal színesebben szerkesztett lap volt, mint a többi pesti napilap. Az 1896-os év a szervezés munkájával telt el, de a következő évben a szerkesztőségi munkatársak arra fordították figyelmüket, hogy formában és tartalomban is újat adjanak. Az új év elején született meg egy olyan irodalmi ötlet, ami ma már irodalomtörténeti becsű forrássá vált: eredeti magyar színművek premierje előtt — függetlenül attól, hogy a szerző milyen kapcsolatban volt a *Budapesti Napló* szerkesztőségével — a színházi rovatban *Szerző a darabjáról* címmel megszólaltatták az írókat. E szubjektív vallomások sokszor komoly műhelytitkokat árulnak el, beszámolnak a gondolat színművé formálásának állomásairól, jelzik az írói célkitűzést. Ezeknek a nyilatkozatoknak forrás-értékét már a korabeli sajtó is felismerte. A bemutatót követő bírálatokban hivatkoznak e szerzői nyilatkozatokra — persze a forrást nemigen említik meg —, hol „jólértésültségüket” fitogtatva, hol a szándék és a megvalósulás közötti ellentétre utalva. A *Budapesti Napló*ban a *Szerző a darabjáról* című rovat első megkérdőjelezte PRÉM József volt; az *Adorján báró* című színművéről vallott.³⁴ Ez a rovat hosszú éveken keresztül fennállt.

Az 1897. évnek van egy másik „újszülött” rovata is. Ezt nem irodalmi újdonságnak szánták, inkább a polgári gondolkodásmód kialakulását óhajtották ezekkel az írásokkal elősegíteni. Állandó helye révén — mindig a napi hírek élén jelent meg — *hírelínek* nevezték. Létrejöttét két körülmény befolyásolhatta: a nagy fővárosi lapok versenyében az egyes szerkesztőségek arra törekedtek, hogy állandóan megújítsák, elevenebbé tegyék lapjukat. A *Budapesti Napló* gárdájának ezt a szándékát jelzik THURY Zoltán sorai is: „... mink fiatalabb nemzedék már szorgalmasan gyomláljuk a sablont ebben a kertben ... mondván, hogy nem feltétlenül szükséges az, hogy a közönség a mi újságunkból tudja meg azt, hogy április elseje van, amivel tudniillik a bolondok hónapja kezdődik el, meg hogy itt az ősz. Ez mind jelentkezik a maga erején, a mi pen-

³⁴ BN 1897. febr. 23.

nánkra csak a láthatatlan, a publikumot megközelíthetetlen, hogy úgy mondjam elvont aktualitásokra van szükség . . .”³⁵ Az „elvont aktualitások” fogalma nem valamiféle transzcendentalizmusra utal, hanem inkább arra, hogy olyan jelenségekre akarták felhívni az olvasók figyelmét, amelyek felett, ha megmaradna napi hír alakjában, elsiklana tekintete. E törekvés megvalósítását a *Budapesti Napló* 1897-i évfolyamában nyomon kísérhetjük.

A próbálkozások sorát egy-egy közösen választott — kezdetben inkább banális — téma különböző kidolgozása nyitotta meg. Január 14-én, az újság 7—9. lapján a napi hírek után fett betűvel olvasható a következő cím: *Robinson szigete elsüllyedt*. Majd ezután petit betűkkel, félhasábos szedéssel, mottószerűen a következő hírt vetítették ki: „San-Francisco, január 13. Hivatalosan megerősítették, hogy a Juan Fernandez szigete, amelyet az egész világon Robinson szigete néven ismertek, vulkánikus erupció következtében elsüllyedt . . .” E mottó után négy kis írás következik, LYKA Károly és GERGELY István prózája, ÁBRÁNYI Emil és HORVÁTH Elemér verse. Mind a négy írás lírai hangvételi és a gyermekvilág mesehősének, illetőleg a neki tulajdonított szigetbirodalomnak vesztét állítja középpontba. A négy írás versenyszerűen próbálja azt a hangulatot megragadni, ami e semmitmondó hír olvastán az érzelmekben támad. Öt nap múlva, január 19-én, már egy érdekesebb téma kifejtésén hatan vetélkednek. A közös cím: *Nők a hivatalban*, majd mottószerűen követi LÁNCZY Gyulának, a Nemzeti Bank igazgatójának bürokratikus körmondata, amelynek értelmében a női alkalmazottak kötelesek férfi feletteseiknek előre köszönni. A nő és férfi hivatali és nem hivatali kapcsolatának fonákságát, illetőleg ellentétes irányának következményeit élezik ki ironikus hangú 20—25 soros kis glosszáikban ÁBRÁNYI Emil, FESZL Géza, MOLNÁR Ferenc, PEKÁR Gyula és THURY Zoltán. MÁRKUS József pedig két részre osztott dialógusban gúnyolja ki az elnöki utasítást. Ez a glossza-sorozat a lap 8—9. lapján olvasható, közvetlenül a színházi rovat előtt. Még két ilyen versenyszerű glossza-sor jelent meg rövid egymásutánban, az egyik március 3-án, ez a Karnevál hercegét búcsúztatta (ÁBRÁNYI Emil, GERGELY István, LYKA Károly, MÁRKUS József, SVÁB Tivadar és THURY Zoltán írásai), a másik március 17-én, az utcákon megjelenő első ibolyacsokrokat üdvözölte (PEKÁR Gyula, ÁBRÁNYI Emil, LYKA Károly, THURY Zoltán, GERGELY István és MOLNÁR Ferenc írásai).

E glosszák már valami új forma megragadására utalnak. Szemmel láthatólag az volt a céljuk, hogy egy eseményt vagy annak egy mozzanatát kíséreljék meg egy meghatározott szempontból elemezni. Különösen az első két alkalom szülte glossza — a Robinson-sziget elsüllyedéséről szóló és a *Nők a hivatalban* című — áll közel a később kialakult hírelí módszeréhez. Mind a két esetben a könyomatos nyújtotta rövid „tárgyszerű” tényközlést az első esetben az érzelemre, a másodikban az érdelemre és az értelemre ható motívumokkal tették színessé. Az a módszer, amellyel a „versengő” társak dolgoztak, eltért a híryanag szokásos feldolgozási módszerétől. Az utóbbinál mindig az volt a cél, hogy a könyomatosokból merített tényanyagot színessé, érdekessé, figyelem lekötővé tegyék. Itt az új próbálkozásokban szinte ellentétes volt a tendencia. Az volt a céljuk — erre utalnak különben THURY Zoltánnak fent közölt sorai is —, hogy a pusztá tény mögött meghúzódó mozzanatokra, a tények belső összefüggéseire, a felszín mögött megbúvó jelenségekre próbálják ráirányítani az olvasók figyelmét.

³⁵ Th.: *Az esztendő csecsemői*. BN 1897. jan. 1.

Az új rovat március folyamán „önállósult”, a továbbiak során már nem több újságíró közös vállalkozásaként jelentkezett, hanem a napi hírek előtt 50—60 nyomtatott sornyi terjedelemben. Néhány jellegzetes hírelői téma: a Szinai hegy tetejére fogaskerekű vonatot terveznek felvezetni, ennek kapcsán a mindent elöntő kalmár szellemről, július 14-én, a Bastille bevétele kapcsán a munkásosztály nehéz helyzetéről írnak; egy philadelphiai hír kapcsán, amely szerint munkafegyelem megsértésére való hivatkozással elbocsátottak egy munkást, mert munkaidőben megcsókolt egy leányt, a gyárt falanszternek bélyegzik; más alkalommal pedig interpelláció formában teszik felelőssé a rendőrkapitányt, mert egy szegény embert oktanul meggyanúsított, aki szegényében öngyilkos lett.³⁶

A hírelői rovat egyik kezdeményezője és leggyakoribb szerzője THURY Zoltán volt. Az ő írásainak hangvétele formálta a rovatot. 1897-ben még igen nagy volt a különbség az egyes témák megragadása és kifejezése között, de már a következő években ez a különbség eltűnt, a többi szerző is megtalálta a hangot, és mindnyájuk írása magasabb szintre emelkedett, és radikálisabb témafelvetésig jutott. THURY Zoltán hírelői már kezdettől fogva a feudális szellemet, gondolkozást és életmódot veszik célba. Stílusa könnyed, gondolatfejtése világos, témamegragadása változatos. A nagyobb hatás eléréseért, az ellentét fokozásáért többször fordul ahhoz a megoldáshoz, hogy látszólag idomul az ellenfél gondolatmenetéhez, az ő frazeológiáját használja, de már a kifejtés közben a végletekbe viszi ezt az attitűdöt, olyannyira, hogy semmi konklúzió nem szükséges. Ennek a módszernek egyik jellegzetes példája *A kaszinó* című hírelője.³⁷ Abból az alkalomból írta, hogy a városrendezés során le akarták bontani a mai Kossuth Lajos utca torkolatában álló Nemzeti Kaszinó épületét, hogy összekössék az eltorlaszolt Kossuth Lajos utcát a Kerepesi úttal (mai Rákóczi út). A terv akkor a kaszinó tagságának makacssága miatt megghiúsult. THURY a hírelit a következő sorokkal intonálja: „E sorok szerény írója azok közé az egyszerű polgáremberek közé tartozik, akiknek szörnyen imponál minden, ami mágnás. E sorok szerény írója sok utcán át képes elkísérni egy-egy gróft vagy bárót csak azért, mert gyönyörűség neki az, ha egy flasztert taposhat az illető nagy úrral...” E hangnemben, de egyre inkább az ironiába hajolva fejt ki, hogy mennyire jogos a város ötszázötvenezer „gyalogjárójának” az a kívánsága, hogy tegyék szabaddá az utca torkolatát. „Arról a rongy népről van szó — zök-kenti vissza THURY tollát a hiperlojalitás stílusába —, amely tisztesség ne essék mondván e sorok szerény írójának érthetetlenül még talán meg is neheztel azért, ha a fejére tetszik köpni a kaszinó ablakából.” Az ironiát másutt a logika élessége fokozza. *A professzor* című glosszája³⁸ élére egy berlini távirat szövegét illesztette: „A császár Mommsennak nyolcvanadik születésnapja alkalmából följajánlotta az excellenciás címet; Mommsen visszautasította a kitüntetését és kijelentette, hogy ezután is csak egyszerű német tanár akar maradni”. E szürke hír felett az átlagolvasó átsiklott volna, legföljebb megcsóválta volna a fejét, és elmosolyodott volna a professzor filiszterségén. De THURYban a német professzor gesztusa a hazai viszonyokat idézte fel, azokat a korabeli hírességeket, akiknél a „tudomány nem is szükséges valami túlságos mértékben a titulus karrierhez, inkább ügyes adminisztráció, hogy a tudós férfi úgy kezelje kis szellemi tőkéjét, mintha

³⁶ Lelőhelyük a megemlítés sorrendjében: *Excelsior*. BN 1897. júl. 11.; M*: *Júliustizennégy*. BN 1897. júl. 14.; M*: *Csók a falanszterben*. BN 1897. okt. 29.; T-y: *Interpelláció*. BN 1897. okt. 6.

³⁷ BN 1897. nov. 20.

³⁸ BN 1897. dec. 18.

alig-alig férne már a fejében”. Precíz, rövid mondatokkal jellemzi azt a gyakorlatot, ahogy e magaslatra el lehet jutni. És a legsajnálatosabbnak azt tartja, hogy az ifjúságot is megfertőzi a rangkórság. „Töri magát a diplomáért, ami az első lépés a titulusokhoz, a tudományt azonban kisvindlizi kivonatos könyvecskékkal, téziszedelgessel. Hazárd játék a szigorlat és szomorú, komikus figura az a szürke, örökösön otthon, a könyvei között görnyedő filozopter, aki tudást akar és nem méltóságot.” A látszólag szenvtelen, a tények regisztrálására korlátozódó kis eszmefuttatás utolsó mondatát hirtelen szenvedély fűti át: az elismerés a puritán ember iránt és rezignált fájdalom a hazai rangkórság miatt: „Tehát tessék csak idehallgatni: micsoda képtelenség. Németországban van egy professzor, aki nem akar kegyelmes úr lenni.”

A hírelínek, mint e néhány példa mutatja, nem a híryanag formai kiszínezése, hanem gondolati kiterjesztése, gondolatok ébresztése a célja. Ez a vonása elkülöníti a csevegő tárcától is, mert az könnyed modorával az esetek többségében a felszín hullámain lebegve, a könnyebben rezdülni érzelmi hurok elegáns megpendítését tartotta elsődleges feladatának. Az eddig alkalmazott negatív elhatárolások a hírelít még leginkább a napilapok vezércikkéhez közelítik. Tagadhatatlan, hogy a legtöbb elemét e viszonylag nagymúltú műfajból merítette, de mégsem azonos vele. Ami leginkább elkülöníti, az a téma megragadásának módjában mutatkozik. A vezércikk általános sémája — függetlenül a cikkíró íráskészségétől és szellemének átfogó erejétől — abban összegezhető, hogy egy adott jelenség, kül- vagy még inkább belpolitikai esemény tényeinek jelentőségét leíró módon elemzi, a pillanatnyi helyzet megvilágításának elősegítésére folyamodik az előzmények felsorakoztatásához és legtöbbször az esetleges következmények latolgatásával fejezi be. A vezércikk tehát tulajdonképpen a *kommentár* szerepét tölti be, feladata sokszor azonos a lap első oldalain elhelyezett cikkeivel, amelyek szintén bizonyos felvetődött problémákat, helyzeteket, személyi változásokat magyaráznak. Csak azért kerültek a lap belsejébe, mert a szerkesztő vagy a szerkesztőség témájuknál fogva az első lapon vezércikk formájában fejtegetett témát tartotta a legfontosabbnak. Az azonban nem bizonyos, hogy a vezércikként táltat téma valóban a nap legfontosabb eseménye volt, de az egyes lapok a maguk politikai és gazdasági érdekeltségének megfelelően nem tartották célszerűnek a figyelmet a mellőzött témákra koncentrálni. A hírelí átveszi a vezércikk-tradícióból a boncolásra való hajlamot, de témája nem a látványos nagy események, hanem a társadalmi és gazdasági élet látszólag szürke, átlag jelenségeinek az elemzése. Azok a jelenségek, amelyek a maguk köznapiságában, a maguk színtelenségében is olyan jelenségsort hordoznak magukban, amelyek a társadalmi élet mozgásának fő jellemvonásaira, a legtöbb esetben a negatív mozzanatokra hívhatják fel a figyelmet. Ennek következtében a hírelí a vezércikktől eltérően nem a nagyobb arányú események vizsgálatából indul ki, és jut el esetleg regionális következtetésekre, hanem ezzel ellentétben a látszólag vagy esetleg izolált, önmagában valóban jelentéktelen tényből kiindulva, különösen társadalmi-közéleti vonatkozásban, általános konklúziók irányában tör.

Önként felvetődik a kérdés, milyen forrásokra vezethető vissza a *Budapesti Napló* újítása. A válasz egyelőre nehéz. Még kezdeti fokon sem áll a századvég hírlapi anyagának tartalmi vagy formai vizsgálata. S e vizsgálatok hiányában merő hipotézis lenne konkrét hazai vagy külföldi példákat keresgélni. A hírelí leginkább *A Hét* publicisztikai hangvételű írásaihoz hasonlítható. Ez több szempontból kézenfekvő. *A Hét* 1890-es megindulása óta a későbbi redakció

alapító tizenhatalom legtovábbja rendszeresen szerepelt KISS József hetilapjának hasábjain, egyikük másikuk (pl. VÉSZI, BRAUN és PAPP Dániel) még publicisztikai rovataiban is szerepelt. A *Hét* irányvonala is egybeesett a *Budapesti Napló*-val: elsősorban a művelt nagyvárosi értelmiséghez szólt.³⁹ A hírelői és a *Hét* publicisztikai írásai között fellelhető kapcsolatot a hetilap egyik a *Budapesti Napló*-val vitázó glosszája is érinti. A *Budapesti Napló* — írja a szignó nélküli cikk szerzője — „igen elevenen megírt és mulatságra törekvően beosztott fiatal újság —, akik csinálják, megmondhatnák, hogy írásuk módjára, formáik alkalmazására a *Hét*-ből vették a mintát. Nem is fogják röstelni, mert nyilvánvaló tény, hogy ez a mi szegény kis lapunk irodalmilag reformálta az egész magyar sajtót”.⁴⁰ Az utóbb odavetett mondat inkább az indulat fokát, mint az érv komolyságát mutatja. Ha csupán formai szempontból egymás mellé helyezzük a kétféle glossza rovatot, azonnal szembetűnik, hogy a *Hét* — függetlenül a szerző személyétől — sokkal körülményesebben, nehézkesebben fejtegeti nézeteit. Több oldalról közelíti meg a tárgyat, illetőleg nagyobb kitérőkkel jut el a konklúzióig. Ezzel szemben a *Budapesti Napló*-nál kialakult módszer — s ebben THURGY Zoltáné az érdem — sokkal könnyedebb, lényegretörőbb. Ezt már a terjedelem is megszabja. A *Hét*-ben körülbelül háromszoros a glossza, vagy — ahogy maguk nevezik — a krónika terjedelme. Ezek a különbségek a napilap és hetilap között levő eltérésből származnak. A napilapnak gyorsabbnak és mozgékonyabbnak kell lennie. A részletes összevetés során legfeljebb csak az fog kitűnni, hogy sok esetben a nézőpont hasonló. Ez azonban nem perdöntő formai kérdésekben. További vizsgálat esetleg egy közös publicisztikai irányig juthat el. De ehhez még beható vizsgálatokra van szükség.

ISTVÁN REJTŐ: LA FONDATION ET LES PREMIÈRES ANNÉES DU JOURNAL BUDAPESTI NAPLÓ (1896–1898)

L'auteur de l'essai sur l'histoire de la presse présente en détail, suivant les données accessibles, le travail organisateur du corps de rédacteurs quittant la rédaction du *Pesti Napló* le 1 juillet 1896 en faveur du lancement d'un nouveau journal, le *Budapesti Napló*. Après l'analyse des principes de rédaction et la division des rubriques du journal *Budapesti Napló* (introduit en août 1896), l'auteur examine minutieusement l'innovation publiciste de la rédaction: la mise en forme de la rubrique similaire à l'entrefilet, placée avant les nouvelles du jour. L'article analyse le contenu et le style de quelques contributions parues dans la nouvelle rubrique.

³⁹ A *Hét* publicisztikai írásainak stílusát és politikai irányának jellegét legutóbb KOMLÓS Aladár jellemezte. Ld. KOMLÓS: *Tegnap és ma*. Bp. 1956. 147–149. l.

⁴⁰ A két *Naplónak*. A *Hét*. 1897. aug. 8. 513. l.

SIKLÓS ANDRÁS

A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában

1918—1919

A háborús sajtó

Az I. világháború a magyarországi sajtó számára, amely a háború előtt látszólagos és viszonylagos szabadságot élvezett, a súlyos megkötések egész sorát hozta. A háború kitörésekor, jó előre megalkotott törvények alapján,¹ a kormány azonnal ellenőrzés alá helyezte az időszaki sajtótermékeket, és az ezzel kapcsolatos feladatok ellátására létrehozta a Sajtóbizottságot. A mind nehezebben beszerezhető papír elosztásának szabályozására megalakult a Papír Bizottság és az Újságpapír Központ. Külön bizottság ellenőrizte a külföldi lapok behozatalát (Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Bizottság) és a magyarországi sajtótermékek kivitelét (Könyvkiviteli Bizottság).

E különféle szervek legfontosabbika a Sajtóbizottság volt, amely eleinte a miniszterelnökségi sajtóiroda különítményeként, később a Hadifelügyeleti Bizottság sajtóalbizottságaként működött, és katonatisztekből, a miniszterelnökségi sajtóiroda tagjaiból, az igazságügyminiszter küldöttjéből és más szakminisztériumok embereiből állt. A Sajtóbizottság a lapoknak „bizalmas” és „szigorúan bizalmas” utasításokban írta elő, hogy miről mit írhatnak.²

E tájékoztatók szerint tilos volt írni többek közt a hadsereg felszerelésének hiányairól, az élelmezési zavarokról, a spekulációról, a hadseregszállítók csalásairól, a gazdagok dőzsöléséről, a gabonarekvirálásokkal kapcsolatos visszaélésekről, a békemozgalomról, a sztrájkokról, a munkásmegmozdulásokról, tilos volt bírálni a cenzúrát és tilos volt a kicenzúrázott részeket üresen hagyni! Azok ellen az újságok ellen, amelyek nem alkalmazkodtak a Sajtóbizottság előírásaihoz, az Igazságügyminisztérium különféle megtorlásokat alkalmazhatott: bűnvádi eljárás megindítása, pénzbüntetés, lefoglalás, elkobzás, előzetes cenzúra elrendelése (amennyiben a lap addig nem állt előzetes ellenőrzés alatt), végső soron a lap végleges betiltása.³

¹ Az 1912. LXIII. tc. 11. §. felhatalmazást adott a kormánynak, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek ellenőrzését a sajtótörvénytől eltérően szabályozza.

² Bár az 1912. LXIII. tc. felhatalmazást adott valamennyi sajtótermék előzetes cenzúrájára, a kormány a háború kitörésekor ezzel a felhatalmazással nem élt és az előzetes cenzúra bevezetését csupán egyes erre okot szolgáltató időszaki lapokra nézve fogatosította (1914—5483. ME. sz. rendelet). Az igazságügyminiszter ezt követően kiadott rendelete azonban valamennyi újságra nézve kimondta, hogy a megjelenés és terjesztés eltiltásának terhe alatt „tilos olyan híreket közölni, amelyek a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthetnek és hátrányos befolyással lehetnek a monarchia katonai helyzetére” (1914—12001. I. ME.). Az újságok az utólagos megtorlástól félve ezért önmagukat cenzúrázták, illetve, miután ez látszott a legbiztosabbnak, a cikkeket engedélyezés végett önként mutatták be a sajtóirodának. A „bizalmas” és „szigorúan bizalmas” utasítások a lapok öncenzúráját irányították.

³ A bizalmas utasítások a világháború éveinek magyar történelméhez értékes forrásanyagul szolgálnak, sok vonatkozásban többet adnak, mint maga az egykorú sajtó. Teljes gyűjteményük mind ez ideig sajnos nem került elő. Több „bizalmas” és „szigorúan bizalmas” utasítás.

A háború kitörését követően az első időkben a megtorló rendelkezések alkalmazására alig került sor. A sajtó, kormánypárti és ellenzéki, egymással versenyzett a háborús uszításban, a lelkesnél lelkesebb cikkek megírásában. Nem maradt ki ebből a *Népszava* sem, amely a hadüzenetet megelőzően állást foglalt a háború ellen, annak megtörténte után azonban beilleszkedett a sovíniszta hangulatba, és a központi hatalmak imperialista rablőháborúját a munkások előtt igazságos, az európai kultúra védelmében vívott harcnak tüntette fel. Bár a háború idején a papírhiány miatt a kormány új lapok kiadását általában nem engedélyezte, a *Népszavának* lehetővé vált 1914 végén külön esti kiadás megjelentetése. A *Kis Népszava* néhány hónapig a bulvárlapokkal versenyezve, 2 filléres áron közölte a legfrissebb háborús híreket és „győzelmi” jelentéseket. A háború elhúzódása, a bajok sokasodása, az országos hangulat megváltozása később azonban kihatott a sajtóra is. Az ellenzéki lapok, különösen az orosz forradalmat követően, ha csak nem akartak olvasóikról lemondani, egyre-másra voltak kénytelenek közölni olyan híreket és cikkeket, amelyek nem álltak összhangban a Sajtóbizottság elképzeléseivel. A háború utolsó évében a lapok üzleti érdeke mindinkább ellentétbe került a hivatalos követelményekkel, az olvasók kívánságai és a cenzúra előírásai között a szakadék mind mélyebbé vált.

1918 őszén az ellenzéki újságírók között mozgalom indult a közlemények előzetes bemutatásának megtagadására. Október 23-án az újságírókarzat a parlamentben az ülés megnyitásakor tüntetést rendezett a cenzúra ellen. Október 26-án a reggeli lapok a cenzúra bizalmas utasítása ellenére közzétették a Nemzeti Tanács kiáltványát, és a budapesti napilapok nagy része egyidejűleg kinyomtatta a szerkesztőségek bizalmi férfiainak és az Újságíró Egyesület cenzúra ellen küldött bizottságának közleményét, amely egyszerűen kinyilatkoztatta, hogy a sajtó „a cenzúra intézményét megszüntette”. A Sajtóbizottság minderre elkobzással és a bűnvádi eljárás megindításával válaszolt, gyakorlatilag azonban már tehetetlen volt.

Az utolsó „bizalmas” október 29-én jelent meg.

Október 30-án a forradalom győzelmével a Sajtóbizottság befejezte pályafutását. A Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző és a Könyvkiviteli Bizottság rövidesen önmaga kérte feloszlatását.

A sajtó helyzete a polgári demokratikus forradalom idején

A polgári demokratikus forradalom által hatalomra segített koalíciós kormány 1918. december 7-én törvényt adott ki a sajtószabadságról. Az 1918. II. néptörvény megszüntette az előzetes cenzúrát, szabaddá tette a sajtótermékek addig engedélyhez kötött utcai terjesztését, eltörölte a lapbiztosítékot, a sajtótermékek lefoglalását bírói ítélethez kötötte, és mindezzel lényegében szentesítette a forradalom eredményeként már fennálló helyzetet. A sajtószabadság törvénybeiktatása azonban távolról sem jelentette a magyarországi sajtó összetételének, szellemének, a háború előtti sajtóviszonyoknak alapvető megváltozását. Az Újságpapír Központ a papírhiányra való tekintettel ugyanis tovább folytatta működését, és a papírelosztás kézbevitelével a kormány a lapok

megtalálható az Országos Levéltárban, a Miniszterelnökség iratai között (1165—1918—IV. res.). Néhány utasítás szövege megjelent SERÉNY Aladár könyvében: „*Bizalmas*”. A háborús cenzúra hőhémunkája. Bp. 1919.

megjelenését, terjedelmét tetszése szerint szabályozhatta. Az idevágóan már november közepén kiadott rendelet⁴ úgy intézkedett, hogy papírellátásban csak azok a lapok részesíthetők, amelyek 1918. március 31-től a rendelet kiadásának napjáig már megjelentek. A kormány ilyen módon a sajtó területén a forradalom előtti helyzetet mesterségesen továbbra is fenntartotta. A Miniszterelnökség sajtóirodájá továbbra is folyósította a vidéki lapok számára a korábbi kormány által nyújtott szubvenciókat,⁵ a fővárosi lapok pedig — köztük a legreakciósabbak is — támogatásra számíthattak a Kereskedelmi Minisztérium részéről, amelynek élén a jobboldali szociáldemokrata GARAMI Ernő állt.⁶

A polgári demokratikus forradalom időszakában továbbra is megjelentek a klérus lapjai, továbbá a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap* és az *Az Újság*, pedig a munkapárt és az alkotmánypárt, amelyeknek ez utóbbiak szócsovéi voltak, már a forradalom első napjaiban önként feloszlatták önmagukat. A polgári sajtó hangja kezdetben lelkes volt, és még a reakciós lapok is messzemenően alkalmazkodtak a változott viszonyokhoz. Amint azonban a kormány helyzete gyengült, és az ellenforradalmi szervezkedés erőteljesebbé vált, a jobboldali lapok levette a lojalitás álarcát egyre szemérmertlenebbül támadták a forradalmi vívmányokat, egyre nyíltabban segítették a nagybirtok és nagytőke védelmében fellépő konzervatív, reakciós erőket.⁷

A NAGY György-féle Köztársasági Párt a forradalom győzelme után napilap formájában akarta feltámasztani, még a háború előtti években betiltott, *Magyar Köztársaság* című folyóiratát. E vállalkozás azonban megfelelő támogatás hiányában sikertelen maradt.⁸ Ugyanakkor a Központi Sajtóvállalat, amely a háború idején a Wekerle-kormánytól nem kapott engedélyt új napilap kiadására, 1919 elején összefogva az OMGE és a Gazdaszövetség által támogatott Földműves Párttal, megvásárolta a *Déli Hírlapot* és megkísérelte, hogy e nagy példányszámban megjelenő napilapot a klérus, a szervezkedő ellenforradalom szolgálatába állítsa.

Mindez kevésbé volt összhangban az országon belüli tényleges erőviszonyokkal és beleütközött a forradalmi közhangulatba. Az ellenforradalom jelentkezésén felbőszült munkások január 23-án megtámadták és feldúlták a *Pesti Hírlap* palotáját, február 9-én az *Uj Lap* szerkesztőségét, február 20-án pedig a római katolikus kongreganisták Apostol nyomdáját. A *Déli Hírlap* szerkesztő-

⁴ 5543/1918. ME. rendelet. *Budapesti Közlöny*. 1918. november 22.

⁵ Ld. Miniszterelnökség Levéltára. OL. ME. 1207—1919. III.

⁶ GARAMINAK e kérdést illető magatartásával az ugyancsak jobboldali szociáldemokrata GÖNDÖR Ferenc sem értett egyet. Mint emlékirataiban leírja, az újságok kérdésében sokat vitázott GARAMIVAL, mert GARAMI azon az „állásponton volt, hogy ő a papírvisszatérítés és papírellátás kérdésében is egyenlő mértékkel kíván mérni minden újság számára, akár támogatja az a forradalom ügyét, akár nem”. GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, 1922. 25. l.

⁷ Néhány hónappal a forradalom győzelme után MAGYAR Lajos: *A forradalmi sajtó* című cikkében (*Az Ember*. 1919. január 28.) a következőképpen jellemezte az akkorra kialakult helyzetet: „A háború bitang, pusztító nyomorúsága az oka, hogy a forradalom után kénytelenek voltak fenntartani a lapkiadás monopóliumát, ami megakadályozza, hogy egy forradalmi sajtó kialakulhasson.” „Ma már ott tartunk, hogy a napilapok közül mindössze három újság áll a forradalom vívmányai alapján, míg a többi lapok az álcázott vagy nyílt ellenforradalom politikáját csinálják.”

⁸ VÁSÁRHELYI Tamás: *Emlékezés Nagy Györgyről* című cikkében (*Köztársaság*, Párizs 1925. július 25.) a lapalapítás meghiúsulásáról a következőket írja: „A papírközpont élén ... egy Tisza huszár szerkesztő állt s az nem adott papírost a Köztársasági Laphoz. Egyetlen számot tudtunk kiadni egy nyomda jóvoltából, mire a papírczár megfenyegette, hogy megvonja tőle a rotációs papírost, ha még egy számot kiad.”

ségének a tagjai megtagadták a lap reakciós kezekre való átjátszásának a tudomásul vételét, s amikor az új tulajdonosok a lapot erőszakkal próbálták birtokukba venni, ezt az újságírók szakszervezetének segítségével, tengerészkatona védelme alatt meghiúsították.

A kormány papírrendelete következtében új napilapok — mint ezt a *Köztársaság* példája is bizonyítja — a polgári demokratikus forradalom időszakában alig jelentek meg, az új, a polgári értelemben vett „forradalmi” amennyiben jelentkezett, úgy egyes ritkán, kis terjedelemben kiadott időszaki lapokban ölthetett testet. Ezeknek az újságoknak egy része hangzatos címek alatt (*Korbács, Ítélet, Új Magyarország, Vörös Lobogó, Vörös nemzeti füzetek, Proletár, Spartacus*) és többnyire ríktő vörös fejléccel vagy nyomással jelent meg, tartalmuk azonban — egy-két kivételtől eltekintve — a forradalomtól messze állt, cikkeik a bulvárlapok szenzációt hajhászó riportjainak színvonalán mozogtak.

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek támogatásával a polgári demokratikus forradalom időszakában több mint 30 új, főleg helyi jellegű időszaki lap látott napvilágot. Baloldali irányukra való tekintettel helyes megemlíteni e lapok közül a Csepelen kiadott *Proletárt* (január 4-től április 27-ig jelent meg hetenként), továbbá a *Nép katonáját*, amely a katonatanácsok kormánybiztosságának volt a hivatalos lapja. (6 száma jelent meg február 7 és március 18 között.)

A kommunista sajtó születése

A polgári demokratikus forradalom időszakának, a magyar sajtótörténet szempontjából kétségkívül legjelentősebb eseménye a magyarországi kommunista sajtó megjelenése. A kommunista sajtó az ellenzéki munkásmozgalmi lapok harcra hagyományainak volt a folytatója.⁹ Közvetlen előzményei az oroszországi magyar nyelvű forradalmi lapok.

Szovjetországra 1917 végén, az októberi forradalmat követően, először Pétervárott jelent meg magyar nyelvű újság, a *Nemzetközi Szocialista*. Ez a lap még inkább csak röpirat volt, egy oldalon nyomták és ingyen terjesztették. Nem a hadifoglyok számára, hanem a front részére készült azzal a céllal, hogy a Szovjetországra ellen felvonuló osztrák—magyar hadsereg katonáihoz jusson el. A *Nemzetközi Szocialista* főleg a breszti béketárgyalások eseményeit ismertette, leleplezte a központi hatalmak uralkodó köreinek, a német militaristáknak, imperialistáknak a rabló terveit. A béke megkötése után megszűnt, és átadta helyét a Moszkvában kiadott *Szociális Forradalomnak*, amelyet az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja adott ki. A *Szociális Forradalom* első száma 1918. április 3-án látott napvilágot, tíz nappal a magyar kommunista csoport megalakulása után. Ez a hetenként kétszer, négy oldalon megjelenő újság, amelynek szerkesztői KUN Béla, SZAMUELY Tibor és a később renegáttá lett RUDNYÁNSZKY Endre voltak, kettős feladatot töltött be: egyrészt

⁹ A háború előtt az ellenzéki csoportok kiadásában a következő folyóiratok és lapok jelentek meg: *Világosság* (Szocialisták és szabadgondolkodók lapja. 1904—1907), *A Munka Szemléje* (1905—1908), *Társadalmi Forradalom* (A Magyarországi Forradalmi Szocialisták lapja. 1907—1912), *Ellenzék* (Az osztályharc alapján álló ellenzéki nyomdai munkások közlönye, 1908), *Magyarországi Munkásnép* (A kizárt vasmunkások lapja. 1909), *Magyarországi kőműves* (1909—1912), *Cementmunkás* (1909), *Üveges* (1908—1914), *Útépítő Munkás* (1909—1913), *Szociáldemokrata* (Politikai havilap. 1911), *Egyetértés* (Szombathely).

mozgósította és harcba hívta a magyar hadifoglyokat — munkásokat, parasztokat — az Orosz Tanácsköztársaság védelmére, másrészt felkészítette őket saját hazájuk felszabadítására. A *Szociális Forradalomnak* nagy szerepe volt abban, hogy egyre újabb és újabb forradalmi osztagok indultak nyugatra a kommunista eszmék terjesztésére. A lap hasábjain éles harc folyt az opportunizmus ellen. A *Szociális Forradalom* azután is megjelent, hogy a magyar kommunista csoport vezetőinek és tagjainak jó része 1918 novemberében hazatért Magyarországra. Utolsó száma egy 1919. március 28-án kiadott rendkívüli kiadás volt — ebben a magyar proletariátus nagy győzelmét, a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttét jelentette be.

1918 tavaszán és nyarán nemcsak Moszkvában, de Szovjetországnak más városaiban is adtak ki magyar nyelvű kommunista újságokat. Omszkban 1918. február 10-től kezdve jelent meg a *Forradalom* című hetilap a később vértanúhalált halt LIGETI Károly szerkesztésében. LIGETI írta e lap forradalmi lelkesedéstől és szenvedélytől áthatott vezércikkeit és magyarra fordította az újság számára a *Kommunista Kiáltványt*. 1918 márciusától Szamarában *Ébredés*, áprilistól Penzában *Világszabadság*, Permben *Forradalmár*, júniustól Brezovban *Világforradalom* címmel adtak ki magyar nyelvű forradalmi lapokat. Magyar forradalmi újságok jelentek meg 1918-ban Krasnojarszkban, Caricinben, Jekaterinburgban, Taskentben, Tomszkban és Szovjetországnak más városaiban is.

Amikor 1918 november végén Budapesten megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, azonnal felvetődött egy, a *Szociális Forradalom* nyomdokain haladó magyarországi pártlap létrehozásának szükségessége. Az adott viszonyok között, amikor a papírkiutalás a kormány tetszésétől függött, újságot kiadni nem volt könnyű feladat. Újságpapírt csak kéz alatt lehetett vásárolni, és ha ez megvolt, nyomdát kellett találni, amely vállalja a hatóságoknak előzetesen be nem jelentett lap kinyomtatását, illegálisan szerzett papíron. VÁGÓ Béla visszaemlékezéseiben leírja, hogy a József téri WALLENSTEIN-nyomda volt az, amely végülis vállalkozott a munka elvégzésére. Visszaemlékezése szerint az utolsó pillanatban azonban, amikor már minden együtt volt, a tulajdonos mégis megijedt és kikapcsolta a villanyt. Ekkor a nyomdában összegyűlt munkatársak maguk álltak a géphez és kézzel hajtották. Így jelent meg 1918. december 7-én a *Vörös Újság* első száma.⁹

Az első szerkesztőbizottság tagjai: KUN Béla, RUDAS László, VÁGÓ Béla és LÁSZLÓ Jenő voltak. Rajtuk kívül a szerkesztőségben még néhány fiatal újságíró dolgozott: BOROSS László, HAJDU Pál, LENGYEL József, RÉVAI József. Rájuk hárult a szerkesztői munka technikai része is.

A szerkesztői teendőket eleinte VÁGÓ Béla látta el, később, hazaérkezése után, SZAMUELY Tibor. A szerkesztőség az első napokban az Ügynök utcában székelt, ahonnan hamarosan a Visegrádi utcába, a 17. számú ház harmadik emeletének egyik szobájába költözött át. Ez a szoba SZAMUELYnek egyúttal lakószobául is szolgált. A kezdetben hetenként kétszer, később hetenként háromszor 10—15, majd 25 ezer példányban kiadott *Vörös Újság* eleven, kitűnően szerkesztett, a munkások körében nagy népszerűségnek örvendő lap volt. Harcos, jól megírt cikkekben foglalt állást a forradalom által felvetett kérdésekhez. Követelte az üzemek államosítását, a földesúri földek megváltás nélküli kisajátítását, fellépett az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása és a szervezkedő ellenforradalom ellen. Követelte a proletariátus, a szegényparasztság felfegy-

⁹ VÁGÓ Béla: *A Vörös Újság első számáról*. Uj Március. 1928. 3. sz.

verzését, és újra és újra leleplezte a szociáldemokrata párt megalkuvását, a „népkormány” intézkedéseinek népellenes jellegét. A *Vörös Ujság* pontos híreket közölt Szovjetországról, és valamennyi újság között legjobban volt tájékozva az Ukrajnát felszabadító és a magyar határ felé közeledő Orosz Vörös Hadsereg harcairól. *Pártügyek* című rovata a párt szervezéséhez adott segítséget és beszámolt a kommunista mozgalom sikereiről, rohamos térhódításáról.

Utcai terjesztéséhez a kiadók nem adtak terjesztő apparátust, a munkások a terjesztést maguk szervezték meg, és önkéntes munkával látták el minden ellenszolgáltatás nélkül.¹⁰

A *Vörös Ujság* egyre növekvő népszerűsége a „demokratikus” kormányt arra ösztönözte, hogy terrorista eszközökkel kísérelje meg a lap elnémítását. A papírrendelet kijátszására hivatkozva a szerkesztőségben és a kiadóhivatalban egyre-másra tartottak házkutatást. Február 3-án egy géppuskákkal és kézigránátokkal felszerelt rendőri különítmény hatolt be a szerkesztőségbe, a berendezést összetörte és az ott található iratokat, nyomtatványokat elszállította. Február 21-én a *Népszava* előtti provokáció ürügyével letartóztatták a párt vezetőinek többségét és a szerkesztőbizottság ajtáját lepecsételték. A letartóztatottak helyére azonban újak álltak, és a *Vörös Ujság* tíz nap múlva, március 1-én ismét megjelent; tovább folytatva harcát a szocialista forradalom győzelméért.¹¹

1919 elején a *Vörös Ujság* mellett más kommunista lapokat is sikerült megjelentetni. A JANCsó Károly által szerkesztett *Szegény ember* a párt agrárpolitikáját népszerűsítette és a földmunkások szervezkedését segítette, A *Vörös Katona* SZÁNTÓ Béla szerkesztésében a „kommunista proletárkatonák lapja” volt. Az *Ifjú Proletár* — szerkesztői BOROSS László és LÉKAI János — az ifjúmunkásokat tömörítette a Kommunista Párt zászlaja alá. A magyarországi román munkások is adtak ki kommunista lapot *Steagul Rosu* (Vörös Csillag) címmel.

1919. január 1-én egy értelmiségiekből álló kisebb csoport, amelynek HEVESI Gyula és KOMJÁT Aladár voltak a vezetői, „tudományos és irodalmi folyóiratot” indított *Internationale* címmel. A folyóirat szerkesztői és munkatársai célul az orosz szocialista forradalom, 1917 eszméinek népszerűsítését tűzték ki. Az *Internationale* rövidesen a párt elméleti folyóiratává alakult át, második száma már mint „kommunista folyóirat” jelent meg. Egyidejűleg a szerkesztőbizottság tagja lett: KUN Béla, LUKÁCS György és RUDAS László.

Vidéken is jelentek meg kommunista újságok. Közöttük a legnevezetesebb a *Nagyvárad* *Vörös Ujság* volt, amely február végén a *Vörös Ujság* szünetelése idején rövid ideig a budapesti lapot is helyettesítette. Debrecenben március

¹⁰ HAJDU Pál: A *Vörös Ujság* és a kommunista sajtó a Tanácsköztársaság előtt és alatt c. cikkeiben (*Új Március*. 1929 márc. különszám és *Sarló és Kalapács*. 1934. 4. sz.) leírja, hogy a pártnak mindenütt, többek közt a rendőrségen is voltak informátorai, nem volt olyan titkos, a munkások, a párt ellen irányuló kormányakció, amelyet a *Vörös Ujság* idejében le nem leplezett volna. A pártnak a csepeli állami rádióállomásnál is volt kapcsolata, és ennek segítségével hamarabb kapta meg a szovjetországi hadijelentéseket, mint a kormány. A pártnak később saját illegális rádióállomása is volt a Svábhegyen, amely szoros kapcsolatban állt a szerkesztőséggel.

¹¹ A letartóztatást követően kiadott *Vörös Ujság*ot RÁKOS Ferenc visszaemlékezése szerint ALPÁRI Gyula, BOLGÁR Elek, LUKÁCS György, RÁKOS Ferenc és RÉVAI József szerkesztették. (RÁKOS Ferenc: *A KMP második (illegális) Központi Bizottságának munkájáról*. Társadalmi Szemle. 1959. február.)

15-től kezdődően adták ki a *Debreceni Vörös Ujságot*. Kommunista lap volt a szegedi *Igazság* és a Sopronban kiadott *Soproni Tükör*, bár a pártvezetőség ezeket a lapokat hivatalosan nem ismerte el.

A proletárdiktatúra sajtója

A szocialista forradalom győzelme, a Magyar Tanácsköztársaság megalakulása után a sajtóügyek intézésére sajtódirektórium alakult, amely tehatalommal intézte a sajtót érintő kérdéseket.¹²

A sajtódirektórium március 25-én határozatot hozott az *Alkotmány*, a *Budapesti Hírlap*, a *8 Órai Ujság* és néhány kisebb napilap beszüntetésére. Április 7-én pedig további hetilapok és folyóiratok megszüntetéséről intézkedett.¹³

A reakciós és a feleslegessé vált polgári sajtó felszámolásával egyidejűleg megkezdődött a proletárdiktatúra sajtószervezetének a kiépítése, amennyire ez az adott helyzetben az egyre inkább fogyó papírkészletek mellett lehetséges volt. A *Népszava* lett a Tanácsköztársaság hivatalos reggeli napilapja. A *Vörös Ujság*, amely a *Budapesti Hírlap* épületébe költözött, szintén napilappá alakult át, és március 23-tól, az egyesült párt délutáni hivatalos lapjaként jelent meg.¹⁴

Napilap lett a *Volksstimme* és március 25-től a földmunkásszövetség lapja, a *Világ szabadság*. A *Déli Hírlap* március 30-tól *Vöröskatona* címmel a Vörös Hadsereg újságjaként jelent meg, a hétfői lapokat *Hétfői Ujság* néven egyesítették. A még megmaradt, jelentősebb polgári napilapokra vonatkozóan a direktórium április elején azt a javaslatot dolgozta ki, hogy ezek a kormányzótanács, illetőleg egy-egy népbiztosság hírszolgálati szerveivé alakuljanak át.¹⁵ E terv értelmében a *Világ* című napilap április 20-tól *Fáklya* néven a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjaként jelent meg, a terv további kivitelére azonban már nem került sor, mert a papírhány miatt a volt polgári napisajtó további megjelenése május 14-től kezdve szünetelt. Miután a *Vöröskatona* már korábban, május 24-én pedig a *Fáklya* is beszüntette további megjelenését, május 25-től kezdve Budapesten csak 5 napilapot adtak ki. A *Népszavát*, a *Vörös Ujságot*, a *Volks-*

¹² A sajtódirektórium elnöke a proletárdiktatúra kikiáltásakor GÖNDÖR Ferenc, tagjai: FARAGÓ Miklós, KÉRI Pál, MAGYAR Lajos és PÓK Ödön lettek. Hivatalból tagja lett a direktóriumnak a miniszterelnökségi sajtóosztály és a vidéki sajtóosztály vezetője: GELLÉRT Oszkár és MAYER József, valamint SZABADOS Sándor, a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetője. Miután a direktórium ilyen összetételében feladatainak megfelelni nem tudott, április 14-én átszervezték, és tagjai közé bevonták a nyomdászok, kiadók, újságkihordók szervezetének képviselőit. Április 29-én a direktórium újra átalakult, és a Szellemi Termékek Országos Tanácsának sajtóbizottságaként folytatta működését. Ettől kezdve főleg az újságírók anyagi ügyeivel és a vidéki lapok problémáival foglalkozott.

¹³ A sajtódirektórium április 7-i ülésén 223 időszaki lap megszüntetését határozta el, és 68 további újság sorsának végleges eldöntését az illetékes népbiztosságokhoz utalta. (A Sajtódirektórium üléseinek jegyzőkönyvei. PI. Archivum A.II. 15/43.)

¹⁴ A *Vörös Ujságot* a proletárdiktatúra idején május végéig JANCsó Károly, ezt követően RUDAS László szerkesztette. A szerkesztőséget, amelyben továbbra is ott dolgozott BOROSS László, HAJDU Pál, LENGYEL József és RÉVÁI József, a megnövekedett feladatok ellátására baloldali és szociáldemokrata újságírókkal egészítették ki. A lap példányszáma a proletárdiktatúra idején a korábbi 25 000-ről 300–350 000-re emelkedett.

¹⁵ A terv szerint *Az Est* az egész kormány hírközlő szervévé, a *Pesti Napló* a szociális termelés, *Az Ujság* a pénzügyi, a *Világ* a közoktatásügyi, a *Pesti Hírlap* a külügyi, a *Friss Ujság* és *Kis Ujság* pedig a földművelésügyi népbiztosság lapjává alakultak volna át.

stimmét, a Világszabadságot és a német nyelvű *Pester Lloyd*ot, amelynek feladata elsősorban a külföld tájékoztatása volt. A papírhány súlyosbodásával július 8-tól kezdődően a *Vörös Ujság* és a *Népszava* terjedelme 8 oldalról 6 oldalra, illetve 12 oldalról 8 oldalra csökkent. A lapokat a Tanácsköztársaság utolsó hetében sárga vagy barna szalmapapíron nyomták.

A hetilapok közül továbbra is megjelentek a képeslapok (*Érdekes Ujság*, *Tolnai Világlapja*, *Képes Ujság*) és ebben az időben nemcsak képanyaguk figyelemreméltó, hanem cikkeik, novelláik is, amelyek színvonalban messze felette állnak a korábbi számokban közlteknek. Fennmaradt a proletárdiktatúra időszakában új tartalommal néhány korábbi színházi újság (*Színházi Élet*, *Színház*, *Figaro*) és vicclap is (*Borsszem Jankó*, *Április*). A papírhány ellenére új szakirányú hetilapok is indultak. Nevezetes ezek közül a *Szociális Termelés* (A Szociális Termelés Népbiztosságának közlönye), amelynek cikkei nemcsak a népbiztosság tevékenységéről, hanem a Tanácsköztársaság gazdasági problémáiról általában is értékes tájékoztatást adnak, továbbá a Szocialista Jogász-szövetség, majd az Igazságügyi Népbiztosság által a *Jogtudományi Közlöny* helyett kiadott *Proletárjog*, amely hasznos munkát végzett a kialakuló új társadalmi rend jogi problémáinak megoldása és az új jogi kultúra elterjesztése terén.

A hetenként vagy ennél ritkábban megjelenő párt és szakszervezeti lapok a proletárdiktatúra időszakában megerősödtek. Az *Ifjú Proletár*, amelynek február 20-a után csak egy száma látott napvilágot, újra rendszeresen kiadott hetilappá alakult át, és június végétől — az ifjúmunkások kongresszusát követően — a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének lapjaként jelent meg. Hetilap lett a nőmozgalom lapja, a *Nőmunkás* és az addig havonta kiadott *Szakszervezeti Értesítő*, a Szakszervezeti Tanács hivatalos közlönye. A szakszervezeti lapok száma, szemben az 1918. évi harminckettővel, a proletárdiktatúra idején meghaladta a hatvanat, a növekedés jelentős része azonban az újonnan alakult alkalmazotti, értelmiségi szakszervezetek lapjaira esett.

Szép számmal jelentek meg idegen nyelvű pártlapok is a magyarországi orosz, ukrán, román, szlovák, jugoszláv, lengyel és olasz munkások forradalmi csoportjainak kiadásában (*Pravda*, *Cservona Ukraina*, *Glasul Poporului*, *Crvena Noviny*, *Crvena Zastava*, *Czervona Gazeta*, *La Gazetta Rossa*).

A Tanácsköztársaság a szocialista átalakulás jegyében, gyors ütemben a rendelkezések egész sorát adta ki. A nemcsak jogtörténeti, de történelmi szempontból is nagyjelentőségű jogszabályok a különböző hivatalos lapokban láttak napvilágot. Ezek közül a legfontosabb a *Budapesti Közlöny* helyére lépő *Tanácsköztársaság*, amely március 26-tól augusztus 1-ig jelent meg. A *Tanácsköztársaság*on kívül külön hivatalos lapja volt az egyes népbiztosságoknak (*Belügyi Közlöny*, *A Magyarországi Pénzügyi Népbiztosság Pénzügyi Közlömenyei*, *Hivatalos Közlöny* stb.), a Vörös Hadseregnek és a Vörös Őrségnek (*A Vörös Hadsereg Rendeletei*, *Vörös Őrség* stb.) a fővárosnak (*A Budapesti Munkás és Katonatanács Hivatalos Közlönye*), a megyéknek és más különféle szervezeteknek is.

A tudományos folyóiratok közül a Tanácsköztársaság idején továbbra is megjelent a *Természettudományi Közlöny*, valamint több népszerű természet-tudományi folyóirat, valamint a *Magyar Nyelvőr*. A szépirodalmiak közül a proletárdiktatúra végéig megjelent a *Nyugat*, és június folyamán új szépirodalmi folyóirat indult *Új Idők* címmel a Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaság kiadásában. Július elejéig napvilágot látott KASSÁK Lajos szépirodalmi

lapja is, a *Ma*, de formalista, a szerzők által „forradalminak” vallott irodalmi és művészeti iránya kezdettől fogva heves kritikák és eltérő vélemények kereszt-tüzébe került. A Tanácsköztársaságnak jól szerkesztett ifjúsági folyóirata is volt az ugyancsak már korábban is kiadott *Uj Világ*.

A vidéki lapokat a Tanácsköztársaság általában meghagyta, úgyhogy ezek jelentős részét államosítva, részben új címek alatt, új szerkesztőkkel továbbra is kiadták, sőt közülük nem egy napilappá alakult át. Egy a közoktatásügyi népbiztosságon készült jelentés távolról sem teljes adatai szerint 1919 június végén Magyarország meg nem szállt területén 25 vidéki napilap és 58 vidéki hetilap jelent meg.¹⁶

A Budapesten addig működött különböző könyvmegosztókat beolvasztották a Magyar Távirati Iroda üzemébe, és új könyvmegosztó is indult *A Munka* címmel, amelynek feladata főleg a szakszervezeti és vidéki sajtó gazdasági hírekkel és cikkekkkel való ellátása volt.

A proletárdiktatúra vezetői tisztában voltak azzal, hogy az új sajtó megteremtése nem egyszerűen szervezeti kérdés, nemcsak egyes lapok megszüntetésén vagy újak megindításán múlik, hanem alapvetően azon, hogy sikerül-e az újságokat új tartalommal, a Tanácsköztársaság célkitűzéseinek megfelelő új szellemmel átíratni. A *Vörös Ujság* többször is elemezte a kapitalista sajtó erkölcsi züllöttségét és bírálta azokat a polgári újságírókat, akik ennek a légkörében nőttek fel és ezzel a szellemmel gyökeresen és őszintén szakítani nem tudtak és nem is akartak.¹⁷ Ismeretesekek voltak LENIN ez időben adott útmutatásai és a *Népszava* idézte is LENIN szavait: „A hazug és rágalmozó sajtó könyörtelen elnyomása mellett egy oly sajtó megteremtésén kell dolgoznunk, amely a tömegeket nem a politikai pikantériákkal és semmiségekkel traktálja és bolondítja, hanem a mindennapi gazdasági kérdéseket terjeszti a tömegek ítélete elé és azok komoly megtanulásában segítségükre van.” „A forradalom dicsőítése banális frázisokkal nem elegendő, hanem rá kell mutatni a tényleges haladásra és föl kell tárnai azokat a területeket, ahol a haladás hiányosabb tempójú.”¹⁸

A proletárdiktatúra sajtója megtette az első lépéseket a szocialista követelmények valóra váltására. Az újságokat sok jó és helyes törekvés hatotta át és a magyar Kommün 133 napja alatt nem egy olyan cikk jelent meg, amely ma is eleven és a magyar publicisztika szocialista kulturális hagyományainak maradandó értéke. A sajtó ugyanakkor tükröképe volt az átmenet visszasságainak és nehézségeinek is. Tükröződtek benne többek közt azok az ellentétek, amelyek a Tanácsköztársaság egész ideje alatt a proletárdiktatúra vezető szerveiben az ingadozó, kapitálációra hajló, az egyesült párthoz csak kényszerűségből csatlakozó jobboldali, centrista szociáldemokrata vezetők és a proletárdiktatúra fennmaradásáért harcoló kommunisták között fennálltak. Ebben a vonatkozásban az a helyzet alakult ki, hogy a kommunisták a *Vörös Ujság*, *Az Ifjú Proletár* és a párt továbbra is megjelenő elméleti folyóirata, az *Internationálé* körül tömörültek, míg a *Népszava*, a *Volksstimme*, a szakszervezeti lapok nagyrésze és *Az Ember* című hetilap továbbra is a szociáldemokraták

¹⁶ PI. Archivum A II. 7/12. *Jelentés A Munka c. könyvmegosztó működéséről*. 1919. jún. 2.

¹⁷ Lásd a *Vörös Ujság* 1919. május 9-i és július 10-i számában megjelent cikkeket (*Cikk a vezércikkről. Sajtószabadság és kapitalizmus*).

¹⁸ *Népszava*. 1919. ápr. 3. és ápr. 18-i szám: *A Munka és a sajtó földadata* című cikkek. Az idézeteket a *Népszava* LENINnek 1918 tavaszán írt *A Szovjethatalom soronlevő feladatai* és 1918 szeptemberében a *Pravdában* megjelent *Újságaink jellegéről* című írásából vette.

kezében maradtak. Az első hetekben ez utóbbi lapok is eleget tettek a követelményeknek, később azonban a helyzet megváltozott, és nem egy kérdésben nyílt polémia folyt a szociáldemokrata és a kommunista kézben levő újságok között.

Az újságírók nagyrésze — ezt még az ellenforradalom történetírói is elismerték¹⁹ — lelkesen és önként csatlakozott a proletárdiktatúra ügyéhez, ellenállásról a hatalom átvételekor szó sem volt; még a legreakciósabb újságírók is megfelelő munkáért és beosztásért kilincseltek az illetékeseknél. A proletárdiktatúra nagylelkű volt a megszűnt lapok munkatársaihoz és továbbra is folyósította a fizetéseket függetlenül attól, hogy sikerült-e munkába állítani az illetőket vagy sem.²⁰

A Tanácsköztársaság későbbi időszakában olyan hírekre, hogy a munkanélküli újságírókat a vidéki lapok megerősítésére fogják kiküldeni, vagy vidéken a kultúrmunka más területére fogják állítani, az újságírók körében nyugtalanság keletkezett, és egyesek ezt a hangulatot kihasználva ellenségesen léptek fel a proletárdiktatúra ellen. Az Újságírók Szakszervezete július elején felbomlott; az öntudatos szocialista újságírók GÁBOR Andor vezetésével kiléptek a szakszervezetből, és létrehozták a Magyarországi Szocialista-Kommunista Újságíró Munkások Forradalmi Szervezetét.

Az ellenforradalom győzelme maga alá temette mindazt, ami az új szocialista sajtóból, nehéz viszonyok között, sok áldozattal és fáradtsággal már felépült. Augusztus elseje után az addig nagy nehézségek árán fenntartott lapok egy időre szinte kivétel nélkül megszűntek. A *Népszava* augusztus 6-i számáról lekerült a *Kommunista Kiáltvány* híres jelmondata: „Világ proletárjai egyesüljete”. A *Vörös Újság* utoljára augusztus 3-i keltezéssel jelent meg.

IRODALOM

BIBLIOGRÁFIÁK. REPERTÓRIUMOK. Az 1918—1919. évi forradalmak idején kiadott időszakai sajtó bibliográfiájának összeállítására az azóta eltelt több mint 40 esztendő során több kísérlet történt.

Az ellenforradalom e munka elvégzését természetsszerűleg nem tekintette fontos feladatnak. A két világháború között csupán egy olyan összeállítás jelent meg, amely kifejezetten e kérdéssel foglalkozik. Ez nem egyéb, mint a Tanácsköztársaság idején megjelent vidéki sajtó címjegyzékének (és nem bibliográfiai adatainak) a közlése, egy a Nemzeti Múzeum irattárában talált lajstrom alapján. (*Videki hírlapirodalmunk a proletárdiktatúra idején.* Magy. Könyvszle. 1919. január—december. 140—142. l.)

1942-ben az Országos Széchényi Könyvtár *Magyarország időszakai sajtójának könyvészete* című sorozatában kiadta KEMÉNY György összeállításában az 1911-től 1920-ig megjelent hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját. (*Magyarország időszakai sajtója 1911-től 1920-ig.* Bp. 1942.) Ez az összeállítás, mint címe is mutatja, nem a forradalmak, hanem az 1911—1920-as évek

¹⁹ NEUBAUER Gyula: *A bolsevizmus Magyarországon* című ellenforradalmi kiadványban megjelent *Sajtó* című cikkében írja: „Az újságíró társadalom nagy többsége nem volt ellensége a bolsevista uralomnak, velük érzett és értük harcolt”. (734. l.)

²⁰ Az ellenforradalmi újságok későbbi legendáit, miszerint a Tanácsköztársaság idején az újságírók éheztek és nélkülöztek volna, egyes, a kommunistákkal egyébként szembenálló szociáldemokrata újságírók is megcáfolták az emigrációban. RÓBERT Oszkár *Az Ember* 1935. június 8-i számában erre vonatkozóan egy az *Újságban* megjelent cikkkel polemizálva a következőket írta: „Minden lelkiismeretfurdalás nélkül mondom, hogy amíg köröskörül a városban a proletárok nélkülöztek, az újságíró szervezetek illetékes helyen megkapták a szükséges élelmet és mindvégig rendes, bőséges koszt volt a „belsőjózsefvárosi művész-klubban”. Soha előtte soha utána diktatorikus forradalom olyan tisztességesen nem bánt a más nézetű intellektuálakkal, fizetést adtunk munka nélkül, a betegeket fürdőbe utaltuk s a blokád és körháború, az egész forradalmi vihar dacára az újságírók klubjukban nem éreztek inséget, a mosogatóvíz leves, a rovarpecsenye csak fantázia szüleménye”.

sajtójával foglalkozik, miután azonban 1918—1919 ebbe az időszakba esik, így a bibliográfia a polgári demokratikus forradalom és a proletárdiktatúra időszaki sajtóját is felsorolja. A bibliográfia a Széchényi Könyvtár hírlap- és folyóirat-gyűjteménye alapján készült, amely — mint a szerző erre előszavában utal — általában véve sem teljes és 1918—1919-re vonatkozóan különösképpen nem az. A címjegyzék ezenkívül a sajtót betűrendben sorolja fel, külön előrendi tájékoztatást nem ad, így anyaga a forradalmak szempontjából nehezen használható.

Nem tűzi ki céljál a forradalmak sajtójának ismertetését a *Magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája* című kiadvány sem, amelyet sokszorosítva 1951-ben a Magyar Munkásmozgalmi Intézet adott ki. Ez a bibliográfia azonban ebből a szempontból is jól használható, mert a III. kötet végén található mutatók külön csoportosításban adják a Tanácsköztársaság előtti kommunista sajtó és a Tanácsköztársaság sajtójának címjegyzékét. A *Magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája* a Tanácsköztársaság idejéből 370 hírlap és folyóirat nevét sorolja fel.

Kifejezetten a Magyar Tanácsköztársasággal foglalkozik az Országgyűlési Könyvtár 1958-ban kiadott *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok* című összeállítása. E kiadvány, könyvészeti anyaga mellett a proletárdiktatúra sajtójának bibliográfiai adatait is közli mind betűrendben, mind tárgykörök szerint csoportosítva. A Tanácsköztársaság idejéből 385 időszaki sajtótermék leírását adja.

A polgári demokratikus forradalom idején megjelent sajtó bibliográfiáját külön még nem állították össze. A *magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai* című kiadvány 5. kötetének (1917 november 7—1918 március 21. Összeállította: GÁBOR Sándorné, FEHÉR András, HORVÁTH Zoltánné, MILEI György. Bp. 1956.) függeléke azonban közli a magyarországi munkájsajtó adatait ez időszakból és válogatást ad a polgári sajtó anyagából is.

A *Válogatott dokumentumok* 6. kötetében található a Tanácsköztársaság sajtójának legteljesebb bibliográfiája. Az itt közölt összeállítás 623 hírlap és folyóirat adatait ismerteti. (Különlenyomatban is megjelent: MSZMP KB. Párttörténeti Intézete: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája*. Bp. 1960. Ez a sajtótermékek betűrendes felsorolásán kívül az anyagot tárgykörök és helységek szerint is csoportosítja, és külön mutató tájékoztat benne az idegen nyelvű lapokról.)

A Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából kísérlet történt az egykorú sajtó cikk-anyagának részbeni összeállítására is. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 58 hírlap Budapestre vonatkozó anyagát dolgozta fel *Budapest a Tanácsköztársaság idején. Az egykorú sajtó tükrében* c. bibliográfiájában, amely több mint 2000 cikk címét és rövid annotációját közli tárgykörök szerint csoportosítva. NAGY László: *A Tanácsköztársaság Veszprém megyei sajtójának cikkbibliográfiája* c. munkája a megye területén megjelent hírlapok helytörténeti vonatkozású cikkeit állítja össze ugyancsak annotálva és tárgykörök szerint csoportosítva. (A kiadványt ismerteti DEZSÉNYI Béla. *Magy. Könyvszle* 1960. január—március.)

FELDOLGOZÁSOK. VISSZAEMLEKEZÉSEK. Az új- és legújabbkori magyar sajtótörténet kutatásának és feldolgozásának elmaradottságát mutatja, hogy az 1918—1919. évi forradalmak sajtójának alapos, részletes összefoglaló történetét mind a mai napig sem írták meg.

Az ellenforradalom tollnokainak a proletárdiktatúra bukását követő rosszindulatú vádaskodását aligha lehet történetírásnak nevezni. Amit írtak, nem a Tanácsköztársaságra, hanem a fehér terror rosszlemkű légkörére jellemző, amelyben e cikkek fogantak. (NEUBAUER Gyula: *Sajtó — A bolsevizmus Magyarországon*. Bp. 1921. című kötetében. KUN Andor: *A bolsevista sajtó — A proletárdiktatúra Magyarországon*. Bp. 1920. című kötetben.)

Kommunista részről három jelentősebb összefoglalásról kell megemlékeznünk. Ezek közül a legrészletesebb PRÁGER Miklósnak *A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának ismertetése* című, 1955-ben kiadott, jelentős anyagot feldolgozó egyetemi előadása, amely bőségesen foglalkozik az előzményekkel, a kommunista sajtó születésével is. (PRÁGER Miklós: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának ismertetése*. Kézirat. Bp. 1955. Egy része megjelent a *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője* 1955. 2. számában. Az itt megjelent cikk függeléke több, a *Vörös Újságban* név nélkül megjelent cikk szerzőjének a nevét közli a *Vörös Újság* szerkesztőségi lap-példányai alapján.) HAJDU Pál korábban, még az emigráció éveiben írt tanulmánya: *A kommunista sajtó a Tanácsköztársaság előtt és alatt* (Új Március. 1929. különszám) mint címe is mutatja, nem a kérdés egészére, csak a kommunista sajtó ismertetésére szorítkozik, amelynek 1919-ben ő is munkatársa volt. Leírását a személyes élmények és emlékek teszik érdekessé. A harmadik, 1956-ban megjelent feldolgozás MÁTÉ György: *Szikrából lobban a láng (A magyar kommunista sajtó munkásainak harca)* című könyvének e korszakra vonatkozó fejezete (*A magyar kommunista sajtó előfutárai. A Magyar Tanácsköztársaság sajtója*) az előbbiekhöz képest kevés újat ad és inkább csak a korábbi feldolgozások népszerű összefoglalásának tekinthető.

Az emigrációban, még inkább a felszabadulás után több olyan cikk és tanulmány is napvilágot látott, amely a forradalmi sajtó történetének rész kérdéseivel foglalkozik. Ismertetést és gazdag bibliográfiai anyagot közölnek a hadifogoly újságokról TERBE Lajos tanulmányai: *Szibériai magyar lapok 1915—1921. A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—*

1921. (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1958 és 1959.) A *Vörös Ujság* történetét először HAJDU Pál írta meg külön tanulmányban (*Sarló és Kalapács*. 1934. 4. sz.), ezt követte 1945 után több a *Szabad Néphez* és a *Népszabadsághoz* megjelent méltatás. (30 éves a *Vörös Ujság*. Szabad Nép. 1948. december 7. A *forradalom hírnöke*. (A *Vörös Ujság* megjelenésének 40. évfordulójára.) Népszabadság. 1958. december 7.) Az *Ifjú Proletárról* az ifjúsági sajtó, a *Proletárjogról* pedig a *Jogtudományi Közlöny* közölt a közelmúltban ismertetést. Cikk jelent meg a Tanácsköztársaság humoros sajtójáról és a 40. évforduló kapcsán néhány, a vidéki sajtó helyzetével foglalkozó összeállítás is napvilágot látott. (*Harcba hívó szó*. 40 esztendő az ifjú kommunista sajtó. Magyar Ifjúság. 1959. január. Biczó Sándor: *Proletárjog*. Jogtud. Közl. 1959. február—március. RUDAS Klára: A *A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról*. Magyar Könyvszle. 1959. április—június. VIGH Károly: *Negyven éves a kommunista sajtó*. Pest Megyei Hírlap. 1858. december 7. KAROS Józsefné BENKE Irén: *Nagy idők tanúi. Adatok a polgári forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának történetéhez*. Jász-kunság. 1959. március. POVÁZSAI János: A *Békés megyei munkássajtó története különös tekintettel a Tanácsköztársaság korára*. Fiatalok a Tanácsköztársaságról. Bp. 1960. c. kötetben. PÉTER László: *Az Igazság története (1918—19)*. Szemelvényekkel és repertóriummal. Szeged. 1962.)

A feldolgozásokat ugyan nem helyettesítik, de azokat kiegészítik és a foghíjakat némileg pótolják az 1918—19. évi sajtó egykori munkatársainak és szervezőinek visszaemlékezései. FARAGÓ Dezső és GISZTL Pál a *Szociális Forradalom*, VÁGÓ Béla és LENGYEL József a *Vörös Ujság*, HEVESI Gyula a *Internationale*, NAGY Lajos a *Vörös Lobogó*, BARTA Lajos a *Fáklya*, BÖLÖNI György Az *Érdekes Ujság*, B. SZUSICH Mária A *Lányok Ujság* történetéhez tárnak fel visszaemlékezéseikben értékes, máshol aligha fellelhető mozzanatokot. FARAGÓ Dezső: *Beszélgetés Leninnel*. Magyar Nemzet. 1956. április 22. GISZTL Pál: *A Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja megalakulásának 40. évfordulójára*. Párttört. Közl. 1958. 2. sz. VÁGÓ Béla: A *Vörös Ujság első számáról*. Új Március. 1928. 3. sz. LENGYEL József: *Visegrádi utca*. Bp. 1957. HEVESI Gyula: *Az Internationale — az első magyar kommunista folyóirat*. Társad. Szle. 1958. 10. sz. NAGY Lajos: *A menekülő ember*. Bp. 1954. BARTA Lajos: *Felejthetetlen magyar 19 — Pirkadása a magyar égne*. Bp. 1959. című kötetben. BÖLÖNI György: *Vörös Lobogó*. Uo. B. SZUSICH Mária: *Szerkesztő lettem*. Uo. Megírta — ha kissé szűkszavúan is — visszaemlékezéseit GELLÉRT Oszkár a forradalmak időszakának sajtófőnöke, és könyvében egyúttal a *Nyugat* 1918—1919. évi történetét is sok érdekes részlettel gyarapítja. (GELLÉRT Oszkár: *Egy író élete*. I. kötet. 1902—1925. Bp. 1958. A *Nyugatra* vonatkozóan lásd korábbi cikkét is. A „*Nyugat*” a *Tanácsköztársaság* alatt. Flet és Irodalom. 1957. 15. sz.)

WELTNER Jakabnak, a *Népszava* szerkesztőjének és GÖNDÖR Ferencnek, a sajtódirektórium elnökének, Az *Ember* című hetilap szerkesztőjének visszaemlékezése is sok érdekes részletet tartalmaz. A jobboldali szociáldemokraták írásai azonban távolról sem ezek megörökítését, hanem elsősorban saját, a történelem által elmarasztalt kapituláns politikájuk igazolását célozzák. (WELTNER Jakab: *Forradalom—bolsevizmus—emigráció*. Bp. 1929. GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, 1922. Hasonló szellemben íródott KORCSMÁROS Nándor: *Forradalom és emigráció*. Wien, 1923. című munkája is.)

A polgári újságírók visszaemlékezései a forradalmakkal kapcsolatban többnyire szűkszavúak, könyveik távol állnak attól, hogy a megírásukkor még nagyon is közeli eseményekről, akárcsak polgári értelemben véve, elfogulatlanul tudjanak beszélni. (RÁKOSI Jenő: *Emlékezések*. Bp. é.n. SZABÓ László: *Szegény ember gazdag élete*. 1—3 kötet. Bp. 1928. TARJÁN Vilmos: *Riporteri titkaimat nem viszem a sírba*. Bp. é.n. RÁSKAI Ferenc: *Titkaim*. Egy 36 éves íróasztal regénye. 1—4. kötet. Bp. 1940—1942. RÓNA Lajos: *Harminc év az újságíró pályán békében, háborúban, forradalomban*. Bp. 1930. stb.)

ANDRÁS SIKLÓS:

THE HUNGARIAN PRESS DURING THE REVOLUTIONS 1918—1919

The I. World war brought great constraints for the Hungarian Press which enjoyed previously only an illusive and relative liberty. The government organized Press-Committee for the control of press. At the beginning of the war governmental and oppositional newspapers submitted themselves to the regulations of the Committee. Later, due to the changed atmosphere the gulf between readers' interests and regulations deepened. Thus commercial interests of the papers got into contradiction with official requests.

The press control system was swept away by the victory of the bourgeois democratic revolution the 3. October 1918. The KÁROLYI government supported by the democratic revolution codified on the 7 December the liberty of press. Nevertheless, due to lack of newsprint, the system concerning the distribution of paper was maintained, the government could dispose of the edition and extent of newspapers. Essentially, the decree confirmed prerevolutionary situation, enabled the publishing of reactionary papers, and hampered the introduction of new ones. The bourgeois press adapted itself first to the changed situation. Later on, on account of the strengthening of counter-revolutionary organization conservative papers openly attacked revolutionary achievements. The workers being enraged by counter-revolutionary slanders held demonstrations at the beginning of 1919 against reactionary attitudes and attacked these redactions.

The most significant event with respect to the history of press was the birth of communist press during the period of bourgeois democracy. The communist press was built up on the former newspapers of the labour opposition and the newspapers edited in the Soviet Union for the Hungarian prisoners of war. The *Vörös Újság*, paper of the central communist party appeared first on the 7 December 1918 and became most popular within short. The issue of communist press could be maintained despite measures taken by the government and repeated attacks of the police.

After the installation of the Soviet Republic a press directorate was formed at the end of March for the management of the press. The press directorate stopped the edition of reactionary papers and started to build up press organization of proletarian dictatorship, which met many difficulties because of the Entente blockade and the rapid decrease of paper stock. Just 5 newspapers appeared after the 25 May in Budapest. The morning paper *Népszava* had largest number of copies, as well as the evening paper *Vörös Újság*. Many other dailies appearing in the country, weeklys, papers of the syndicates and mass organizations, scientific and belletristic reviews are known to have been published during the period of soviet republic. This immense material is a valuable source for the history of the period of Soviet Republic, reflects truly its initiations, its heroic effort against multilateral attacks — but also the difficulties and troubles.

Several bibliographic compilations concerning the press of the Soviet Republic have appeared lately. The most complete is the one issued by the Institute of Party History. The bibliography reports on 623 newspapers and reviews.

No detailed summary has yet appeared handling history of revolutionary press. However, recently a great number of recollections, articles, papers have appeared, reporting details on this topic.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában. Sajtótörténeti irodalmunkban rámutattak már arra, hogy PÁNCZÉL DÁNIEL egy 1793-ban megjelent cikkében hosszasan foglalkozott az újságírással és az újságírói hivatással kapcsolatos kérdésekkel.¹ Ámde már PÁNCZÉL előtt is többen felvetettek ilyesfajta kérdéseket, sőt azt kell mondanunk, hogy PÁNCZÉL nézetei — az erősödő nemesi kompromisszumot tükrözve — már visszaesést is jelentettek a korábbi haladóbb véleményekkel szemben. PÁNCZÉL Dániel e cikkében² ugyanis míg egyrészt védelmébe igyekszik venni az újságíróknak a kor köztudatában nem túl sokra értékelt becsületét³ („a tudósok Litteratus Harlekineknek tartják őket, a világ nagygyai keveset gondolnak velek, az olvasók hazugoknak nevezik, az asszonyok pedig egy Friszért egy ujság írónál gyakran nagyobbra betsüllenek”), másrészt azonban, az újságírói munka nehézségeire hivatkozva, maga is felmentést ad az újságírónak arra nézve, „ha hazudik is egyet-egyet.” Mert „... mit is tehetne egyebet? Ő tsak azt írja-meg, amit mások beszéllenek és gondolnak — ő Evangéliumot nem ír...”. „... Egyik olvasója Patrióta, a más Republicanus, a harmadik Monárchista, a negyedik Indifferentista, az ötödik confusionista, és midőn az ujságot olvassa, mindenik a maga gondolatja szerént káromkodik. Hazugnak, mindennek neveztetik a szegény ujság író.” Pedig: „ők az olvasóknak idő töltést szereznek — egyenes sínór mérték mellett hordozzák a gondolatokat, az időt, akinek hoszszú, rövidittik, s olykor-olykor az igazat nyersen ki-mondják...” Látni fogjuk, hogy e vélemény, amely felmentést ad az újságírónak az alól az alapvető erkölcsi kötelesség alól, hogy mindig csak az igazat írja, s amely az újságírással egyéb célt nem kíván szolgálni, mint az olvasók időtöltését — és az igazság kimondását csak „olykor-olykor” tekinti feladatának — mennyire megalkuvást jelentett a korábbi hazai újságírói célkitűzésekkel és nézetekkel szemben.

Már a magyar nyelvű újságírás kezdetén, RÁT Mátyás, a *Magyar Hirmondó* szerkesztője szükségét érezte annak, hogy még hírei csoportosításával is szétválassza a kétségtelenül igaznak tartott híreket a kétes eredetűektől: — mint ismeretes — lapjában gyakran ilyen fejezetek voltak: *Hiteles — Bizonytalan — Költött dolgok*. Az első magyar nyelvű újság szerkesztője azt is hangsúlyozta, hogy lapja hírszolgálatával kapcsolatban a hitelességnek kiemelkedő szerepet szán: még a gyorsaságnak is elébelyezi. Az igazságra és a hitelességre való törekvése terén RÁT csak annyi megalkuvással élt, amennyit — főleg a II. JÓZSEF enyhítő cenzúra-rendelete előtti — politikai viszonyok éppen szükségessé tettek. Már a lap indulásakor hangsúlyozta: „Azonn se csudálkozzék senki, ha ezt, vagy amazt, vagyis a maga tudósítását a Magyar Hirmondónak leveleiben fel nem találndja. Mert nem lehet, nem tanácsos, nem illő, nem is szabad

¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. 1. köt. Bp. 1954. 29. l.

² *Bécsi Magyar Merkurius*. 1793. ápr. 29. 2. sz. 17—21. l.

³ 1785-ben pl. Brassó város tanácsa azért, mert a *Siebenbürger Zeitung* egyik cikkírója bírálta a tanácsot, az újságírókat „kenyérért inaskodó firkászok”-nak és „haszontalanok”-nak nevezte. Ld. JAKAB Elek: *Az erdélyi hírlap-irodalom története 1848-ig*. Bp. 1882.

mindent kimondani, nemhogy írásban hírlelni.”⁴ Tehát RÁR Mátyás — miként a későbbiek során ezt még más írástudóval kapcsolatban is látni fogjuk — csupán az igazság elhallgatásáig, de nem annak megmásításáig hajlandó elmenni a kor viszonyainak kényszerítő hatására.

Az újságírásnak ezek az alapvető etikai kérdései a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, amikor időszaki sajtónk mennyiségileg és színvonal szempontjából egyaránt jelentős előrehaladást ért el, egyre többször hangot kaptak. A tekintélyes pesti német nyelvű újság, a *Neuer Kurier aus Ungarn* 1789. július 7-i számában például a következő cikket olvashatjuk e tárggyal kapcsolatban:

„Betrachtungen über das Zeitungswesen.

Der Zeitungsschreiber erste Pflicht ist, unpartheiisch zu sein. Sie sind Aufsammler der täglichen Zeitgeschichte, Vorarbeiter der künftigen Geschichtsschreiber. So sträflich es von ihnen ist, vorsezlich Unwahrheiten in ihre Blätter aufzunehmen, eben so verächtlich ist es an ihnen, wenn sie partheiisch sind. Als allgemeine Weltbürger, haben sie, wenn sie schreiben, kein Vaterland, sollen sie keines haben, sollen keinen Hang, keine Vorliebe gegen diese oder jene Nation hegen, und dennoch blickt aus vielen, vorzüglich deutschen Zeitungen eine Partheilichkeit hervor, die wirklich tadelnswerth ist. Ein unbefangener Leser vergleiche die Berichte von Schweden und Russland, jene von Gefechten zwischen Türken und Oestreichern in vielen solchen Blättern, er wird Verkleinerung der Russen und der Oestreicher bemerken können. Bei dem kleinsten Scharmüzel wird die Tapferkeit der Schweden hoch angerühmt, jene der Russen nur oberflächlich erwähnt werden. Bei Berichten von Oestreich wird das tadelhafte ausführlich erzählt, das lobenswerthe kaum erwähnt werden. Schon in den Kriegen zwischen Preussen und Oestreich konnte das nemliche bemerkt werden. Was mag die Absicht dieser Schreiber sein? Glauben sie den anerkannten Ruhm von Heldenmuth zweier der ersten Nationen von Europa verdunkeln zu können?”⁵

A pesti német polgárság lapjában az újságírásról kifejtett elvek érdekes módon bukkannak fel ezekben az években a korszak magyar nyelvű újságjaiban: részben ismétlik őket, de — pártállásuknak megfelelően — módosítanak és változtatnak is rajtuk. Jellemző például, hogy a jozefinista SZACSVAY csaknem szó szerint magáévá teszi az újságírásról írott cikkében az idézett német lapnak azt a véleményét, hogy az újságírónak úgy kell írnia, mintha sem nemzete, sem hazája nem volna. A *Magyar Kurir* 1791 november 1-i (86.) számában ugyanis egy önmagának feltett kérdésre — hogy ti. mi az újságíró? — így válaszol:

„... egy olyan kalmár, ki portékáját úgy adja, amint van; t. i. megírja a dolgot úgy, amint hallotta, látta, olvasta és másoktól értette; a hízelkedő család színek politikájába nem megyen, hogy azokat a természeti szemek előtt, csömör színekre mázolvá árulja, hanem az ártatlanság köntösében küld mindent a közönség elébe, mintha sem vallása, sem atyja és atyjafia, sem nemzete és hazája nem volna. Szóval az újságírónak oly kétszínűség, megrögzött előítélet és részrehajlás nélkül valónak kell lenni, aki csak az igazságot szólja és követi. A porban csúszó, mászó, soklábú állatok országában azonban olyan hízelkedve sunnyogó és a grátiához térden állva kapkodó újságmázolók is találhatunk, kiknek minden leveleik aranyhalat fogni kívánó horog. De mi a mi mester-ségünk szerint úgy adjuk, amint vesszük.”⁶

⁴ *Magyar Hirmondó*. 1780. Előre való tudakozódás.

⁵ *Neuer Kurier aus Ungarn*. 1789. júl. 7.

⁶ *Magyar Kurir*. 1791. nov. 1. 86. sz. 1371—1372. l. — SZACSVAY egyébként már 1785-ben, mint a pozsonyi *Magyar Hirmondó* szerkesztője is ezt írta magáról: „... Nem olyan ember az [ti. az újság szerkesztője], kinek igaz Hiten kívül Attya, Annja, vagy Vallása — volna...” (*Magyar Hirmondó*, 1785. jún. 18. 374. l.)

SZACSVAY e véleménye nem csak azért érdekes, mert részben megegyezik a pesti német újság világpolgári felfogásával, hanem elsősorban azért a határozott újságírói programért, amely az újságíró legfőbb kötelességének az igazság előtételét és részrehajlás nélküli szolgálatát tartja. Ennek érdekében hirdeti a nemzeti, vallási és családi elfogultságoktól való mentességet, de ezt szolgálja — és itt megy túl a német újság szempontjain — az az éles megfogalmazása is, amellyel a hízkelődő, csúszó-mászó és a grátiák után térdén állva kapkodó újságírói (ő csak újságmázolónak nevezi!) magatartást ostorozza, megelőzve ezzel BATSÁNYIT, aki egy évvel később szintén szóvá teszi ezt.

SZACSVAY nézetei az újságírásról egyenesen adódnak politikai hovatartozásából. Jozefinista aufklárizmusához közelállónak érezhette az újságírás terén az igazság szolgálatát kozmopolita eszközökkel is. Jozefinista-polgári világnézetéből adódik az az éles hang is a hízkeledés, csúszás-mászás ellen, amelyet kétségtelenül a rendi, feudális viszonyokra építő és éppen azért az egyes főnemesi pártfogók, mecénások jóindulatát kereső újságírókra, írókra vonatkoztatott. Ekkor még BATSÁNYI és a felvilágosodás hívei közül mások is úgy látták, hogy a nemesi reformizmus mozgalmát meg lehet nyerni a haladó eszméknek, nemsokára azonban már BATSÁNYINAK is le kellett vonnia a tanulságokat, melyek közül — mint látni fogjuk — lesz olyan is, ami SZACSVAYRA fog emlékeztetni.

A fenti véleményektől sok szempontból eltér a másik bécsi magyar újság, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*⁷ szerkesztőinek az újságírásról alkotott véleménye. Az eltérést érthetővé teszi az a körülmény, hogy GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel újságja politikailag eltérő irányt képviselt SZACSVAY *Magyar Kurirjával* szemben. Míg ő — mint láttuk — felvilágosult-jozefinista volt, GÖRÖGÉK a nemesi reformizmus mozgalomához álltak közelebb. Ez az újságírásról alkotott véleményükön is tükröződik. Igaz, hogy az alapvető kérdésben: az igazság szolgálatában egyetértenek. GÖRÖGÉK is azt írják magukról, amit a pesti német újság kívánt meg az újságíróktól: úgy akartak írni, hogy a történetírók számára igazi kútforrás lehessen az újságuk.⁸ Patriotizmusukkal azonban nem volt összeegyeztethető a német lap és SZACSVAY által hirdetett kozmopolita felfogás: nem vállalhatták azt, hogy úgy írjanak, mintha sem nemzetük, sem hazájuk nem lenne. Pártosságukkal, amellyel az általuk helyesen felismert gyarmati helyzet következtében elmaradt magyarságot akarták szolgálni, nem tartották ellentétnek az igazságra és a hitelességre való törekvéseket sem. Sőt, a „pártatlanság” jelszava mögé rejtőző közönyös és állásfoglalás nélküli, referáló lapokkal ellentétben⁹ — különösen, ami a nemzeti nyelv és irodalom művelésének, valamint a felvilágosodás világnézetének a kérdéseit illette — gyakran szenvedélyes hangú cikkekkal találkozunk. 1792 elején pl. így fogalmazzák meg programjukat: „Már akár mint forogjon Európa állapota, sőt a Földnek több részei is: mi igyekezzünk azt Hirmondónkban hitelesen lerajzolni, és ezen kívül mindent elkövetni, ami által a Magyar Litteraturát előmozdíthatjuk; Nemzetünknek a szükséges tudományokat gyarapíthatjuk és ekképpen Hazánknak dicsőségét és javát eszközölhetjük; érd. Olvasóinknak is hasznokra és múlttságokra szolgálhatunk.”¹⁰ Arra nézve, hogy ők újságukkal nem pusztán az olvasók időtöltését akarták szolgálni, miként PÁNCZÉL, ezúttal nem a saját, hanem egyik olva-

⁷ A lap címe 1792-től *Magyar Hirmondó* lett.

⁸ Hogy ezt valóban sikerült megvalósítaniuk, bizonyítja az a kutatás, amelyet JÁSZAI Rezső folytatott (*A francia forradalom első másfél évtizedéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása*, Szegedi Kegyesrendi Főgymn. Ért. 1896—97. 28. l.). Eszerint GÖRÖGÉKNEK a forradalommal kapcsolatos hírei valóban megegyeztek a történelmi eseményekkel.

⁹ Különösen a német nyelvű hírlapjaink voltak ilyenek; SZACSVAY *Magyar Kurirja*, noha maga azt írta, hogy a híreket „úgy adja, ahogy veszi” (ami lényegében a régi „relata refero”-nak megfelelő jelszó), mégsem volt egyszerűen referáló jellegű, mert újságírói egyénisége és felvilágosult világnézete színessé, állásfoglalóvá tette.

¹⁰ *Magyar Hirmondó*. 1792. jan. 3. Bézvezetés.

sójuk véleményét idézzük: amiből az is kitűnik, hogy a korszak újságolvasó közönsége azt a típusú újságot igényelte inkább, amelyik hírszolgálatával — a felvilágosodás. utilitarizmusának megfelelően — valamilyen hasznót is hajt, és amelyik leleplezi a visszaéléseket és a hibákat. A *Magyar Hirmondó* 1792. szept. 28-i számában a következő levelet olvashatjuk:

„Magyarországból. Egy kiváltképpen való hasznok az az úgy nevezett újságoknak, hogy azok által sok hasznos dolgok, a legtermészetesebb módon, rövid idő alatt elterjesztetnek, valamint ellenben, számtalan hibáknak s visszaéléseknek szerencsésen elejek vétetik: és ugyan ezért tartatnak is nagy becsben minden okos nemzeteknél. a jól készült újságok.” Majd előad „egy botránkoztató történet”-et a végett, hogy annak közlése következtében a leírt vakbuzgóság és vallási türelmetlenség „kiirtódhasson kedves Hazánkból.”¹¹

A bécsi *Magyar Hirmondó*nak az igazsághoz fűződő viszonyára vonatkozóan szintén egy olvasó levelét idézzük 1792-ből:

„... Különös örömmel teltem el, megvallom, midőn a Magyar Hirmondónak első darabját megtekintettem, mert szemembetűne legottan annak a címje, láttam miként fognak kezét asszonyi formában a Hír (Fama) és az Igazmondóság. Mindjárt úgy itéltem, hogy valamint a Hadi és Más Nevezetes Történeteknek más egyéb jeles tulajdonságai között egy kiváltképpen való volt, a hazugság-írásnak eltávoztatása: úgy a Magyar Hirmondót is az igazmondás fogja kiváltképpenvaló módon cimerezni. Hitessék is el a Magyar Hirmondó szerzői magokkal, hogy nőttön nő a két Magyar Hazában is az izlés és napról napra nagyobb kedvet talál a gyönyörködtető s hasznos móddal előadott igazság, mint az imitt amott szedett mende mondák, bár ha furcsáknak tessenek is azok első tekintettel, vagy az újságon mód nélkül kapó indulatot legeltessék is.”¹²

E nyilatkozat nemcsak azt bizonyítja, hogy Görögék lapját a kortársak igazmondónak tartották, hanem azt is, hogy az ilyenfajta lap iránti igény megvolt. E levél arra is fényt vet, hogy a kilencvenes évek elején a magyar értelmiség és köznemesség körében már nemcsak a világban való tájékozódásukat hiedelmekre, mende-mondákra, pletykákra építő, Pontyi-szerű alakok voltak — akiknek a típusát BESSENYEI mintázta meg másfél évtizeddel azelőtt —, hanem olyanok is, akik „az imitt-amott szedett mende-mondák” helyett a „gyönyörködtető és hasznos móddal előadott Igazság”-ra tartottak igényt.

Az igazság és az újságírás viszonyának a kérdése ezekben az években érthető módon foglalkoztatta a kor újságíróit és olvasóit egyaránt. A francia forradalomnak, valamint több más európai országnak a polgári sajtószabadság terén elért eredményei voltak ösztönzői a kérdés felvetőinek, valamint a hazai politikai reformmozgalmak. E politikai eseményekben gazdag évek légköre tette aktuálissá nálunk is a kérdést, amely egyébként nem volt új: egyidős magával a hírlapirodalommal.¹³

1791-ben a budai latin újságban is találkozunk olyan írással, amely a fenti kérdésekkel kapcsolatos. Az *Ephemerides Budenses* egyik névtelen levélírója az április 5-i számban hosszabban foglalkozik e problémákkal, és ROUSSEAU-ra hivatkozva — a fentiekhez hasonló megállapításokra jut:

¹¹ *Magyar Hirmondó*. 1792. szept. 28. II. 477. I.

¹² *Magyar Hirmondó*. 1792. júl. 27. II. 147. I.

¹³ Jellemző pl. ahogy RENAUDOT nyilatkozott ezzel kapcsolatban: „L’histoire est le récit des choses advenues; la Gazette, seulement le bruit qui en court. La première est tenue de dire toujours la vérité. La seconde fait assez si elle empêche de mentir.” Idézi WEILL, G.: *Le journal*. Paris, 1934. 30. l. — Egyébként érdekes és a magyar sajtótörténetének feltárása szempontjából igen szükséges feladat lenne az e tanulmányban is felhasznált sajtóval kapcsolatos magyarországi vélekedéseknek a külföldi, elsősorban a német és francia forrásaira rámutatni. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a különböző újságjainkban visszatérő és gyakran ismétlődő nézetek — legalábbis részben — visszavezethetők az európai felvilágosult sajtóval kapcsolatos felfogásokra.

„... Nosti perbene non ambigo officii Tui, qua Ephemeridum scriptoris partes omnes, nosti dignitatem, nosti cardinales virtutes, praecipuumque scopum Ephemeridum scriptoris in eo potissimum consistere oportere, ut pervideat Ephemeridum scriptorem basim pro Historia rerum aevo suo gestarum venturae aetati consignanda ponere, se gentium persaepe opiniones in suam pertrahere sententiam, a qua tamen commoda, salusque tot millium dependent; ac proin veri sit amans, nullis praeiudiciis innutritus, partium studium fugiat, Patriae amor, Religionis vinculum, si vera referenda sunt, exulens, nulla Patria, nulla Religione se natum autumet, atque adeo toti se vivere mundo credat, illecebras auri aversetur, non succumbat minis, calamum et respondendo, et resistendo idoneum nunquam tamen inverecundam, aut laesivam dicacitatem evagantem adhibeat, noverit scripta sua non Pasquini esse tabulam, ad quam famosi adpingi possint libelli, denique semper intonet memoriae eius symbolum Maximi post homines natos Philosophi Iacobi Rousseau: Vitam impendere vero: hanc impavidam ocoepti oneris sequuturus normam nihil tametsi moveantur Acheronta, metuendum habebit; his principiis instructam esse oportet, ut integer dignusque sit, qui Acta sui temporis ad seros Nepotes transcribat. Denique illius ne immemor sit, ut errorum, qui aut sua, aut alterius culpa irrepsere, Lectores commonefacere fatagat...”¹⁴

E nézetek — csakúgy mint az eddig ismertetett vélemények — az árnyalati különbségek ellenére is megegyeznek abban az alapvető tételben, hogy az újságírónak az igazságtól nem szabad eltérnie. Az indokolásokból azonban — amelyek legtöbbször arra hivatkoztak, hogy az újságnak, mint történeti forrásnak főleg az utókor, a „késői unokák” helyes tájékoztatása szempontjából van szüksége elsősorban hitelességre — hiányzott egy szempont: a kortársakkal szembeni felelősség kérdése. Az újság jellegéből folyó társadalmi felelősség kérdésére mutat rá 1792-ben BATSÁNYI János, akinek a *Magyar Museum* utolsó kötetében az újságírás kérdéseivel foglalkozó cikke már csak ezért is kiemelkedik a kor többi hasonló megnyilatkozásai közül.

BATSÁNYI maga is szerkesztő volt, igaz, nem hírlapot, hanem irodalmi folyóiratot szerkesztett. Hogy mégis foglalkozott az újságírással kapcsolatos kérdésekkel is, azt azzal az érdeklődéssel magyarázhatjuk, amelyet BATSÁNYI a korabeli aktualitásokkal kapcsolatban tanúsított. Az időszerű események iránti érdeklődését főleg a hírlapok által elégitette ki: rendszeres olvasója volt, mégpedig nemcsak — miként eddig vélték — a *Moniteur*nek, hanem — amint erre máshol rámutattunk — GÖRÖGÉK bécsi *Magyar Hirmondójának*, amely a nemesi reformizmusból elinduló BATSÁNYIHOZ politikailag ekkor a legközelebb állt.¹⁵ Így jobban érthető, hogy BATSÁNYI a *Magyar Museum* 1792. évfolyamában egy teljes cikket szentelt az újságírásnak, *Vélekedés és javallás* címmel.

Mindjárt előljáróban rátér annak hangsúlyozására, hogy az újságírók milyen nagy felelősséggel tartoznak a kortársaknak, a népnek: „Az Ujság-írók általlýában véve, a Népek majd minden más Írók között leg-többet használhatónak. Mivel-hogy ők leg-több-féle emberektől, leg-figyelmetesebben, leg-gyakrabban, sőt minden-nap olvastatnak. De ellenben ugyanazért leg-többet — árthatnak is Annyival szorgalmasabb vigyázással kellene tehát igyekezniük, hogy az Igazsághoz mennél közelebb jár hassanak, — leg-alább, hogy attól szántt-szándékkal el ne távozzanak.” Majd RAYNAL-ra, a felvilágosult francia íróra hivatkozik, sőt idézi őt: „Az Igazságnak felséges képe, úgy mond Raynál, mindenkor előttem vólt. Oh szentséges Igazság! Te valál egyedül, akit tiszteltem. Hogyha lesznek munkámnak még Olvasóji a jövő százakban; tehát azt akarom, hogy látván, mennyire ki-fejtettem én magamat minden pártos indulatokból és elő-ítéletekből, ne tudgyák a tartományt, mellyben születtem; ne tudgyák mi-némű

¹⁴ *Ephemerides Budenses*. 1791. ápr. 5.

¹⁵ KÓKAY György: *Batsányi és a magyar újságírás kezdetei*. Irod. tört. Köz. 1962. 705—719. 1.

Igazgatás alatt élttem, milyen hivatalokat viseltem, mitsoda hitet vallottam: azt akarom, hogy mindnyájan polgár-társoknak, baráttyoknak tartsanak.” E gondolatok lényegében megegyeznek azokkal a fent idézett hazai újságírói véleményekkel, amelyek az igazság hirdetéséhez hasonlóképpen pártatlanságot, születési, társadalmi és vallási előítéletektől való mentességet kívánt a hírlapíróktól.

BATSÁNYI cikkének következő részéből kitűnik, hogy e sorok írására a költőt valamilyen hazai újságírónk magatartása készítette, de az illető újságíró neve homályban marad: „Igy kellene minden Történet-írónak gondolkodni; ehhez kellene magokat minden Hir-közlőknek tartani. Erre a gondolkodásra Raynált maga a józan Ész, a Böltsesség tanította. Kevesen találkoznak az olvasottabb s gondolkodóbb emberek között, kik ebben ő-vele meg ne egyeznének; kik ezt helyesnek, követésre méltónak ne találnák. Miért vagynak tehát még-is olly kevés számmal, akik történet dolgokat s híreket irván, e nagy embernek példáját követni akarnák? — Nem szándékom, hogy valakit érdekellyek; elhallgatom igaz okait.” A következőkből azonban megtudjuk, hogy BATSÁNYI az illető újságíróban az *igazság* szolgálatának a megtagadását hibáztatja. Érdekes, hogy ennek okai között — SZACSVAY idézett véleményével szinte szó szerint megegyezően — ő is főképp a „hizelkedésre, és csúszás-mászás”-ra hivatkozik. De a cikk befejező részéből az is kitűnik: BATSÁNYI tisztában volt a lehetőségekkel és a politikai helyzettel.¹⁶ Taktikai szempontból csak annyi kompromisszumot enged meg az újságírók számára, hogy amiről nem lehet írni, arról hallgassanak: „Tudom, melly sok akadállyal kell küszködni, kivált a mi Országunkban, még azoknak-is, kik különben a hizelkedést, tsúszást-mászást, s egyéb afféle alatonkodást lelkekből útállyák. Én azonban, ki e tárgyról gyakran gondolkodtam, tsekély eszem szerint azt itélném: hogy addig-is, mig majd a Nemzet és Király ez iránt rendelne, s e részben Anglia, Svétzia, s több más Országoknak bódog állapottyát mi-is el-érhetnök, talán leg-jobb lenne: ottan s arról, ahol s amiről nyilván, egyenesen írunk és szóllanunk, egy vagy más, helyes vagy helytelen okból s tekéntetből nem lehet, nem akarunk, avagy nem bátorkodunk; az illyen esetekben, mondom, leg-jobb vólna: hallgatnunk. Mert az Igazságot tudva s szánt-szándékkal meg-sérteni, tulajdon-képpen annyit téssen, mint magát az Istenséget káromlani.

Eggy-általlyában: az igaz-lelkű, betsületes-szívű embernek meg-tilthattyák ugyan (ha azok, akik hatalommal bírnak, ezzel szabad kéjek szerint élni akarnak;) hogy e' vagy ama kedvetlen igazságot *ne írja*, közönséggé *ne tegye*; de semminémü emberi hatalom nem kényszeritheti őtet arra, hogy ezt vagy amaszt *írja*, hírlellye.”¹⁷

BATSÁNYI e cikke nemzeti nyelvű időszakai sajtónk fennállásának első másfél évtizede alatt, az újságírói hivatás kérdéseivel kapcsolatos vélemények közül a legmagasabb csúcsot jelentette. Amikor ezt írta, a reakció erői a HABSBURGokkal megalkuvó nemesség támogatásával egyre erősebb támadásokat készítettek elő a haladás hívei ellen. I. FERENC fokozatosan kiépülő rendőrállama gondoskodott a polgári sajtószabadság felé vezető úton még csak az első, bizonytalan, kezdő lépéseket megtevő magyar sajtó gúzsakötéséről, illetve az uralkodóház szolgálatába való állításáról. Az egymást követő cenzúra-rendeletek elfojtottak minden szabadabb vélemény-nyilvánítást, és még jó volt, ha a becsületes újságírók számára megmaradhatott a BATSÁNYI által ajánlott lehetőség: a hallgatás bölcsessége. A HABSBURGOK ugyanis már ekkor tettek olyan lépéseket, melyekkel megkísérelték a sajtót saját céljaik szolgálatába állítani. Bár ez teljes mértékben csak METTERNICH-nek sikerült, de már 1792 körül is akadtak olyan újságírók, akik — szakítva elődeik felvilágosult és nemzeti irányú célkitűzéseivel és hagyományaival — újságírói pennájukkal nem kívántak magasabb

¹⁶ Magyar Museum. 1792. 126—127. l.

¹⁷ Magyar Museum. 1792. 418—422. l.

célokat szolgálni, és nyíltan kimondták, hogy az újságírónak hazudni is szabad. Azzal az indokolással, hogy olvasóik — politikai felfogásuknak megfelelően — úgyis sokféleképpen értelmezik az igazság fogalmát, eleve le is mondtak annak szolgálatáról. E véleményt képviselte PÁNCZÉL Dániel, akinek 1793-ban kifejtett nézetei elődei, de különösen BATSÁNYI után nagy zuhanást jelentettek az újságírói hivatástudatnak első hírlapíróink körében megtalálható magaslatairól.

KÓKAY GYÖRGY

Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. KAZINCZY Ferencnek a Sárospataki Kollégiumi Könyvtár által megvásárolt gyűjteményéről szóló előző közlemény¹ elemezte a gyűjtemény metszetanyagát. A könyv-, illetve kéziratállomány vizsgálata személyiségéből újabb színeket láttat meg. Ennek nyomán úgy is áll előttünk mint „bibliográfus” és hungarica-gyűjtő. Az eddigiekhez viszonyítva már kevésbé jelentős az antiquitások iránti egyetemes érdeklődése. Hazafisága szempontjából sokat mond a „politikai írások gyűjteménye”, általános tájékozottságára nézve pedig a kurrens magyar irodalom termékeiből való kollekciója. Végül arra is figyelünk kell, ami nincs képviselve bibliotékájában.

Kazinczy mint „bibliográfus”. Amikor gyűjteményét eladta, elküldte a Főiskolának a kor színvonalán álló módon elkészített katalógusát.² Ennek a katalógusnak valamint a könyvekben található bejegyzéseinek bibliográfiatörténeti jelentősége van: ahol tehette, kiegészítette a hiányos bibliográfiai adatokat tartalmazó műveket. Őt tehát a könyvek nemcsak mint önmagukban vett szellemi alkotások érdekelték — ezért nevezhetjük „bibliográfus”-nak —, hanem igyekezett kinyomozni anonym munkák szerzőjét, felderíteni az esetleges fordító kilétét, sőt figyelme kiterjedt a kiadás helyére, évére, a kiadó, illetve a nyomdász nevére is.

Kiegészített címléírásai megbízhatósága mellett három érv szól. a) A kiegészített címléírásokkal ellátott munkák mind KAZINCZY férfikorában jelentek meg, 1790 körül. Neki mint kortársnak, könnyű volt tájékozódnia. Levelezése, kapcsolatai helyzeti előnyét fokozták. b) Mégsem tudott a katalógusban nyilvántartott minden művel kapcsolatban minden hiányzó adat birtokába jutni. A kiegészítetlen címléírások viszont éppen a kiegészítettek hitelességét húzzák alá; pusztá feltevésekre nem támaszkodott. c) Katalógusát 1806-ban készítette el. BALLAGI Géza, PETRIK Géza, SZINNYEI József munkáin lemérve a katalógus kiegészítő adatait, azok kivétel nélkül pontosaknak bizonyulnak.

Az utóbbi évtizedek alatt legtöbb megállapítása elveszítette fehér foltot törő jellegét: részint a bibliográfiai kutatások más források alapján publikálták a vonatkozó hiányzó adatokat, részint HARSÁNYI István³ közölte a katalógus legfontosabb kiegészítéseit. Maradt azonban négy olyan bejegyzése, amely a magyar nemzeti retrospektív bibliográfiát tovább egészíti.

Az 1790. március 8-án, Lőcsén tartott, *Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Iudex Curiae Regiae Domine Colendissime, Gratosissime* feliratú 2° 2 levélnyi beszéd bibliográfiáinkban nem nyer említést.⁴ KAZINCZY írja mellé a szerző nevét: Carolus ZICHY,⁵ s ezzel ZICHY Károly önállóan megjelent műveinek számát ötre emel-

¹ Magy. Könyvszle. 1962. 78. évf. 2—3. sz. 203—205. 1.

² Címe: *Bibliotheca Antiquaria rerum Hungaricarum Francisci Kazinczy, Bibliotheca Collegii Reformat. Sárospatakiensis illata*. 1807. Helyr. sz. a Nagykönyvtárban Kt. 622. A továbbiakban: *catalogus*.

³ Magy. Könyvszle. 1916. U. F. 24. 1—2. füz. 127. 1. és 1939. 63. évf. 2. füz. 187—190. 1.

⁴ KAZINCZY könyvtárában még a következő, retrospektív bibliográfiáinkban nyilván nem tartott munkák találhatók: CSAKY Emanuel: *Illustrissimi Domini Emmanuelis e Comitibus Csaky de Keresztsegh Dictio ad Inclytos Status et Ordines, sub Generali Congregatione Die 28va Aprilis 1790. Leutschoviae Celebrata*. Leutschoviae, 1796,

hetjük. KAZINCZY feltehetően magától a szerzőtől tudta meg, hogy ez az anonym mű az övé, hiszen az országgyűlésekről személyesen ismerte,⁶ és a későbbiek folyamán is tájékozott volt nagyra értékelt munkássága felől.⁷

SZINYEI József derítette fel,⁸ hogy az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum* c. 1792-ben megjelent mű szerzője HAJNÓCZY József. A könyv két impressumadatára a szerzőnek szintén HAJNÓCZYT feltüntető KAZINCZY derít fényt bejegyzésével: „Posonii, apud Weber.” Talán megkülönböztetésül írta még a cím alá: „Auctor eorundem die manu carnificis extinctus est.”⁹ Feltehetően azonos forrásból, a „reformátorok társaságának” valamelyik tagjától tudta meg az író nevét, valamint a megjelenés helyét és a kiadót. HAJNÓCZYVAL kapcsolatban aligha tévedhetett, mert különös figyelemmel kísérte; „az új idők Sokratesé”-t látta benne.¹⁰

HARSÁNYI ismertette a katalógusból, hogy a *Dissertatio Statistica de potestate exequente Regis Angliae*. 1790. szerzője gr. Török Lajos. Kósa János újabb adattal is alátámasztotta Török szerzőségét, és a könyvvel kapcsolatos problémákat végérvényesen tisztázta.¹¹ Egy adalék hiányzik még a teljességhez: az, hogy a szerző németül írta meg röpiratát, amely mind Kassán, mind Pesten latin nyelven jelent meg. A fordítást pedig nem maga végezte el. KAZINCZY bejegyzése szerint „Scripsit Germanice C. Ludov. Török, transposuit Prof. Histor. Zinner.” A számozatlan lapú *Conspectus* címlapjára pedig így ismételte meg: „Scripsit Germanice C. Lud. Török, convertit Prof. Zinner.”¹² ZINNER közreműködői munkája mellett ugyanazok a megkérdőjelezhetetlen érvek szólnak, mint Török szerzősége mellett.

Friedrich TRENCK: *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz* (Buda, 1790, Akadémia ny. 15. l.) fordítóját is KAZINCZY katalógusából tudjuk meg: „Vertit Sam. Szabó Sára.”¹³ BALLAGI e munka kiadástörténetét vázolja megemlíti,¹⁴ hogy SÁRAY Sámuel fordításában közölte az *Orpheus* is 1790-ben, de nem ismeri az önálló nyomtatvány első magyar kiadásának fordítóját. KAZINCZY alapján mutathatunk rá: mindkét fordítás SÁRAY Sámuel munkája, jöllehet az *Orpheusban*¹⁵ az aláírás csak SÁRAY Sámuel, és a két szövegben eltérések mutatkoznak. Véleményét erősíti, hogy az *Orpheus* Kassán jelent meg abban az időben és KAZINCZY vehette a lapba, jól ismerte. Miért használta azonban SÁRAY SZABÓ Sámuel csak nemesi előnevét és keresztnévét? Valószínűleg a vers forradalmi tartalma miatt — egyik fordítója VERSEGHY is volt — háttérben akart maradni, félig rejtetten, elhagyva vezetéknevét. KAZINCZY viszont éppen a megkülönböztetés és a teljesség kedvéért írta be katalógusába a teljes nevet.

A hungarica-gyűjtő Kazinczy. Metszetgyűjteményéből kiolvasott tendenciája érvényesült magában a könyvanyagban is, bizonyos korlátozottsággal. A korlátot

Typis Michaelis Podhoránszky. 3 l. — 38 cm. — *Genethliacon primo genito serenissimo principi regio haereditario Hungariae Bohemiae regi archi-duci Austriae etc. etc. Ferdinando Leopoldo Josepho Francisco* [kiegészítése: „Franc. II. filio] oblatum a Libera Regiagua Civitate Cassoviensi. [Kiegészítése: 1793.] [4] l. — 40 cm. — (KAZINCZY Dienes): [Váradolaszi. A Váradolasziban felállított Lazarethum Institutum leírása.] „Fel lévén már Istennek jóvoltából a' betegségekben 's egyéb nyomorúságokban szenvedő szegények' segedelmére intézett Lazarethum itten V. Olasziban állitva . . .” kezdetű, címlap nélküli röpirata. Várad, 1806, ny. n. [4] l. — 36 cm. — KULTSÁR István 'Pesten, 1806. május 1-én kelt „Arra intenek a' régi történetek, hogy Nemzetünk maga Fennmaradásáról gondoskodik” kezdetű 1 leveles nyomtatványa. — *Planum Societatis Commercialis*. [Pozsony? 1802?] [5] l. — 33 cm. — VÁLYI András Pesten, 1798. február 7-én kelt „Nro 572 Tekintetes Nemes Vármegye!” kezdetű nyomtatott beadványa. 4 l. — 35 cm.

⁶ Száma a Nagykönyvtárban: Kt. 1127/23.

⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. Közzéteszi VÁCZY János. 2. köt. Bp. 1891. 264. l.

⁸ Uo. 5. köt. Bp. 1894 180., 211. l. stb.

⁹ Magyar írók élete és munkái. IV. köt. Bp. 1896. 297. l.

¹⁰ *Catalogus*. 249. l.

¹¹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 2. köt. Bp. 1891. 588. l.

¹² *Irod. tört.* Közl. 1948. 56. évf. 45. kk.

¹³ KAZINCZY bejegyzései a Nagykönyvtár SS. 75/ab sz. könyveiben.

¹⁴ *Catalogus*. 239. l.

¹⁵ *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 492. l.

¹⁶ 1790. 2. köt. 14. l.

az jelenti, hogy érdeklődési köre középpontjában nem a magyar szerzők történelmi tárgyú művei állottak; azok egészen perifériális helyre szorultak. Figyelme sokkal inkább a külföldi írók Magyarországra vonatkozó munkáira összpontosult, különös tekintettel a török hódoltság korára. Az 1520-as évektől megjelent aprónyomatványoktól — közöttük kiemelkednek a *Neue Zeitung*, *Extra Zeitung*, *Diarium*, *Extract-Schreiben* sorozatai — a fölíókig, több száz hungaricának jutott így tulajdonába. A művek zöme a magyarországi harcokat tárja fel, de jelentős a kifejezetten Törökország históriájára vonatkozó irodalom is — benne természetesen bőven található hungarica-vonatkozású anyag. KAZINCZY könyvtára ebben a tekintetben olyan gazdag, hogy alapján a 150 év történelmét szinte hónapról-hónapra nyomon követhetjük. Különösen a törökök kiűzetését leíró sajtótermékek gyűjtésére helyezett hangsúlyt.

Könyvészeti tekintetben tehát KAZINCZYT APPONYI Sándor egyik elődjének tekinthetjük. A könyvanyag megoszlásából következő tartalmi érv mellett — több mint egyharmada hungarica — formai érvekkel is bizonyíthatjuk ezt. A nagyságrend szerint rendezett katalógusában, értékelési sorrendet felállítva, a hungaricák jelzett területére tartozó művek állanak részben az élen, részben közvetlenül TEMESVÁRI Pelbárt munkái után. Továbbá: könyvtárának darabjai német, latin és magyar nyelvűek. Kizárólag a hungaricák között találunk olasz, és kevés kivétellel csak itt francia nyelven írt könyveket, jelezve, mindkét irodalomban a hungaricákat tekintette a maga számára legfontosabbnak.

Hungaricákat feltáró bibliográfiáinkban néhány tucatnyi kivétellel megtaláljuk az általa is gyűjtött egységeket. Az alábbiakban a bennük fel nem soroltak közül öt különböző típusú, XVI—XVII. századból való mű annotált címleírását adjuk:¹⁶

NEWE Zeitungen auss Mancherley Orten . . . Welche alle auss Warhafften Schreiben inn Truck verfertigt worden sein | Im Jar | 1592. H. ny. n. [15] l. — 20 cm. — Benne a harmadik híradás való „auss Venedig / Caschaw / vnd Raab / Souil den Türcken anbelangen thüt. Welches sich vom 24. vnd 27. May / auch vom 5. Juny dises 1592. Jars zugetragen.”

GROTENBECK, Reinoldus: Aussführlich Bedencken Oder Rathschlagk | Vber dem noch schwebenden Kriesswesen in Vngern. Wie dasselbe Reformiret vnd zu einer Beständigkeit gebracht. Dargestalt auch dem Türcken allein aus dem Reich vnd der Kays : Mayes : etc. Königreichen vnd Erbländer | beharrlichen Widerstandt gethan | vnd eine stättige Gränitz Defension vorters dadurch vffgerichtet werden könne. Neben einem Special An oder Vberschlagt | Wie viel Volcks | Sommers vnd Winters dazu zu halten | Was dorauff gehen | vnd woher die Vnkosten vnd Anlagen dazu zunehmen sein möchte . . . H. n. 1598, ny. n. [44] l. — 20 cm. — A munka hungarica jellegét a magyarországi és erdélyi eseményekre való hivatkozások, valamint a helyzetfelmérésekből következő, a címbe jelzett gyakorlati tanácsok adják.

Vngarische und Siebenbürgische Kriegshändel vnd aussführliche Beschreibung | Was sich von dem Herbst dess nechst abgeloffenen 1601. jahrs | biss auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahrs | zwischen dem Erbfeind Christlichen Namens dem Türcken / vnd dem Christen / so wol in ober als vnder Vngarn / Siebenbürgen, Wallachey . . . In Schlachten | Scharmützel | einnehmung der Länder | Stätt | Vestungen | vnd andern Sachen | von einem vnd andern theil | denselben Krieg belangend | gedenckwürdigs verlossen vnd begeben. Getruckt zu Lich / durch Conrad Nefen / im Jahr 1602. 48 [47] l., ill. — 20 cm. — A könyv egy év eseményeit a hónapok rendjében adja elő. Így olvasunk benne Kanizsa FERDINÁND trónörökös által való bevételéről, BASTA hadműveleteiről, Székesfehérvár ostromáról, BÁTHORI Zsigmond sikertelen kolozsvári rohamáról stb. Kitér

¹⁶ Minden fel nem sorolt könyvnek a leírása itt azért mellőzhető, mert ezek a könyvek a Nagykönyvtár birtokában vannak, s a Nagykönyvtár számottevő, a vonatkozó bibliográfiákban fel nem vett hungaricát őriz, főként a G—L és SS jelzésű tékaiban.

apróságokra is. Pl. 1601 októberét tárgyalva egyik fejezetcíme: „Ein junger Graf von Thurn von Türcken gefangen.”

WAGNER, Johann Christoph: *Delineatio Provinciarum Pannoniae Et Imperii Turcici In Oriente Eine Grundrichtige Beschreibung dess ganzen Aufgangs / sonderlich aber dess Hochlöblichen Königreichs Ungarn / und der ganzen Türckey / auch deren Völcker / welche selbigem Monarchen zinssbar / als Mohren / Arabern und Tartarn / von ihren Proceuren / gegen die Christenheit / sonderlich in gegenwertigem Krieg / wie Mannlich aber sie durch die Christliche Waffen zurück getriben worden sind ...* Augspurg, Gedruckt und verlegt / durch Jacob Koppmayer / Anno M.Dc.LXXXIV. 162. l., 44 t., ill. — 32 cm. — Az 1—28. lap Magyarországról, a 29—38. lap Erdélyről szól. Rövid, Magyarországot és a magyarokat általában jellemző bevezetés után mintegy 120 várost sorol fel. Ebben a vonatkozásban régi, szűk szavú *Baedecker*nek is tekinthetnők. A török harcokkal kapcsolatban részletességre törekszik. A szöveg között Magyarország térképe és 19 magyar vár metszete található.

Extrackt-Schreiben auss Ober-Vngarn. Mit sich bringend: Wie Gen. Schultz den Teckely mit seiner völligen Parthey auss seinen Quartieren verjaget / vil nidergemacht / vnd guthe Beuthen / ingleichen abermahlen seine Cantzley bekommen haben. Sambt noch mehr anderer lesswürdigen Neuigkeiten. H. n. [1685], ny. n. [4] l. — 20 cm. — Az első nagybetűkkel szedett lap számol be THÖKÖLY csatavesztéséről. Friss párizsi, genovai és az Elba déli vidékéről szóló hírek képezik még tartalmát.

Általános antiquitások Kazinczy könyvtárában. Könyvtárának régi könyvei között vannak olyan egységek, amelyek nemcsak kívül esnek a hungaricák területén, hanem konkrét gyűjtőkör sem állapítható meg velük kapcsolatban. A gyűjtőkör — maga a régiség és ami vele általában egybeesik: a ritkaság. Őt az önmagukban vett régi, ritka könyvek is vonzották. Tudatosan gyűjtötte azokat. Katalógusában ezért találjuk többször a szinte kalligrafikusan írt bejegyzést: „liber rarissimus.” (Pl. DOGLIONI, Giovanni Nicolo: *L'Vngeria ... Venetia*, M.D.XCV. után.) Ezért kerülhetnek egymás mellé a különböző tudományágak: teológia (TEMESVÁRI Pelbárt minden munkáját megszerezte), matematika (PÜCHLER, Cristoph: *Eine kurtze vnd gründliche anlaytung zu dem rechten verstand Geometriae ...* Getruckt zu Dillingen, durch Sebaldum Mayer. Anno Dni M.D. LXIII.), orvostudomány és botanika (CORDUS, Valerius: *Annotationes in Redicij Dioscordis Anazarbei de Medica materia libros V. longe quam ante hac sunt auulgatae ...* M.D. LXI.) stb.

A régi könyvek közül egy, az 1468-i napfogyatkozást leíró kódexét tartotta talán leginkább becsben. Vele kapcsolatban, újabb könyvvásárlásáról beszámolva, a következőket írja TELEKI Sámuelnek: „A most általvettek közt nékem különösen kedvesek Pelbartus de Themeswarnak és Michael de Hungaria nevezetű barátnak XII. kötetből álló Munkájik: de semmi sincs olly kedves, mint eggy Mátyás Király idejebeli Msptum következendő nevezet alatt: Judiciu de Cometa que apparuit Anno dñj MoCCCC 68. vicesima scda die mensis septembris in civitate Hystropolitana alias posoniensis p Serenissimo principe et dno dno Mathia Dei gra Hwngariae Dalmaciae Croacie etc Rege composito. Az alólírás a 11-dik az az utolsó lapon ez: Eiusd Serenitatis tue fidelis seruitor, Die 6 Octobris Martinus Archydiaconos Sigbiensis Ecclesie.”¹⁷

Másik, többször említett kódexének és egyik ősnymtatványának címléírását a Nagykönyvtár kéziratára raktárkönyvéből adjuk:¹⁸ Leonardus Aretinus in vitam. et mortem Attile regis Ungarie. — Codex chart. charact. goth. 4° 6. [= 12 l.] 21,5—15,3 cm. Inc. „Hunni qui et auares.” Expl. „Et sic est finis hystorie Attile.” Saec. XV. — Thomas Fremperger: *Historia translationis Tunice Jesu Christi de Hungaria.* 8° 4. Coloniae, 1474.

¹⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. Bp. 1927. 139. l.

¹⁸ Mindhárom mű elveszett a második világháború folyamán.

A „*Politikai íráások gyűjteménye*.” A catalogus 31. lapjától kezdve a „libri in-folio” között két kötetben 91 darabból álló, külön kezelt, a fenti címmel ellátott gyűjteményt találunk. Résztint nyomtatványok, résztint KAZINCZY autográf másolatai. Tartalmuk nem egységes. Van benne pl. egy Pozsonyban, 1758. okt. 24-én kelt levél GRAS-SALKOVICHTól, XIII. GERGELY pápa bullája, vármegyei gyűléseken elhangzott orációk, egy etnai útleírás és az „angliai parlamentum”-ról szóló karcolat fordítása, a MARTINOVICS mozgalommal kapcsolatban kiadott *Sententiae tam inchoatae tabulae regiae iudiciariae* (Pestini, 1795) stb., rendszertelen összevisszaságban. Felületesen szemlélve akár egy mindent gondosan megőrző, egyetemes érdeklődésű ember „mindenes gyűjteményé”-nek tekinthetnők.

Miért adta azonban ilyen jellegű kollekciójának a fenti címet? Ha az egyes darabokat elemezzük, azt látjuk, zömmel valamilyen vonatkozásban a vármegyei, általánosítva a magyar politikai életből tárnak fel valamit, sőt a legtöbb a felvilágosodás jellegzetes terminológiájával a magyar szabadság, a megyei autonómia, a politikai, gazdasági, kulturális fejlődés ügyét szolgálta. Ilyen természetű iratokat is másolt le KAZINCZY — mert értékeiket felismerte. Ezért jellemző gyűjteményének ez a részlege hazafiságára.

Természetesen erőszakolt lenne minden egyes iratból azonos tartalmat kiolvasni. Vannak közöttük más természetűek és határesetek is.

A más természetűek között számottevőbb egységek általában a régi iratokról készült másolatai (pl. „*Armales Vladislai Heliæ Balogh de Malonta ao. 1499 concessa*”) és a kifejezetten Abauj megye történetére vonatkozó okmányok. (Pl. „*Privilegium Leop. 1. super usu cera rubra Cottui Abaujvariensi concessu de Anno 1659*”.) Érdekesség benne a babonák ellen írt két német újságcikk fordítása.

A határesetek közé tartozik VÁLYI Andrásnak a megyékhez intézett körlevele, amelyben az egyes helységekkel kapcsolatban nyolc kérdésre kér feleletet, hogy főművét befejezhesse. Azért határeset, mert részletesen olvashatunk benne a munka céljairól s közöttük a leghangsúlyozottabb: anyanyelven írt honismeret által a magyar kereskedelem fellendítése. Továbbá KULTSÁR István nyomtatott levele: benne a magyar nyelv művelése céljából alapított *Hazai Tudósítások* érdekében fordul címzetteihez stb.

Az egységek túlnyomó része azonban egyértelműen az említett gyűjtőkört tükrözi, legyenek egyes orációk vagy vármegyei feliratok. Miért másolta volna le különben — többek között — BEÖTHY János 1784. júli. 13-án tartott beszédét, ha nem appellációjáért: „Törvényünk és Szokásaink meg sértésével kívántatik tehát most az országtól az, hogy ezentúl mindenek Német Nyelven irattassanak” és az akkori „haladó lojalitás” megfogalmazásáért: „igyekezném Felséges Urunk Parantsolatainak tellyesítésén, a’ mennyiben szabadságainkkal, mellyeket a törvény ád, meg edgyeznek”? Vagy másik idézet egy KOMÁROMY György tiszteletére mondott dictióból: a kormány „Törvényeink ’s Szabadságaink Szentsége fenn-tartására, Hazánk közönséges boldogságának elővitelére és az Igasságnak ki-szolgáltatására fel-szenteltetett Királyi Széknek egy része...”

A vármegyei feliratok közül miért csupán azokat gyűjtötte egybe, melyek valamilyen formában és vonatkozásban a nemzetvédelem jegyében születtek? Így Bihar megye 1790. február 4-én tartott gyűlése ismételt szembefordult II. József követelésével: „most-is sem Buza-sem Katona-adásra magokat a’ szegény adózó Nép részéről-is nem ajánlhatják...” Gömör vármegye 1793-ban a Helytartótanácsnál protestál a cenzúra bevezetése ellen, követeli a sajtószabadságot, amelynek eltörléséről szóló rendelet ellenkezik „1. magával a ki-tett zéállal, 2. az Emberi és Polgári Jusokkal; ugy a’ Természettel-is; 3. az Irással, és a’ Keresztény Vallásnak tulajdonságával; 4. a’ Nemzetnek boldogíttatásával, ’s méltóságával; és továbbá 5. a’ pallérozott Népeknek gon-

dolkodásaival . . . Ezek felett 6. az ezen Levélben foglaltatott tilalmazás, rugójára tekintve gyanus, következésére nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes." Szatmár megye 1794 tavaszára összehívott közgyűlésén a „Magyar Játék-Szin 'állandó meg-gyökere-sítésére" tesz konkrét javaslatot, remélve — írja a királynak és a Helytartótanácsnak — „Nagyságtok Kegyelmetek is a' Köz-Jónak, 's Nemzetünk dicsőségének szintén azon buzgó szeretetétől lelkesítettven . . . semmit el nem fognak mulatni, valamivel ezen Nemzeti Jádzó-Társaságnak, apolgatása, segítése, 's gyarapítása körül édes Hazájok Óltáránál, még a' háládatos késő Maradéknak is áldozhatnak . . ." Másik felirathban pedig tiltakoznak amiatt, hogy az egyetemet „Pestről más valamelly homályosabb helyre" áttelepítsék.

Az említett és a hozzájuk hasonló művek tucatjaiból kiolvashatjuk KAZINCZY hazafisága mélységét. Ez a vonal töretlen — első tisztségvállalásától 1806-ig gyűjtött politikai iratok vannak ebben a gyűjteményben —, bár inspektorsága idején kulturális téren mindenesetre a jozefinizmus mellé került. E gyűjtemény vizsgálatából arra lehet következtetnünk, hogy nem szabad jozefinizmusát hazafiságával szemben kiját-zsanunk.

A *kurrens sajtótermékek Kazinczy könyvtárában*. Míg hungaricáival, általában régi könyveivel és politikai irataival kapcsolatban egy-egy speciális érdeklődési körére mutathattunk rá, addig a bibliotékájában levő XVIII. század végén, XIX. század elején megjelent művekkel kapcsolatban nem beszélhetünk semmilyen határozott gyűjtő-köréről. Fogalmazhatjuk így is: semmilyen aránytalanságról. Az irodalom egészen ellen-tétés területei vannak képviselve benne, úgy azonban, hogy sem az egyes szerzők, sem a munkák tartalma nem utalnak valamilyen belső egységre. KOVACHICH Márton György két műve mellett találjuk COMENIUS *Orbis Pictus*ának 1798-i kiadását, BLASKOVICS József *A' selyemtenyészésnek módjáról* . . . 1793-ban írt tanulmányát, *A' Sopronyi Magyar Társaság próba munkájának sengéjét* (Sopron, 1804), *A magyar nyelvnek a' Magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiu elmélkedéseket* (Bécs, 1790) éppúgy, mint halotti búcsúztató verseket, HATVANI István meséit, MÁRTON József *A' Magyar Lexiconnak szükséges voltát* . . . indokló munkáját (Pozsony, 1802), történelmi és földrajzi könyveket stb. Még a teológia területéről gyűjtött anyaga is összefüggéstelenségeket látat meg: egyaránt helyet kapnak benne protestáns és katolikus iratok; prédikációk, dogmatikák, polémiák, apologiák. Ezért mondhatjuk: KAZINCZY első eladott könyvtára a korabeli magyar irodalom egészének keresztmetszetét tükrözi. Mindenről tájékozódott — füg-getlenül attól, hogy feltehetően gyűjteményének nem minden egyes darabját vette, hanem ajándékba, esetleg kifejezetten tiszteletpéldányként is kapott belőlük. Viszont éppen, mert nem dominál sem a szépirodalom, sem valamilyen tudományág — legfeljebb többé vagy kevésbé vannak képviselve — nem gondolhatjuk: ajándékozái körének munkássága átfogta volna könyvtára kurrens anyagának körét. Sokkal inkább KAZINCZY tudatosan gyűjtött mindent, hogy belássa kora magyar szellemi életét. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a XVIII. század végének, a XIX. század leg-elejének külföldi irodalma alig van képviselve könyvtárában. A kurrens literatúrából csak a magyart gyűjtötte — a jelzett szándékkal.

Ami könyvtárából hiányzik. Az eddigiek könyvtárának fényoldaláról szóltak. Vannak viszont szembeötlő és érthetetlen hiányosságai is. Négy nagy ürre mutatunk rá.

Eladott gyűjteményéből hiányzanak a filozófiai munkák. Sem az ó-, sem az újkori standard műveket nem találjuk meg benne. Tudjuk, tőle idegen maradt a felvilágosodás francia ága, de racionalista szupranaturalizmusa legalább Christian WOLFF és köre felől tájékozódhatott volna bölcséleti mélységekben —, ha fogékony lett volna az európai modern szellemi irányzatok tudatos megfogalmazásai iránt. Pedig távol állott az orto-doxiától.

Ugyanígy hiányzanak a görög-római klasszikusok, ilyen irányú magas műveltsége ellenére. Mindössze négy fordítás címe fordul elő a katalógusban s valószínűleg a fordítás kedvéért kerültek a gyűjteménybe. Ezek: *Cornelius Neposnak avagy Aenilius Probusnak Hires nevezetes hadi fejedelmeknek életéről és cselekedetükről írt könyve*. Ford. BALOG György. Kassa, 1746. *Cicerónak az embernek tisztéről és kötelességéről írt három könyvei*. Ford. KOVÁSZNAI Sándor. Pozsony, 1795. PINDARUS. Ford. FÁBCHICH József. Győr, 1804. *Az üdösb Kátó vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről*. Magyarázta VIRÁG Benedek. Pest, 1803.

Nem találjuk annak sem nyomát, hogy a magyar szépirodalom termékeit különösebben gyűjtötte; csupán a „keresztmetszet” vonatkozó részlegének arányában vannak magyar szépirodalmi művei. Közülük is kevés állta ki az idő próbáját, illetve való irodalomtörténeti jelentőségű szerzőtől. VIRÁG Benedek négy műve, CSOKONAI *Diétai Magyar Muzsája* és „három éneke muzsikára szedve. Bécs. 1803”, valamint egy BESSENYEI kézirat (levele a ceglédi plébánushoz annak intolarentiája miatt) érdemel említést. Különösen az érthetetlen, hogy BESSENYEI írásaiban ennyire szegény, amikor feltétlenül nagyra értékelte: a Nagykönyvtár (is?) őrizi műveiről készített másolatait. Bár lehet, azok későbbi keletűek.

Végül: igen szűkös az RMK anyaga. A mintegy tucatnyi könyv is szinte kizárólag teológiai munka, mint pl. KÁLVIN *Institútiójának* SZENCZI MOLNÁR Albert által készített fordítása (1624), a *Tanachkozás, melyeket kellyen a' különböző vallások közül választani*. LESSIUSBól ford. VERESMARTI Mihály (Posonii, 1640), KECSKEMÉTI János 1643-ból való prédikációskötete. Ez annál érthetlenebb, mert általában a régiségek iránt — mint láttuk — fejlett érzékkel bírt. Annak is bizonyosságát adta, hogy a régi magyar könyvekben nyelvészeti értékeket is fedezett fel és kiadással, másolással, másoltatással menteni akarta azokat.¹⁹ Kaphatott pozitív indítást egykori iskolája könyvtárától is, ahol SZOMBATHY János a XVIII. század végén már szorgalmasan gyűjtötte a régi magyar nyomtatványokat.

Felmerül a kérdés: valóban hiányoztak e négy területről a könyvek, vagy, mert nélkülözhetetlennek tartotta azokat, nem vált meg tőlük? Levelezésében utalást sem találunk az utóbbi feltevésre: az eladással kapcsolatban a könyvtárát emlegette és annak a katalógusát készítette el. Továbbá a JANKOVICHNAK eladott — jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött — második gyűjteményének profilja teljesen megegyezik az elsőével.²⁰ Mégis, ezt a kérdést a tisztázatlanok közé kell utalnunk.

BARCZA JÓZSEF

Arany János szerkesztői munkásságához. A *Magyar Könyvszemle* múlt évi első számában BISZTRAY Gyula ARANY János *Koszorújának* olvasóközönségéről közölt érdekes tanulmányt. Valóban ARANY folyóiratainak még az adatgyűjtési munkálatai sem záruk le, amint az alább következő adatok is bizonyítják:

A *Szépirodalmi Figyelő* (1860. nov. 7-től 1862. okt. 30-ig) után ARANY nemsokára új folyóirat szerkesztésének gondját vette vállaira. Így indult meg 1863 elején *Koszorú* című hetilapja „a szépirodalom s általános műveltség köréből”. Irodalmunknak mindmáig legigényesebben szerkesztett folyóiratát, a *Koszorút* ARANY a *Szépirodalmi Figyelő*-vel ellentétben, bővebbé, élénkebbé és változatosabbá tette. Erőfeszítése azonban hiábavalónak bizonyult, mert a hatvanas évek olvasóközönségének nem volt elég széles körű

¹⁹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. 231. kk.

²⁰ HARSÁNYI Eszter szíves közlése.

a műveltsége ilyen magas szellemi igényű organum fenntartásához. Ezért természetesnek mondható, hogy ARANYnak a *Koszorú* szerkesztése komoly anyagi gondokat okozott, mégis 1863. jan. 4-től megszakítás nélkül 1865. jún. 25-ig megjelent.

Az előfizetők hiánya már az első félév végén kezdett érezhetővé válni, ezért határozta el ARANY a folyóiratban előfizetési felhívást közzétenni. Ez 1863. június 4-én meg is történt. Az év végén szűkszavú felhívással ismét sürgetni kellett az előfizetőket. 1864 derekán azonban nemcsak előfizetési felhívással fordult olvasóközönsége felé, hanem személyes ismerősei és barátai körében előfizetők gyűjtésére előfizetési ívekkel is. Előfizetési felhívást 16 alkalommal tett közzé a *Koszorú*ban. Először az 1864. 24. (jún. 12.) számban „jún. 5. 1863” dátummal, amely nyilván sajtóhiba 1864 helyett. Utoljára az 1865. 19. (máj. 7.) számban „dec. 10.” kelettel. Ekkor a felhívás szövegét már nagyon megrovidította.

Az előfizetési ív szövege lényegesen bővebb a felhívásénál. Ezt az előfizetési ívet, ARANY Jánosnak, a gondos szerkesztőnek eddig ismeretlen fogalmazványát teljes egészében bemutatjuk; a felhívástól eltérő szöveget []-ben adjuk:

Előfizetési ív

a

K O S Z O R Ú

1864. második félévi folyamára.

A KOSZORÚ júliussal *negyedik félévi* pályafutását kezdi meg.

[Nem vagyunk hát már újoncz; - egy legsanyarúbb esztendő tűzpróbáját kiálltuk; a közönség egy része e nehéz időn keresztül is megmutatá, hogy oly irodalmi közlőnyt, minő a „Koszorú”, fenntartani szellemi érdekeinkhez számítja.]

Sokkal magasb véleménynyel vagyunk tiszt. olvasóink ítélete s ízlése felől, egyszerűsmind józanabb önbecsüléssel magunk iránt, hogysem, a jövőre is, szépen hangzó czifra ígéretekkel állni elé mind irányokba illetlennek, mind ránk nézve megalázónak ne vélnők. Inkább a lefolyt három félév eredményére utalunk, azt terjesztjük bírói ítéletök alá: nem aggodalom nélkül, ha az előttünk lebegő eszményt, — de megnyugvással, ha irodalmunk jelen állását tekintjük.

Ez ítélet, reméljük, el fog ismerni annyit, hogy a *Koszorú* ez idő szerint, *irodalmi színvonalon áll.*

[Azon belletristikai írók legtöbbjének műveivel, kiket a közönség méltán számít jobbjai közé, e harmadfél év alatt a *Koszorú* olvasói találkoztak leggyakrabban. Nevek felsorolása helyett, legyen elég tartalom jegyzékeinkre hivatkozni. A költeményes részben, veterán jeleseinktől kezdve s az erejük délfokán álló tehetségeken át, a feltörekvő ifjabb nemzedékig, minden korból számos képviselő váltogatta egymást. Az aethetikai, műbirálati részben elismert tekintélyű szakférfiak hallatták ítéletöket. Tárczája mind mulatságos, mind tanulságos czikket bőven hozott; legkevesebb rész az, a mi egynap élő híreket folszedve pusztán a kíváncsiság felizgatására lett volna pazarolva. Mellékletül, a „Magyar költők arcképei”, díszes és költséges kiállításban, már a IX. számig haladtak.

Ez útról továbbra sincs okunk eltérni.]

A „Magyar költők arcképei” folytatása a t. közönség részvételétől függ. [Nyolcszáz előfizetön felül ígértük volt; s ezen alul magát a lapot is alig folytathatnók.

Tisztelt olvasóink, kik a „Koszorú” irányával s eddigi teljesítményeivel meg vannak elégedve, talán tehetnének valamit arra, hogy e tűrhetőbb idők beálltával előfizetőink száma is egy kissé megszorodjék. Ajánlás, figyelmeztetés az efféle olvasmányra fogékony körökben, hacsak egy-két százzal növelné is pártolóinkat: ez eszközt nyujtana kezünkbe, hogy az írói kar sikereseb ösztönzése által lapunk tartalmi becsét emelhessük.

Ha valaki az eddigi évfolyamokat nem bírná is, ez nem lényeges akadály arra, hogy előfizetőink közé léphessen. A *Koszorú* minden félévvel újra kezdődik: minden félévi folyam teljes egészet képez, címlappal, tartalomjegyzékkel, mint bekötésre alkalmas könyv.]

Megjelenik a lap minden héten, vasárnapon, másfél tömött nagy 8-ad ívnyi tartalommal.

Előfizetés a július—decemberi félévre, Pesten házhozhozardással, vidékre postán, 6 frt. o. é. mely vagy a szerkesztőhöz (Üllői-út 7. sz.) vagy E m i c h G u s z t á v kiadóhivatalába (Barátok-tere 7. sz.) küldhető. [Egynegyedes előfizetést is elfogadunk 3 frttal, de czélszerűbb félévre fizetni elő, mert évnegyedes folyam nem képez önálló kötetet.]

Miután fölös példányokat nagy számmal nyomtatni igen költséges, főleg oly kiadónak, mint mi, ki sem tőzsér, sem nyomdatulajdonos, bátorkodunk az *előfizetések idejében beküldését* kérni, hogy júliusi 1-ső számunkkal már körülbelül tudhassuk, mennyi példányban szükség nyomtatni lapunkat.

Kelt Pesten, június 5. 1864.

Arany János
a „Koszorú” felelős szerkesztője
és kiadó-tulajdonosa.

Végül ARANY a *Koszorú* utolsó három (24-26.) számában (jun. 11.-jun. 25) szerelmes fogadkozással vesz búcsút előfizetőitől: „Körülményeim úgy alakultak, hogy a *Koszorú* szerkesztésére időt és gondot többé nem fordíthatván, e lapot a jelen félév lefolytával meg kell szüntetnem. Fogadják minden rendű t. előfizetőim az eddigi pártfogásáért forró köszönetemet”. Ilyen körülmények között szűnt meg ARANY János szépirodalmi közlönye.

KOZOCSA SÁNDOR

Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése.¹ Az önkényuralom épületének gerendázata megreccsent a külpolitikai és katonai események súlya alatt. Az 1861. évi országgyűlés feloszlata után — a „Wir können warten” kölcsönös jelszava alatt — folytatódott az elnyomatás és a passzív ellenállás politikája. SCHMERLING kormányzása azonban nem azonosítható a BACH-rendszerrel. Az egyszer már meglazított abroncsokat nem lehetett ugyanolyan szorosra húzni. Eötvös jegyzi meg naplójában, hogy a monarchia legveszélyesebb pillanata, amikor enged félelemre alapított hatalmából és „a népek szeretetére akar támaszkodni”.² A megegyezés azonban egyre közeledett. Súlyos kül- és belpolitikai problémák, társadalmi és nemzetiségi ellentétek, gazdasági és pénzügyi gondok siettették Bécs és a magyar birtokos osztály alkuját.

A SCHMERLING-korszak belső ellentétei világosan megmutatkoztak a korabeli sajtóviszonyokban is.³ Számos politikai lap született ezekben az esztendőkbén. A kormány két lapot részesített állami támogatásban, a *Sürgönyt* és a *Függetlent*. A korszak legnagyobb hatású lapja kétségtelenül a *Pesti Napló* volt, amelyet KEMÉNY Zsigmond szerkesztett. Igen közel állt DEÁK Ferenc politikai irányvonalához. DEÁK nem volt publicista, mint SZÉCHENYI, KOSSUTH vagy EÖTVÖS, ezért szüksége volt a nagy tehetségű és kitűnő tollú KEMÉNY Zsigmondra.⁴ Persze a kiegyezés előkészítése sokkal inkább a kulisszák mögött, a tárgyalótermekben történt, és nem a sajtó nyilvánossága előtt. A hírlapok szerepe inkább az eszmei előkészítés, a népszerűsítés volt. DEÁK „húsvéti cikke”⁵ azonban örökre összeforrott a kiegyezéssel. A *Pesti Napló* névtelen cikkében szögezte le az alku feltételeit, ebben tért le nyíltan 1848 közjogi alapjáról.

¹ A közölt cikk részlet ANTALL József *Eötvös József és a Politikai Hetilap* című tanulmányából.

² EÖTVÖS József: *Naplójegyzetek. — Gondolatok. 1861—1868.* Bevez. és jegyz. ellátta LUKINICH Imre. Bp. 1941. 152. l.

³ FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története.* Bp. 1887. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1934.

⁴ BEKSICS Gusztáv: *Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés.* Bp. 1883. 5. l.

⁵ *Pesti Napló.* 1865. április 16.

DEÁK Ferenc és EÖTVÖS József politikai álláspontja lényegében megegyezett a provizórium éveiben. DEÁK várakozó magatartása azonban gyakran okozott nézeteltérést közöttük. EÖTVÖS nyugtalan egyénisége, alkotó akarata már a BACH-korszakban is megmutatkozott. Meggyőződése volt, hogy politikánkat a fennálló viszonyokhoz, az adott lehetőségekhez kell idomítani. „Fáradtam és fáradok azért, hogy nézetemet a tényekkel összehasonlítva rectificáljam.”⁶ Nehezen tudta elnyomni önálló véleményét, biztosítani akarta cselekvési szabadságát. „Nézetem szerint nem azt, miről lemondunk, hanem csak azt nem nyerhetjük vissza többé, minek visszanyerésére erőnk hiányzik, s ez az, miért én a politikát: mely abban áll, hogy magunkat tökéletes tehetetlenségre kárhoztassuk, csak azért, hogy teoriában bizonyos elveket feltartsunk, a csendes örültség egy neménél alig tarthatom másnak.”⁷

EÖTVÖS és TREFORT Ágoston vádját, hogy átengedi a kezdeményezést a konzervatívoknak, DEÁK fölényesen visszautasította. „Ausztriában minden a körülményektől függ. Mihelyt a körülmények úgy kívánják, ha nem kérünk, ha nem közeledünk is, adni fognak vagy legalább ígérni; ha a körülmények, bár csak látszólag is, rájuk nézve jóra fordulnak, akkor, ha kérünk, még kevesebbet adnak, illetőleg semmit. Majd a konzervatívokat is lehordják, ha az adás vagy ígérés ideje és szüksége nincs jelen; ha pedig jelen van, akkor felkeresnek bennünket is.”⁸ Bár mindkét oldalon megérett a kiegyezés gondolata, az előnyösebb alku reménye még késleltette. Amíg Bécs csak engedményeket kínált, biztosítékok nélkül, addig DEÁK Ferenc nem engedett. A garanciális válság a kompromisszumok legfőbb akadályá, és itt válik világossá DEÁK „merev” közjogi álláspontja. Már akkor az 1848. évi törvények helyreállítását követelte, amikor ennek hiányzott minden realitása. Olyan hatalmi és nemcsak jogi alapot akart teremteni, ami lehetetlenné teszi Bécs számára, hogy az erőviszonyok pillanatnyi alakulása szerint csökkentse vagy növelje engedékenysége mértékét. Garanciát és biztos kiinduló pontot akart az állami önállóság útján.⁹

EÖTVÖS József tisztában volt a modern kor leghatásosabb véleményformáló eszközeinek, a sajtónak a jelentőségével. Állambölcseleti munkájában a „politikai szabadsággal bíró állam” legfőbb ismervének a „szabad sajtó”-t tekinti.¹⁰ BIHARI mutat rá, hogy EÖTVÖS koncepciójában milyen nagy szerepet játszott a szabad sajtó felelőssége. Korlátozása — cenzúra nélkül is — kívánatos. Egyrészt a „közérkölciség érdekében” a törvényszéki tárgyalásokkal kapcsolatban, másrészt „igen óhajtható, hogy a hol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők számának szaporításán kívül egyéb szempontokat is figyelembe kellene venni.”¹¹

A centralista csoport korábban is fontos szerepet játszott a magyar hírlapírás történetében. „A sajtószabadság volt azon egyik főoszlop, melyre SZALAY és barátai az új és alkotmányos Magyarországot helyezni akarták.”¹² KOSSUTH Lajos kényszerű lemondása után, 1844-től a SZALAY szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* legfőbb munkatársai EÖTVÖS, TREFORT, valamint CSENGERY, KEMÉNY, LUKÁCS Móric, SZONTÁGH Pál, MADÁCH Imre és PULSZKY Ferenc voltak. De EÖTVÖS és TREFORT már előbb, 1841-

⁶ EÖTVÖS József: *Beszédek*. 3. kötet. Bp. 1905. 111. l.

⁷ EÖTVÖS: *Naplójejegyzetek*. 36—37. l.

⁸ FALK Miksa: *Kor és jellemrajzok*. Bp. 1903. 68. l.

⁹ DEÁK politikai koncepciójában 1867 nem volt olyan közjogi tabu, mint aminek követői vallották. MADARÁSZ József idézi DEÁK későbbi kijelentését: „azt hittem, hogy [a nemzet] mint első alapba belenyugszik, melyen azután, ha lassan is, de fokozatosan visszaszerezheti és vissza is fogja szerezni alkotmányos életének azon biztosítékaikat, melyeket most föl kellett adni.” MADARÁSZ József: *Emlékirataim. 1831—1881*. Bp. 1883. 338. l. (1868. XI. 29.) Garanciális politikai szemléletével tehát felismerte az alapvető biztosítékokat, azonban nem mondott le végleg a függetlenségi törekvések későbbi kiterjesztéséről sem.

¹⁰ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Bp. 1902. 3. kötet. 26. l.

¹¹ BIHARI Károly: *Báró Eötvös József politikája*. Bp. 1916. 201. l.

¹² BEKSICS Gusztáv: *A magyar doctrinairak*. Bp. 1882. 151. l.

ben folyóiratot tervezett *Pesti Havi Irat* címen.¹³ Három rovata a jog, a történelem és a nemzetgazdaság, amit kül- és belföldi hírek, valamint politikai lapszemle egészített volna ki. Az abszolutizmus korában pedig a nagy szerepet játszó *Pesti Napló* konzervatív főrészvényesei (APPONYI György stb.) között 1858-tól ott találjuk Eötvös Józsefet is.¹⁴

Eötvös József önálló politikai kezdeményezésének biztosítására külön párt alapítására is gondolt,¹⁵ azonban 1865 nyarán, amikor BARTAL György¹⁶ vállalta a Helytartótanács alelnökségét, erről végleg letejt. „Az egyetlen ember azok között, kik hozzám közelebb állnak, kikkel azt tehettem volna. A többiekben mind vagy a kapacitás hiányzik, vagy az erély, vagy a szorgalom.”¹⁷ Lépését mélyen elítélte. Külön párt alapítása több okból is célszerűtlennek tűnt, elsősorban az erők szétforgácsolása miatt. Ezért, pártalapítás helyett, inkább önálló lap alapítására gondolt Eötvös. Ezt indokoltta tette az is, hogy a *Pesti Napló* DEÁK és KEMÉNY eszméit képviselte, ahova Eötvös nem írt, barátai (TREFORT, LÓNYAY stb.) is egyre kevesebbet. De azokat is ritkán hagyta szó nélkül DEÁK Ferenc.¹⁸ Mivel a *Pesti Napló* irányvonalát és szerepét nagy egészében mégis hasznosnak tartotta, nem akart annak versenytársa lenni, ezért hetilapot tervezett.¹⁹ EÖTVÖS a belpolitikai, TREFORT a közgazdasági kérdésekről kívánt írni. FALK Miksa a bécsi közhangulatról, a sajtóvéleményekről, míg a szerkesztést KELETI Károlyra akarták bízni.²⁰ „Miután az akkori sajtóviszonyok mellett egy időszaki lapnak szerkesztése és kiadása mindenféle vexációkkal járt, melyet Eötvös magára venni nem akart, azt határoztuk, hogy a lapot felelős szerkesztőül Keleti Károly fogná aláírni, a lapengedélyért pedig mint kiadó Trefort fogna a kormányhoz folyamodni.”²¹ Ez megtörtént 1864 tavaszán: „Április 25-én Bécsben voltam; 26-án fölkerestem Priviczert és Pápayt és néhány nappal később elmentem Eszterházy Mórícshoz. Mindegyikkel szoltam az általunk tervezett lap, vagy tulajdonképpen hetilap iránt. Az urak úgy vélekedtek, hogy várni kellene, míg a magyar udvari kancellária kebelében a belső állapotok némileg tisztulnak.”²²

A magyar királyi udvari kancellár 262. eln. sz. leiratában (Bécs, 1864. május 3.) azonban közölte a Helytartótanács elnökével, hogy TREFORT Ágostonnak (KELETI Károly szerkesztése mellett) *Politikai és Nemzetgazdasági Lap* c. „folyóirat kiadására kért engedély a jelen idő viszonyai folytán megtagadtassék.”²³ Visszaérkezve TREFORT Pestre, május 13-án vette kézbe az elutasítást. FALKnak írott levelében²⁴ PÁLFFY helytartó intrikájára gondolt.

Nem sokkal később újra folyamodott TREFORT Ágost, azonban ZICHY Herman magyar kancellár PÉCHY Ferenchez, a Helytartótanács elnökhelyetteséhez küldött leiratában (Bécs, 1864. augusztus 5.) ismét elutasította, mivel a tervezett lapban a közgazdaságtan és a politika „egyveleges tárgyalása czéloztatik. Ez alakban megtagadni kénytelenítetem.”²⁵ A hírhedt WORAFKA kormánytanácsos boldogan értesítette TREFORTOT, hogy kérését „ismét megtagadandónak találta.”²⁶ TREFORT elkeseredve

¹³ VISZOTA Gyula: *Eötvös és Trefort tervezett folyóirata, a „Pesti Havi Irat”*. Akad. Ért. 1907. 244–247. l.

¹⁴ LUKÁCS Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Bp. 1955. 331–332. l. Eötvös ugyan nagyra értékelte a sajtó szerepét, mégis óvott felületet, könnyed szemléletétől. Eppen ANDRÁSSY Gyuláról jegyzi meg 1867-ben, hogy túl magabiztos és bátor, mert kevés tapasztalata van és a „politikát hírlapokból, s nem a történelemből tanulta”. (*Eötvös: Naplójegyzetek*. 223–224. l.)

¹⁵ SÖTÉR István: *Eötvös József*. Bp. 1953. 359. l.

¹⁶ MADARÁSZ József jegyzi meg naplójában (277.) az Ujépületben töltött fogságával kapcsolatban a „Bartal-féle fenevad magyaroknak” magatartását.

¹⁷ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 127. l.

¹⁸ EÖTVÖS József: *Kisebb politikai cikkek*. Bp. 1903. VOINOVICH Géza jegyzete. 352. l.

¹⁹ FALK: *I. m.* 331–332. l.

²⁰ EÖTVÖS: *Kisebb cikkek*. 351–352. l.

²¹ FALK: *I. m.* 333. l.

²² Uo. (TREFORT levele FALKhoz.)

²³ Országos Levéltár Visszaállított Helytartótanács (a továbbiakban: O. L. VHT.) IV. B. 1624.

²⁴ FALK: *I. m.* 333. l.

²⁵ O. L. VHT. IV. B. 1624.

²⁶ FALK: *I. m.* 333. l.

jegyzi meg FALKnak írott levelében: „Ez pedig akkor történik, mikor a „Pesti Napló”, mint Deák személyes politikájának organuma, semmihez sem szól, mikor Bécsben folyvást azt mondják, hát ha Deák maga hallgat, miért hallgatnak a párt más emberei? Micsoda értelme van annak: Man kann sich nur mit der Deák'schen Partei verständigen?!“²⁷

FALK visszaemlékezése szerint az újabb elutasítás után TREFORT dühösen felrohant EÖTVÖSHÖZ, aki „mosolyogva mondá: No Guszti, a te miniszterségedre, úgy látszik, nem igen fényesek a kilátások!”²⁸, de azért EÖTVÖS se nyugodott bele. FALK tévesen azt írja²⁹, hogy harmadszor KELETI Károly jelentkezett a lapengedélyért (sikeresen), „akit nyilván ártatlanabb embernek tartottak, mint a jakobinus Trefortot.”³⁰ A valóságban azonban EÖRVÖS József folyamodott — most már személyesen — az engedélyért.³¹ Éppen FALKnak írott levelében (1865. február 2.) olvashatjuk: „Naponként inkább érzem egy lapnak szükségét, mely csak tőlem függjön s ezért újra visszatérve előbbi szándékunkhoz, a jövő hét kezdetén újra folyamodványt adok be egy hetilapért a rendőrségnél. — Előbb elutasítottak s az mondatott, hogy a lap azért tagadtatott meg, mert egyszerre politikai s nemzetgazdasági lap akart lenni. Most én magam folyamodom s kizárólag politikai hetilapért. — Meglátjuk, lesz-e bátorságuk azt újra megtagadni. Mihelyt a recursus beadatott, tudósítani fogom Önt, s igen fogom szeretni, ha azt a bécsi lapokban tudatja. Legalább, ha újra megtagadják, tudni fogja mindenki, ki oka, hogy politikai kérdéseink pártunk által nem discutiáltatnak. — Én részemről nem gondolom, hogy az engedély most is megtagadtassék, hanem hiszem, hogy a lap kiadása ez oldalról lehetségessé válik.”³²

Az engedély megszerzése azonban most sem bizonyult könnyűnek. EÖTVÖS kérvényében (1865. február 18.) már „*Politikai Hetilap*”-ról beszél, amely „politikai tartalmán kívül... társadalmunk irodalmi és művészeti főmozzanatait, gazdasági, ipar- és kereskedelmi érdekeink folytonos szemmel tartását tüzi ki céljául”.³³ Beadványához mellékelte KELETI Károly nyilatkozatát, amelyben vállalja a lap szerkesztését, valamint a lap programját:

„A „*Politikai Hetilap*” 1865. ápril 3-tól kezdve, hetenként egyszer két íven jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 8 Ft.

Tartalma és főrovatai.

1. Politikai, társadalmi és nemzetgazdasági *vezércikkek*.
2. Belföldi, birodalmi és külföldi politikai *tudósítások*.
3. *Egyesületi mozgalmak*, különösen a vasúti munkálatokra, folyók szabályozására és hasonlókra vonatkozó tudósítások.

4. A mezei gazdaság, műipar és kereskedés körébe tartozó *közlemények*.

5. Irodalmi és művészeti *szemle* és irodalmi művek ismertetése.

6. Fővárosi *ujdonságok*.

7. Kereskedelmi börzei és vidéki *tudósítások*.

8. *Hirdetések*.“³⁴

A sajtó jelentőségét természetesen nemcsak EÖTVÖSök ismerték fel. Legalább annyira tisztában voltak vele az elnyomó hatalom képviselői is. „A sajtó el volt nyomva. A lapok kefelevonatait be kellett mutatni a rendőrségen, mielőtt a nyomást meg lehetett kezdeni. Worafka rendőrfőnök volt az úr a sajtó felett. Ha a rendőrség egy-egy cikket törölt, hamarosan más cikkről kellett gondoskodni, hogy a lap megjelenhessék. Egyéb-

²⁷ FALK: *I. m.* 333–334. l.

²⁸ *Uo.* 384. l.

²⁹ *Uo.* 384. l. (De *uo.* 223. lapon helyesen EÖTVÖST említi.)

³⁰ *Uo.* 384. l.

³¹ FALK Miksa álláspontja kissé naivnak tűnik, ha az Országos Levéltárban őrzött ezzel kapcsolatos iratokra, rendőrségi jelentésekre gondolunk, amelyek valamennyi érdekelt személy politikai felfogásának vizsgálatára mutatnak.

³² EÖTVÖS József: *Levelek*. — *Életrajz*. Bp. 1903. 112. l.

^{33–34} O. L. VHT. IV. B: 4624.

íránt ez sem volt biztosíték a lap elkobzása ellen. A Pesti Naplóban egy ízben a trágyszerkezelésről szólott az első vezércikk. A katonai bíróság szigorúan ítélte az újságírók felett.³⁵ A sajtórendészeti ellenőrzés Pesten és Budán még szigorúbb volt, mint Bécsben. A birodalmi fővárosban kevesebb veszéllyel járt a bíráló hang, mint Magyarországon.

Eötvös József lapengedélyezési folyamodványa — politikai szempontból is — érdekes vitát eredményezett ZICHY kancellár és PÁLFFY Móríc lovassági tábornok, helytartó (HAYNAU egykori szárnysegédje) között. HALÁSZ Imre említi,³⁶ hogy összehozták eredményeként 1865 márciusában mindketten benyújtották lemondásukat, azonban FERENC JÓZSEF nem fogadta el. ZICHY ugyanis felhatalmazta (1865. március 3.) PÁLFFY-t az engedély megadására, „amennyiben Keleti Károly személyisége kifogás alá nem esik.”³⁷ PÁLFFY — amit TREFORT már előbb is gyanított — a leghatározottabban ellenezte az engedély megadását, sőt a sajtópolitikai rendelkezések szigorúbbá tételét követelte. Álláspontja igazolására újabb vizsgálatot rendelt el. A magyar udvari kancellárhoz felterjesztette a budapesti cs. k. rendőrigazgatóságnak, „mint első folyamodású sajtóhatóságnak” jelentését. Egyben leszögezte, hogy az engedély megadását ellenző politikai rendészeti észrevételek nézetével „tökéletesen egyeznek”. Különösen azért, mivel a már meglevő számos politikai lapon kívül „újabb politikai lapnak engedélyezése által” a sajtórendőri felügyelet igen nehézké válnék, melynek további szigorú alkalmazása „épen a legfontosabb időben” kívánatos volna. Javasolja „általában azon elveket felállítani, hogy a közjogi kérdés elintézéséig újabb politikai lap megindítására engedély ne adassék.” Ez alól „alig képezhetne kivételt b. Eötvös Józsefnek személyisége is.”³⁸

ZICHY gróf újabb leiratában (1865. március 30.) határozott utasítást ad a *Politikai Hetilap* engedélyezésére. „Miután báró Eötvös József, valamint az általa felelős szerkesztőül ajánlott Kelety Károly a Magyarországon érvényben levő sajtórendtartásban a kiadói, illetőleg szerkesztői képesség tekintetében megszabott törvényszerű kiváltnak megfelelnek.” Visszautasítja PÁLFFY általános jellegű javaslatát is, hogy ne adjanak engedélyt újabb politikai lap megjelenésére. Egyrészt nem érné el célját, másrészt következetes véghezvitеле esetén magát a kormányt is gátolná a sajtó felhasználásában. Befejezésül azonban nagyrabecsülését fejezi ki „az ellenzéki elemek hathatós korlátozására” irányuló törekvéseiért. Felkéri, hogy máskor is jelentse tapasztalatait, azonban Eötvös személyére való tekintettel, mostani javaslatát nem fogadhatta el. Bízik benne, hogy „a megindítandó új lap, ha nem kormányirányú is, de valószínűleg mérsékelt s higgadt tartalmu leendő.” A Helytartótanács április 1-én kelt fogalmazványa szerint utasították a Rendőrigazgatóságot az engedély megadására.³⁹

KECSKEMÉTHY Aurél, a tehetséges, de jellemtelen újságíró is megemlíti, hogy PÁLFFY „kedvencz foglalkozásától, a lapokba avatkozástól, teljesen eltiltatott.”⁴⁰ Nem véletlen, hogy Bécs „magasabb szempontokat” figyelembe vevő kormányférfiai engedékenyebbek mutatkoztak, mint a Budán székelő PÁLFFY, nem is szólva a korlátozott WORAFCÁRÓL. A politikai helyzet változása, a kibontakozó porosz — osztrák ellentétek világossá tették, hogy milyen nagy szükség van a megegyezést kereső „mérsékelt s higgadt” államférfiak támogatására.

Eötvös József nagy lelkesedéssel és szorgalommal készült hetilapja kiadásához. Éppen hogy befejezte⁴¹ a nemzetiségi kérdéstről írott tanulmányát,⁴² amikor megkezdte

³⁵ HALÁSZ Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Bp. 1911. 191. l.

³⁶ HALÁSZ: *I. m.* 193—194. l.

³⁷ O. L. VHT. IV. B. 1624.

³⁸ *Uo.*

³⁹ *Uo.*

⁴⁰ KECSKEMÉTHY Aurél *Naplója. 1851—1878*. Bp. 1909. 180. l.

⁴¹ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 92. l.

⁴² EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Bp. 1865. 158. l.

(1865. április 15.) szerkesztői tevékenységét: „A lap engedély meg van. Redaction rendezve. Körülbelül rendezve tervem is, melyet az első 3 hónapban követni fogok, a többi isten kezében van. Hazánk oly rendkívüli helyzetben áll, hogy itt csak rendkívüli eszközök segíthetnek s ilyen talán az, hogy valaki, ki egész életén át politikával foglalatzkodott, egész meggyőződését leplezetlenül adja elé. Merész feladás, hálátlan, de megkísértem, mert ha tudom is, hogy e mód nem az, amelyen az egyén hatalomhoz, vagy népszerűséghez jut, az eszme csak így juthat mind kettőhöz s nekem, ki egész életemen át eszméknek szenteltem magamat, ez a földolog.”⁴³

Néhány nappal később (IV. 18.), TREFORT csabacsüdi birtokán, tematikai vázlatot⁴⁴ készített a *Politikai Hetilap* első 8 számának vezércikkei részére:

1. Magyarország 8 évszázada „folytonos viszonyban áll” Németországgal. A történelem tanúsága szerint sohasem sikerült Németországnak, valamint „a német császárok politikájának folytatása”-ként Ausztriának, Magyarország beolvasztása. Hogyan sikerülhetne most? „S ha a gyűlölet öröklött, öröklött azon meggyőződés is, hogy a két nemzet nem nélkülözheti egymást.”

2. „Ausztria hatalmi állása nem nyer semmit, ha Magyarország önállása megszűnik.” Hatalmi állásának alapja: viszonya Németországhoz, népeinek ragaszkodása és a szétbomló Török Birodalom rovására történő terjeszkedés.

3. Ausztria gazdasági jóléte érdekében szükséges a vámközösség, Magyarország gazdasági felemelkedése, a Birodalom terheinek közös viselése, az olcsó birodalmi kormányzás. Ehhez viszont nincs szükség Magyarország és Ausztria állami egységre!

4. Mindkét államban biztosítani kell a politikai és önkormányzati szabadságot.

5. Az abszolutizmusra nincs szüksége a birodalomnak. Mindkét résznek alkalmazkodnia kell a megváltozott helyzethez.

6. Az 1848. évi törvények célja, hogy a Magyarország és Ausztria között 1526 óta fennálló viszony „az újabb kor politikai igények szerint formuláztassék.” Ugyanakkor azonban Eötvös szükségesnek tart bizonyos módosításokat.

7. A két állam jó viszonya csak Magyarország önállóságán nyugodhat. Ezt biztosítják az 1848. évi törvények. De ezzel még nem „biztosíttatik befolyása a közös ügyekre.”

8. Ennek érdekében „egy új sanctio pragmaticára van szükségünk.” De legalább ennek új magyarázatára.

Eötvös idézett gondolataival a *Politikai Hetilap* számos cikkében találkozunk, ha nem is a korábban megtervezett sorrendben. Közben azonban megjelent DEÁK Ferenc „husvétii cikke”. Összevetve Eötvös vázlatával, megállapíthatjuk, hogy a kiegyezés politikai és közjogi koncepciója mennyire megérőben volt a liberális ellenzék körében. Noha semmiféle megállapodás nem jött létre DEÁK cikkének megírására vonatkozóan, Eötvös mégis örült neki, mivel „minden, mi ezen marasmusból kihoz, valóságos áldás.”⁴⁵ Nem titkolta elégedetlenségét DEÁKkal szemben,⁴⁶ hogy programját 1865 májusában a *Debatte*-ban, az ókonzervatívok lapjában tette közzé. Véleménye szerint „hibát követett, az kétségtelen, hogy személyes állásának ártott, midőn 4 évi hallgatás után most egyszerre nézeteit ily részletesen adja elé.”⁴⁷ KEMÉNY Zsigmonddal is hosszasan tárgyalt DEÁK álláspontjáról, „melynek practicus része rendkívül gyengé s nem practicus.”⁴⁸

⁴³ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 92—93. 1.

⁴⁴ *Uo.* 94—99. 1.

⁴⁵ *Uo.* 100. 1.

⁴⁶ *Uo.* 102—103. 1.

⁴⁷ FERENCZI Zoltán: *Deák élete*. Bp. 1904. 3. köt. 19—21. 1.

⁴⁸ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 103. 1.

A *Politikai Hetilap* megjelenését július 1-re tervezte Eötvös.⁴⁹ „Megtettem minden készüléteimet lapomhoz s megírtam a felszólítást. Soha több reménységgel nem kezdettem még semmihez s reménylem evvel meg fogom alapítani materiális existenciámat s ez a földolog.”⁵⁰ Ebben azonban tévedett. Az előkészítő munkálatokhoz tartozott a lap fő munkatársainak kiválasztása. Igen nagy szerepet szánt FALK Miksának, az ismert publicistának, kora legnépszerűbb bécsi tudósítójának. Még be sem nyújtotta kérelmét a lap engedélyezésére, amikor munkatársul felkérte.⁵²

Levelezésük rávilágít szoros kapcsolatukra. FALK fordította⁵³ németre Eötvös műveit, eljár Bécsemben különböző politikai és hírlapi ügyeiben.⁵⁴ Természetesen sajtótörténeti szempontból a *Politikai Hetilapra* vonatkozó levelezésük a legérdekesebb. Két héttel a lap megjelenése előtt Eötvös már határozottan megszabta FALK cikkeinek irányvonalát, álláspontjának DEÁKTól eltérő vonásait: „S most még néhány szót lapomról. Júliustól kezdve minden hétfőn jelenik meg: én számolok ígéretemre, hogy hetenkint a bécsi dolgokról egy cikket küld. (Igen le fog kötelezni, ha cikkeiket úgy küldi, hogy azok a szombat reggeli postán megjöjjenek s így az első íven a vezércikk után nyomasanak ki.) Küldje a cikkeket a *Politikai Hetilap* szerkesztőségéhez. Jelenleg (mert szegények vagyunk) hónaponként csak 50 frt-ot küldhetek; ha, a mint reménylem, a 3000 előfizetőn túl megyünk, megduplázom. Bizony szüksége van a nyugalomra s jól teszi, hogy e hónap alatt Keménynek nem ír; de vajon 4 cikk egy egész hónapban nem fér-e össze pihenésével? Bizony csaknem indiscrétiónak tartom még a kérést is, de Ön oly könnyen ír s mi cikkeiket oly nehezen nélkülöznők; lapomra csaknem életkérdés, hogy — főképp most kezdetben — Ön velünk legyen s Ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Tehát ne tagadja meg kérésemet s kérje meg kedves nejét, hogy ne haragudjon nagyon reám, hogy békét nem hagyok. Mi az irandó cikkek irányát illeti, azt fejtegetni felesleges, röviden csak azt mondom, hogy éppen nem osztom D.[eák] nézetét, ki mindent csak az alkotmányos Ausztria népeitől remélek s csak ennek képviselőivel kezdet fogva akarok elérni. S hogy annál fogva azt kívánom, hogy a birodalom két részének érdekközössége mentül világosabban kiemeltessék és a sympathikus szózatok, melyek mellettünk akár a Reichsrathban, akár a journalistika mezején felhangzanak, lapunkban mindig visszhangra találjanak. Barátaink irányában még gyengéseiket is el kell viselnünk.”⁵⁵

TREFORTól szóló visszaemlékezésében említi FALK, hogy a *Politikai Hetilap* „új érintkezési pontot képzett” közöttük. TREFORT „többször jött fel Bécsbe”, hogy találkozzék a Reichsrath liberális politikusaival, elsősorban a stájerországi autonomistákkal, KAISERFELDDel és REICHBAUERRal.⁵⁶ Eötvös és elvbarátai tehát nemcsak a sajtóban kerestek összhangot a szabadelvű osztrák politikusokkal, hanem személyesen is.

A *Politikai Hetilap* — hosszú huza-vona után — 1865. július 3-án végre megjelent. „Nyomtatott Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdász nál.” A fejléc alatt mottóul BACON mondása: „Citius enim emerget veritas e falsitate, quam e confusione.”⁵⁷ Naplójában is megjegyezte Eötvös: „Nagy dolgok történtek... mert lapom megindult.”⁵⁸ Kedvező előjelnek tekintette, hogy e nagy esemény összekapcsolódott SCHMERLING bukásával és MAJLÁTH György kancellári kinevezésével. Kezdetét vette

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ EÖTVÖS: *Levelek*. 121 l. (1865. V. 24.)

⁵¹ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 112. l.

⁵² EÖTVÖS: *Levelek*. 112—113. l.

⁵³ Uo. 122, 124, 128. l.

⁵⁴ Uo. 128. l.

⁵⁵ EÖTVÖS: *Levelek*. 130—131. l. 1865. VI. 17.

⁵⁶ FALK: *I. m.* 384. l.

⁵⁷ „Az igazság gyorsabban emelkedik ki a hamisságból, mint az össze-visszaságból.” EÖTVÖS 1862—ben foglalkozott sokat Francis BACONnal. Tanulmánya megjelent: *Összes művei*. 12. köt. Bp. 1092. 251—256. l. EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 28. l.

⁵⁸ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 118. l.

a „nagy politikai átalakulás”, kormányra léptek a konzervatívok, amiben „nincs semmi meglepő.” Ebben igen nagy szerepet tulajdonított DEÁK húsvéti cikkének, a *Debatte*-ban kifejtett programjának és FERENC JÓZSEF budai látogatásának.⁵⁹ EÖTVÖS azonban igen nagy fenntartással szemlélte a konzervatívok kormányzását. ANDRÁSSY Gyulának írott levelében (1865. VIII. 1.) érthetetlennek vélte, hogy DEÁK és KEMÉNY lapja, a *Pesti Napló*, sőt még a határozati párt sajtóorgánuma is miért tanúsít olyan „nagy bizodalmat” MAJLÁTH kormánya iránt.⁶⁰ Igaz, hogy „jósándéku” manőverezést folytatnak a kormány hallgatólágos támogatásával, azonban szétbomlasztják a felirati pártot: „ismered nézetemet a nagy politikai manöverről, melyen keresztül megyünk. Többször mondtam Széchenyinek, s hiszem most is, hogy azoknak, kik egy nép nevében lépnek föl, legjobb politika a nyíltság; mert semmi nép nem diplomata, s a magyar még kevésbé az, mint mások, s támogatására csak addig számolhatunk, míg azt, a mit akarunk, neki megmagyarázhatjuk.”⁶¹ EÖTVÖS József nem akart szakadást előidézni a DEÁK-pártban, ezért lapja „a Napló-nak kormánymagasztalásait nem támadhatta meg.”⁶² Ugyancsak ANDRÁSSY-val közölte egy későbbi levelében (1865. VIII. 10.), hogy a párt szétszakadásának elkerülése végett: „Lapom kevésbé oppositionalis, mint azt magam is kívánnám.”⁶³

ANTALL JÓZSEF

Szamuely Tibor ismeretlen cikkei. SZAMUELY Tibor korán kezdte az újságírást. A győri kereskedelmi érettségi bizonyítványával a zsebében pesti tisztviselői elhelyezkedés után nézett. Be is jutott szerény fizetéssel előbb egy kereskedelmi vállalatba, majd egy biztosító társaságnál próbált szerencsét. De kapcsolatok, protekció nélkül nehezen ment ez abban az időben. Eszébe jutott, hogy már irogatott újságba, igaz, titokban. Egyszer a *Népszavának* is küldött győri diák korában cikket. Az iskola direktorát támadta meg egy március tizenötödiki incidens miatt.

Nyíregyházán JOBÁÉK hetilapjánál helyezkedett el, azután rövidesen Nagyváradra került. Milyen úton-módon, ma sem tudjuk. A *Nagyváradai Napló* munkatársa lett, ahol ADY is feltűnt bátor cikkeivel. ADY LASZKYÉK *Szabadságától* ment át FEHÉR Dezső lapjához, SZAMUELY Tibor viszont a *Napló* szerkesztőjének ezérfele elkötelezettségét megúnva lépett be LASZKY *Szabadság* című lapjához. Egy váratlan összekülönbőzés döntötte el SZAMUELY elhatározását. Nagy helyi szenzációt keltett, midőn támadó cikket írt volt gazdája ellen. Cikkében a váradai püspök s egy újságíró dolgát pertraktálta. FEHÉR Dezső sajtópert indított, de miután a bíróság a püspököt is beidézte tanúként, HLATKY főispán közbelépésére visszavonta panaszát. FEHÉR Dezső nem jutott elégtételhez, amiről sok szóbeszéd folyt a váradai helyi politikában. Ennyit tudunk meg HEGEDÜS Nándor, a *Nagyváradai Napló* egykori szerkesztőjétől, és még annyit, hogy számos cikket írt Váradról a *Népszavának* is.

A fiumei *A Tengerpart* újabb szerkesztőválsága ebben az időben vitte SZAMUELY Tibort Fiuméba; utána Budapesten, a *Magyar Kurir* című laptudósítónál helyezkedett el. MALCSINER Emil, régi klerikális újságíró volt a könyvnyomtatás szerkesztője. A klérus, az Actio Catholica és más egyházi intézmények híreit továbbította az újságokhoz illő szubvenció ellenében. Hogy a radikális beállítottságú SZAMUELY hogyan került oda,

⁵⁹ Uo. 118–119. 1. *Politikai Hetilap*. 1. évf. 1. sz.

⁶⁰ EÖTVÖS: *Levelek*. 72–73. 1.

⁶¹ Uo. 78. 1.

⁶² Uo. 72. 1.

⁶³ Uo. 80. 1.

nem tudom. MALCSINERnek nyilván olcsó munkatárs kellett éppen, s SZAMUELY más híján elvállalta ezt a nem nagyigényű sajtómunkát. Azután az MTI-hez került, miközben a *Népszavának* is irogaott.

Egy délután SZAMUELY félrehívott az Abbáziában asztalunk mellől, hogy bizalmas közlendője volna. Elmondta, hogy vannak témái, melyek beleillenének az én *A Pénzvilág* című lapomba. Másnap hozta is az első kéziratát. Meglepett stílusának könnyed gunyorossága. Elmés volt a cikke, több is annál. A készülő városi választásokról írt, s ennek ürügyén a főváros urainak gazdálkodásáról, a panamákról, a klikkrendszerről. Ez a cikk mélyen bevilágított a pesti Tamanny Hallba, amely hosszú időközön át uralta a városházát.

Néhány részlet ebből a cikkből (1912. okt. 26.):

„Ha Bárczy Istvánban volna ötlet, most apróhirdetésekkal árasztaná el a lapokat s a főváros hirdetési oszlopain — a díj megtakarításával — reklámplakátokat ragasztatna ki talán ezzel a szöveggel:

Szép becsületes ember, legyen városatya!

A hatás kedvéért esetleg egy hatalmas termetű brigantit is lehetne a szöveg fölé rajzoltatni olyan pózban, hogy egy revolverrel invitálja városatyaságra a nyájas járókelőt. Ajánlhatok azonban más ötletet is: rajzoltassák meg Vázsonyit a Lysoformfiú mintájára, ajkán ezzel a naiv kérdéssel:

Nem tudja mire jó a városatyaság?

A nyájas járó-kelő természetesen nem tudna válaszolni a kérdésre, de ez nem baj, mert apróbb betűkkel már ott állna a kérdés alatt a felelet is:

Kijárásoknál csakis szabadalm. városatyákat használjon.

Ha pedig ez a szöveg nem töltené be teljesen a papírost, nagyon kérem az urakat, szorításnak rajta egy kis helyet Ehrlich G. Gusztáv Meidinger-kályháinak, Magyar Miklós szénnagykereskedésének, Hüvös Iván balletjének, Krausz Simi tőzsdemanipulációinak és a Közúti áldozatainak. Mindezekben nincs mit takargatni a fővárosnak, de talán nem megérdemlik ezek a jó urak, hogy a főváros jóvoltából egy kis reklámhoz jussanak? Más úgy sem szerezhetnek a fővárosnál. Aki ennek az ellenkezőjét állítja, az közönséges, komisz rágalmozó. Így többek között:

komisz rágalom, hogy Krausz Simi és Sándor Pál azért akarják a legközelebbi választáson behozni a saját exponenseiket a törvényhatósági bizottságba, mert egyre jobban közeleg a Közúti megváltásának az ideje;

komisz rágalom, hogy Krausz Simi 800.000 koronát keresett a Krausz—Mayer-féle telekvásárlás közvetítésével;

komisz rágalom, hogy a főváros a sárba dobta a millióit, amikor Krausz Simi közvetítésével megvásárolta a Krausz—Mayer-telkeket, mert ezek a telkek a tervbevett bérházépítés céljaira nem használhatók, de nyáron nagyon szép bogáncskörök virítanak rajta;

komisz rágalom, hogy Márkus József Budapest volt főpolgármestere, tényleges munkapárti képviselő a legközelebbi városatya választásoknál azért száll harcba az Erzsébetvárosban az Ehrlich-klikkel, mert az Erzsébet sugár-út, amelynek mentén igen sok szép telke várja egy szebb kor eljövetelét, még mindig nincs biztosan eldöntve;

komisz rágalom, hogy Ehrlich G. Gusztáv a Dohány utcát szeretné sugárúttá fejleszteni, úgyszintén rágalom az is, hogy a város árvaszéki pénzeket helyezett el az Erzsébetvárosi Takarékpénztárnál.”

Cikkének nem várt sikere volt. Ily leplezetlen nyíltsággal még nem írtak a városházi élet rejtelméről. A kollegákat meglepte cikkének gunyoros stílusa, mely publicisztikai képességeit is megcsillogtatta. Ezek után biztattam, folytassa várospolitikai kritikáit. Hamarosan át is adta újabb cikkét, amely *Erdőben vagyunk?* címen ismét a fővárost ostorozta. Keményen odaszólt: „Rémes. Amerre nézek, mindenütt panamavád

üti fel a fejét. De igaz mind, vagy legalábbis a legtöbb.” Majd fölveti a kérdést: „mikor fogják a rendszert a mai urakkal végleg elsöpörni?” Választ nem vár sem ő, sem a lap. Két hét múlva ismét a főváros kerül terítékre. Most *Győztesek és halottak* címen tekinti át a fővárosi választás eredményét. A győztesekről is, az elbukottakról is jellemző, találó megjegyzései vannak. S a konklúziója: sírni lehet azon, hogy milyen emberekben „összpontosult” a választópolgárság „bizalma”. Ezek után következnek a portrék a győztesekről, s a legyőzöttekről. Kis publicisztikai miniatűrök ezek.

SZAMUELY Tibor így lett állandó munkatársa *A Pénzvilágnak*. Írt nemcsak név-aláírásával, de névtelenül is. Bizonyos esetekben nem volt kíváncsi elárulni a cikk szerzőségét. Emlékszem, egyik cikkét, az egyház adóeltitkolásairól *Egy adóellenőr* jelzéssel közöltem. S aztán következett az ő hozzászólása az ügyhöz, s ezt csupán — y — jelzéssel kívánta publikálni. Sok-sok kis glosszával gazdagította a lap kedvelt, akkoriban joggal méltatott vezető rovatát, amely *A véka alól* címet viselte. Afféle finomművű publicisztika zajlott itt, *Az Ujság* című napilap *Rovás* rovatához hasonlóan, azzal a különbséggel, hogy éles hadakozást űztünk benne személyek és események körül, aktuális gazdaságpolitikai dolgokról. Néhány sorban minisztereknek, államtitkároknak, közgazdasági potentátoknak mondtunk oda. Különösen kedvelte SZAMUELY ezt a rovatot, amelybe ő is írt, de az idő távlatából lehetetlen biztosan állítani, hogy a sok közül melyik írás ered az ő tollából. Tizenhat, részben teljes névaláírásával jelzett, részben Sz. T. vagy Sz., részben — y — jelzésű cikkét mint hitelesen az ő írásait közölte a lap 1912 és 1914 között.

A városok hitelszükségletéről, a győri ágyúgyári panamáról szól két, illetve egyik cikke. Ezek a leleplező írások méltó feltűnést keltettek abban az időben. Bátran írta le a szót: *panama*, mert alapjában az is volt a győri ágyúgyár, amely végül fölépült, de mire üzembe kerülhetett, nem volt rá szükség. Cikkeit általában gazdag adatanyag, kemény kritika jellemezte.

A Magyar Kurir azért volt számára hasznos, mert ott nyílt alkalma, de lehetősége is belelátni az egyház rejtelmes gazdasági dolgaiba, üzleteibe, birtokpolitikájába és a klérus hatalmi szervezeteibe. Első, ebből a témakörből szóló cikke az egyházi vagyont ismertette. (1913. febr. 29.) Kimutatta, hogy „a 2 487 431 kat. hold egyházi birtok értéke csaknem ezer millió koronára becsülhető. Ehhez hozzáadva az értékpapír és készpénz-állományt, bátran állíthatjuk, hogy a magyarországi katolikus egyház vagyona a másfél milliárd koronát meghaladja. Ez a szédületes nagy vagyon évenként az egyházi birtokok tolvaj és rabló kizsákmányolása mellett is még mindig 80—90, jobb években pedig 100 millió koronát jövedelmez. Szinte kedvem volna e pazar számokkal szembeállítani a kivándorlókat, az analfabétákat, az öngyilkosokat és az árverezések statisztikai adatait.”

A vér városa című cikkében Nagyváradi gazdasági krízisét ismertette és bírálta (1913. márc. 15.). Erre a cikkére az egyik nagyváradi újság reflektált támadóan, mire SZAMUELY *Személyes kérdésben* adta meg neki a gúnyos, éles, de indokolt választ. *A pusztuló zseni* című cikkében (1913. nov. 29.) TISZA István eladósodásáról ad hiteles képet, de rámutat arra is, hogy tíz év alatt a földbirtok eladósodása Magyarországon 500 millióról 1507 millióra nőtt. Ugyanakkor TISZA hétezer holdas geszti birtokára 3,2 millió koronával tartozik. Ha a „kitűnő gazdának” ezt a csöppet sem fényes vagyoni helyzetét vizsgáljuk — írja —, szinte hajlandók vagyunk megérteni, hogy miért nem költött TISZA István a sajátjából az aradi választásokra, és miért fitorította el orrát a pinkapénz bűzétől és az udvari tanácsosi sápok szagától? Az igazság az, hogy TISZA kénytelen volt elfogadni a bárói viselkedésben szenvedő NEUMANNOK pénzét, mert az aradi választás milliós költségét az adósságokkal terhelt geszti birtok jövedelméből fedezni már nem lehetett. Támadó cikkeire nincsen válasz. Nem is lehetett.

Belemerült az egyházi birtokok megváltásának kérdésébe. Akkoriban az egyik közgazdász kamatozó kötvények kibocsátása útján javasolta lapomban az egyházi birtokok megváltását, SZAMUELY elutasítja az ilyenfajta megoldást, amely különben sem akceptálható pénzügypolitikai okoknál fogva. Azt írja (1913. dec. 6.): „az egyháztól csak erőszakkal lehet elvenni a földet és ezt az erőszakot mihamarább végre is kell hajtani. Az erőszak alatt természetesen a törvényhozási határozatot értem, mely ellen az egyház legfeljebb csak az égiekhez protestálhatna. Ennek a törvényhozási határozatnak igen sok jogalapot lehet találni a magyar jogtörténetben.” Ezután kimerítően idézi az egyházi birtokok származását, és nem teljesített ellenszolgáltatásait. A *papok közgazdasági tevékenysége* című cikkében (1914. febr. 14.) sorra veszi a papság elhelyezkedését bankok, takarékpénztárak és más vállalatok keretében. Alapos kutatás, adatgyűjtés eredménye ez a cikk, melyre ugyancsak nem akadt válasz.

Irt ezekről a témákról FÉNYES Samu *Utörő* című lapjában is. FÉNYES Kassáról jött fel Pestre, s itt egy színpadi művével, a *Kuruc Feja Dáviddal* gyorsan érkezett be a neves írók sorába. Ő kitartott a lapja mellett, s mikor harcos kiállása miatt a Tanácsköztársaság bukása után emigrált, Bécsben adta ki a lapját. Ő maga írta, szerkesztette, tördelte és hordta ki akkor gyérszámú olvasóihoz.

SZAMUELY utolsó cikke, amelyet szígnált, 1914 februárjában jelent meg lapomban. Azután is írt a lapba, de csak névtelen glosszákat. Említette, hogy nyáron utazásra készül, s arra gyűjtögette a pénzt. Szerettem volna számára az Ujságíró Egyesület egyik ösztöndíját megszerezni, de erre már nem adódott lehetőség. Én július közepén külföldre utaztam, útközben ért Bécs ultimátuma. Hazajövet hamarosan magam is bevonultam.

FODOR OSZKÁR

Tiétek a föld! (Egy halálraftélt és mégis élő könyvecskéről.)¹ A Horthy-korszak sajtóviszonyait kutatva, a régi periratok között böngészve az ember nemritkán találkozik az első magyar köztársasági elnök, KÁROLYI Mihály nevével.

1923-ban megvonják a postai szállítás jogát *Egy egész világ ellen* című, Münchenben megjelent könyvétől. A *Belügyi Közöny* december 30-i száma a következő megjegyzéseket fűzi a kitiltáshoz: „... a megejtett puhatolózás szerint a könyv Magyarország területén forgalomba hozva egyáltalán nem lett. S csupán a külföldi kiadó cég által beszállítani kívánt egy csomag könyv vétetett őrizetbe az eljáró vámközegek által és terjesztetett be további illetékes közigazgatási eljárás végett a m. kir. Belügyminisztérium hatáskörrel bíró ügyosztályához.”

1925-ben az *Amerika Károlyi mögött áll* című röplap betiltásával találkozunk, 1926-ban lefoglalják a *Károlyi Mihály levele a magyar munkássághoz* című kiadványt.

A *Tiétek a föld!* pere hosszú éveken át folyt. 1932-ben kezdődött, s végül tíz esztendő múlva, 1942-ben mondották ki az elévülést.

Az ügy BARÓTHY Pál királyi főügyész 1932. március 3-án kelt indítványával kezdődik, amelynek lényege: bocsásson ki a vádtanács körözést KÁROLYI Mihály ellen.

Érdekes, hogy a vádirat elkészítéséhez több mint három esztendő volt szükséges, 1935. augusztus 26 a keltezése. A királyi ügyész jó érzékkel emelte ki a könyvecske leglényegesebb részeit, szószerint idézve hosszabb szakaszokat; az indokok pedig szintén

¹ KÁROLYI Mihály: *Tiétek a föld! Üzenet a magyar földművelészegénységnek*. Páris, 1931, ny. n. 62 l.

rátapintanak a lényegre: „... nyílt izgatás a kommunista forradalom céljai, módszerei mellett...”

A királyi ügyész gróf KÁROLYI Mihályt az 1921. évi III. törvénycikk 5. paragrafusának 1. bekezdésébe ütköző, az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás, és a 7. paragrafus 1. bekezdésébe ütköző, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség elkövetéséért vádolja. Idézi KÁROLYI röpiratának azt a célkitűzését, hogy amit annakidején a Tanácsköztársaság nem valósított meg, KÁROLYI hirdeti és megvalósítására törekszik. Kiemeli a röpiratnak a „nyugati prókátor-demokráciával” foglalkozó részét: „A választójog és a többi szabadságjog addig csak szóbeszéd, amíg a nagybirtokost, a nagytőkést, az uzsorást, a püspököket, szóval a munka kizsákmányolóit ki nem tettük a hatalomból. Nekem más demokrácia kell: az igazi! Az, ami ott kezdődik, hogy a földműves a földet, a munkás a gyárat, a bányász a bányát és a vasutas a vasutakat a közösség javára kezébe veszi. Akkor aztán lehet demokráciáról, népuralomról beszélni. És akkor, de csakis akkor lesz igazi béke is, mert megszűnik a háború oka: a tőkésuralom kormányainak egymás ellen acsarkodó halálos versenye.”

Idéz részleteket a *Mi az a világválság?* című fejezetből, amelyben KÁROLYI Mihály kifejti nézeteit a kapitalista gazdálkodás szükségszerű, elkerülhetetlen válságáról, a tömegek borzalmas nyomoráról, arról, hogy a kapitalista „racionalizálás magához a kapitalista rendszer összeomlásához fog vezetni.”

Különösen szemet szúrt a horthysta ügyészségnek a könyvecskének a Szovjetunióval foglalkozó több fejezete. Ezekben a fejezetekben a szerző világos logikával kimutatja, hogy míg az egész világon nő a munkanélküliség, egyetlen államban, a Szovjetunióban nincs többé munkanélküli. Kiemeli — amit az ellenség is kénytelen elismerni —, hogy a Szovjetunió az első állam, amelyben az történik, amit a dolgozók érdeke és akarata diktál. „A mai orosz erőfeszítésben épp az a nagyszerű, hogy a munkások önmagukért, saját gyermekeikért, saját jövőjükért nélkülöznek, áldoznak és küzdenek, és nem a Weisz Manfrédokért, nem az Eszterházyakért, nem az egri káptalanért!” — idézi a vádirat. S a továbbiakban következő lángoló szavak valóban felháborítók lehetnek az osztálybíráóság szemében: „...nem lehet már gátat építeni a folyton hangosabban kiáltó, dübörgő hívás elé, ami árad, mint a víz, száll, mint a levegő: föld és város proletárjai egyesüljete! Tiétek a szó, akik a kaszát és kalapácsot fogjátok, mert a ti kezetekben van az ország sorsa! Mert két világ áll egymással szemben: a régi és az új. A régi: a jobbagysors, az éhbér, az elnyomás, a tudóvész, a pálinka, a düledező szurtos viskó, lyukas csizma, csendőrruralom, papi bolondítás és ezzel átellenben a fényben úszó kastély, a gögös bankpalota, a hazugság parlamentje. Az új: paraszt és munkásuralom, biztosított megélhetés, beteg, rokkant és aggkori biztosítás, ahol a terhes asszony négy havi állami ellátást élvez, ahol az ingyenes és általános népoktatás nemcsak törvény, de már-már százszázalékos valóság, ahol a munka nem szűgyen, vagy rabszolgasors, hanem az egyedüli tisztesség és méltóság...”

Fenti sorokban KÁROLYI — amint azt a királyi ügyész vádiratában megállapítja — az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását és megsemmisítését követelte és erre izgatott.

A továbbiakban idézi a vádirat KÁROLYI részletes elemzését a koldussorban tengődő magyar földművesek életéről, s e koldussors okairól. Konkrét adatokat szolgáltat a horthysta „földreformról” és annak következményeiről, a népbutításról, a katonai handabandáról, a csendőrségi és börtönügyi kiadásokról, a bankuzsoráról. A vádirat tehát kimondja: KÁROLYI olyan valótlan [!] tényeket állított és terjesztett, amelyek a magyar állam és magyar nemzet megbecsülésének csorbítására és hitelének sértésére alkalmasak.

Még annak az évnek a telén, 1935. november 15-én megtartották a zárt tárgyalást, ahol KÁROLYI védője megállapította, hogy a füzet sem rágalmazást, sem izgatást nem foglal magában. Ugyanezen a napon meghozta ítéletét a budapesti királyi büntető-törvényszék. A GADÓ-tanács elkobzásra ítélte a füzetet, megállapítva a vádlott bűnösségét mindkét bűncselekményben. A tábla 1936. július 2-án hozott döntésében jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. Az „Idézés”-re — a *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője* 1935. október 25-i száma felhívta a Párisban tartózkodó KÁROLYI Mihályt, hogy jelenjen meg a főtárgyaláson — természetesen nem volt válasz, így a vádlott nélkül hozták meg az ítéleteket, az iratokhoz csatolták a személyleírás-körözést. Végül, 1942-ben a királyi ügyész indítványára kimondták az ügy elévülését.

Az inkriminált kis könyv megtalálható a Párttörténeti Intézetben őrzött peranyagban. Rajta az ügyészégi pecsét, s a könyv több lapján kék ceruzajelek, több helyütt odajegyezve a hírheft 5. és 7. paragrafus.

A periratok bönghészője elgondolkodik, hogyan keletkezett ez a kis könyv, mi lett a sorsa, kik olvasták, milyen emberek, eljutott-e egyáltalán azok kezébe, akiknek írójuk szánta, vagy a horthysta hatóságok kívánsága szerint minden példányát elko-bozták?

Sokat erről nem tudunk most mondani, a kérdések egy része válaszatlan marad. Némi fény mégis derül. A könyvecske eszméileg harmonikusan illeszkedik bele szerzője életébe, politikai tevékenységébe. A nagybirtokos arisztokrata, aki 1919 februárjában saját kezével verte le kápolnai birtokán a földosztást jelző cövekeket, az emigrációban is hű marad eszméihez, amelyek mind tisztábban kristályosodnak ki benne. KÁROLYI az emigráció éveiben is a magyar munkásokért és parasztokért harcolt. Osztályával szembefordulva egész életén át a haza és a nép ügyét, az emberi jogok ügyét szolgálta.

S hogy kik olvasták a kis füzetet, erről egyelőre keveset tudunk. BORSÁNYI György: *Adalékok a kommunisták magyarországi pártja szervezeti fejlődéséhez* című cikkében (Párttörténeti Közlemények. 1962. 1. sz.) az 1928—1932-es évek munkásmozgalmával foglalkozva, említést tesz arról, hogy 1930 nyarán — az áprilovkai kongresszus munkája nyomán — egymás után alakultak a kommunista sejtek és több vidéki városban létrejött a kerületi bizottság. „Fontos kapcsolatokat építettek ki Kalocsán, Kunszentmártonban, Dunapentelén, Ózdon, Cegléden, Csongrádon és másutt.” (59. l.) A KMP kalocsai kapcsolataira találunk utalásokat a *Tiétek a föld*, továbbágazó perirataiban. Ezek a periratok 1932-ből származnak, és elárulják, hogy kalocsai munkások álltak az osztálybíróság előtt KÁROLYI könyvének olvasása illetve terjesztése miatt.

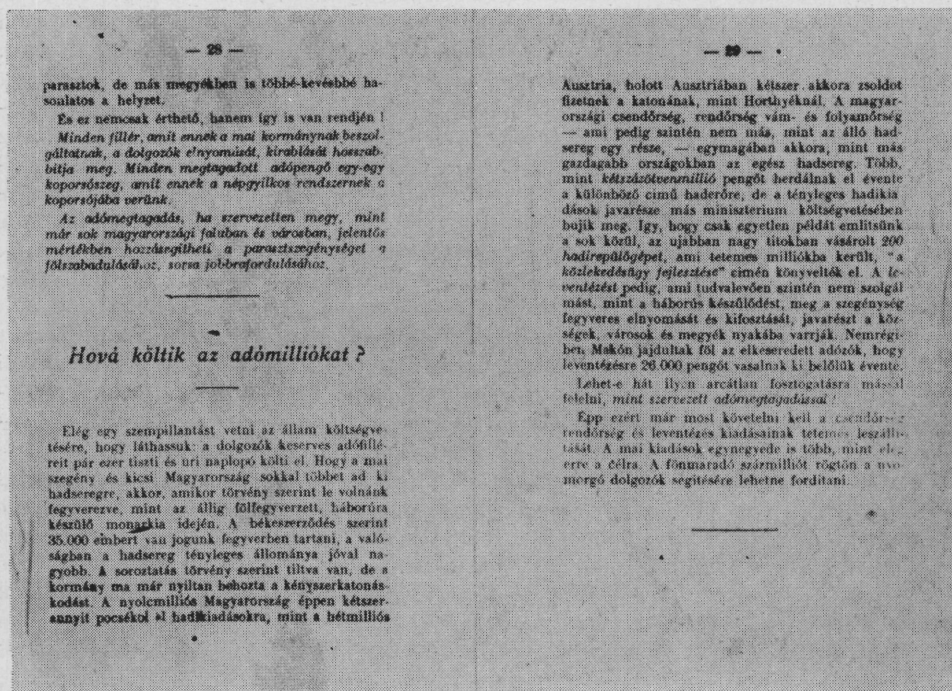
Kik ezek a munkások? Hogyan élnek? Hogy gondolkoznak?

A kalocsai rendőrkapitányság detektívesoportjának vezetője írásban jelenti az igazságügyminisztériumnak, hogy egy BEKE Károly nevű embertől elkoboztak egy példányt a brosurából, BEKE a könyvet BAGÓ Istvántól kapta. BEKE — köművessegéd, BAGÓ István — napszámos, RIDEG Kálmán, — kinek kezén szintén átment a könyvecske — géplakatos segéd, NAGY Lajos, aki a könyv terjesztése miatt 1 hónap és 3 hét fogházat kapott — kovácssegéd.

A vádlottak tagadtak. Ma már nehéz lenne rekonstruálni az igazságot. Mindenestre, a szűkszavú vallomások és a bő vádak — a sorok között is sokmindent elárulnak. A periratok beszámolnak arról, hogy a 24 éves nőtlen, vagyontalan, 6 elemít végzett NAGY Lajos kalocsai lakos, munkát keresve, a budapesti József utcai munkaközvetítőben megismerkedett egy fiatalemberrel, aki 5 példányt adott át neki a füzetből. A fiatalembernek sem nevét, sem személyleírását nem adja. A vádirat az 1921. III. tc. 1. paragrafusának 2. bekezdése alapján az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló vétséggel vádolja, mivel NAGY a füzetet olvasás céljából átadta RIDEG Kálmánnak... A periratok között egy munkakönyv szerepel, NAGY hamis néven keresett állást. Ez

1. ábra

2. ábra

arra utal, hogy már szervezeten benne kellett lennie a mozgalomban, ezzel vádolták a bírák is. Milyen körülmények között élt NAGY családja? Igen jellemzően villantja ezt fel a vádlott édesanyjának szükséztű vallomása: „... az idősebbik, Kálmán, 3 éve kint van Törökországban és ott mint ács dolgozik. Férjem kovácsmester, de kb. 3 éve nem folytatja az iparát, mert munkája nincsen... Összesen hét gyermekem van...”

Hasonló RIDÉK Kálmán sorsa: „Szakmában kb. 1930 óta vagyok munka nélkül, bár megpróbáltam vidéken is elhelyezkedni. Leginkább téli időben nincs munkám. Jelenleg a városnál dolgozom ínségmunkán. Feleségem és öt gyermekem van...”

BEKE Károly így vallott: „Szakmában munka nélkül nem igen voltam, mert ha másutt nem is, de a városnál mindig kaptam tatarozási munkát. Jelenleg is dolgozom az eperföldi templom építkezésénél 55 fillér órabérért. Feleségem és tíz gyermekem van, a legidősebb 15 éves, ez 12 fillért keres óránként, mint tanonc, családomat az én keresetemből kell eltartanom. 1919 óta semmiféle párt vagy szakszervezet tagja nem vagyok. Bár a nehéz megélhetés és a súlyos gazdasági helyzet igen nagy feladat elé állít abban a tekintetben, hogy 11 tagú családomat el tudjam tartani, mégsem vagyok híve azon törekvéseknek, amelyek az állam rendjét erőszakosan akarják megváltoztatni, így tehát nem vagyok kommunista érzelmű, csupán méltányosnak tartanám azt, hogy a megélhetést és a munkaalkalmat, kereseti lehetőségeket mindenki részére egyformán biztosítsák...”

Ugy gondoljuk, ez a vallomás, a maga egyszerűségében mindent elárul. Tizenkét tagú család 55 és 12 fillér órabérrel... Bár a vádlott azt mondja, nem kommunista érzelmű — lehet, hogy ez igaz, bár az is egészen nyilvánvaló, hogyha az lett volna, akkor sem mondhat mást, — de megélhetésről, munkaalkalomról, sőt méltányosságról beszél a Horthy-bíróság előtt.

Még többet tár fel a 38 éves BAGÓ István kihallgatása: „Feleségem és két gyermekem van... Kubikos és napszámos munkával foglalkozom, munkaalkalom esetén 2 P. napszámért. A mai gazdasági viszonyok miatt a földmunkásoknak nem sikerült, mint az máskor lenni szokott, a nyáron annyit keresni, hogy a nyáron teljesített munka után szerzett jövedelemből a téli szükségletet is fedezhessük s mert télen földmunka nem igen volt, a kubikosok legnagyobb része ú.n. munkanélkülivé vált... az tény, hogy a mai gazdasági helyzet illetve a nehéz megélhetési viszonyok miatt elégedetlenek vagyunk és talán azért tűnünk fel olyan színben, mint akik az állami és társadalmi rend ellen vagyunk, mert iskolázatlanságunk miatt talán nem helyesen fejezzük ki magunkat, illetve juttatjuk kifejezésre azt, hogy dolgozni szeretnénk, hogy családjunk megélhetését szűkösen is, de biztosíthassuk... Nem tudtam, hogy a könyv terjesztése tilos.”

A budapesti büntetőtörvényszék 1932. december 23-án kelt ítélete BAGÓ Istvánt 3 hónapi fogházra ítélte, mint főbüntetésre, ezen kívül 3 évi hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának ugyanilyen időtartamú felfüggesztésére, az 1921. III. t. c. 7. paragrafusának 1. bekezdése alapján. A könyvet tőle kobozták el, erről tanúskodik a *Büntetőjegyvezék* és a könyvnek az iratokhoz mellékelte példánya. Az ügy folytatódott a következő évben. 1933. március 7-én STRACHE Gusztáv királyi főügyész fellebbez a büntetés súlyosbítása céljából. A tábla ugyanez év júniusában a bizonyítás kiegészítését rendelte el, majd 1934. február 23-i ítéletében a büntetést 3 hónapról 6 hónapra emelte fel, kommunista szervezkedésben való részvétel miatt.

BAGÓ István a *Tiédtek a föld!* perével egyidőben ugyancsak a bíróság előtt állott egy más ügyben is. A budapesti büntetőtörvényszék B. V. ⁶⁴⁴¹ 10 számú ítéletétanúskodik erről. A BAKSA József és társai elleni ügyben szerepelt ő is. A perbefogottakat az állami és társadalmi rend felforgatásával vádolták. „Bagó István... az illegitím

sajtótermékek átvételével és terjesztésével foglalkozott... Bagó István vádlott is tagad..."

Mindez azt mutatja, hogy a bíróság elé állított, keserves, küzdelmes életet élő és már nem is egészen fiatal munkásemberek nem véletlenül forgatták KÁROLYI könyvét. Tudták, miről van szó. Vigyáztak arra, hogy a bíróság előtt tanulatlan, jámbor munkásoknak mutassák magukat, akikhez egy-egy ilyen könyv csak „véletlenségből” került. A BAKSA-per megmaradt iratai azonban arról tanuskodnak, hogy a KMP a munkásmozgalom fellendülésének éveiben gyors ütemben hatolt be nemcsak a városi, hanem vidéki munkások soraiba is. Arról is tanúskodnak ezek a periratok, hogy az írott betű, a könyv erős fegyver volt a párt kezében, komoly segítséget nyújtott a munkások felvilágosításában.

KÁROLYI „Üzenete a földművesszegénységnek” — eljutott azokhoz, akiknek szánta. S a célok, amelyeket világosan körvonalazott az üldözött könyvecskében — valóra váltak.

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben. A Magyar Tudományos Akadémia — a Könyvtörténeti Munkabizottság javaslatára — lehetőséget biztosított számomra, hogy 1962. április 24 és június 18 között nyolc hétig a szlovákiai gyűjteményekben régi, 1712 előtt megjelent magyarországi és magyar nyelvű nyomtatványok után kutathassak.

Tanulmányutam során az alábbi 32 városban levő 65 gyűjteményben dolgoztam: Alsókubin, Bártfa, Besztercebánya, Betlér, Csetnek, Divék, Eperjes, Igló, Jászó, Kassa, Késmárk, Kistapolcsány, Körmöcbánya, Liptószentmiklós, Losonc, Lőcse, Nagypapony, Nagyőr, Nagyrőce, Nagyszombat, Nyitra, Poprád, Pozsony, Radvány, Rimaszombat, Rózsahegy, Rozsnyó, Szepeshely, Tiszolc, Trencsén, Turócszentmárton és Vágújhely. Ennek az ismertetésnek a keretei nem adnak lehetőséget, hogy valamennyi gyűjteményről részletes és kimerítő tájékoztatást lehessen nyújtani, bár ez sem lenne haszontalan, hiszen a jelentősebb régi állománnyal rendelkező szlovákiai könyvtárakról az utolsó átfogó áttekintést a magyar szakirodalomban a *Magyar Minerva* utolsó előtti évfolyama nyújtotta az 1912—3. évről. Az azóta eltelt félévszázad során természetesen hatalmas változások mentek végbe az ottani könyvtárak helyzetében is. Még a legutolsó szlovákiai összefoglalást is¹ ma már sok szempontból meghaladottnak kell tekinteni a legutóbbi években bekövetkezett változások miatt. Mindezek után világos, hogy milyen értékes az az áttekintés, amelyre ezen út során sikerült szert tenni, különösen ha figyelembe vesszük, hogy számos korábbi könyvtári egység — nem mindig következetes módon — többfelé is szétesett.

Mindezek előrebocsátásával az alábbi gyűjtemények rövid ismertetését tartottam feltétlenül közzelendőnek:

Pozsony, Egyetemi Könyvtár. Ide került a harmincas években a SZABÓ Károly által „pozsonyi r. k. gymnasium”-ként megjelölt gyűjtemény is, amely nem más, mint a volt nagyszombati, majd pozsonyi jezsuita iskola tanári könyvtára. Az itt korábban nyilvánított másfélszáz RMK kétharmada hozzáférhető, a maradék — főleg a magyar nyelvűek — még nem nyertek feldolgozást. Az említett gyűjteményen kívül az elmúlt évtizedek során több mint száz további RMK került az Egyetemi Könyvtárba, ahol így ma már 223 ilyen művet tartunk nyilván.

Pozsony, Matica Slovenska fiáléja. A volt ferences rendház épületében nyert elhelyezést ez az új alapítású intézmény, ahová a szlovákiai volt szerzetesi könyvtárak jelentős része került. Eddig csupán e könyvanyag kisebb részét tárták fel katalógusokban, s máris 503 RMK-t vehettünk nyilvántartásba. A legutóbbi időkben meggyorsult feldolgozó munka reményt nyújt arra, hogy néhány éven belül teljes áttekintést szerezhetünk e könyvanyag felett is. Ennek során az RMK kötetek számának jelentős emelkedésére számíthatunk.

¹ BALENT, Boris: *Historické knižné fondy na Slovensku*. Knižnica. 1955. 15—19. l.

Turócszentmárton, Matica Slovenska. Ez a könyvtár SZABÓ Károlynál még nem szerepelt mint lelőhely. A legutóbbi évtizedek rohamos fejlődése során — mint a szlovák nemzeti könyvtárba — igen sok könyv és közöttük számos ritkaság került ide. Ma 269 RMK-művet tartunk innen nyilván, ezek közül nem kevesebb, mint 37 unikum, amelyeknek jelentős része eddig számunkra teljesen ismeretlen volt.

Divék, Matica Slovenska. A tórócszentmártoni könyvtár divéki részlegében őrzik Anton BANÍK rendkívül gazdag könyvtárának nagyszombati nyomtatványokból álló különgyűjteményét, amelyet a Matica Slovenska megvásárolt. Az ebben található 200 RMK közül hét eddig teljesen ismeretlen volt.

Nagyappony, Zay-könyvtár. A ZAY-család könyvtárát évszázadokon át gyűjtötte és szervesen fejlesztette tovább zayugróci kastélyában, ahonnan a mintegy 15 000 kötetből álló gyűjtemény a legutóbbi években került át a nagyapponyi volt APPONYI-kastély könyvtártermének karzatára. (A három nagy árverés során értékeitől zömmel megfosztott volt bécsi, illetve pozsonyi APPONYI-könyvtár hasonló terjedelmű maradéka a terem földszintjén helyezkedik el.) Miután a ZAY-család a kevés evangélikus vallású magyar főúr közé tartozott, könyvtárában tucatnyi olyan magyar nyelvű evangélikus nyomtatvány maradt reánk a XVII. századból, amelyek máshol mind elpusztultak. Bibliográfusaink e gyűjteményt eddig nem vizsgálták át. Így a most végzett és csakis a RMK-kra szorítókozó kutatás eredménye (79 RMK példány) arra utal, hogy e könyvtártörténeti szempontból is jelentős gyűjtemény alaposabb átvizsgálása más területek részére is komoly lehetőségeket ígér.

Nagyszombat, Szent Adalbert Egyesület könyvtára. Itt elsősorban a nagyszombati nyomtatványok gyűjtésével foglalkoznak, de akad más városokban készült kiadvány is. Összesen 113 RMK példányt sikerült nyilvántartásba venni.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a gyűjteményekre vonatkozó fenti kis áttekintés csakis azokra a nagyobb, illetve fontosabb RMK anyaggal rendelkező könyvtárakra vonatkozott, amelyekről a hazai szakirodalomból eddig nem volt tudomásunk. Ezekén kívül még számos olyan könyvtár található Szlovákiában, amelyek gazdag RMK-állománya — legalábbis részben — már eddig is köztudott volt. Így száznál több RMK-t találunk a nyitrai püspöki könyvtárban, az alsókubini Csaplovics könyvtárban, az eperjesi volt evangélikus liceumban (ma a Kassai Állami Tudományos Könyvtár eperjesi részlege), a kassai volt jogakadémia könyvtárában (ma az Állami Tudományos Könyvtár), a késmárki volt evangélikus liceum könyvtárában (ma a Matica Slovenska filiáléja), a körmöcbányai volt ferences könyvtárban (ma a Matica Slovenska filiáléja), a lőcsei evangélikus egyház könyvtárában, a pozsonyi volt evangélikus liceum könyvtárában. A felkeresett szlovákiai gyűjteményekben összesen 3430 példányt vettem nyilvántartásba, amelyek az RMK első vagy második kötetébe tartoznak. Ezek közül korábbi nyilvántartásaink alapján csak 898 példányt ismertünk.

A több mint két és félezer új példány között számos eddig részünkre teljesen ismeretlen nyomtatvány is került napfényre. Ezeknek első, csupán a legfontosabb adatokat tartalmazó jegyzékét közöljük az alábbiakban:

1. [PÉCSI Lukács: *Magyar kalendárium az 1589. évre.* Nagyszombat, 1589.] 8° [32 + ?] lev. Nagyszombat, városi levéltár (3 töredék)
2. PÉCSI Lukács: [*Kalendárium az 1595. évre.* Nagyszombat, 1595.] 8° [32 + ?] lev. Nagyszombat, városi levéltár (3 töredék)
3. VÁMOSSI Gergely: *Keresztényi Es Igen Draga Könyvetske.* Lőcse, 1614. 8° [8] 356 [8 + ?] l. Zay-könyvtár (2 csonka példány)
4. *Keresztényi Enekek, mellyekkel az Magyar Nemzetben reformáltattott Ecclesiákban . . .* Lőcse, 1629. 16° [12] 552 [12] l. Zay-könyvtár
5. *Keresztényi Istenes és ájtatos Imadsagok.* Lőcse, 1629. 16° [12] 271 [4] l. Zay-könyvtár
6. *Isten eleibe föl-botsátando Lelki jo illatokkal tellyes Arany Temienző.* Várad, 1652. 12° 310 [2] l. Zay-könyvtár

7. HRABOWSKI, Petrus: *Manuale Latino-Hungarico-Sclavonicum*. Bártfa, 1668. 12° [12] 118 [2] 59 [2] 352 [6] 1.
[RMK II. 1121 magyar rész nélkül ismerte!]
Matica Slovenska; Tranoscus (csonka); Turócszentmárton, Boris Bálint (csonka)
8. SIDERIUS János: *Kisded Gyermekeknek való Catechismus*. Lőcse, 1672. 12° [24] lev.
Zay-könyvtár
9. *Az Sz. David Profetának ékes rytmusu Soltarival ... tellyes könyv*. — *Buzgó hálaadások*. Lőcse, 1673. 12° [2] 618 [16] 58 [2] 1.
Zay-könyvtár
10. SZENCZI MOLNÁR Albert: *Szent David Királynak ... százötven Soltári*. Lőcse, 1675. 12° 426 [17] 1.
Zay-könyvtár
11. SZENCZI MOLNÁR Albert: *Szent David Királynak ... százötven Soltári*. Kolozsvár, 1676. 8° 355 [17] 1.
Zay-könyvtár
12. *Eliz Vitae, Az Az Eltettő Nedvesseg*. Kassa, 1685. 8° [6] 37 [1] 1.
Zay-könyvtár
13. CANISIUS, Petrus: *Catechismus Latino-Ungaricus*. Nagyszombat, 1688. 12° 94 l.
Matica Slovenska
14. *Evangeliumok és Epistolák*. Bártfa, 1698. 16° A^a—Y^a Bb^a—Gg^a ívek. [Nem I. 1517!]
Késmárk
15. *Az Anyaszentegyházbéli közönséges Isteni tiszteletekre rendeltett ... könyv*. — *Buzgó Imádságok*. Kolozsvár, 1703. 12° [2] 403 [11] 52 l.
Késmárk
16. BÉL Mátyás: *Le-rajzolása a főbb Jó Tselekedeteknek*. [Halle,] (1704.) 2° [4] 1.
Pozsony, lyceum
17. SZENCZI MOLNÁR Albert: *A Szent David királynak ... százötven Soltári*. Debrecen, 1705. 12° [4] 344 [4] 1.
18. (MAGULACS Péter—VICZAY Péter): *Egynehany butsuzo es siralmas versek ...* (BENEDEK Jánosról.) Wittemberg, 1711. 2° [2] 1.
Matica Slovenska
19. *Calendarium novum issu Gregorii XIII ... Nicolaum Telegdinum ... auspicium*. Nagyszombat, 1583. 74¹/₂ x 28¹/₂ cm., egyleveles
Nagyszombat, városi levéltár (3 pld.)
20. *Libellus elementalis. Pveritiae Bartphensis*. [Bártfa, 1585 előtt] 8° [36] lev.
Eperjes
21. MUDRONIUS, Andreas: *Torvis Reverendissimi ... Andreae Mednenski sponsi : Et ... Catharinae Caroliae ... Casparis Carolii ... filiae, sponsae*. Bártfa, 1597. 4° [8] lev.
Matica Slovenska
22. *In obitum Piae, Honestae ... Catherinae Pap ... Coniugis ... Georgii Zabo de Göntz*. Bártfa, 1598. 4° [12] lev.
Matica Slovenska
23. (PILCIUS, Caspar): *Himni Tres*. Vizsoly, 1598. 4° [4] lev.
Matica Slovenska
24. MOLNÁR [Gregorius] Georgius: *Elementa Grammaticae Latinae*. Kassa, 1611 (?) 8° 207 l.
Pozsony, Matia Slovenska
25. *In obitum Viri ... Johannis Farschi Tribuni ... Bartphensis*. [Lőcse,] 1614. 2° egyleveles
Bártfa, múzeum
26. RAMUS, [Petrus]: *Grammatica latinae rudimenta*. Lőcse, 1622. 12° [12] lev.
Matica Slovenska
27. RAMUS [Petrus]: *Grammatica Latina*. Lőcse, 1622. 12° [60] lev.
Matica Slovenska
28. FORRO, Paulus: *Prosopopoeie Albae Juliae, Ad ... Reginam Susannam Karolyi*. (Kolozsvár, 1622.) 2° egyleveles
Kistapolcsány
29. *Epitaphium in Memoriam Manium ... Johannis Greiffenzweig*. [Bártfa,] (1623.) 2° egyleveles
Bártfa, múzeum
30. *Ultimum officium ... Thomae Blimberg*. [Bártfa,] (1626.) 2° egyleveles
Bártfa, múzeum
31. SAXO, Matth.: *Privatum collegium logicum*. Lőcse, 1629. 4° [8] lev.
Pozsony, lyceum; Lőcse
32. (TRANÓWSKY, Georgius: *Cithara Sanctorum*. Lőcse, 1636.] 8° [?] 700 [16 +?] l.
Tranoscus (csonka)
33. *Prapherna Avgsta ... Per Francisco Prini Et Helenae Vesseleni*. Pozsony, 1637. 4° [6] lev.
Radvány
34. SCHLONHAUF, Jacobus: *Elegidion votivum pro ...* 1638. Trecnsén, (1638.) 4° [4] lev.
Matica Slovenska
35. DURAEUS, Johannes: *Deo Duce Decades duae philosophiae ... Respondente Michaele Gotzio*. Trecnsén, (1642.) 4° [6] lev.
Matica Slovenska
36. HODIK, Alexander: *Hecas Theologica Super Aphorismo Iohannitico defendam suscipit David Peucerus*. [Trecnsén,] (1643.) 4° [4] lev.
Matica Slovenska
37. BINDER, Hilarius Ernest: *De Magica Specie, Corporis & Certis ... Respondente Georgio Roth*. Lőcse, 1644. 4° [4] lev.
Körmöcbánya, Matia Slovenska
38. HODIK, Alexander: *Doma Apodixis Theologica Respondente Stephano Scholio*. Trecnsén, 1644. 2° [6] lev.
Pozsony, lyceum
39. RACKSCHANI, Matthaeus: *Diatribé Logica De Consequentia ... proponit Nicolaus Nigrini (vulgó) Ossekersdsky*. Trecnsén, 1645. 4° [4] lev.
Körmöcbánya, Matia Slovenska
40. GRETZER, Jacobus: *Rudimenta linguae Graecae*. Lőcse, 1649. 8° [6] 97 l.
Matica Slovenska
41. GAZUR, Matthias: *Epicedium Super Immaturum Obitu ... Annae Pauli Ostrozith de Ghiletincz*. [Trecnsén,] (1650.) 2° egyleveles.
Pozsony, lyceum
42. BECHIUS, Johannes: *Sacra Trias Theologica Fides, Spes, Charitas*. Nagyszombat, (1651.) 4° [16] lev.
Kassa, püspökség
43. FASCHKO, Jacobus: *[Summi?] Boni Civilis Delineatio ... Respondens, Andreas Faschko*. (Trecnsén, 1651.) 4° [8] lev.
Matica Slovenska

44. KEDD, Jedocus: *Examen Propositionum XII.* [Bártfa?] (1652.) 4° [14] lev.
Kassa, püspökség
45. *Ver Illustrissimvm. Familiae Drugethanae ... Neo-Sponso Georgio Drugeth de Homonna ... Sponsa Maria Esterhazi.* Nagyszombat, 1652. 4° [16] lev.
Radvány
46. *Sacrum Nuptiale ... Eliae Parschitii et Barbarae Drosdikiae.* (Trencsén, 1652.) 4° [12] lev.
Radvány
47. WOLPHIUS, Johannes: *In summos honores, et palatinum regni Hungariae ... Francisco Vesseleny de Hadad.* Nagyszombat, (1655.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
48. *Epitome Catecheticorum Praeceptorum.* Lőcse, 1656. 2° [?] lev.
Matica Slovenska
49. ELEVENKUTI, Andreas: *Fasciculus Epigrammatum.* Nagyszombat, (1663.) 8° [18] lev.
Pozsony, Matica Slovenska
50. *Iusta Fenebria, Manibus piis ... Hilarii Ernesti Bineri.* Kassa, 1664. 4° [12] lev.
Matica Slovenska
51. ERYTHREUS, Joachim: *Die Harte Wie aller Glaubiger Kreutz-träger.* Lőcse, 1667. 4° [16] lev.
Lőcse; Pozsony, lyceum
52. *Fausta Connubialia Ehe- und Hochzeit-Glück Dem ... Herrn Zacharias Rochsern ... Elisabeth ... Armbrusterin.* Lőcse, 1667. 4° [4] lev.
Lőcse, 1667. 4° [4] lev.
Pozsony, lyceum; Lőcse
53. *Glückwünschende Hochzeit Gedichte ... Zacharias Rochser.* Lőcse, 1667. 4° [4] lev.
Lőcse; Pozsony, lyceum; Matica Slovenska
54. *Melismata Syncharistica Festis Aphrodis Lectissimi Nuptorum ... Zacharias Rochser.* Lőcse, 1667. 4° [2] lev.
Lőcse; Pozsony, lyceum; Pozsony, lyceum
55. *Luctus Sempronienensis ... Annae Catherinae natae Zavchleriae ... Christiani Seelmanni ... conjugis.* [Lőcse], (1667.) 4° [10] lev.
Késmárk
56. TIEFFTRUNK, Daniel: *In Acerbum Luctuosum obitum Annae Catherinae Seelmanni.* [Lőcse,] (1667.) 4° [?] lev.
Késmárk
57. SNÁK: *Zkteréhož bude mocy.* [Zsolna?,] 1667. 8° [8 + ?] lev.
Pozsony, lyceum (töredék)
58. *Honoris et Amoris Testimonia ... Johannis Serpilli.* Lőcse, (1668.) 4° [4] lev.
Csaplovics
59. *Papa postumna Puzibundae ... Annae Catherinae Seelmanniae.* Lőcse, 1668. 4° [4] lev.
Késmárk
60. *Γαμὰ μέλη honoribus Viri ... Christiani Seelmann ... Annae Euphrosynae ... Martini Fröhlich.* [Lőcse,] (1668.) 4° [4] lev.
Késmárk; Lőcse
61. FÜRNSTEIN, Johannes Andreas—FÜRNSTEIN, Carolus: *Thalassio nuptialis ... Michaeli Armbrustero.* Pozsony, (1669.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
62. *Ehe-Verbündniß ... Michael Armbruster und Ursule Segnerin geborne Ritterin.* Pozsony, 1669. 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
63. THOMAE, Elias: *Positiones ex civili doctrina selectae ... Andreas Deutscherus Silesius.* Pozsony, 1669. 4° [4] lev.
Matica Slovenska
64. NOSCOVIUS, Michael: *De Cantatu Hymen Vernas en! ... Samueli Czernak ... Helenae Sinapiae.* [Lőcse,] (1670.) 2° egyleveles
Matica Slovenska
65. LADIVER, Elias: *Ethica Disputatio ... defendet Petrus Semsei.* [Lőcse,] (1670.) 2° egyleveles
Matica Slovenska
66. BÜRNER, Johannes: *Anacreon Nuptialis ... Maximiliano à Franckenberg.* Pozsony, (1670.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
67. BUSS, Michael: *Votum genethliacum : in honorem Sigismundi Orlic L. B. de Lacsiska.* Pozsony, (1670.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
68. *Virtutis Vera Philosophiae Felicitas ... Neo-Baccalavreis in Alma ... Un. Tyrn. ... dicata.* Nagyszombat, 1672. 12° [12] lev.
Matica Slovenska (Baník)
69. KOMENSKÝ, Ján Amos: *Orbis sensualium.* Szeben, 1672. 8° 241 [6] l.
Pozsony, Matica Slovenska (Galgóc)
70. DIETERICUS, Conradus: *Anticathectica, Seu Errores.* Lőcse, (1673.) 8° [42] 749 [24] l.
Pozsony, Matica Slovenska; Késmárk (3.pld.); Nagyszombat, Szt. Adalbert Egyesület; Igló, ev.
71. PETHŐ Stephanus: *Tessera Debita.* Nagyszombat, 1673, Joh. Georgius Wanschleb [= ismeretlen faktor!] 12° 56 l.
Körmöcbánya, Matica Slovenska
72. [INSTITORIS], M[ichael]: *Sanctae Suspirium Pacis Anno 1678.* [Zsolna?,] (1678.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
73. LUTHER, Martin: *Der gantze Psalter Des Königlichen Propheten Davids.* Lőcse, 1684. 12 [316] lev.
Zay-könyvtár
74. MARCUS, Johannes: *Ren[.] Quas Unigenito et Dilecto Dei Filio ... Enarratio Tragica.* [Lőcse?,] 1685. 2° egyleveles
Matica Slovenska
75. INSTITORIS, Michael: *Suspirium Ad Altissimum ... Monarcham.* [Zsolna,] (1686.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
76. INSTITORIS, Michael: *Pjsnička nábožná.* Zsolna, 1686. 8° [4] lev.
Pozsony, lyceum
77. *Evangelia a Epistoly.* Nagyszombat, 1689. 8° 544 [6] l.
Matica Slovenska (Baník)
78. CIOERO, Marcus Tullius: *Epistolarum libri IV. à Joanne Sturmio ... confecti.* Nagyszombat, [1692 előtt.] 8° [88] l.
Pozsony, EK
79. GRETSEER, Jacobus: *Rudimenta Linguae Graecae.* Nagyszombat, [1692 előtt.] 8° [4] 129 [1] l.
Pozsony, EK
80. BERZEVICZI Georgius: *Exercitationes Poeticae.* Nagyszombat, 1692. 12° [2] 15 l.
Matica Slovenska (Baník)
81. *Vera Sapientia Sive Considerationes.* Nagyszombat, 1693. 12° [26] lev.
Matica Slovenska (Baník)

82. RHENIUS, Johannes: *Donatus Latino-Germanicus*. Lőcse, 1694. 8° [4] 204 l.
Matica Slovenska
83. *Origo Rosarii Christi Domini Nostri*. Nagyszombat, (1694.) 8° 35 l.
Pozsony, EK; Pozsony, Matica Slovenska
84. [AMPACH, Rochus:] *Praxis Geminæ Devotionis*. Nagyszombat, [1695.] 12° [2] 138 l.
[RMK II. 1181 évszám nélküli kiadása]
Pozsony, EK
85. DIETERICUS, Conradus: *Epitome Catechetica*. Lőcse, 1696. 12° [2] 129 l.
Pozsony, Matica Slovenska
86. ALVAREZ, Emmanuel: *Principia Seu Grammaticarum Liber Primus*. Nagyszombat, 1698. 8° [2] 254 l.
Matica Slovenska (Banik)
87. [AMPACH, Rochus:] *Praxis Geminæ Devotionis*. Nagyszombat, 1700. 12° [2] 138 l.
[RMK II. 1811 címlapkiadása.]
Pozsony, EK
88. *Alma Congregatio Virginis Annuntiatae In... collegi Jaurini*. Nagyszombat, (1700.) 12° [2] 48 l.
Matica Slovenska (Banik)
89. *Prece[pta] Element[is] Lat[inae] ac Bohemicae Linguae*. [Zsolna?, XVII. sz.?] 8° [8 + ?] l.
Pozsony, lyceum (2 töredék)
90. *Knizica Molitvena*. Nagyszombat, 1701. 12° [24] 348 l.
Pozsony, EK
91. CICERO, Marcus Tullius: *Oratio pro T. A. Milone*. Lőcse, [1702 táján] 8° [2] 108 l.
Matica Slovenska (sérült)
92. BARTOLI, Daniel: *Character Hominis Literati*. Nagyszombat, 1704. 12° [2] 108 l.
Matica Slovenska (Banik); Pozsony EK (hiányos)
93. SPETKIUS, Michael: *Phoebus acrosticho annagrammaticus Honoribus Joannis Godeferedi... de Hellempech*. Zsolna, (1704.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
94. BOSSÁNYI, Wolfgangus: *Principia Dialectica Disputationibus Philosophicis... Franciscus Egegi candidatus*. Nagyszombat, 1708. 12° [8] 148 [4] l.
Pozsony, Matica Slovenska
95. *Dennűek Ranj Poledni U Weternj*. Nagyszombat, 1710. 24° [24] 455 [6] l.
Matica Slovenska (Banik)
96. [SCHARFFENBACH, Georgius]: *Siste lector! Aurum sume... Andreas Teutsch*. Szeben, 1711. 2° 2 lev.
Matica Slovenska
97. KOTZI, Samuel: *Apostrophe Gratulatoria ad... Andream Teutsch*. Szeben, 1711. 2° 4 l.
Matica Slovenska

BORSA GEDEON

Une édition inconnue d'une „*Neue Zeitung*” imprimée en Hongrie en 1595. Vers la fin du XVIième siècle, sur le territoire de la Hongrie ont été imprimées plusieurs feuilles d'information sur les événements récents, qui paraissaient occasionnellement. Ces feuilles étaient appelées *Neue Zeitung*, car presque toutes ont été publiées en allemand.

Jusqu'à présent, il n'y a que quatre *Neue Zeitung* semblables qui soient connus. Mais l'un de ces quatre, ne nous est connu que par une mention du bibliographe allemand Émile WELLER et aucun exemplaire de ce dernier n'a été découvert jusqu'à présent.¹

Dans la Bibliothèque de l'Académie de la République Populaire Roumaine de Bucarest, nous avons découvert une édition contemporaine de cette *Neue Zeitung*, qui a fait l'objet d'une mention du bibliographe Émile WELLER.

Cette édition est restée inconnue jusqu'à présent à la bibliographie hongroise.

Voici la description de cette édition:

„Gewisse, // warhafft vnd begründte // neue Zeittung, ꝛ c. // Was massen (Gott dem // Allmächtigen sey Lob, Ehr vnd Dank ge = // gesagt) vnser Christliches Kriegß-volck von Zeng, vnd // deren vmblickenden Orten vnnd Flecken, den Ibrahim Beeg von // Lika, so mit 1500. Außerleßner Turcken zu Roß vnd Fueß, in // Grabnecker Feldt gefallen, daselbst mit Rauben vnnd Brennen // grossen Schaden gethan, Am zuruck ziehen auff das

¹ Les trois „journaux” qui nous ont été conservés sont les suivantes: 1. [PÖCKEL Erhard]: *Neue Zeitung ausz Vngern...* Gedruckt zu Eberaw [Monyorókerék] in Vngern durch Hansen Mannel, Anno M. D. LXXXVII. [RMK II, no. 197. AHN Friedrich: „*Neue Zeytungen*” aus Johann Mannels Druckerpresse. Mittheilungen des österr. Vereins für Bibliothekswesen. II. 1898. no. 2. p. 30—32.] 2. *Neue Zeitung Vnd Wundergeschichte...* Gedruckt zu Schuetzing [Sicz] in Hungern, bey Hansen Mannel. Anno 1593. [RMK II, no. 245. AHN Friedrich: *op. cit.* p. 32 et p. 66—72 (où le texte intégral du „journal” est reproduit.)] 3. *Zwo Wahrhaftige Newezeitung...* Erstlich gedruckt zu Preszburg [Pozsony] bey Joh. Waló, Anno [15] 94. [RMK II, no. 249.] Le „journal” mentionné par WELLER: *Zeitung von Zeng, dass Ibrahim Beg auf das Haupt geschlagen*. Getruckt im Vngarn. 1595. [WELLER, Emil: *Die en deutschen Zeitungen* (1505—1599). Tübingen, 1872, no. 806.] Pour toutes ces dates, voir aussi HUBAY Ilona: *Magyarországon közölt újságok, újságok, röpiratok az Országos Schéchényi Könyvtárban* (1480—1718). Bp. 1948. p. X.

Haupt // geschlagen, den Raub den Türcken allen widerumb // abgetrungen, Vnd mit einer ansehnlichen // Peut, glücklichen heimb = // kommen, c. c. // (xylogravure) // Erstlich getruckt in Vngern // Anno 1595".

4 f. non chiffrés; signature: Aij, Aii; f. 4 est blanche; le format du texte: 153×105 mm (f. 2^v).

Bucarest, Bibliothèque de L'Académie de la R. P. R., S. 3190 /8/.

Comme on a pu se rendre compte d'après la description faite, deux dates éditoriales importantes manquent à cette *Neue Zeitung*. Il s'agit du lieu de l'apparition et du nom du typographe qui fut l'imprimeur de cette feuille d'information.

Toutefois, d'après les recherches que nous avons entreprises, nous avons pu établir avec un grand degré de certitude que la *Neue Zeitung* décrite ci-dessus, a été imprimée à Vienne, dans l'atelier du typographe François KOLB.

Mais cette feuille fut imprimée d'abord en Hongrie comme il résulte de l'indication finale du titre („Erstlich getruckt in Vngern”).

Cette feuille d'information a été imprimée ensuite à Vienne parce que la xylogravure² placée sur la page de titre, le cul-de-lampe du verso de la troisième feuille et les caractères typographiques utilisés pour imprimer ce „journal” se retrouvent exactement dans la plaquette suivante imprimée dans l'atelier de KOLB: Scherer, Georg: *Ein trewhertzige Vermahnung*. Wien, 1595. La xylogravure est placée sur le verso de la première feuille et le cul-de-lampe sur la feuille 27 verso.

DINU A. DUMITRESCU

Lipsiai Pál levele Melith Péterhez. A debreceni városi nyomdában dolgozott könyvnyomtatók közül, akit az okmányok elsőnek neveznek a „város typographusa”-nak, majd negyedszázados munkásságával és felszázad meghaladó nyomtatványával, a jelentősebbek közé tartozik LIPSAI RHEDA Pál.¹

Jómódú, vagyonos ember volt; akinek hagyatékában ház is szerepelt. A ZICHY-család zsélyi levéltárában bukkantam LIPSAI RHEDA Pál egy MELITH Péterhez írott levelére, amelyből kitűnik, hogy a házat 1619 elején építtette, mert a levél szerint MELITH Pétertől a ház építéséhez faanyagot kért. A ház ez évben el is készülhetett, mert a debreceni tanács az 1619 végén elhunyt nyomdász hagyatékáról úgy intézkedett, hogy a házat fiai örökölték. A levelet LIPSAI mint „könyv nyomtató és könyv kötő” írta alá. Két forint árú könyvkötő munka fejében kér MELITH-től lábfát. Ugy látszik, MELITH-nek tiszta papirost köthetett be, amelyet valamiféle jegyzőkönyvnek, protokollumnak használtak. De a levél egyéb könyvkötő munkáról is beszél; „csinalatlan”, — bizonyosan fűzött könyvek kötéséről.

„Szolgálatomat ajánlom Nagysagodnak mint ennekem jo akaro Kegyes Uramnak: Istentül eő szent fölsegetül, Nagk minden lelkjes testi jokat kevanok megh adadni, etc.

Megh adak ennekem az Nagd küldötte levelet, melyből meg ertettem, hogy Nagdk még egy olyan könyvet csinallyak, tiszta (!) papirosbol, mint az masik vala, melyben

² Cette xylogravure parait sur la page de titre du „journal” suivant: „Klagliche Zeitung, // Was massen der erschrock // liche Erbfeindt Christliches Namens, der // Turck, das Eusserist Granitz Hauß vnd Vestung Wibitsch // in Krabatten gelegen, nach lang beschehener Belegung, entli = // chen Erobert vnd eingenommen, vnd hernach im abziehen // vil Christen Blut jammerlich vergossen, // den 19. Junij, Anno 1592. // (xylogravure) // Gedruckt zu Wienn in Österreich, bey Leon- // hard Nassinger, wonhaft in der Weyhenburg. // Anno CXCIC. XCII”. 4 f. non chiffrés; signature: Aij, Aii; f. 1f et 4ff sont blanches; le format du texte: 149×115 mm. Bucarest, Bibliothèque de l'Académie de la R. P. R.S. 31906.

¹ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története. 1561—1911*. Debrecen, 1911. 77—87. l. BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda. 1561—1961*. Bp. 1961, 25—26. l.

enis örömet Nagdk fizetésért igyekezem szolgálni, de az könyv papirossal es be köteseivel együt ket forintnak alatta meg nem készülhet, de azért bator ha penzt nem adis, chak arra kerném Nagd, mivelhogy mostan házat akarok epiteni, egy nehany szál lábfa nélkül vagyok szükes, Nagd parancsolna az Nagd Halapon lakozo jobagynak, hoznanak ennekem, bator csak tizenhat szalat, ugyan az ott valo erdőből, kit ismet igyekezem szolgálni Nagdk, Tovabba jelenti Nagd hogy volnanak Nagdk meg egy nehany csinalatlan könyvek, mellyeknek csinalasara, hogyha hozzaja erköznem, Nagd azokat hozzam el küldene, melyre azt felelem Nagdk, hogy bizvast küldgye ide hozzam, meg kel hozzaja érkeznen, etc.

Isten aldasa legyen Nagddal, Debrecini 18 die february Ao 1619.

Nagdk örömet szolgal

Lipsiaj Pál, könyv
nyomtato és könyv
kötő, mp.”

OL Zichy-család zsélyi lt. Missiles. 4778.

JENEI FERENC

FIGYELŐ

Ötven éves a Deutsche Bücherei. Hihetetlennek látszik, hogy egy könyvtár ötven év alatt — egy nagykönyvtár életében ez még általában gyermekkorának számít — a világ vezető könyvtárai sorába küzdje fel magát. Pedig a Deutsche Bücherei, méghozzá páratlan nehéz körülmények között, véghezvitte ezt a nagyszerű teljesítményt, és 1962 októberében a jól végzett munka tudatával ünnepelhette meg 50 éves születésnapját.

Ennek a megemlékezésnek nem lehet célja az, hogy a Deutsche Büchereinek küzdelmes, de rendkívül eredményes 50 évét részletesen leírja, s azt az igen sokrétű munkát, amelyet a könyvtár jelenleg végez, teljességében bemutassa. Csak arra szorítkozhat, hogy ennek az intézménynek eddigi életútját legfőbb vonásaiban felvázolja, és megkísérelje érzékeltetni jelentőségét a német és ezzel egyúttal a nemzetközi tudományos élet szempontjából.

A Deutsche Bücherei szerepét és jelentőségét első perctől kezdve az szabta meg, hogy ez a német nyelvű irodalom központi gyűjtőhelye és archivuma, tehát szinte több, mint egy német nemzeti könyvtár, hiszen gyűjtő- és hatóköre messze túlhat a német birodalom mindenkori határain. Ami a legtöbb külföldi szemében csodálatos, az az, hogy a németek nemzeti könyvtára csak 1912-ben született meg s akkor is elsősorban társadalmi kezdeményezésre. Ennek az érdekességnek magyarázata az évszázados német széttagoltság volt, amely a régebbi korokban több igen gazdag és világszerte ismert német fejedelmi vagy állami nagykönyvtár létrejöttéhez vezetett, mint pl. a berlini Staatsbibliothek, a müncheni Bayrische Staatsbibliothek, a drezdai, wolfenbütteli stb. könyvtárak (nem is említve a birodalmon kívül fekvő, de német jellegű bécsi Österreichische Nationalbibliothek-ot). A történelmi fejlődés megszabta partikuláris gondolkozásmód akadályozta meg a Birodalom 1871-ben történt egyesítése után is azt, hogy valamelyik már meglevő vezető könyvtár az említettek közül átvegye a német nemzeti könyvtár szerepét és feladatait. Így történt, hogy míg a francia nemzeti könyvtár már 1736-ban, az angol 1759-ben és a magyar 1802-ben megkezdte működését, Németországban a nemzeti könyvtár alapjait csak 1912. október 3-án fektették le. Ekkor kötötték meg az akkori Szászország, Lipcse városa és a német könyvkereskedők évszázados múltú érdekvédelmi szervezete, a „Börsenverein der Deutschen Buchhändler” azt a szerződést, amely a Deutsche Bücherei, a német nemzeti könyvtár megalapítását jelentette. Lipcse városa ingyen telket ajánlott fel és állandó évi hozzájárulást a költségvetéshez, Szászország vállalta az épület felépítését és berendezését, valamint ugyancsak költségvetési hozzájárulást, a Börsenverein pedig kötelezte magát arra, hogy a német irodalmi termelést teljes egészében ingyenesen megszerzi az alapítandó könyvtár számára. Ezzel a német nemzeti könyvtár megszületett. De alighogy ez megtörtént, kitört az első világháború. El lehet képzelni, milyen nehézségek között indították meg és tartották életben a gyermekcipőben járó intézmény életét a háború nehézségei, a növekvő nélkülölések, majd a háborúvesztés után beálló infláció közepette. Hogy ezt a kritikus 10—15 évet a Deutsche Bücherei nagy nehézségek árán, hallat-

lan szívóssággal átvészelte, és a 20-as évek derekától kezdve a normális gazdasági viszonyok lassú helyreállása után a Könyvtár munkáját szélességben és mélységben állandóan növelte, abban nagy része volt a Könyvtár 1954-ben elhunyt igazgatójának, Heinrich UHLENDAHLnak, aki három évtizeden át kifejtett fáradhatatlan szervező munkájával örökre beírta nevét az egyetemes könyvtártörténetbe. E sorok írójának alkalmá volt arra, hogy azt a lelkes, kitartó, alapos, hozzáértő szervező munkát, amellyel UHLENDAHL energikus és céltudatos vezetése alatt a Könyvtár „nagy generációja” — köztük olyan nevek, mint FLEISCHHACK, FRELS, LUTHER, RÜCKERT, STUMMVOLL stb. — a két világháború között a könyvtár állományának beszerzését, feltárását szisztematikusan és nagyvonalúan kiépítette, és biztosította azt, hogy a Könyvtár minden jövőendő megpróbáltatást szilárdan kiálljon, mint szerény munkatárs közvetlen közelről megfigyelhesse és megbecsülni tanulja. Így számára nem okozott meglepetést az, hogy a második világháború még sokkal kegyetlenebb megpróbáltatásai a Könyvtárnak már szilárdan megalapozott és kiépített szervezetét nem tudták megrendíteni, hogy a Könyvtár — amely a borzalmas bombázások gyűrűjéből nagyobb károsodások nélkül menekült meg — a háború alatt is folyamatosan dolgozott, nagyobb zökkenések nélkül megúszta az 1940-es göbbelsi államosítást, a felszabadulás első pillanatától kezdve teljes erővel látott munkához, és 1947-ben már újra megnyitotta kapuit az olvasóközönség előtt, sőt az sem, hogy a német kettészakadás következtében ellene indított offenzívából — ami a nyugat-németországi ellen-nemzeti könyvtár és az ellen-nemzeti bibliográfia szervezésének és ezzel a Deutsche Bücherei létalapjai megingatásának megkísérlésében nyilvánult meg — győzelmesen került ki és német, illetve világviszonylatban megőrizte eddigi szerepét és jelentőségét. Sőt: a Deutsche Büchereinek a legnehezebb időkben még arra is volt ereje és képessége, hogy feladatkörét és ezzel együtt munkájának volumenjét is állandóan növelje, és a legutóbbi években már egy nemzeti könyvtár legszélesebb értelmezésű feladatkörének ellátását is vállalja. Amíg ugyanis alapításakor, 1912 őszén célkitűzése még csak arra terjedt ki, hogy „az 1913. január 1-től a belföldön megjelenő német- és idegen nyelvű, valamint a külföldi német nyelvű teljes irodalmat gyűjtse, megőrizze, rendelkezésre állva tartsa és tudományos alapelvek szerint nyilvántartsa”, 1941 óta már a német művek idegen nyelvű fordításait és a Németországról és német személyekről szóló idegen nyelvű irodalmat, 1945-től a német nyelvterület „musicalia”-it és műlapjait is gyűjti, 1959 óta pedig a német irodalmi hanglemezeket is felvette gyűjtőkörébe.

Hogy ezek a gyűjtési célkitűzések, amelyek előtt mindig a „teljes” jelző szerepel, nem csak üres szavak, annak legjobb bizonyítéka, hogy a Könyvtár állománya jelenleg közel van a 3 millió egységhez és évenként kb. 80 000 egységgel (tehát egy középkönyvtár nagyságú anyaggal) gyarapszik. A Deutsche Bücherei 1945 óta természetesen megtette az utat a polgári nagykönyvtártól a szocialista nagykönyvtárig és a Német Demokratikus Köztársaság kormánya ma minden előfeltételt biztosít ahhoz, hogy a Deutsche Bücherei valamennyi rendelkezésre álló eszközzel támogathassa a német kutatás és művelődés humanisztikus céljait.

A Deutsche Bücherei jelentőségének alapját német anyagának páratlan gazdagsága adja meg, de az már egyedül a Könyvtár érdeme, hogy ezt az anyagot rendkívül sokoldalú módon és eszközökkel tárja fel tudományos és gazdasági célokra. Nemcsak megbízható és alapos katalógusai vannak — a „hagyományos” katalógusok mellett pl. egy egyedülálló „kiadói katalógus” (közreadó testületeket is beleértve), amelyből ma már nem egyszer kiadók állítatják össze saját régi kiadványaik jegyzékeit, — nemcsak külföldi segédkönyvekkel is kitűnően ellátott tájékoztató osztállyal rendelkezik, amely fennállása óta mintegy háromnegyed millió nagyobb terjedelmű irodalmi összeállítást készített kb. két millió címmel, s amelynek az utóbbi évtizedben egy-egy külön társadalomtudományi és műszaki alcsoportja is kialakult, nemcsak korszerűen felszerelt szabadpolcos olvasó-

termei vannak az évi 200 000 olvasó kiszolgálására, nemcsak fotokópiákat és mikrofilmeket állít elő az állomány anyagáról az érdekeltek részére, hanem — ami központi feladata és vállalkozása — számtalan fontos kurrens és egyszeri bibliográfiai kiadványával a német általános bibliográfiának központjává fejlődött. A Deutsche Büchereienek ezt a központi munkaterületét érdemes kissé részletesebben is áttekinteni. Ez a tevékenység kiterjed a mérvadó német alap- és általános bibliográfiákra, azonkívül szakbibliográfiákra és ajánló bibliográfiákra.

A német bibliográfiák alapja a *Deutsche Nationalbibliographie*. Ezt most mint az 1842-ben alapított *Wöchentliches Verzeichniss der erschienenen und der vorbereiteten Neuigkeiten des deutschen Buchhandels* folytatását a Könyvtár szerkeszti és adja ki, de a régi vállalkozás keretein túlmenően a könyvkereskedői forgalomba nem kerülő kiadványokat (hivatalok, főiskolák, egyesületek stb. iratait) is feldolgozza: az A sorozat hetenként a könyvkereskedelem újdonságait hozza, a B sorozat félhavonként a nem-könyvkereskedelmi jellegűeket, 24 szakcsoportban. A sorozatokhoz negyedévenként összesítő betűrendes mutató jelenik meg, amely 1957 óta a testületeket is feltünteti. Az alapkiadvány céduláit ki lehet vágni és felragasztani, de azokból megfelelő példányszámokat külön is lehet rendelni, úgyhogy a könyvtárak ezeket saját céljaikra közvetlenül is felhasználhatják.

A *Deutsche Nationalbibliographie* egész évi anyaga azután kumulatív formában is megjelenik *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* cím alatt. (Ennek őse az 1797 óta kiadott *Halbjahrsverzeichnis der Neuerscheinungen des deutschen Buchhandels*.) Ez az utóbbi években átlag 35 000 címet foglalt magában, természetesen a testületi és egyéb magánkiadványokra is kiterjeszkedve. Az évi köteteknek két részük van: betűrendes, illetve mutató-kötetük. E kumulatív bibliográfiák legmagasabb összefoglalásai a többéves jegyzékek, amelyek *Deutsches Bücherverzeichnis* név alatt a Könyvtár alapítása óta szintén annak szerkesztésében jelennek meg, mint folytatásai a 250 év óta kiadott HEINSIUS, KAYSER, HINRICHS és GEORG-féle jegyzékeknek. Ezek a többéves jegyzékek — általában ötévi időtartamra vonatkozólag — szintén két részletben (betűrendes címjegyzék és mutató) jelennek meg.

Ez alapvető jelentőségű nemzeti bibliográfiák mellett a Könyvtár 1954-től egy rendkívül fontos új évkönyvet ad ki *Bibliographie der deutschen Bibliographien* címmel, amely mind az önálló, mind a német nyelvű könyvekben és folyóiratokban megjelenő bibliográfiákat feldolgozza. (Ennek előzménye bizonyos mértékig az ugyancsak a Deutsche Büchereienben készült egykötetes *Bibliographie der versteckten Bibliographien 1930—1953* c. mű.) Ez az évi összefoglalás a nagykönyvtárak és dokumentációs állomások által összeállított és nem publikált fontosabb bibliográfiákra is kiterjed.

További folyó bibliográfiák még: a *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke* (1954-től nyelvek és tárgyi csoportok szerint rendezve, szerzői, kiadói és szisztematikus regiszterekkel negyedévenként); a *Bibliographie der Kunstblätter* (negyedévenként); a *Fünfjahresverzeichnis der Kunstblätter* (a művészek betűrendjében, tárgyi, „Stichwort”- és kiadói mutatóval); a *Deutsche Musikbibliographie* (havonta), valamint a *Jahresverzeichnis der deutschen Musikalien und Musikschriften*, amely a több, mint 100 éves HOFMEISTER-féle jegyzékek folytatása; a *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften*, amely a *Deutsche Nationalbibliographie* már említett B sorozatának anyagát foglalja össze kumulálva (1885-től folyik; 1936-tól a Deutsche Bücherei feldolgozásában, évente kb. 9000 tétellel). A Könyvtár legújabb kurrens bibliográfiája *Das gesprochene Wort* címmel az 1959 óta gyűjteni kezdett lemezek évi bibliográfiáját foglalja össze. 1954 óta a Könyvtár *Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei* címmel különálló kötetekből álló sorozatot ad ki, amely a gazdasági, műszaki és társadalmi fejlődéshez ad irodalom-összeállításokat, többnyire a könyvtár dolgozóinak tollából (eddig 30 kötet).

A két világháború között kezdett kialakulni egy állandó és szerves személyes összeköttetés a magyar könyvtárak és a Deutsche Bücherei között. Azokban az években több magyar könyvtáros töltött hosszabb rövidebb időt munkatársként a Könyvtár kötelékében, meggyőződésünk szerint igen hasznosan. Nem lehetne ezt a régi jó kezdeményezést ismét felújítani és — akár cserekönyvtárosként, akár ösztöndíjjal — fiatal, de már nem teljesen kezdő magyar könyvtárosokat a Deutsche Büchereihez hosszabb tanulmányi időre kiküldeni?

MORAVEK ENDRE

A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei Magyarországon. A tudományos kutató munkával kapcsolatos tájékoztatási feladatok már a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve jelentékeny feladatokat és gondokat róttak a tudományos és szakkönyvtárakra, dokumentációs állomásokra. Csak utalni kell arra a közismert tényre, hogy a XX. századi, elsősorban a második világháború utáni könyv- és folyóirattermelés minden elképzelhető mértéket felülmúlt, a kutatómunkával, az oktatással és a termeléssel kapcsolatos tájékoztató-bibliográfiai feladatok ugrásszerűen megnöttek. Ezzel kapcsolatban a korszerű könyvtári és dokumentációs munka mind tartalmi, mind szervezeti és technikai vonatkozásaiban merőben új feladatok megoldására kellett hogy vállalkozzék, ha nem akarta magát időn és téren kívül helyezni.

A tájékoztató munka kollektív könyvtári eszközei között már a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően — gyakran nagyarányú vállalkozások formájában — feltűntek a központi katalógus kurrens kiadványaiként a nyomtatott országos gyarapodási jegyzékek (pl. *Bollettino delle opere moderne straniere*; *Accessions-Katalog*; *Sveriges Offentliga Bibliotek* stb.). A könyvtermelés növekedésével párhuzamosan a mennyiségi felfutás szerkesztésbeli követelményeinek súlyosbodásával a hagyományos nyomdatechnika idő-zavaraitól kiszűködő könyvtári kiadókiváltatok mindinkább elvesztették kapcsolatukat az élettel, terjedelmes kötetek eleve „retrospektív” jegyzékekké váltak. Némi avultság, öncélúság, elfeledettség lengte körül e könyvtári vállalkozásokat. Rangot adtak ugyan egy-egy nagymúltú nemzeti könyvtárnak, de ez nem a társadalom számára nyújtott vállalkozás hasznából, hanem a funkciót már-már túlélő forma presztizséből eredt.

A két világháború közti időszak — a tudomány és a termelés fejlődésének üteméből következően — újabb feladatokat rótt a tájékoztatást ellátó intézményekre. Jellemző erre, hogy az egyébként nem a haladás élvonalába tartozó magyarországi könyvtárügy is komoly lépéseket tett ezen a területen: 1926-tól kezdődően az akkori Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK) folytatólagosan közzétette *A magyar közkönyvtárak gyarapodásainak központi címjegyzéke* c. kiadványát, mely a lelőhelyek feltüntetésével (s részletes, bibliográfiai értékű címléírásokkal) húsz magyar közkönyvtár hazai és külföldi gyarapodásáról tájékoztatta az érdeklődőket. E jószándékú, színvonalas vállalkozás valódi célját mégsem érte el: a részletező címléírás, a hagyományos nyomdatechnika (a *Deutscher Gesamtkatalog* példája) következtében már megjelenése pillanatában elavult. A magyar könyvtárak által 1926-ban bejelentett anyagot 1926—1928 között, az 1927-ben bejelentett műveket pedig 1928—1930-ban tették közzé. Ez a tény természetesen a tájékoztatás frissességét eleve megakadályozta.

Nem véletlen tehát, hogy néhány év múlva a nyomtatott gyarapodási jegyzékek kiadása megszűnt. Viszont a magyar könyvtárügy szerencséje, hogy a kiadvány alapjául

szolgáló katalógus túlélte ezt a válságot, s egyike lett azoknak a könyvtári munkaeszközöknek, melyek ma is és a jövőben is szilárd bázisul szolgálnak a könyvtári tájékoztatás ügyének.

A második világháború utáni években a tudományos kutatás és a termelő munka szakirodalmi és tájékoztatási igényei mennyiségileg és minőségileg egyaránt megnövekedtek. Különösen a természettudományok és a műszaki tudományok hatalmas íramú fejlődése kényszerítette a könyvtárakat és a dokumentációs központokat arra, hogy igen gyorsan, a szükséges dokumentumok lehetőleg haladéktalan feltárással siessenek a kutatás és a termelés segítségére. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a tudományos kutatás nemcsak a megőrzést és a hagyományos könyvtári feldolgozást várja az általános tudományos és szakkönyvtáraktól, hanem az aktív és gyors tájékoztatást is.

E folyamat következtében az eddigieknél világszerte egyre nagyobb méreteket öltött az olyan tájékoztató eszközök és „műszerek” létrehozása, mint pl. a nyomtatványok megjelenését azonnal követő, korszerű, szakosított nemzeti bibliográfiák és azok különféle fokozatú kumulációi, központosított gyarapítási jegyzékek, retrospektív és kurrens folyóirat lelőhely-katalógusok. Egyre inkább előtérbe lépett a könyvtári és dokumentációs intézmények kooperációjának gondolata és gyakorlata: a XX. század második felének könyvtárai — mindenekelőtt a szocialista típusú könyvtárak — e kollektív vállalkozásokat nem elszigetelten, egymástól függetlenül, hanem egymással együttműködve hozták létre. Ebben az erőfeszítésben segítségül hívták a korszerű sokszorosítási technikát (foto-offset eljárások, kontaktmásolás, mikrofilm, mikrokard stb.), továbbá a tájékoztatás gépesítésének különféle változatait is.

Ez a folyamat Magyarországon is nyomon követhető volt.

Nem lehet célunk ezúttal a kétségtelen eredmények felsorolása, inkább arra szeretnénk utalni, hogy a fejlődés nem volt egyenesvonalú és zökkenésmentes. A rendelkezésre álló anyagi és személyi lehetőségek gazdaságos felhasználása, a módszerek kiválasztása és alkalmazásának sorrendje igen sokszor komoly nehézségeket okozott. Világos, hogy anyagi és személyi okokból nem lehet minden helyes kezdeményezést azonnal megvalósítani. „Erni” kell az elvileg helyes elképzeléseknek, sokszor még könyvtarostársadalmunkban is megfelelő közvéleményt kell formálni egy-egy jó iniciatívának.

Így voltunk a központi gyarapodási jegyzékek megvalósításával is. Tudósaink közül többen (pl. az ötvenes években BOGNÁR Rezső akadémiai főtítkár) felvetették, hogy a különféle könyvtárak által kiadott szerzeményi jegyzékeket (mintegy 20—25 jegyzék!) nem lehetne-e összevonva, központilag megjelentetni, továbbá összesített kurrens folyóiratjegyzék kiadására gondolni? Vezető könyvtárosaink (pl. DIENES László, KÖHALMI Béla) és különféle könyvtárügyi testületeink és szerveink (az akkori akadémiai Könyvtártudományi Bizottság, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya, az Országos Könyvtárügyi Tanács) szintén több ízben felemelték szavukat a kollektív jellegű könyvtári tájékoztatás különféle munkaeszközeinek kiadása érdekében. Tagadhatatlan, hogy a magyar előzmények és a külföldi (szovjet, csehszlovák, lengyel, svéd, dán, amerikai) példák is ösztönzőleg hatottak újabb elképzeléseinkre.

1959-ben, majd operatív módon 1960-ban a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya — az Országos Könyvtárügyi Tanáccsal egyetértésben — napirendre tűzte a külföldi könyvek központi feldolgozásának s a vele kapcsolatos országos gyarapodási jegyzékeknek a megvalósítását, sőt e lényeges és központi feladatokat könyvtárügyünk második ötéves tervének irányelveibe is beépítette. Nagy mértékben időszerűvé tette ezt az intézkedést az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusainak szintén 1959—60-ban megindított rekonstrukciója (l. az erre vonatkozó OSZK- és OKT-referátumokat), továbbá az OSZK-ban, illetve a Könyvtártudományi és Módszertani Központban, korszerű sokszorosító technikai bázis (foto-offset eljárás) létrehozása.

Az elvi-tervezési munkák során kialakultak a gyarapodási jegyzékek közvetlen és közvetett funkciói is.

Elsődleges, közvetlen célkitűzései a következőkben nyertek megállapítást:

1. Mindenekelőtt tájékoztassanak a magyarországi szakkönyvtárakba beérkező külföldi könyvek címeiről és lelőhelyeiről,
2. nyújtsanak segítséget a könyvtárközi kölcsönzés lebonyolításában, megjelölván minden közölt könyv lelőhelyét,
3. támogassák a könyvtárosokat irodalomjegyzékek, szakmai tájékoztatások összeállításában.

A másodlagos, közvetett funkciók sem érdektelenek:

1. Segítséget nyújthatnak — különösen a kisebb szakkönyvtáraknak — a külföldi szakirodalom beszerzésében,
2. könyvtáraink és azok felügyeleti szervei — a megfelelő elemzések elvégzése után — a szerzeményezés tervszerű és ésszerű összehangolására is felhasználhatják a jegyzékeket,
3. szakosított címanyaguk alkalmas a hálózati központi katalógusok fejlesztésére, szakkartokékok felfektetésére.

A jegyzékek előkészítő munkái során végzett számítások igazolták, hogy a kezdeti ideális elképzelések (minden külföldi könyv központi feldolgozása, központi cédulaellátás) helyett szerényebb és gazdaságosabb eszközökkel kell a munkát megindítani. Világossá vált, hogy lényegében az Országos Széchényi Könyvtár országos központi katalógusára, e katalógus számára adott bejelentésekre lehet a gyarapodási jegyzékeket felépíteni. Ugyanakkor figyelembe kellett vennünk, hogy — amint ezt statisztikai felmérések is igazolták¹ — a könyvtárak egész sora (kisebb szakkönyvtárak!) új beszerzéseik címeit nem bocsátja a központi katalógus rendelkezésére. Nem érdektelen a tájékoztatás szempontjából, hogy pl. a külföldi devizaigényes könyveknek mintegy 50%-át szakkönyvtáraink nem jelentik a központi katalógus számára.

Ezért az a határozat jött létre, hogy ezt az anyagot az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál történő központi feldolgozás útján kell biztosítani a központi katalógus, illetve a gyarapodási jegyzékek számára. Ez a módszer egyedülálló a központi gyarapodási jegyzékek gyakorlatában, s a tudományos tájékoztatás ügyét a legmesszebbmenően szolgálja.

1961-ben — részben a könyvtárközi együttműködést jelképező és megvalósító szerkesztőbizottság közreműködésével — a megindulás előfeltételeként egész sor szakmai kérdést kellett megoldani: így a jegyzékek számára alkalmas rövidített címléírasi szabályzatot, a *Magyar Nemzeti Bibliográfiától* átvett, de a gyarapodási jegyzékek számára adaptált rövidített ETO-táblázat kidolgozását, a jegyzékek tartalmi keretét, a könyvtárak jelölésére alkalmas kód-rendszert, technikai problémákat stb.

A Művelődésügyi Minisztérium és az Országos Széchényi Könyvtár státusokat biztosított a szerkesztőség megszervezésére, amely 1961 nyarán kezdte meg működését, s ugyanazon év októberétől két sorozatban (társadalomtudományi, illetve természettudományi sorozat) bocsátotta közre az országos gyarapodási jegyzékek füzeteit.²

Ezek az első — 1961. évi — számok az új munkával járó kísérletezés nyomait viselték még magukon. A kiadvány lényegében 1962 folyamán alakult ki és szilárdult meg. Szébb, vonzóbb külsőben (színes borítólappal) 1962 folyamán októberig 14 füzete (inkább kötete) látott napvilágot, a már említett két sorozatban.³

¹ Erről a *Magy. Könyvszle.* 1961. 1. sz. 91–99. lapjain tettünk közzé elemzést.

² 1961-ben mindkét sorozatból három-három, tehát összesen hat füzet jelent meg.

³ *Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke. Társadalomtudományok.* Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 1962. 1–2. szám 307 l., 3–4. szám 214 l., 5–6. szám 299 l., 7. szám 244 l.

Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke. Természettudományok. Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 1962. 1–2. szám 303 l., 3–4. szám 267 l., 5–6. szám 331 l., 7. szám 223 l.

Hogy a tájékoztatás hazai ügyére milyen nagyfontosságú ez a központi kiadvány, néhány adat is bizonyítja: a társadalomtudományi sorozat 1—7. szám 20 300, a természettudományié 20 700 lelőhelyet tüntet fel (az ETO O főcsoportja mindkét sorozatban közlésre kerül). Nem nehéz kikövetkeztetni, hogy az év végén több mint 70 000 mű lelőhelyéről fogunk pontos tudomást szerezni.

Ezekből az adatokból az a meglepő, hogy az előzetesen alacsonyabbra becsült társadalomtudományi szektor szinte hajszálnyira azonos a természettudományi sorozat részesedésével. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a társadalomtudományi könyvtárak nagyobb számban tesznek eleget a központi katalógussal szemben fennálló bejelentési kötelezettségüknek, mint a természettudományi (mindenekelőtt műszaki) könyvtárak. Egyúttal jelzi azt is, hogy a jegyzékek szerkesztőségének milyen területen kell erősítenie szervezési munkáját.

Nem érdektelen adat a jegyzékekben szereplő könyvtárak száma sem: a társadalomtudományi számokban átlagosan 120 budapesti és 42 vidéki, a természettudományiakban 273 budapesti és 140 vidéki könyvtár szerepel. Valószínű, hogy ez a szám az év folyamán még emelkedni fog, azonban ebből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kisebb szakkönyvtárak egész sora (mindenekelőtt a műszaki szakkönyvtárak) nem szerez be idegen nyelvű szakkönyvet, sokkal inkább a folyóiratok előfizetését szorgalmazza.

A jegyzékeket a könyvtárak logikus és kifejező kódjelekkel ellátott jegyzékén kívül tárgymutató egészíti ki. A társadalomtudományi számok mintegy 180 szakcsoportjában való eligazodásához kb. 500—600 tárgyszó segít hozzá. A természettudományi számok 190 szakcsoportjához jóval több, kb. 700—750 tárgyszó tartozik. Mivel a bővebb tárgymutató megkönnyíti az ilyen jellegű kiadványok használatát, kíváncsian lenne, hogy a társadalomtudományi számok mutatója a jövőben differenciáltabb legyen.

Kétségtelen, hogy az országos gyarapodási jegyzékek létrehozása, fejlesztése a szocialista könyvtárügy egyik olyan vívmánya, mely a kutatók és a szakemberek tájékoztatását igen nagymértékben segíti elő. Könyvtárügyünk ezzel komoly lépést tett előre és több évtizedes elmaradást hozott be: ez a legnagyobb dicséret, amit e kiadvány-sorozattal kapcsolatban megállapíthatunk. Éppen ezért néhány olyan szempontra is felhívjuk a figyelmet, melyek elősegíthetik a jegyzékek fejlődését és használhatóságát.

Első és legfontosabb tartalmi észrevételünk sokkal inkább könyvtárainkhoz, a feltétlenül szükséges kooperáció megvalósításáról szól, mint a szerkesztőséghez: mivel a szocialista országokból (továbbá a nemzetközi cseretevékenységből) származó könyvek központi feldolgozása technikai-szervezeti okok következtében lehetetlen, szakkönyvtáraink, mindenekelőtt hálózati központjaink kötelessége, hogy erőteljesebben szorgalmazzák a szocialista államokból származó — vétel, csere, ajándék útján beérkezett — könyvek haladéktalan bejelentését az OSzK központi katalógusa számára. Ezen az úton a gyarapodási jegyzékek szerkesztősége a mainál jóval nagyobb számban tudna tájékoztatást adni e nagyon fontos kiadványokról és lelőhelyeikről.

Következő észrevételünk a kiadvány publicitását illeti: bár az első év ilyen vonatkozású adataiból még nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, mégsem lehet szóltanul elmenni a mellett a tény mellett, hogy 1962 októberében a társadalomtudományi sorozat csupán 181, a természettudományi pedig csak 298, a kettő együttvéve 479 példányban kelt el! Mintegy 2000 szakkönyvtárunk van: nem hisszük, hogy e könyvtárak nagyobb részének ne lenne szüksége e fontos tájékoztató kiadványra.

A jegyzékek szerkesztősége remélhetőleg a jövőben két körülményre jobban fog ügyelni: az egyik a pontos, szinte naprakész és gyors megjelenés (jó lenne mindig jelezni a szóbanforgó szám által felölelt könyvanyag bejelentési, illetve közlési határidejét), a másik pedig az ilyen jellegű kiadványokban nélkülözhetetlen névmutató összeállítása

és közlése. A tájékoztatás szempontjai szakrendben közölt anyagnál feltétlenül megkövetelik névmutató szerkesztését és közreadását.

Ugyancsak 1962-ben tette első ízben a kutatók és az érdeklődők asztalára az OSzK központi katalógusainak osztálya a magyarországi könyvtárakba járó kurrens külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzékét.⁴ E betűrendes periodika-jegyzék kb. 12 000 külföldi folyóirat címét és 60 000 lelőhelyét közli, túlnyomóan a Kultúra külkereskedelmi vállalathoz beküldött megrendelőcédulák alapján (innen ered két hiányossága: természetesen a cserében érkezett periodikákról nem adhat számot, továbbá némi bizonytalanságot okozott, hogy a szerkesztők nem dolgozhattak magukról a folyóirat-példányokról).

A kiadvány — mely dicséretre méltó gyorsasággal tette közzé hatalmas anyagát — lényegében két célt van hivatva szolgálni:

- a) a gyors tájékoztatást,
- b) a folyóirat-előfizetések országos szinten történő koordinálását.

E két célnak rendelte alá szerkesztési eszközeit: a folyóiratok címén kívül a megjelenés helyét (ország) és a hazai lelőhelyeket közli.

Nem érdektelen, hogy 82 ország 12 000 különféle folyóiratáról ad számot, s 1378 budapesti és 844 vidéki, összesen 2222 intézményt közöl, ahol külföldi folyóirat található (e több mint 2000 intézmény az ország 208 helységét jelenti!). A betűrendes rész természetes kiegészítője a könyvtárak (intézmények) kód-jegyzéke, az intézmények székhelyével és pontos címével. Tudunkkal jelenleg ez az összeállítás a magyarországi könyvtárak legteljesebb jegyzéke: a tájékoztató munka ennek is nagy hasznát veheti.

A kiadvány önkritikus előszava szinte felment bennünket attól, hogy előadjuk néhány apróbb kifogásunkat. Inkább úttörő jelentőségét szeretnénk hangsúlyozni: mind a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya, mind az Országos Széchényi Könyvtár nagy szolgálatot tettek e kötet megjelentetésével a magyarországi tudományos tájékoztatás ügyének. Úgy látszik, intézményeink ezúttal ennek tudatában is voltak: mintegy két hónap alatt 850 példány fogyott el a kötetből.

Végző soron nagy eredménynek könyvelhetjük el e két tájékoztató kiadvány közrebocsátását. Remélhetőleg mind szélesebb körben ismerik majd meg és használják fel őket, s valóban betölthetik azt a szerepet, amit az ország tájékoztatási rendszerében hivatottak ellátni.

HARASZTHY GYULA

A mikrokártya és a kutatók. I. A mikrokártyák használatának időszerűsége. Kevés könyvtári szakkönyv keltett olyan nagy feltűnést és tartós hatást, mint Fremont RIDER *Atudós és a tudományos könyvtár jövője* című munkája.¹ RIDER, a Wesleyan University könyvtárosa, a nagy tudományos könyvtárak fejlődését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy azok állománya átlag 16 évenként megkétszereződik. A könyvtárak állományának rohamos növekedése s a könyvtári kiadások emelkedése következtében létrejött súlyos gondokat a könyvtárosok többféle módon kísérlik meg elhárítani. Egyik kísérlet erre az állomány selejtezése, egy másik a könyvtáron belüli jobb helykihasználás, a feldolgozás és a kötetítés egyszerűsítése, egy harmadik a központi katalógusok s a könyvtárak közötti fokozott együttműködés megteremtése volt, de a kialakult helyzeten lényegében egyik kísérlet sem változtatott. RIDER szerint új eljárásra van szükség annak érdekében, hogy a könyvtárak növekvő problémái megoldódjanak: a könyvek helyettesítésére mikrokártyákkal.

⁴ *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék, 1962.* Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 1962. IV, 366, LXX 1.

¹ RIDER, Fremont: *The scholar and the future of the research library.* 1944.

A mikrokártya-készítés ötlete régi; már a XIX. században készültek mikrokártyának nevezhető felvételsorozatok, századunk elején pedig GOLDSCHMIDT és OTLET² fejtették ki a mikrokártyák szükségességére és használatára vonatkozó elméletüket; annak továbbfejlesztése és széleskörű gyakorlati megvalósítása azonban RIDER érdeme volt. RIDER az egy könyvre jutó könyvtári költségek elemzése során megállapította, hogy azok négy összetevőből állnak: beszerzési költségek, kötési költségek, a könyv feldolgozásával kapcsolatos kiadások és raktározási költségek.

A könyvtárak számára nem csupán a beszerzési költségek jelentenek komoly kiadásokat. Ezt bizonyítja a Wesleyan University Library statisztikai adatai alapján készített kimutatás az egy könyvre eső átlagos kiadásokról:

1. Beszerzés	—,95 Dollár
2. Köttetés	—,40 „
3. Feldolgozás	1,05 „
4. Raktározás	—,75 „
összesen	3,15 Dollár

RIDER hívta fel először a figyelmet arra, hogy mikrokártyák esetében az összes költségtényező megváltozik. A beszerzési költségek általában csökkennek az eredetihez képest, a köttetési, feldolgozási és raktározási költségek pedig esetleg el is tűnhetnek, mert a mikrokártyán már szerepelhet a címléírás és szakjelzet, s a kártyák katalógusfiókban vagy dobozban raktározhatók.

A mikrokártya a magyar könyvtárakban az utóbbi években kezdett ismertté és népszerűvé válni. Több könyvtár fototechnikai kísérleteket folytat ezzel kapcsolatban, sőt jelentős mennyiségű mikrokártya előállításáról és külföldi terjesztéséről is beszámolhatunk.³ A mikrokártyák felhasználását ismertető külföldi és belföldi közlemények hatására többen a mikrokártyában látják a fejlődés útját, s a mikrofilmtekercset már elavultnak tekintik. Az ilyen vélemények népszerűsítik ugyan a mikrokártyát, de annak helyes gyakorlati felhasználását nem mozdítják elő, hanem tévedésekhez és a mikromásolás gyakorlatában nem eléggé járatos könyvtárosok és kutatók félrevezetéséhez vezetnek. Az egyik tudományos kutatóintézet dokumentációs osztálya nemrég azzal a tervvel foglalkozott, hogy most létesülő fotolaboratóriumát, amelynek főfeladata folyóiratcikkek másolatának előállítása, legelőször mikrokártya készítő berendezéssel látja el. Egyes könyvtárak régi hírlapsorozatok reprodukálását szeretnék mikrokártyán megoldani. Hasonló tervek gyakori felvetése időszerűvé teszi a mikrokártyák felhasználási lehetőségeinek vizsgálatát.

A mikrokártya elnevezése és mérete. A „mikrokártya” elnevezés nem egyértelmű, s a mikrokártya elnevezései és meghatározásai sok félreértésre és vitára adtak alkalmat. A kérdést bonyolította az is, hogy a RIDER által ismertté tett „microcard” szó szabadalmilag védett kereskedelmi elnevezés lett, és csak a wisconsini Microcard Corporation mikrokártyáira vonatkoztatható. Az ISO 386. számú szabványjavaslata⁴ anyaguk szerint osztja két csoportra a mikrofelveteleket, s ennek megfelelően átlátszó mikrofílmlepet (*sheet microfilm*) és átlátszatlan mikrolapot (*sheet micro-opaque*) különböztet meg. Az előbbi meghatározása: átlátszó, négyszögletes síkfílm, amelyen bizonyos számú (kivételesen egy) mikrofelvételt helyeztek el. Az utóbbi: ugyanaz átlátszatlan anyagon. A francia és angol nyelvű szakirodalom az átlátszó mikrofílm-

² GOLDSCHMIDT, Robert—OTLET, Paul: *Sur une forme nouvelle du livre ; le livre microphotographique*. Institut International de Bibliographie. Bulletin. 1907. 61—69. l.

³ Az Akadémiai Könyvtár fotolaboratóriuma 1958 óta foglalkozik mikrokártyák előállításával; az első hazai mikrokártya-kiadványok itt készültek. 1961-ben az Akadémiai Könyvtár fotolaboratóriuma 8980 mikrokártya-felvételt és 5665 db mikrolap-másolatot állított elő.

⁴ International Organization for Standardization. Draft ISO Recommendation No. 386. Terminology of micro-copies and their bases.

lapot „microfiche” néven emlegeti. A német nyelvben *Mikroplanfilm* és *Mikrokarte* a mikrokártyák neve. A magyar nyelvben a „mikrokártya” és „mikrofilmlap” megfelelő elnevezésnek látszik. Mikrokártyán azonban nem mindig átlátszatlan mikrolapot értünk, mert a mikrokártya általános kifejezéssé vált, és gyakran az átlátszó mikrofilmlapot is mikrokártyának nevezzük.

A mikrokártyák mérete sem egységes. Az ISO 68. számú szabványjavaslata szerint az átlátszó mikrofilmlapok ajánlott mérete 75×125 mm és 105×148 mm. Európában elterjedt a 90×120 mm mikrofilmlap-méret. Az átlátszatlan mikrokártyák mérete még nagyobb változatosságot mutat; a 75×125 mm méret a leggyakoribb, de a dokumentációs mikrokártyák és mikronyomatok útján sok, ettől eltérő méretű mikrokártya van forgalomban.

II. A mikrokártya-készítés gyakorlata. 1. A mikrokártyák készítésének legegyszerűbb módja az egymás mellé kirakott dokumentumok egyszerre történő fényképezése. Ilyen módon lemezes fényképezőgéppel is lehet mikrokártyát előállítani. Az 1. ábrán bemutatott mikrokártya *Linhof Technika* 9×12 lemezes fényképezőgéppel készült *Autolith* síkfilmre. A mikrokártya szabad szemmel is olvasható címe a tanulmány nyomtatott címének mikrofilm útján felnagyított és a szöveg mellé helyezett fényképmásolata. A 90×120 mm méretű síkfilm kihasznált területe 75×120 mm volt; a másolatok 75×125 mm méretű kartonvastag fotopapírra készültek. Ez a módszer erősen korlátozza a mikrokártya-készítés lehetőségét, mert nem alkalmas bekötött nyomtatványok és kéziratok fényképezésére; csupán egyoldalas írott szövegek vagy két példány felvágása útján kirakott nyomtatványok reprodukálására és különböző méretű rajzok, plakátok mikrokártyájának előállítására használható.

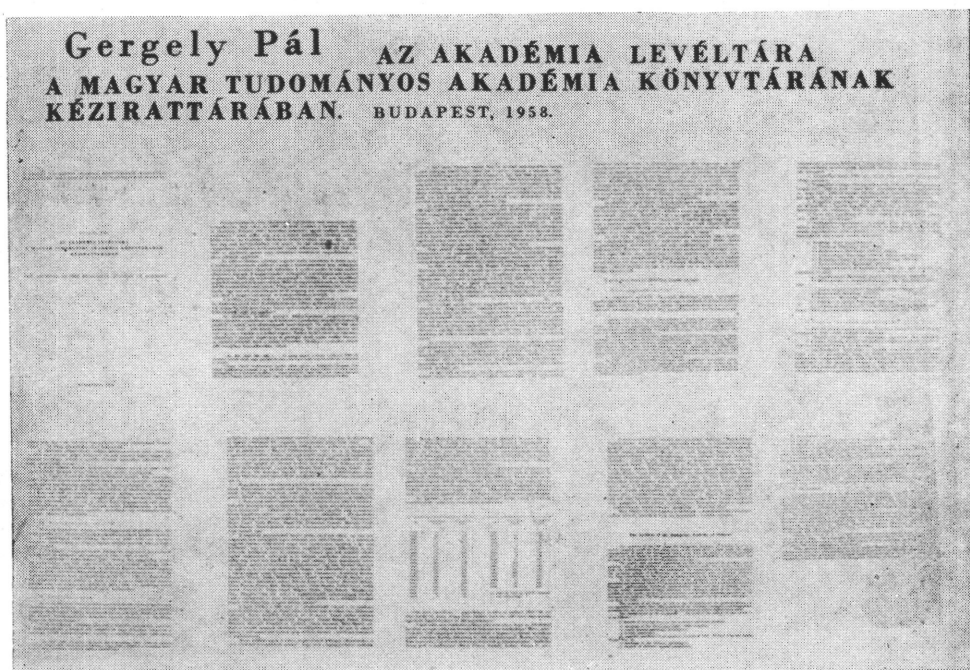
2. A mikrokártya-készítés Amerikában elterjedt módszere a mikrofilmsíkok másolása. Ennél az eljárásnál a felvételek rendszerint 16 mm széles perforálatlan filmre készülnek 1:14—1:20 arányú kicsinyítéssel. Minden hat felvétel után a filmen három felvétel helyét üresen hagyják, így 120 mm hosszúságú, felvételeket tartalmazó, filmszakaszok és üres filmszakaszok következnek egymás után a filmtekercsen. Előhívás után a filmszélekből 1—1 mm-t levágnak, a filmtekercset az üres részek közepén filmsíkokra vágják fel s az üres filmdarabok közepébe lyukat vágnak. E lyukak segítségével illesztik különleges másolókeretben egymás mellé a filmsíkokat. Nagyüzemi előállítás esetén a másolatok fotopapírtekercsre készülnek, s utólag vágják azokat 75×125 mm méretűre.⁵ Kezdetben 5 filmsíkból állították össze a mikrokártyát, s a címet a kártya hátoldalán helyezték el sokszorosítással. Később kialakult a mikrokártya mai formája, melyen a cím az első oldalon felül kap helyet.

Hasonló eljárással 35 mm széles filmsíkokról is készíthetők mikrokártyák; perforált film esetében a perforációk levágása után 25 mm széles filmsíkokat nyerünk, így három csík (3×3 felvétel) helyezhető el egy 75×125 mm mikrokártyán, ha a felvevőgép képmérete 24×36 mm. (2. ábra.)

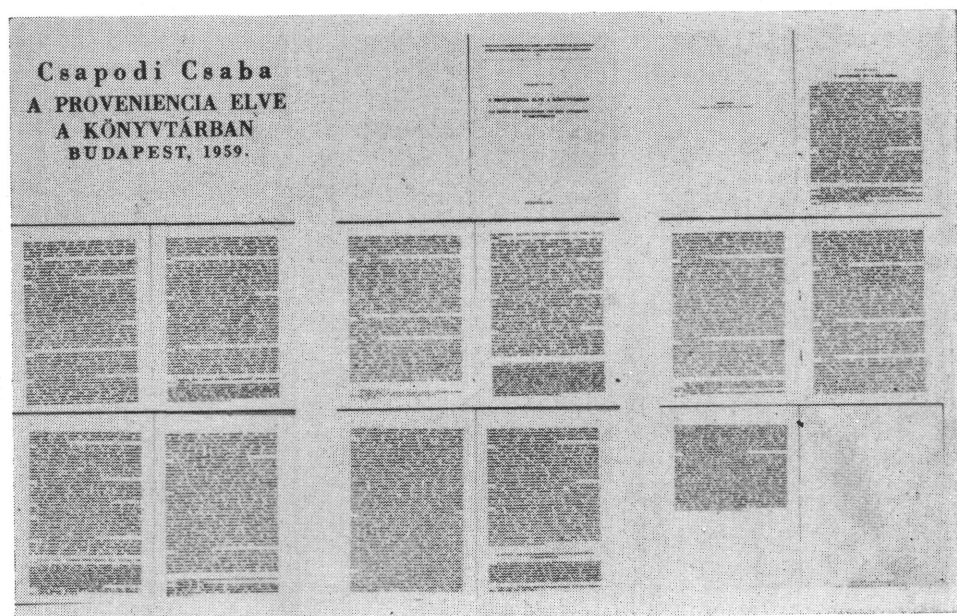
3. Európában a filmsíkok másolása helyett szívesebben használnak mikrokártya felvevő készülékeket mikrokártyák előállítására.⁶ A mikrokártya felvevő készülék könyvtartója és megvilágító berendezése tekintetében nem sokban különbözik a mikrofilmfelvevő készülékektől, fényképező szerkezetét és filmtartóját illetően azonban egészen más, mert alkalmasnak kell lennie a 90×120 mm vagy 75×125 mm méretű síkfilmek szakaszos továbbítására, a felvételek elhelyezésére több szabályos sorban. A filmlapra kerülő felvételek nagysága különféle méretű fényképezőkeretek cserélgetésével változ-

⁵ KUIPERS, J. W.: *Microcards and microfilm for a central reference file*. Industr. and Engin. Chem. 42. vol. 1950. 8. no. 1463—1467. 1.

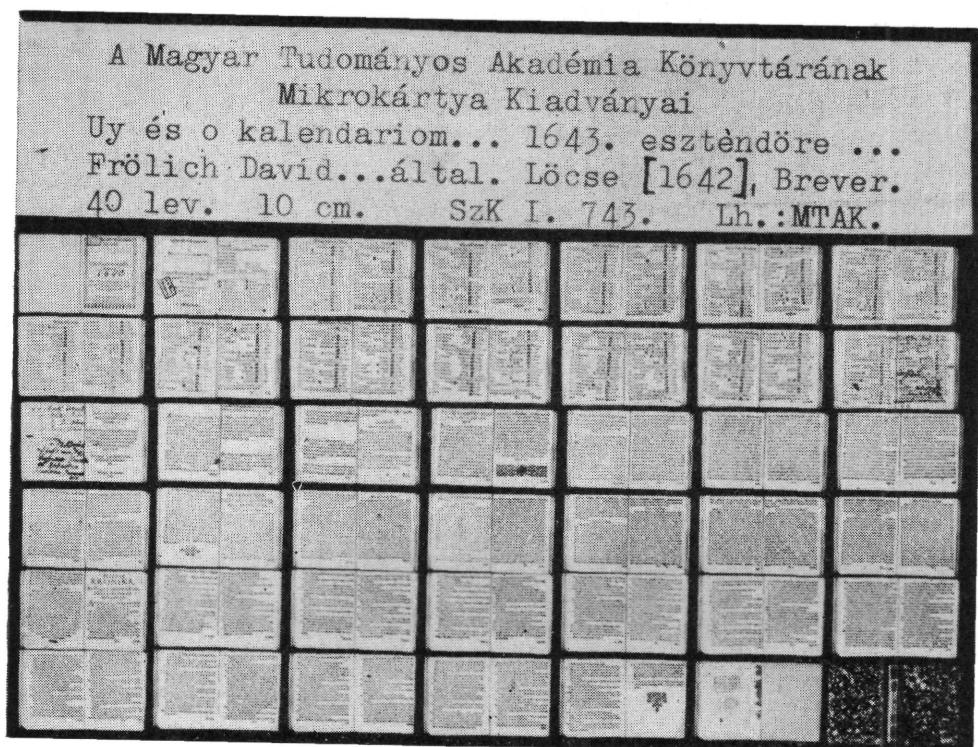
⁶ A legismertebb európai mikrokártya felvevő készülékek: *NDR Goebel Micro-fiche Camera* (Nederlandse Document Reproductie); *Microfiche Apparat* (Les Appareils Controleurs, Paris); *Goebel Mikrokopie Geräte* (Falz Werner, Leipzig).

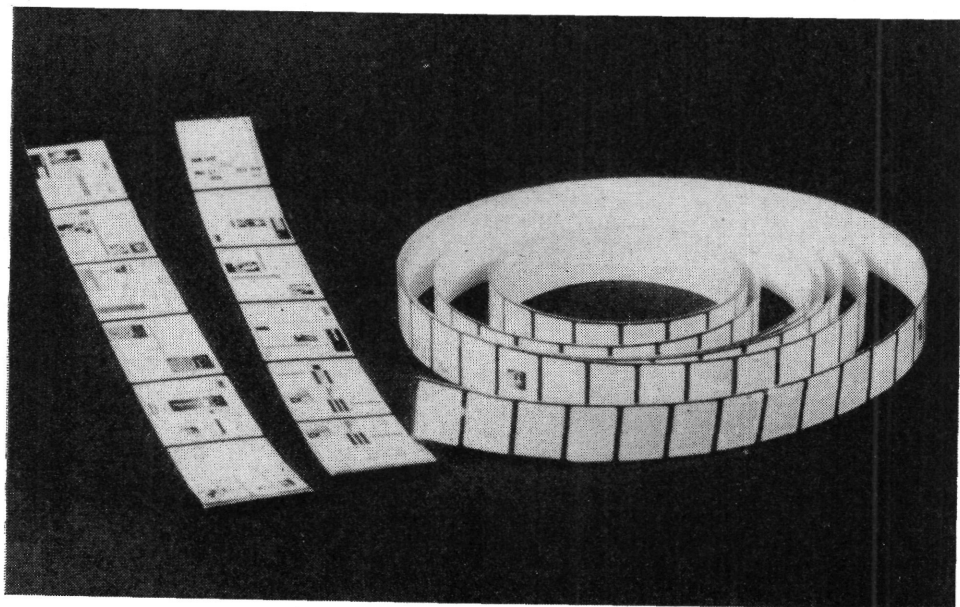
1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

tatható; a kazetta megfelelő továbbítását és a sor váltását a kazettára erősített fogazott lécek teszik lehetővé. Minden mű első kártyáján egy-két sort a cím számára üresen szokás hagyni; a címet meghatározott méretű papírra írógéppel írott vagy nyomtatott szövegről címfényképező készülékkel lehet a filmlapra fényképezni.

A mikrofilmlapok előállítása a tekercsfilmre fényképezéssel ellentétben lassú és körülményes munkát jelent. Míg a mikrofilmtetekercsek kidolgozása önműködő, nagyteljesítményű gépekkel megoldható, a síkfilmeket csak kézi eszközökkel lehet kidolgozni. A tekercsfilmre fényképezésnél viszont hátrányos a képméret állandósága, amelyhez alkalmazkodva a kicsinyítés mértékét a dokumentum nagyságának megfelelően változtatgatni kell, és nehéz a felvágott filmcsíkok tárolása és másolása is; a negatív mikrofilmlapok rendezése, tárolása és másolása ennél kényelmesebb. Mikrokártya felvevő készülék használata lehetővé teszi a képméret megváltoztatását, az egy lapra kerülő felvételek számának és alakjának legmegfelelőbb megválasztását. (3. ábra.) A Falz-Werner típusú mikrofelvevő készüléken a felvételek elhelyezésére és méretére számos lehetőség van: egy filmlapra 9—120 felvétel kerülhet; legnagyobb képmérete 35×26 mm, a legkisebb 8×9 mm. Az ilyen felvevőkészülékek beállítása és működtetése nagy gondosságot és pontosságot igényel, mert minden hibás felvétel az egész mikrofilmlap ismételt elkészítését teszi szükségessé.

4. A mikrokártya-készítés negyedik módszere is a mikrofilmtetekercsből indul ki. A mikrofilmfelvételeket, mikrofilmcsíkokat vagy a mikrofilmtekercs papírszalagra készített és felvágott másolatát kartonlapra lehet illeszteni. Az ilyen „összeillesztett” mikrokártyák legelső változata az ablakszerű kivágással ellátott indexkártya volt, amelynek nyílásába átlátszó műanyaggal egy mikrofilmfelvételt erősítettek. A szétvágott mikrofilmtekercs felvételeinek rendezése és nyilvántartása ilyen módon megoldódott; a kezdetben mankó szerepét betöltő kartonlapok később a mikrofilmfelvételeknek gépi válogatórendszerekbe illesztését tették lehetővé, pl. a „Filmsort” kártyákon a mikrofilmfelvételt és a lyukkártyás válogatórendszert egyesítették. A több felvételt tartalmazó mikrofilmcsíkok mikrokártya formájú tárolására és rendezésére átlátszó műanyagtasakokból összeillesztett borítékokat és átlátszó ablakokat tartalmazó kartonokat gyártanak. A filmtekercs felvágásához és tasakba helyezéséhez kényelmesen kezelhető vágó készülékek kerültek forgalomba.⁷ A mikrofilmtekercsről másolt, átlátszatlan, felragasztható mikroszalagok tetszés szerinti hosszúságú darabokra vágathatók és különféle méretű mikrokártya-indexek előállítására alkalmasak. Nagyüzemi előállításukról egyelőre csak az USA-ból és Angliából hallottunk. A 16 mm széles filmről másolt mikroszalagok kereskedelmi elnevezései: *Microstrip*, *Microtape*, *Microtak* és *Microbond*. Rendszerint már el vannak látva nyomásra érzékeny ragasztóréteggel, vagy felragasztás előtt hátoldalukat nedvesíteni kell.⁸ Angliában egyes kiadványokat 16 mm széles mikrofilm és mikroszalag formájában egyaránt sokszorosítanak; a megrendelők, ha előnyben részesítik a mikrokártyát a filmtetekercs szemben, a mikroszalag tartozékaként megvásárolhatják a nyomtatott címmel ellátott fehér kartonlapokat, és felragaszthatják a mikroszalagcsíkokat.⁹ 16 mm széles mikroszalagból 4 csík, 35 mm széles mikroszalagból 2—3 csík helyezhető el egy 75×125 mm méretű kártyán. A mikroszalaggal egyesített kártyára a könyvtári munkáknál bizonyára nagy jövő vár, mert folyóiratickek mikroszövegének tárolására, referáló kartonok előállítására s még sok területen hasznosítható. Mikrofilmcsíkokról olcsó berendezéssel kis fotolaboratóriumokban is készíthetők mikroszalag-másolatok. (4. ábra.)

⁷ Film Insertion Kit és Micro-Jacket Inserter. Ld. BALLOU, Hubbard W.: *Guideto microreproduction equipment*. Annapolis, 1959.

⁸ Uo.

⁹ *Microtexts as media for publication*. Hertfordshire, 1960. 57—58. 1. Discussion; N. A. BRAMPTON.

III. A mikrokártyák könyvtári használata. 1. Mikrofilm vagy mikrokártya?

A könyvtárosokat gyakran foglalkoztatja a mikrofilm és mikrokártya könyvtári használhatóságának, szerepének kérdése. Igaz-e, hogy a mikrokártya átveszi a mikrofilm szerepét a könyvtárban? A mikrokártyakészítés gyakorlata alapján nyilvánvaló, hogy bármelyik eljárást is alkalmazzuk mikrokártyák előállítására, ez a művelet lényegesen lassúbb, költségesebb és több hibalehetőséget tartalmaz, mint a mikrofilmtekercsek készítése. Az első módszer — több dokumentumoldal fényképezése egyszerre — használhatósága annyira korlátozott, hogy a mikrofilmezést helyettesítő széleskörű alkalmazásáról nem lehet szó. A második módszer, mikrofilmcsíkok másolása, felhasználja a negatív mikrofilmtekercs előállításának kényelmességét és automatizáltságát, de nélküli a felvágott negatív film tárolásának biztonságát s a sokszorosítás gépesítését. Csak néhány nagy külföldi mikrokártya-kiadó használ másolópapírtekercseket és önműködő kidolgozóberendezést filmesíkből összeillesztett mikrokártyák másolására. A harmadik módszer — mikrokártya felvívó berendezés igénybevétele — szintén sok gyakorlati nehézséggel jár. E készülékek távolról sem annyira önműködőek és nem olyan könnyen kezelhetők, mint a modern mikrofilmfelvívó gépek. Egy modern mikrofilmfelvívó gépbe — pl. *Lumoprint* vagy *Recordak* típusú felvívóba — 30–50 m film, vagyis 800–1250 felvételre elegendő nyersanyag tölthető be egyszerre, s felvételezési teljesítménye önműködő élességállítás, motorizált filmtovábbítás stb. következtében több száz felvétel óránként. A mikrofilmtekercseket egyszerre lehet önműködő előhívógépen kidolgozni és folyamatos másológépen másolni. A mikrokártya felvívó készülékbe ezzel szemben egyszerre csak egy síkfilmet, rendszerint 20–40 felvételre elegendő nyersanyagot, lehet tölteni. A képméretnek beállítás, a mikrokártyák elkerülhetetlen „megszerkesztése”, az egy lapra kerülő oldalak beosztása, a cím fényképezése stb. is lassítja a munkát. Egy mű mikrokártya negatívjának előállítása ezért lényegesen többbe kerül, mint a mikrofilm elkészítése. A költségtöbblet kellő számú másolat készítése és értékesítése esetén természetesen megtérülhet, de a külföldi tapasztalatok szerint 15 példány alatt a mikrofilm mindig olcsóbb a mikrokártyánál. Néha a használat szempontja teszi szükségessé a kevés példányú mikrokártyák előállítását a magasabb költségek ellenére, mert a mikrokártya a mikrofilmnél jobban illeszthető a könyvtárosok és kutatók által használt kartotékrendszerbe, könnyen válogatható, az egy-egy műre vagy fejezetre eső részek másolása esetenként különféle példányszámban is megvalósítható. A mikrofilmre vett művek 30–100 méteres tekercsekben kerülnek másolásra, s a több művet tartalmazó tekercseken belül nem lehet vagy nem érdemes folyamatos másolásnál egyes részeket kihagyni vagy a többitől eltérő példányban másolni.

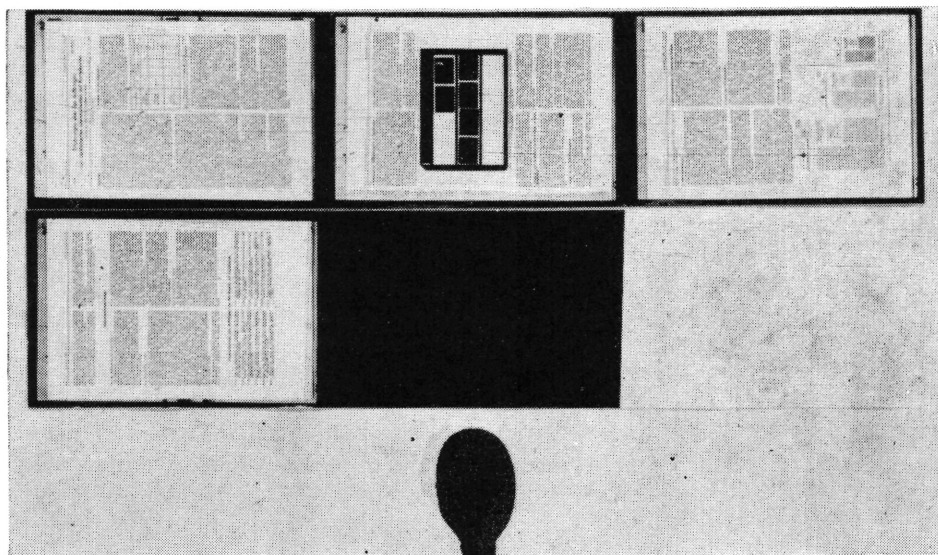
Ezen túl sokan azért vetik el a mikrofilmtekercset a mikrokártyával szemben, mert olvasásakor fárasztó a tekercselés. Ebben van bizonyos igazság, a könyvtári gyakorlat azonban nem igazolja a mikrofilmtekercssel szemben elfoglalt túlzó álláspontot. A mikrofilmtekercs műszaki fejlődés és a mikrolapok elterjedése során nem vált elavulttá, sőt az automatikus xerográfiai nagyítógépek (*Copyflo*) használatával növekszik a mikrofilmtekercs és meglevő mikrofilmjeink értéke és sokszorosítási lehetősége, mivel a folyamatos nagyítási eljárás a mikrofilmtekercsen alapul. A washingtoni Library of Congress Fotoreprodukciós Szolgálatának statisztikai adatai szerint az elektrosztatikus nagyítási eljárás bevezetése óta nem csökkent, hanem növekedett a mikrofilmezés mennyisége.¹⁰

A mikrokártya sokat hangoztatott előnye csak bizonyos típusú könyvtári anyag esetében kétségtelen: lexikonok, szótárak, bibliográfiák, táblázatok, sorozatban megjelenő tudományos közlemények mikrokártyái könnyen válogathatók és átcsoportosíthatók;

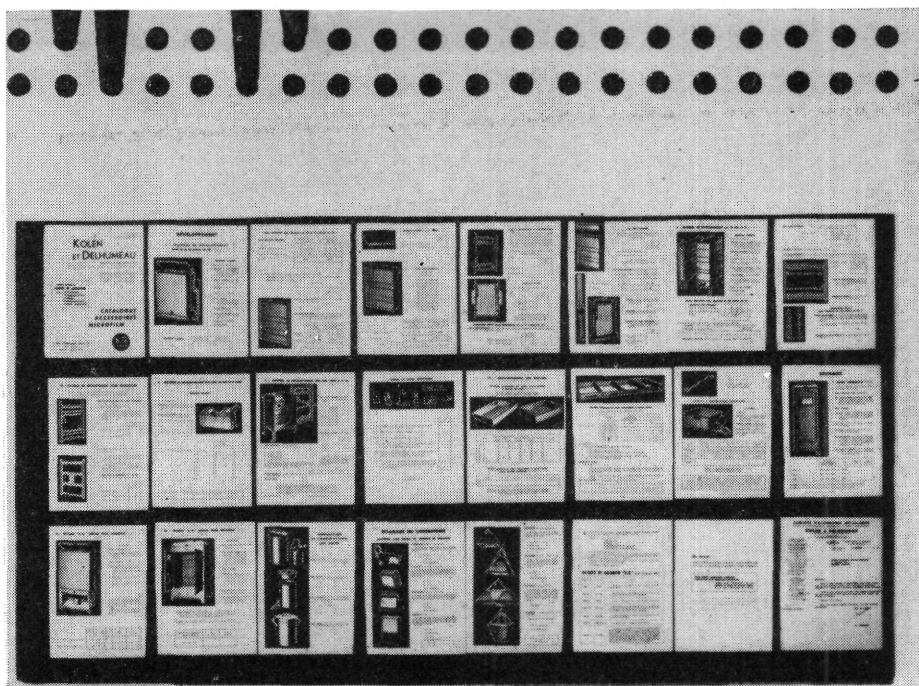
¹⁰ HOLMES, D. C.: *Electrostatic photoreproduction at the U. S. Library of Congress*. Unesco B. for Libr. 15. vol. 1961. 19–22. 1.

FRANK, Otto
Erfahrungen über das Aufbringen von
verkleinerten Literaturtexten auf
Karteikarten.
Reprographie 1.Jhg. 1961. Nr.3. 51-54.S.

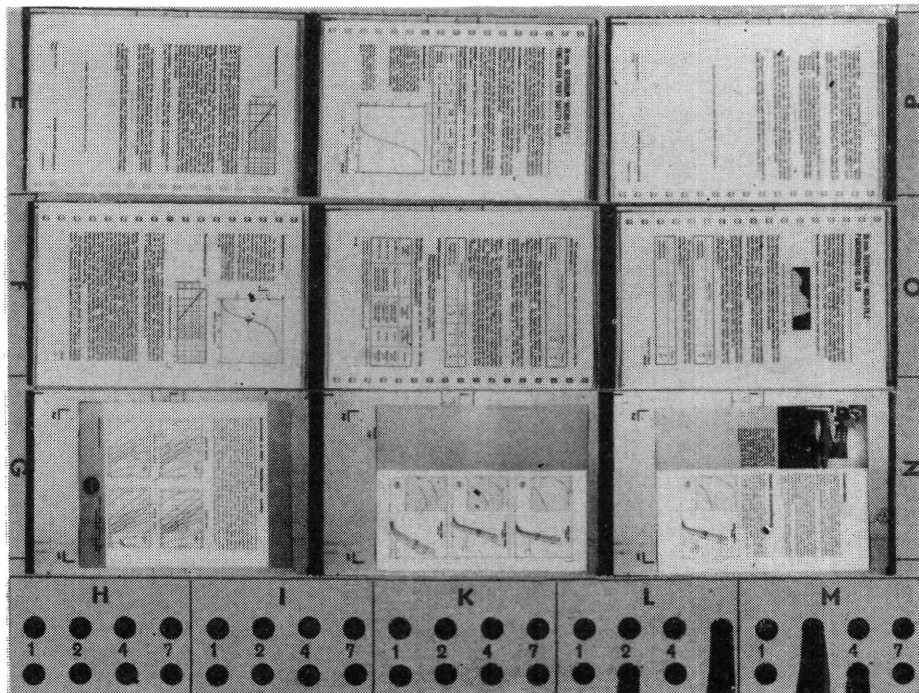
5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

átlapozásuk, egyes részek megtalálása könnyebb, mint mikrofilmen vagy eredetiben. A mikroformában kiadásra kerülő folyóiratok, részletekben kiadott tudományos kutatási jelentések reprodukálására egyedül a mikrokártya tekinthető alkalmasnak. A gyakran használt reference-anyag tárolására és használatára a mikrokártya általában megfelelőbb a mikrofilmnél. Előnyei ezzel szemben nem tapasztalhatók könyvtári és kéziratári állománytömbök, terjedelmes kódexek, levéltári gyűjtemények állományvédelmi fényképezésénél, vagy ha csak néhány másolatra van szükség. A mikrofilmezés említett gyorsaságán kívül a használat szempontja is a mikrofilmtekercs mellett szól. Egy 600 lapos kódex tanulmányozása esetén a mikrokártyákat hússzor kell kicserélni és kétirányú mozgattal beállítani az olvasókészüléken; ugyanaz a kötet mikrofilmtekercs formájában, motoros mikrofilmolvasó készüléken, percek alatt kényelmesen átlapozható.

Nem kellékpénny bizonyított a mikrokártya alkalmassága régi hírlapsorozatok állományvédelemre vagy helytakarékosságra irányuló fényképezése esetében sem. A nagyalakú hírlapokat nem lehet erősen kicsinyíteni a felvételben; egy mikrokártyára legfeljebb 8–10 lap fényképezhető az olvashatóság jelentős csökkenése nélkül. A legtöbb mikrofellevő gép könyvtartója nem alkalmas bekötött hírlapok elhelyezésére, és azok fényképezése a legtöbb mikrofilmfellevőn is leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A mérsékelt kicsinyítés érdekében a hírlapokat csak egyoldalasan lehet fényképezni, ezért elkerülhetetlen a fényképezőgép derékszögű elfordítása, ami azonban kevés mikrofellevő készüléken lehetséges.¹¹ A mikromásolatok használatában járatos könyvtárosok szerint a mikrokártya kényelmes használata hírlapok olvasása esetében csak akkor tapasztalható, ha az olvasó egy meghatározott hírlapszámot keres; egész évfolyamok átlapozása esetében — régi hírlapsorozatok olvasásánál ez a leggyakoribb — a 8–10 lapot tartalmazó mikrokártyák cserélgetése a kutatómunka akadályává válik.¹² A párisi Bibliothèque Nationale hírlapsorozatait 35 mm mikrofilmtekercsre fényképezik. A mikrofilmeket a szabványtól eltérő, 210–300 m hosszúságú tekercsekben tárolják, és használatukhoz különleges olvasókészüléket szerkesztettek.¹³ A műszaki adottságokat figyelembe véve a 35 mm széles mikrofilmtekercsben és az egyes felvételek gyors másolására is alkalmas olvasókészülékekben¹⁴ találhatjuk meg jelenleg a régi hírlapok megőrzésének és használatának legjobb lehetőségét.

A gazdaságosság szempontja sem indokolja a hírlapok mikrokártyára fényképezését a mikrofilmezés helyett. A fényképezés költségeinek kiszámításánál hiba lenne csupán a nyersanyag árát venni számításba, mert az csak egyike a költségtényezőknek. A készülék elhasználódásának értéke, a munkadíj és az üzemfenntartási költségek is jelentősen közrejátszanak az önköltség kialakulásában. A negatív mikrofilmlap nyersanyagának ára például kevesebb lehet, mint az azonos dokumentumokat tartalmazó mikrofilm ára, a ráfordított munka nagysága miatt a mikrofilmlap önköltsége mégis jelentősen túlhaladja a hasonló terjedelmű anyag mikrofilmezésének önköltségét. Tapasztalataink szerint a mikrofilmlap előállításához szükséges munkaidő többszöröse a mikrofilmezéshez szükséges munkaidőnek. Ezért nem fogadható el WOLK és TONNON kitűnő tanulmányának néhány következtetése a folyóiratcikkek mikrofilmlapra fényképezésével kapcsolatban.¹⁵ A mikrofilmlap előállításának nehézségei miatt folyóiratcikkek egy példányos másolására a mikrofilmlap csak kivételes esetekben lehet használhatóbb a mikrofilmnél,

¹¹ Hírlapfényképezésre alkalmasak a Recordac C és -D, és a Kontophot-Unimat 61 típusú mikrofilmfellevők.

¹² SHOEMAKER, Ralph J.: *Remarks on microcards and microfilm for newspapers*. Amer. Doc. 1. vol. 1950²⁰⁷—208. 1.

¹³ PRINET, Jean: *Conservation et lecture des microfilms de long métrage*. B. Bibl. de France. 2. vol. 1957. 193—195. 1.

¹⁴ *Mikrofilm-Lesegeräte mit Rückvergrößerungseinrichtung*. Reprographie. 1. Jg. 1961. 2. Nr. 45—46. 1.

¹⁵ WOLK, L. J. van der—TONNON, J. C.: *The microcopy on flat film as an aid in documentation*. Rev. Doc. 17. vol. 1950. 5. no. 134—141. 1.

mert az említett költségtényezők a mikrofilmlap árát jelentősen növelik. Megváltozik azonban a mikrokártya értékelése akkor, ha nem másolásra, hanem kiadásra használjuk fel azt.

2. *Mikrokiadványok.* Ismertek a könyv- és folyóiratkiadás nehézségei a magas nyomtatási költségek, az előállítási idő nagysága s a terjesztési és tárolási problémák miatt. A mikrokártyák kiadási eszközként jelentkező felhasználása ezért világszerte rohamos fejlődést mutat. Ez a kérdés könyvtári szempontból nemcsak azért érdekes, mert a könyvtárak a mikrokiadványok vásárlói és őrzői, hanem azért is, mert a könyvtárak egyúttal mikrokiadók is lehetnek. A mikrokiadásra alkalmas dokumentumok három fő csoportját lehet megemlíteni:

- A) Tudományos forrásanyag;
- B) Eredeti tudományos közlemények;
- C) Könyvek és folyóiratok (Újrakiadás).

Az első csoportba olyan értékes könyvtári, kéziratári gyűjteményeket sorolhatunk, amelyek iránt széles körben érdeklődés nyilvánul meg. A mikrokártyakiadás szükségességét itt gondosan kell mérlegelni, mert kis példányszám esetén a mikrofilm jobb közreadási formának bizonyulhat.

A mikrokártyakiadás legtöbb lehetőségét az eredeti tanulmányok, tudományos munkák kiadása jelenti. A mikrokártya a nyomtatással szemben jelentős költségmegtakarítást eredményez azáltal, hogy a szerző kézírata képekkel, táblázatokkal, rajzokkal együtt közvetlenül fényképezhető, s el lehet kerülni a betűszedési, korrigálási és más, a nyomtatással kapcsolatos kiadásokat. Közismert, hogy az elkészült tudományos értekezéseknek, jelentéseknek csak egy része kerül nyomtatott formában kiadásra. A kiadatlan anyagban jelentős tudományos értékek rejlenek, és sajnálatos lenne, ha ezek közreadására semmilyen lehetőség nem adódna.

A *Micro Library* folyóirat a következőkben foglalta össze a szokásos, nyomtatott kiadás akadályait:¹⁶

a) A szerző kézírata terjedelmes statisztikai vagy bibliográfiai anyagot tartalmaz; tömörítéssel vagy kivonattalással a mű elveszítené értékét.

b) A kézirat nem terjedelmes ugyan, de költséges klisék elkészítését tenné szükségessé. Ez az eset áll elő például rajzok, zeneművek, fényképek, táblázatok stb. kiadásánál.

c) Bizonyos túlzottan speciális tudományos beszámolók csak szűk kör érdeklődésére tarthatnak számot.

d) A megszokottól eltérő gondolatok, új elméletek és irányzatok néha nem találnak kiadóra, mert a kiadók félnek a kockázattól.

e) Sok könyvtár és levéltár nem adja kölcsön reprodukálásra az általa őrzött értékeket azok védelme érdekében.

f) Korlátozott terjedelmű értekezések nagy terjedelmű mellékletei már nem közölhetők nyomtatásban a szűkre szabott keretek között.

Az említett esetek többségében a mikrokártya mint kiadványforma komolyan számításba jöhet. Mikrokártya-kiadásra alkalmasak például egyes tudományos szakterületek részletes bibliográfiái, kevesek által tanulmányozott nyelvek szótárai, régészeti ásatások vagy más kutatómunkák kis kört érdeklő részletkutatási eredményei, doktori és egyetemi értekezések stb. Általában a mikrokártya alkalmasabb reference-anyag hasz-

¹⁶ WOLK, L. J. van der: *Micro publishing*. Micro Library, 1. vol. 1958. 2/3. no. 4—5. 1.

nálatára, mint huzamos olvasást, másolást igénylő művek kiadására. A mikrokártyák megtekintésére alkalmas kézi nagyítók a reference-anyag széleskörű használatát elősegítik.

Adott esetekben sikerrel lehet megvalósítani a kettős kiadást: a nyomtatás és a mikromásolás egymást kiegészítő felhasználását. Az első tanulságos példát erre a University of Wisconsin Press egyik kiadványa, a *Total Distribution of the Sounds in Siamese*, egy 200 lapos nyelvészeti munka jelentette, amelynek publikálására korábban egy kiadó sem vállalkozott. Ez a mű egy tanulmányból és mintegy 150 lap bonyolult táblázatból állott. A Wisconsin Press ötletes vállalkozói a bevezető tanulmányt kinyomtatták rendes nyomdai úton, a táblázatokat pedig három mikrokártyán sokszorosították. A 100 példányban kiadott mű ára 2,50 dollár volt.¹⁷

A kettős kiadás lehetősége elősegítheti az idegen nyelvű publikálás fejlesztését is. Külföldön a magyar nyelvű kiadványok feldolgozása és használata nem megfelelő. Mikrokártya útján alkalmunk lenne a magyar nyelven megjelent fontosabb tudományos munkák idegen nyelvű fordítását vagy kivonatát külön kiadványként vagy az eredeti mű mellékleteként közzétenni.

A mikrokártyák növekvő tudományos felhasználására mutat a Nemzetközi Geofizikai Év észlelési adatainak kiadása a World Meteorological Organization által. A 10 milliárd adatot tartalmazó s összesen 200 kötetet jelentő anyag 100 példányos, offset-sokszorosítású kiadása sorozatonként 4400 dollárba került volna, ezért a kiadást mikrokártyán készítették el, s így egy sorozat ára csak 265 dollár volt.¹⁸ Ebben az esetben a mikrokártya a nyomtatásnál sokkal gyorsabb sokszorosítási formát jelentett, mert az egy mikrokártyára kerülő anyag — kb. 40—90 lap — beérkezése után a felvételt azonnal elkészíthették, míg nyomtatott kiadás esetén várni kellett volna egy-egy kötet teljes anyagának beérkezésére. Nyomtatott kiadásnál a nyomóformák ritkán maradnak meg a nyomtatás után, mikrokártyakiadás esetében azonban a negatívok később is sokszorosíthatók.

Ez a példa egyúttal a periodikus kiadványok mikroformájú közzétételének realitását is bizonyítja. Bár még kevés kísérlet történt folyóiratok mikrokártya-kiadására — egyelőre három folyóirat jelenik meg kizárólag mikrokártyán —, bizonyos, hogy a mikromásolatok a tudományos folyóiratok kis példányszámú kiadásának megfelelő eszközévé válnak majd.

A mikrokiadás harmadik területe, a nehezen beszerezhető korábbi kiadású nyomtatott könyvek és folyóiratok újrakiadása, az üzletszerű kiadói tevékenység és a könyvtári állománygyarapítási és állománykiegészítési törekvések összetalálkozása következtében jutott jelentős szerephez. A mikrokiadói katalógusok tételeinek többsége mikrokártya formában újrakiadott műveket ismertet; értékes folyóiratsorozatok újrakiadásáról olvashatunk legtöbbször. Az *Annalen der Chemie* 614 kötete, az *American Journal of Science* 249 kötete, a *Science* évfolyamai; *Zentralblatt für Bakteriologie*, a szovjet *Zsurnal Obščej Biologii* és *Kolloidnij Zsurnal* sorozatai sok más között az egyik legújabb amerikai mikrokártya-katalógusban szerepelnek.²⁰ Ebben a katalógusban 26 amerikai mikrokártya-kiadó kiadványai találhatók meg; könyvtárak is vannak közöttük, s ez újabb bizonyíték a könyvtári feladatok és a mikrokiadói tevékenység összekapcsolásának lehetőségére. Folyóiratok kumulációs indexeinek mikrokiadása például jellegzetes könyvtári feladat lenne. Az ilyen mutatók mikrokiadásának szükségességére és lehetőségére mutat a *Chemical Abstracts* 1907—1916. évi indexeinek mikrokártya-kiadása az American Chemical

¹⁷ WEBB, Thomson: *Microcards and their uses in scholarly publishing*. Publishers' Weekly. 165. vol. 1954. 1. no. 66—72. 1.

¹⁸ ASHFORD, O. M.: *Collection and publication of IGY meteorological data*. Rev. Doc. 25. vol. 1958. 3. no. 74—78. 1.

¹⁹ A new publication series on microcards. Microcard B. 1960. 22. no. August.

²⁰ *Catalog of Microcard Publications 1961—62*. No. 3.

Society által. Eredetiben ez az anyag 4823 lapot tesz ki, mikroformában viszont 60 mikrokártyán el tudták helyezni.²¹

Érdekes mikrokiadói vállalkozás a svéd hírlapok kulturális cikkeinek havi indexelése és mikrofilm lap kiadása is.²² Az indexelési munka 1947 óta folyik; ennek során 70 jelentős hírlap 23 tárgykörébe — az irodalom, művészet, régészet, történelem, földrajz, természettudományok, orvostudományok stb. körébe — tartozó cikkeket gyűjtik össze. Ez a munka havonta kb. 2000 hírlapcikk kiválogatását jelenti. 1959 óta ezt a válogatást mikrofilmlapon kiadják; a cikkeket egyforma méretű lapokra ragasztják és 18-szoros kicsinyítéssel 90×120 mm mikrofilmlapokra fényképezik. Egy lapon 16 felvételen kb. 50 cikket lehet így elhelyezni.

3. *Mikronyomat.* A mikronyomatok — nyomdai eljárással sokszorosított mikrolapok — elterjesztője legfőképp a Readex Microprint Corporation volt. A 6×9 inch (152,4×228,6 mm) méretű Readex Microprint lapok előnyét a kiadó abban határozza meg, hogy a lefényképezett könyvlapok elrendezése folytán (10 sorban 10, összesen 100 lap) könnyű a mikroszövegben eligazodni; a mikronyomatok tartósabbak a fotokémiai úton sokszorosított mikrokártyáknál, s bizonyos példányszám felett azoknál olcsóbbak. A Readex Microprint Corporation számos jelentős irodalmi sorozatot jelentetett meg mikrolapon; kiadta többek között az összes 1500—1800 között angol nyelven megjelent színdarabot. Mikronyomaton adtak ki újra több bibliográfiát, például EVANS: *American Bibliography* 13 kötetét. Érdekesség, hogy a mikronyomat-kiadványok között egy könyvtári katalógus is van: *U. S. Surgeon-General's Office. Index-catalogue of the library. 1880—1948. 4 Series.* E kiadvány ára 125 dollár.²³

A mikronyomatok néhány vitathatatlan előnyük ellenére nem terjedtek el olyan mértékben, mint a mikrokártyák.

4. *Dokumentációs mikrokártyák.* Újszerű mikronyomatokat állít elő a varsói Műszaki és Tudományos Dokumentációs Központ. Jól felszerelt fotolaboratóriumában és sokszorosító műhelyében 105×148 mm méretű referáló kartonok százezrei készülnek foto-offset eljárással. Újabbán a kartonok hátlapjára hasonló eljárással elhelyezik az ismertetett folyóiratcikkek mikromásolatát. Ezek a mikronyomatok minőség tekintetében elmaradnak a korábban ismert mikronyomatok mögött, hiszen közönséges katalóguskartonra készülnek, de csekély — 1:6 körüli — kicsinyítési arányuk következtében kézi nagyítóval is olvashatók. Ez a sokszorosítási eljárás költséges, mert a mikrofelvételek 70 mm széles filmre készülnek, s a felvételenként szétvágott filmdarabokat a sokszorosítási formának megfelelően össze kell ragasztani, de a magas példányszám és a kutatók szakirodalmi tájékoztatásának szükségessége indokolja e sokszorosítási eljárás alkalmazását.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának szibériai Tudományos és Műszaki Könyvtára hasonló elgondolás alapján egészíti ki referáló kártyáit. A 75×125 mm méretű kártyák hátlapjára felragasztják az ismertetett folyóiratcikk nem erős, 1:5—6 kicsinyítésű, mikromásolatát. Egy kártyára legfeljebb 4 lap kerül, de ez megfelel az ismertetett folyóiratcikk átlagos terjedelmének. 1960 óta a könyvtár néhány tárgykörben e referáló mikrokártyák előfizetési megrendelését vezette be.²⁴ A dokumentációs mikrokártyák a tudományos szakirodalom feltárásának és rendezésének hatásos eszközei, s a mikrokártyák elterjedésével számíthatunk azok hazai bevezetésére is (5—6. ábra). A filmsíkokból vagy mikroszalagsíkokból összeillesztett mikrokártyák növekvő szerepet kapnak

²¹ *Microcard B.* 1960. 23. no. Nov.

²² PLAS, P. van der: *Swedish newspaper index on microfiche.* Micro Library, 2. vol. 1959. 1. no. 7—8. 1.

²³ MELOHER, Daniel: *Uses of microprint in bibliography.* Library Journal, 84. vol. 1959. 1414—1417. 1.

²⁴ KREMENECKAJA, A. V.—LEV, D. J.: *New methods for presenting bibliographical information in the USSR.* Unesco B. for Libr. Vol. 15. 1961. 28—30. 1.

az adminisztrációs munka és az irattári anyag csökkentése terén. A mikrokártyákból összeállított irattárat — ellentétben a filmtekercs tárolási rendszerrel — állandóan ki lehet egészíteni a filmcsíkok vagy mikroszalag-másolatok pótlásainak a régi kartonra illesztése által vagy új kartonok elhelyezésével; ugyanígy könnyű a selejtezés is. Az előállítási költségek az ilyen „egy példányos” mikrokártyáknál nem oszlanak meg a másolatok között; a különféle hivatalok, bankok, nyilvántartási irodák mégis sikerrel alkalmazzák adminisztrációjuk egyszerűsítésére.²⁵

IV. *Tapasztalatok a mikrokártya-készítés és használat könyvtári gyakorlatából.* Egyes mikrokíadók kiadványait mikrokártya — „micro opaque card” — vagy mikrofilmlap — „microfiche” — formájában egyaránt meg lehet rendelni. Mindkét változat ugyanarról a negatív filmről készül, de az előállítást és a használatot tekintve jelentős különbség van köztük. Az első, alapvető különbség, hogy az átlátszó mikrofilmlap olvasása átvilágítással, diaszkópius olvasókészülékkel, az átlátszatlan mikrokártyák olvasása episzkóp-rendszerű, visszavert fénysugarakat kivetítő olvasókészüléken történik. Néhány mikrofilmolvasó készülék, így pl. a könyvtárainkban ismert *Dokumator*, síkfilmtartóval van ellátva, és alkalmas mikrofilmlapok olvasására. Átlátszatlan mikrokártyák mikrofilmolvasó készüléken nem olvashatók, a mikrokártya olvasókészülékeken azonban fehér karton-alátéttel mikrofilmlapok is használhatóak, bár a visszaverődő fénysugarak a kép kettősségét idézik elő. A másik különbség az alapanyag tartósságában nyilvánul meg. A film-alapanyagú mikrolap mindkét oldala könnyen karcolódik, ezért tárolásához védőborítékra és dobozra van szükség. A mikrokártya tartóssága kielégítőbb; a papír mikrokártya nehezebben sérül, tartós tárolásához nincs szükség védőborítékra és a levegő páratartalmának szabályozására. Míg a mikrofilmlapkiadók — pl. a svédországi Nemzetközi Dokumentációs Központ — hajlandók kiadványaikat mikrokártya formában is szállítani, a mikrokártya-kiadók sohasem adnak mikrofilmlap-másolatot mikrokártya helyett. A papír mikromásolatok előállítása ugyanis olcsóbb, egyrészt azért, mert a fotopapír kevesebbe kerül a filmnél, másrészt a papír mikrokártyák kidolgozásának automatizálási lehetőségei miatt.

Eltérő az átlátszatlan mikrokártyák és az átlátszó mikrofilmlapok reprodukálási és nagyítási lehetősége. Az átlátszatlan pozitív mikrokártya csak nehéz reprodukáló munkával sokszorosítható,²⁶ a pozitív mikrofilmlapról azonban könnyen lehet nagyító-készülékkel vagy olvasókészülékkel nagyítást készíteni. Mikrokártyák felvételeinek kinagyítására alkalmas készülék előállításáról csak nemrég kaptunk hírt. A Microcard Reader Corporation által gyártott *Microcard Copier* működése az ismert gyorsmásoló eljárás, negatív és pozitív papírtekercsek és előhívó-rögzítő oldat használatán alapul.²⁷

A mikrokártya és mikrofilmlap közötti különbség megnyilvánul a felvételek minőségében is. A mikromásolatok használói tapasztalhatják, hogy a mikrofilmlap élesebb, részletdúsabb, ragyogóbb vetített képet ad az olvasókészülékben, mint az átlátszatlan mikrokártya. Nyomatott szöveg mikrofelvételénél ez az eltérés nem jelentős, de az olvashatóságot jelentősen befolyásoló tényezővé válik kéziratok, gépelt szövegek, rajzok reprodukálása esetében. Az Akadémiai Könyvtár számos kódexe mikrofényképezésénél tapasztalható volt, hogy a mikrofilmlapmásolatok sokkal olvashatóbbak a mikrokártya-másolatoknál. LINNÉ *Herbárium* svédországi mikrokiadása előtérrel kitér a kísérletek eredményeinek vizsgálata során bebizonyosodott, hogy az ugyanarról a negatívról készített mikrofilmlap-másolatok a papír másolatokat minőség tekintetében felülmúlják.²⁸

²⁵ RIDER, F.: *Archival materials on microcards*. Amer. Doc. 1. vol. 1950. 1. no. 42—45. 1.

²⁶ *Rückvergrößerungen von Mikrokarten mit Linhof Technika — oder Color-Kameras. Reprographie*, 1. Jg. 1961. 4. Nr. 91. 1.

²⁷ *Full-size copies directly from microcards*. Microcard B. 1961. 25. no. July.

²⁸ *The Linnean Herbarium. Micro Library*, 1. vol. 1959. 6/7. no.

A minőséget jelentősen befolyásolhatja a felvétel kicsinyítési aránya; 1 : 18 arányú kicsinyítésen túl már romlik a mikrokártyák olvashatósága és másolhatósága. A kicsinyítési arány megválasztása, tekintettel az eredeti dokumentum jellegére, a felvevőgép, felvételi anyag és az olvasókészülékek minőségére, gondos mérlegelést tesz szükségessé.

A mikrokártyák — 1 : 15—18 lineáris kicsinyítés esetén is — nagy dokumentum-anyag sűrített tárolására alkalmasak, és alaki egyformaságuk pontos rendezést tesz lehetővé, ami a mechanikai, pl. a lyukkártyás válogatás számára megfelelő alapot jelenthet. A könyvtári mikromásolás szakirodalmában még nem kapta meg a fontosságát megillető helyet a mikrokártyák válogatása, jóllehet a mikroszövegek gépi válogató-rendszerekkel történő összekapcsolásának lehetőségei már bebizonyosodtak.

Az Akadémiai Könyvtár fotolaboratóriuma, mikrofilmzéssel és fotomásolással kapcsolatos prospektus- és cikkgyűjteménye elhelyezése és válogatása érdekében, sikeres kísérleteket folytatott peremlyukasztásos mikrokártyák előállítására. A mikrokártya felvevő készülékkel előállított 90×120 mm méretű negatív filmlapokon a felső sor — a címfényképezésnél szokásos módon — üresen marad. A mikrokártya-másolatokon erre az üres sávra több lyuksort lehet elhelyezni. (7. ábra). Ezek a mikrokártyák 3×8 átlagos méretű szöveglapot tartalmaznak; a felvételek számát a beállítás megváltoztatásával növelni vagy csökkenteni lehet. Ez a válogatórendszer nincs kötve a mikrokártya felvevő által megszabott negatív mérethez; 75×125 mm méretű mikrokártyák is másolhatók 90×120 mm méretű fotopapírra. Beilleszthetők ezenkívül a mikrofilmtekercsre vagy mikrofilmsikra készített mikrofelvételek is mikroszalag-másolat formájában, mert azonos — 90×120 mm — méretű és lyukasztású üres kartonlapokra fel lehet ragasztani a mikroszalagokat. (8. ábra). A mikroszalagok felragasztása nem okoz észrevehető torzulást a kartonlapokon. A mikroszövegek egyesítése a peremlyukasztásos kártyákkal számos dokumentációs munkaterületen a kis terjedelmű dokumentumok (pl. prospektusok, folyóiratcikkek) összegyűjtésének, kis helyet foglaló tárolásának és válogatásának megoldását jelentheti.

V. A mikrokártyák magyarországi elterjedésének akadályai. 1. Olvasókészülékek hiánya. Kellő számú és minőségű olvasókészülék nélkül a mikrokártya nem válhat az eredetit pótló, gyakran használt és mindig használatra kész könyvtári munkaeszközzé. Az olcsó olvasókészülékek szükségességével minden mikrokártya-kiadó és mikroszövegeket gyakran használó kutató tisztában van, és a gyárak is törekednek az igények kielégítésére, mégis kevés — világviszonylatban is — a jó és olcsó olvasókészülék. Ilyennek tekinthető például a Hollandiában gyártott *Huygens* mikrofilmlap-olvasó ; súlya 4,5 kg, objektívje *Xenar* 1: 3,5/30mm; ára 75 dollár, tehát maguk a kutatók is megvásárolhatják. Európában a legutóbbi évekig mikrokártya-olvasókészülékeket nem állítottak elő. Újabban a Micro Methods és a Kodak gyár készít mikrokártya-olvasókészülékeket, ez utóbbi az amerikai Microcard Reader Corporation olvasógépe szabadalmának megvásárlásával. Az amerikai mikrokártya és mikronyomat olvasókészülékek beszerzési ára aránylag magas: 250—350 dollár.²⁹

A mikrokártya-olvasókészülékek helyettesítésére olcsó kézi nagyítót, ún. néző-készülékeket is gyártanak. Ezek a nagyítók inkább egyes adatok, szövegrészek, címek megtekintésére alkalmasak, mint folyamatos olvasásra, de a kutatók hasznos eszközei lehetnek, és a mikrokártya használatát függetleníthetik az olvasókészüléktől akkor, ha csak rövid szövegek olvasására van szükség. Az amerikai *Microcard Pocket-size Reader* és a *Microskaner* elemmel és izzóval működő kézi nagyítókészülékek. Európai megfelelőjük a *Minilook* nagyító mikrofilmlapok megtekintésére; olcsósága miatt nemcsak a tudományos kutatók, hanem az egyetemi hallgatók is örömmel fogadták. A hollandiai Delft műszaki

²⁹ Recordak Microprint Reader, Model A. Nagyítása 1 : 22; ára 345 dollár.

Microlex Reader. Nagyítása 1 : 21—28; ára 237 dollár.

Microcard Reader, Model 6B Special. Nagyítása 1 : 23; ára 335 dollár.

egyetemen 1958-ban fél év alatt 250 diák szerzett be valamilyen mikrofilmlap-olvasókészüléket.³⁰

Míg a nyugat-európai könyvtárak a nehézségek ellenére többé-kevésbé már berendezkedtek mikrokártyák használatára, a mikrokártyák magyarországi elterjedésének egyik legnagyobb akadálya az olvasókészülékek hiánya. Mikrofilmlapokat *Dokumator* olvasókészüléken jól lehet olvasni, a mikrokártyák olvasására azonban kevés a lehetőség, mert egyelőre csak egy-két külföldi olvasókészülék van az országban. Az eddigi kísérletek hazai készülékek előállítására nem jelentenek megfelelő eredményt és alapot sorozatgyártáshoz. Ez a helyzet nem szükségszerű, mert optikai és finommechanikai iparunk fejlettsége lehetővé tenné a külföldiekkel azonos minőségű olvasókészülékek hazai előállítását is. A műszaki tervek elkészítésénél nem az eddigiekhez hasonló — egymástól elszigetelt — vállalkozásokra, hanem a könyvtárosok és műszaki szakemberek tartós együttműködésére lesz szükség. A mikrokártya-olvasókészülékekkel szemben támasztott alapvető követelményeket az 1:20 feletti nagyításban, egyenletes fényelosztásban, éles objektívrajzban, megfelelő hőszigetelésben és kényelmes kártyatovábbító szerkezetben jelölhetjük meg.

2. *A mikrokártyák ára.* A mikromásolatok áráról nemzetközileg és egy-egy országon belül is eltérőek a vélemények. Mint említettük, az előállítási költség változó összetevői: a munkabér, a nyersanyagok ára, a felszerelés költségei, a kiadási példányszám stb. befolyásolják a mikrokártyák árát. A mikrokártyák eladási ára még mindig magasabb annál, mint amit a nagyüzemi előállítás lehetőségével indokoltnak s a könyvtárak és kutatók szempontjából kívánatosnak tarthatunk. A mikrokártyák ára egyelőre nem tükrözi a mikrokártya előállításának lehetőségeit, s távol áll F. RIDER elképzelésétől, aki a 100 példányt meghaladó mikrokártya-kiadványok darabonkénti 5 centes árát is megvalósíthatónak tartotta,³¹ mert a külföldi mikrokártyák ára darabonként 20—50 cent. A Stockholmban kiadott Micro Library által hirdetett mikrofilmlapok ára 50 cent. Az amerikai *Microcard Bulletin*ben szereplő mikrokártyák ára 20—35 cent körül változik.³² A *Science* évfolyamai mikrokártyán nem olcsóbbak, mint eredetiben.

3. *A kutatók idegenkedése.* A könyvtárosok már kezdik megszokni a mikromásolatokat, a kutatók részéről azonban még idegenkedés nyilvánul meg a kiadványok ilyen formájával szemben. Egyik gyakori kifogás — amit egyébként mindenki elismer —, hogy a mikrokártya nem kelti a nyomtatott könyv megszokott hatását, nem alkalmas a „szép könyv” helyettesítésére. Művészeti kiadványok, fényképgyűjtemények kiadására a mikrokártya sokkal kevésbé megfelelő, mint szövegek és vonalas ábrák reprodukálására.

A kutatók tartózkodó magatartásának oka részben tájékozatlanságuk. Nem ismerik az olvasókészülékeket és a mikroszövegek használatának lehetőségeit. Külföldön nemegyszer felmerült annak a szükségessége, hogy az egyetemi könyvtárak és nagy tudományos könyvtárak saját olvasótermeik mellett vagy kisebb intézetekben rendezett kiállításokkal, bemutatókkal, olvasókészülékek kölcsönzésével népszerűsítsék a mikromásolatokat, és tanítsák meg a kutatókat azok használatára.³³ Hasonló felvilágosító munkára könyvtárainkban is szükség van és erre számos lehetőség kínálkozik.

4. *A nemzetközi tapasztalatok elégtelensége és a módszertani kutatómunka hiányosságai.* A magyar könyvtárak az elmúlt tíz évben, a hazai mikrofilmezés és dokumentációs fényképezés nagyarányú elterjedése idején, elsősorban a szakirodalomra és a belföldi

³⁰ *Micro Library*. 1. vol. 1958. 1. no. April.

³¹ RIDER, F.: *Microcards, a new form of publication*. Industr. and Eng. Chem. 42. vol. 1950. 1462—1463. 1.

³² Az *Annalen der Chemie* teljes sorozata (1943-ig) 4920 mikrokártyán 1008 dollárért kapható. *Bell's British Theatre* 36 kötete (140 színdarab) 215 mikrokártyán 38,80 dollárért vásárolható meg a *Microcard Bulletin* 16. (1956.) kölése szerint. Ugyanezt 5 évvel később a *Catalog of Microcard Publications* 3. száma 50 dollárért hirdeti.

³³ IDC microfiche service. *Micro Library*, 1. vol. 1959. 6/7. no. 7. 1.

tapasztalatcserekre támaszkodtak fotoműhelyeik és mikrofilmgyűjteményeik létrehozása vagy fejlesztése alkalmával, és elhanyagolták az e téren igen nagy fontosságú külföldi tapasztalatcsereket. A szakkönyvek összefoglalásai, az elméleti kérdéseket tárgyaló tanulmányok s a prospektusok jó kiindulást jelentenek a gyakorlati kérdések tanulmányozására, de nem elegendők mindig pontos következtetések levonására. Célszerű lenne több figyelemmel kísérni a mikrofilmező és fotomásoló készülékek nemzetközi bemutatóit, és a modern külföldi készülékekből, tároló és válogató berendezésekből egy-egy kísérleti darabot könyvtáraink számára megvásárolni, hogy azok használhatósága és a hazai előállítás vagy a behozatal kérdései tisztázódjanak.

A fejlődést tervszerű módszertani kutatások és kísérletek is elősegítenék. Külföldön gyárak, kiadók, országos intézmények folytatnak kísérletező munkát a mikromásolatok tökéletesítése, új eljárások és készülékek bevezetése érdekében. Magyarországon a jól felszerelt fotolaboratóriummal rendelkező nagykönyvtárak hivatottak a szükséges kísérletek és módszertani kutatások elvégzésére. Sajnálatos tény, hogy a legnagyobb könyvtári fotolaboratóriumok központi jellegük és országos szerepük következtében aránytalanul sok feladatot látnak el és kevés időt tudnak kísérleti munkákra fordítani.

Kár, hogy könyvtáraink nem összesítik és nem hangolják össze az eredeti formában beszerezhetetlen könyv- és folyóiratanyagra vonatkozó igényeiket. Az igények összesítésével s az anyagi terhek felosztásával a könyvtárak együttesen fedezhetnék a legszükségesebb kézikönyvek és hiányzó periodikák mikrofilmezésének vagy mikrokártya-kiadásának költségeit.

TÓKÉS LÁSZLÓ

Közvetlen vagy közvetett átírást? *A Magyar Könyvszemle* 1962. évi 1. számában RADÓ György cikkében (*ASzovjetunió nyelveinek átírási kérdéseihez*) értékes kiegészítéseket és útmutatásokat találhatunk a szovjet könyvek címátírási problémáival kapcsolatban, főleg az oroszon keresztül hozzánk érkező lett és örmény nevekre vonatkozóan. A cikkíró leszögezi azt a mindenképpen helyeselhető elvet, hogy ne elégedjünk meg e szavaknak megcsontított vagy helytelenül translitterált orosz formájával, hanem próbáljuk meg a nevek eredeti írásmódját megállapítani, illetve a lehetőséghez képest igyekezzünk mindig az eredeti nyelvből, közvetítés nélkül translitterálni.

Véleményem szerint — s a cikkíró további álláspontjától eltérően —, ezt az elgondolást a nem szláv cirillbetűs nyelvek címátírásánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Kétségtelen ugyan, hogy még messze vagyunk a Szovjetunió valamennyi betűrendszerének és azok hangértékének ismeretétől, ez azonban nem gátolhat meg abban, hogy a már ismerteknek igyekezzünk pontosabb átírást biztosítani, mint ami az orosz nyelv segítségével érhető el. Ez a követelmény önként adódik a szóban forgó finnugor, szamojéd, indoeurópai, török-tatár, mongol, mandzsu, kaukázusi és észak-ázsiai nyelvek fonetikai sajátágaiból, valamint a magyar hangrendszer jellegéből.

Különösen fontos ez az említett nyelvek magánhangzóira nézve, amelyek általában több változatot képviselnek, mint az orosz magánhangzórendszer. Az átírára kerülő nyelvek magánhangzó-állományát kétszeresen leszegényítve adnók vissza, ha a közvetlen átírás helyett megelégednénk az orosz közvetítésből történő magyar átírással, amely tudvalevően már az orosz magánhangzókat is tökéletlenül adja vissza. Míg azonban az orosz *e*, *ě* és *э* magánhangzóknak a magyar *e*-vel történő azonos átírása nem okozhat komolyabb félreértéseket — hiszen az *э* betű (amelyet különben a magyar *é*-vel is visszaadhatunk) kevés kivétellel csak viszonylag újabban kölcsönzött jövevényszavakban található, az orosz *e* és *ě* betűk viszont csak etimológiai szócsaládokban vagy morfológiai paradigma-sorokon belül váltakoznak —, addig a nem szláv cirillbetűs nyelvek *e*, *ě* és *э* betűi sokszor fejeznek ki egyedüli fonéma-különbséget egymással etimológiailag össze

nem függő szavak között. (Ezekben a nyelvekben a *e* nem az *ə* prejotációja révén keletkezett, s a *ě* nem a *e* ablautos fejlődése, mint a szláv nyelvekben, tehát a *ě* nem redukálódik bizonyos esetekben *e*-vé, mint például az orosz nyelv esetében!)

Néhány példa az elmondottakra:

Komi (zürjén) nyelv :

<i>eh</i> 'istenség'	<i>ěh</i> 'erős, hatalmas'
<i>əe</i> 'nem'	<i>ěe</i> 'törmelék, szemét'
<i>ee</i> 'karám'	<i>əe</i> 'nem'
<i>əe</i> 'az'	<i>ěe</i> 'kis hal'

Mongol nyelv :

<i>ep</i> 'közös, általában'	<i>ěp</i> 'rossz tulajdonság'
<i>ec</i> 'kilenc'	<i>ěc</i> 'szokás, hagyomány'

Ezekben az esetekben tehát az egyforma átírás homonimnak tüntetne fel olyan szavakat, amely fonetikailag, lexikailag és etimológiailag tökéletesen különböznek egymástól.

Természetesen, vannak a Szovjetunió nyelvei közt olyanok is, amelyekben a *e*, *ě* és *ə* viszonya más, mint az előbbi példákban. Így a baskírban a *e* és *ə* összetévesztésére nincs alkalom, mivel ez utóbbi helyett a baskír nyelv a *ü*o betűkapcsolatot használja. (Egyébként ez a tény is csak aláhúzza a két hangkapcsolat külön eredetűségét!)

Mindezek figyelembevételével tehát aligha lenne jogunk, a kényelmesebb megoldás gyakorlata szerint, az oroszban megszokott módon, az említett betűkapcsolatokat válogatás nélkül *e*-vel visszaadni. Ráadásul még arra is gondolnunk kell, hogy az orosz *e*, *ě* és *ə* betűk szolgálnak sokszor a különböző nyelvek *ö* és *ə* (svá) hangjainak visszaadására is, melyeket mi, sokkal kézenfekvőbben, a magyar *ö* betűvel adhatunk vissza. (A szabvány ezt a bolgár *ѣ* esetében így is írja elő!) Ha viszont az orosz közvetítésű átíráshoz ragaszkodnánk, akkor a különböző nem szláv cirillbetűs nyelvek *e*, *é*, *ə*, *ö* (*θ*), *ə* betűit egyaránt *e*-vel adnánk vissza, ami erős torzítást jelentene a célszerűen használható *je*, *jo*, *e* (*é*), *ö* magyar translitterálási eljárás helyett.

A fenti példákkal csak néhány bizonyítékot akartunk szolgáltatni a közvetlen átírás elvének szükségességére. Amely nyelv esetében még nem rendelkezünk a hangértéket is feltüntető betűtáblázattal, ott úgyis meg kell elégednünk az oroszra nézve szokásos translitterálással; de minél előbb hozzá kellene fogni a már rendelkezésünkre álló betűsorok átírási szabályainak megállapításához. Természetesen ezt a munkát aligha lehetne egyetlen szakembertől elvárni. A megfelelő nyelvészeti szakterületek művelőinek és az ezzel foglalkozó könyvtárosoknak kellene ezt a munkát egymás közt felosztaniok (főként az azonos vagy kevésbé eltérő hangok egyformán történő translitterálása érdekében). Így lehetne elérni, hogy nemcsak *nyelvenként*, hanem *betűnként* is megtörténne a megfelelő magyar betűérték megállapítása. Ennek a munkának eredményeit azután kézikönyv, illetve összefoglaló párhuzamos táblázat formájában is a könyvtárosok rendelkezésére lehetne bocsájtani, s az újabb nyelvek feldolgozásával a szükségnek megfelelően bővíteni. Az így kialakított translitterálás fonetikailag gondosabb lehetne, mint a cirillbetűs szláv nyelvek jelenlegi átírási szabványa, és ez utóbbinak pontosabbá tételére is jótékonyan hatna vissza.

MOLNÁR NÁNDOR

HÍREK

Aranyossi Pál emlékezete. A neves újságíró, a *Vörös Újság*, majd egy sor külföldi emigrációban megjelent kommunista orgánus főmunkatársa és szerkesztője, egyedül publicisztikai, sajtótörténeti jelentőségénél fogva is megérdemli, hogy emlékét a *Magyar Könyvszemle* lapjain is megörökítsük. Az elhunyt fölötti gyászban mindenképpen illő osztoznunk, hiszen íróink és publicistáink műve az, amelyet a *Magyar Könyvszemle* figyelemmel kísér, a maga sajátos szemlélete és módszerei szerint, a művek foglalatára, a könyvre, a hírlapra, a folyóíratra fordítva gondját minden más előtt.

De ARANYOSSI Pálról a sajtó történéskének van olyan mondanivalója is, amely az országos részvét közepette sem került a köztudat fényközpontjába, és amely éppen a magyar könyv- és sajtótörténet folyóiratában kívánczik megörökítésre. Nem mindenki emlékezik bizonyára, hogy ARANYOSSI Pál a sajtótörténet és benne különösen a magyar sajtó története iránt is élénk és megértő érdeklődést tanúsított. 1948-ban az ő vezetésével rendezték a Magyar Nemzeti Múzeum épületében a szabadságharc százéves fordulóját ünneplő nagy történelmi kiállítás mellett a külön sajtókiállítást, a sajtószabadság kimondásának centenáriumáról beszélő, de egyben a sajtó új céljait, új feladatait is megvilágító dokumentumok tárlatát. „Ez a kiállítás az első kísérlet arra, hogy a magyar sajtó felszabadulásának százéves jubileuma alkalmából megmutassuk a nagyközönségnek az újságíró szerepét népünk négyszázéves függetlenségi harcában” — írta ARANYOSSI a kiállítás ismertetőjében.

A kiállítás előkészítő munkáját ARANYOSSI vezetésével — aki akkor a Magyar Újságírók Országos Szövetségének főtárgya volt, (első ebben a minőségben a felszabadulás után) — a Szövetség megbízottaiból és az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának dolgozóiból szervezett gárda végezte. A magyar sajtó történeti múltjának dokumentumai mellett ekkor kerültek Budapestre első ízben a nyilvánosság elé az emigrációs és az illegális sajtó addig csak szűk körben ismert orgánusai, mint a *Párisi Munkás*, a *Csehszlovákiai Sarló* és az *Út*, a kolozsvári *Korunk*, a New-York-i *Új Előre*, a mexikói *Szabad Magyarság* és a moszkvai magyar kommunista folyóiratok, a *Sarló és Kalapács*, meg az *Új Hang*.

Ugyancsak 1948-ban és ugyancsak ARANYOSSI vezetésével próbálta egy kis csoport lerakni a demokratikus újságíróképzés alapjait. A meg nem valósult tervben a sajtótörténet — a magyar és a világsajtó története egyaránt — jelentős helyet kapott.

ARANYOSSI saját szavaival zárhatjuk le a legméltóbban ezeket az emlékező sorokat: azokkal a szavakkal, amelyekkel ő maga méltatta az újságíró történelmi szerepét — és amelyek a mi szemünkben ma már a legteljesebben vonatkoztak az ő saját történelmivé vált alakjára is: „Ritka madár az olyan olvasó, még a történelemben jártasak közt is, akinek tudatában elevenen élne az áldozatkészségnek és hősiességnek az a roppant tömege,

mellyel a sajtó szürke, leggyakrabban névtelen, nyomorúsággal és elnyomással küzdő munkásai, a szabadság, az egyenlőség, a népek önrendelkezéséhez, az emberek munkához és kultúrához való jogának gondolatait a dolgozó tömegek közkincsévé tették.”¹

DEZSÉNYI BÉLA

Geréb László 1905—1962. A műveltség nem öncél: azért kell műveltségre szert tennünk, hogy azt tovább adhassuk, hogy minél szélesebb körben terjeszthessük — talán ebben jelölhetnők meg azt a vezérfonalat, amely korán eltávozott kartársunk, GERÉB László életművét végigkíséri.

Családja jogásznak szánta, ezért szerzett ügyvédi diplomát. Szíve azonban mindig az irodalom felé vonzotta. Az első lehető alkalommal, a felszabadulás után, végzett a bölcsészkaron is és ettől kezdve „céhbeli”-ként foglalkozhatott örök szerelmével, a magyar irodalommal.

Irodalmi tevékenységének maradandó értékű alkotásai a magyar középkor, renaissance és barokk költészeti kincstára jelentős részének átszármaztatása: műfordításai. Irodalmi pályáját már a felszabadulás előtt műfordítással kezdte, a negyvenes évek elején lefordította MORUS *Utópiáját* és RÁKÓCZI *Vallomását*; mindkét művet színvonalas bevezető tanulmánnyal bocsátotta útra. Munkásságának java azonban a költői műveknek szólt. Az ő tolmácsolásában szólalt meg az 1100 tájáról származó *Vízkereszti játék* éppúgy, mint az 1241—1242-ből való *Siralomének a tatárdúlta Magyarországról*; a XIII. századi himnuszok és leoninusok, a XIV. századi sequentiák, a XV. századi rimes krónikarészletek éppúgy érdekelték, mint HANNULIK, SZERDAHELYI, SCHEDIUS, BATSÁNYI latin nyelvű versei. JANUS PANNONIUS *Itáliai évek* című kötetéhez KARDOS Tibor, *A Duna mellől* című fordításkötetéhez HUSZTI József írt bevezető tanulmányt (az előbbi a Vajda János Társaság kiadásában jelent meg 1943-ban, az utóbbi az Officinánál, 1940-ben). Ekkor még kereste a formanyelv megoldását és a magyaros versforma mellett döntött. 1943-ban jelent meg értékes kis összeállítás BONFINI *Decadeseiből Mátyás király* címen.

A felszabadulás után a Zala megyei földhivatal élén találjuk. Szabad idejében azonban itt is irodalmi működést fejt ki: ekkor fordítja le az első magyar tárgyú époszt, Stephanus TAURINUS *Stauromachia* című, hexameterekben szerzett hőskölteményét Dózsa György harcáról, tetteiről, haláláról.

Zala megyei működése után lép a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szolgálatába és ennek munkatársa mindaddig, amíg súlyos szívbetegsége időelőtti nyugalomba vonulásra nem kényszeríti, 1951-ig. Könyvtárosi működése megoszlik a 7. sz. kerületi könyvtár (Vág u.), a Szovjet osztály és a Központ között. Mint kerületi könyvtárosnak alkalma nyílt, hogy kamatoztassa széleskörű irodalmi ismereteit. Különösen az ifjúsággal foglalkozott nagy szeretettel és ügybuzgalommal; ha egy-egy középiskolás irodalmi kérdésben fordult hozzá tanácsért, nemcsak türelmesen, hanem lelkesen merült bele a magyarázatba. Első vezetője volt az önálló Szovjet osztálynak a 10. sz. kerületi könyvtárban (Népköztársaság útja), amely a fejlődés későbbi során a Gorkij Könyvtárba olvadt be. A Központban előbb a Fiókközpontban, majd a Tájékoztatóban teljesített szolgálatot. Mindkét helyen nagy hasznára volt a könyvtárnak biztos irodalmi ítélete, ízlése, műveltsége.

¹ A százéves szabad sajtó. A Magyar Ujságírók Országos Szövetsége és az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának ismertetője. Bp. 1948.

Könyvtárosi évei termékeny esztendőket jelentettek számára irodalmi téren is; ebben az időben készítette legtöbb bibliográfiáját. Feldolgozta a hazai parasztlázadások verses és elbeszélő irodalmát a XV. századtól a XVIII. századig, és összeállította a párisi kommun visszhangját az egykorú magyar irodalomban. Összeállította, jegyzetekkel látta el és lefordította a magyar parasztháborúk irodalmát 1437—1514 között. Hallatlan szorgalomról, fölünyes tudásról és szakértelemről tanúskodik a *Munkáselet és munkásmozgalom a magyar irodalomban 1867—1872* című bibliográfiája is, amely ugyancsak a Szabó Ervin Könyvtár kiadásában, de már nyugalomba vonulása után jelent meg.

A szorosan vett tudományos munka mellett vissza-visszatért kedvelt költőihez is. *A magyar renaissance költői*, *A magyar középkor költészete*, *A hazai latin nyelvű költészet a barokk korban* című kötetei ekkortájt születnek meg szintén; az utolsó kéziratban maradt. A költészet kincseit ugyancsak felhasználta a tudomány népszerűsítésére: minden egyes versfordítás-kötetéhez kimerítő jegyzetapparátust, bevezetést, tanulmányt mellékel. Utolsó versfordításai NYILAS Márta: *Pest-Buda a 18. század költészetében* című munkájának függelékében jelentek meg.

A tudás terjesztésének vágya nyilvánult meg ifjúsági regényeiben. Magyar humanisták alakjait népszerűsíti *Mátyás király lantosa* és *A parasztgenerális* című munkáiban. A tihanyi alapítólevél keletkezését (*Bűvár Kund*), a tatárjárást (*Égő világ*), a szabadságharcot (*Galamb Miska*) viszi közel ifjú olvasói lelkéhez többi ifjúsági regénye.

Ugyanez a szándék vezette magasabb szinten, amikor GVADÁNYI *Peleskei nótáriusának* és KAZINCZY *Fogságom naplójának* új kiadását készítette sajtó alá. Az ő gondolata volt a magyar középkor egy sor forrásmunkájának a nagyközönség számára való igényes kiadása, amelyet a Magyar Helikon valósított meg. Így láttak napvilágot GERÉB László gondozásában a *Képes Krónika*, THURÓCZI, KÜKÜLLEI, BONFINI munkái, persze kivonatosan.

Az irodalmi alkotások pusztá felsorolása is hatalmas műveltséget és még nagyobb szorgalmat árul el, több szinte bele sem fér egy zaklatott kor emberének életművébe. De GERÉB László betegsége ellenére szívesen, könnyen és gyorsan dolgozott. A kényszerű nyugalom éveiben is fáradhatatlanul munkálkodott azon, hogy tudását tovább adja. Nem eredménytelenül. Gazdag életműve ércnél maradandóbb, korai távozása fájdalmas veszteség.

ZOLTÁN JÓZSEF

Tóth Kálmán. A könyvtárosok azonos művelődési célokért küzdő egész közössége számára fájdalmas veszteséget jelent TÓTH Kálmánnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár aligazgatójának halála.

TÓTH Kálmán 1910. július 8-án született Brassóban. Ebben az élenk gazdasági és szellemi életet élő háromnyelvű városban szerzett gyermekkori élmények alkották az alapját annak a szűk nemzeti kereteken felülemelkedő szellemi érdeklődésnek, amely majd az érett férfit egyaránt alkalmassá teszi a magyar, a román és a szász művelődés szolgálatára. Alsóbb és középközpontú szülővárosában végezte, 1928-tól 1933-ig pedig a kolozsvári Kereskedelmi Akadémiának volt a hallgatója. Itt a kémia-fizika szakból kereskedelmi tanári képesítést is szerzett. 1933-ban ipari-kémiai tanulmányai tökéletesítése végett a brünni műegyetemet látogatta. Ottani élményei azonban a könyvek és könyvtárak iránt serdülőkorra óta szenvedélyesen érdeklődő fiatalemberben tudatosították a tudományos dokumentáció és a könyvtárügy modernizálásának fontosságát a korszerű tudományos munka számára. Ettől fogva egyre inkább ezek a kérdések kerültek érdeklődése előterébe. Lelkesen tanulmányozta előbb a csehországi könyvtárak viszonyait, majd

Bécsbe utazott, hogy az egykori császárváros világhírű gyűjteményeiben gazdagítsa könyvtárosi szakismereteit. Amikor 1934-ben hazament Erdélybe, nem a gazdasági életben keresett magának elhelyezkedést, hanem a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában vállalt könyvtárosi alkalmazást. Tudatosan választott élethivatására való további felkészülését szolgálta 1935-ben Németországba tett újabb tanulmányútja. Lipcsében, Münchenben és Erlangenben a dokumentációs szolgálat szervezetét és megoldásait, a régi „muzeális” könyvanyag feldolgozásának és hasznosításának kérdéseit, a könyvnyomtatás korai értékeinek, a vetustissima-anyagának, valamint az ősnymtatványoknak a problematikáját, továbbá az egyetemi munka és a könyvtári szolgálat kapcsolatait igyekezett minél alaposabban megismerni. A közművelődési könyvtárak kérdéscsoportja 1935—36-ban tűnt fel Тóтн Kálmán érdeklődési körében. Ezekre a szülőföldjén is annyira idősebb könyvtári feladatokra a magyar főváros közművelődési és munkáskönyvtári viszonyainak a tanulmányozása útján készült fel. Állandó könyvtárosi önképzése mellett azonban közgazdasági műveltségét szintén szakadatlanul gyarapította. 1941-ben közgazdász oklevelet, 1948-ban pedig közgazdasági doktorátust szerzett.

Тóтн Kálmán 1941-ben került képzettségének igazán megfelelő munkahelyre, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba. A második világháború azonban jó időre megakadályozta, hogy már akkor komolyan nekiláthasson könyvtárosi álmai megvalósításának, 1943-ban katonai szolgálatra hívták be, ahonnan — két esztendei hadifogság után — csak 1946-ban került vissza régi munkahelyére. 1949-től fogva igazgatója, 1958 és 1960 között tényleges vezetője volt a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak. A megváltozott körülmények között most már szabadon kibontakozhatott Тóтн Kálmán sokoldalú könyvtárosi tevékenysége. Egyrészt alaposan kivette részét a háború nyomainak eltüntetéséből és azokból az erőfeszítésekből, amelyek arra irányultak, hogy az Egyetemi Könyvtár újra fontos dokumentációs bázisa legyen mind a kolozsvári, mind pedig az egész romániai tudományos kutatásnak. Másrészt azonban a művelődési forradalom keretei között az általános könyvkultúra emeléséért folyó harctól sem sajnálta sem a fáradságot, sem az időt. Vallotta a könyvtárosok közös felelősségét mind a széles néptömegek művelődési színvonalának emeléséért folyó munkával, mind pedig az ország könyvtári kincseivel szemben. E meggyőződéstől vezettetve vállalta az átmenet nehéz éveiben a kolozsvári szakszervezeti könyvtárak szervezésének szakmai irányítását, előadások tartását az üzemi könyvtárosok kiképzésére rendezett tanfolyamokon. De ugyanezért nem rettent vissza a fizikai munka vállalásától sem, ha egy-egy vidéki könyvtár biztonságáról, könyvtáraronsok megmentéséről volt szó.

Тóтн Kálmán különös ötvözete volt a régi és az új könyvtáros-típusnak. Megvolt benne a régi könyvtárosoknak az a pazarló bőkezűsége, amely a kutató minél alaposabb felvilágosítását saját személyes ügyévé téve igyekezett minden hozzáfordulón segíteni. Ugyanakkor azonban az új könyvtárostípus erényeinek is szintén megtestesítője volt. Közgazdasági és természettudományos előképzettsége ugyanis megvonta őt a régi filológus-történész könyvtárosok egyoldalúságától, alapos technikai ismeretei pedig a könyvtárosi munka gyakorlati problémái iránt tették fogékonnyá. Bár rendkívül alapos és szélesskálájú elméleti képzettséggel rendelkezett, elsősorban a könyvtári gyakorlat embere volt. Önzetlen segítőkészsége megakadályozta abban, hogy régen melengetett tudományos terveit befejezhesse. МАКАИ НУТРУ János XVII. századi kolozsvári nyomdászról megjelent dolgozata (1957) azonban mutatja, hogy milyen további szép eredményeket várhatott volna még a romániai könyvtártörténet Тóтн Kálmántól, ha a halál váratlanul, ereje teljében el nem ragadja.

Távozása vesztesége mindazoknak, akik vallják a népek közötti szellemi együttműködés fontosságát, és hiszik, hogy a könyvtárosok szerény szolgálata a művelődési javak cseréje terén lényeges tett az emberi haladás érdekében.

Újranyomják a Kolokol-t. A *Magyar Könyvszemle* az 1958. évi 2. sz. 162—164. lapon beszámolt az Országos Széchényi Könyvtár egyik értékes gyarapodásáról, a napjainkban bibliográfiai ritkaságszámba menő *Kolokol* c. forradalmi újságról. (Megjelent 1857. júl. 1—1867. júl. 1.)

Száz év kellett ahhoz, hogy a Magyarországon lappangó számok közül három évfolyam (részben a 2. kiadásból) mint periodika-ritkaság bekerüljön a periodika-ritkaságok magyar gyűjteményébe, a Hírlaptárba. Azóta már mikrofilmen a teljes első kiadás is hozzáférhető a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai könyvtárának segítségével. Így lehetővé válik az oroszországi forradalmi mozgalom fejlődésére oly nagy hatást gyakorolt lap két kiadása történetének, még inkább magyar vonatkozású részeinek vagy cikkeinek feltárása, hiszen a szerkesztők és kiadók (GERCEN és OGARJOV) egyikének kapcsolata a magyar emigránsokkal és állásfoglalása a magyar szabadságharc ügyében közismert.

Az összesen 245 számot magában foglaló nagyjelentőségű újságot annak idején a Londonban működő Szabad Orosz Nyomda állította elő — most a Szovjet Tudományos Akadémia új nyomtatásban kiadja. A kiadással összefüggő munkát MILICANYESKINA akadémikus, neves történész irányítja. Az első három évfolyam már elkészült három önálló kötetben.

A lap teljes újrakiadását a történettudomány, a publicisztika és az irodalom igen fontos eseménynek tekinti.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Százesztendős Magyarország legnagyobb földgömbje. Kevésbé ismert tény, hogy Magyarország a nagyméretű régi földgömböt birtokló államok között előkelő helyet foglal el: az egyik legnagyobb földgömb a mienk; még kevésbé ismert, hogy ez a világviszonylatban is tekintélyes nagyságú régi glóbusz teljesen magyar munka, s éppen az idén van száz éve annak, hogy elkészült. Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi e reprezentatív alkotást.

A mű létrehozójáról néhány száraz életrajzi adaton kívül alig ismeretes bármi is. Nevét hiába keressük SZINNYEI bibliográ-

fiájában vagy életrajzi lexikonában. Csúpán a PERCZEL-család levéltárának néhány dokumentuma őrzi emlékét és — műve, amely megfelelő kiállítási lehetőség hiányában még ma is jóformán ismeretlen a magyar nép múzeum- és könyvtárlátogató tömegei előtt. E kevés adatból tudjuk, hogy a készítő PERCZEL László, PERCZEL Mór honvédtábornok öccse, 1827-ben született Bőrsönyben Bonyhád mellett; 1841—45 közt a bécsi hadmérnöki főiskola hallgatója volt: rövid ideig tartó szolgálat után búcsút mondott a császári hadseregnek, majd neje birtokán, a Komárom megyei Kömlődön telepedett le, s itt készítette hatalmas — 132 cm átmérőjű — földgömbjét. Forrásait, esetleges segítőitársait nem ismerjük: valószínűleg egyedül, földrajzi és műszaki könyveire támaszkodva szerkesztette a glóbuszt; ezt azután a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, s ennek köszönhető, hogy munkája fennmaradt. A múzeum 1881-ben a velencei III. földrajzi világkiállításra is elküldte a földgömböt, amelyet ott megcsodáltak pontossága, kiállításának szépsége és nem utolsósorban nagysága miatt.

Az egész földgömb kézírással készült pergamentpapírosra rajzolt szelvényekből, amelyek favázú, papírmasé alapozású gömbre vannak kasírozva. A hegyrajz barna, a vízrajz kék, a településhálózat vörös színű névírással van ellátva: sajnos, az utóbbi meglehetősen elmosódott már. Figyelemre méltó a névírás viszonylagos sűrűsége, valamint az, hogy a földgömb készítésekor még csak éppenhogy ismertté vált afrikai, ázsiai és délamerikai települések már szerepelnek rajta, ami PERCZEL nem csekély földrajzi tájékozottságát kívánja meg, annál inkább, mert topográfiajában igen kevés és csak csekély hiba található. A földgömb naptárkerete is nagyon szép kidolgozású. A keretet és a gömböt öt, kerekken gördülő láb tartja, amelyek finom hajlított fából készültek. Az egész konstrukció nagysága ellenére sem nehézkes, és nemcsak tartalmának megbízhatósága, de külsejének tetszetős kivitele miatt is igen reprezentatív. Sajnos, az előállítás körülményeiről ma sem tudunk sokkal többet, mint amennyit a címe elárul: „Földgömb. Készítette és rajzolta Perczel László. Kömlődön, Magyar honban, 1862.”

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Tangut filológia. A Szovjetunióban nem rég megjelent *Tangut filológia* című könyv mint írástörténeti dokumentum is jelentős.

A tangut állam (IX.—XIII. századig állott fenn) végleges elpusztulása óta a XX. század elején KOZLOV és expedíciója révén került a tudományos érdeklődés körébe. Ekkor a sok régészeti lelet között egy egész könyvtár, sok száz könyv és kézirat is újra napvilágot látott. Majd az akkor Angliában élő magyar származású STEIN Aurél néhány könyvet áthozott az ásatások színhelyéről Európába, így kerültek a British Museumba is.

A keleti nyelvek tudósai évtizedek óta próbálják a tangut írást megfejteni, ami N. A. NYEVSZKIJnek most sikerült hosszú tanulmányozás után, az ótibeti és ókínai nyelven írt könyvek egybevetésével. A kb. hatezer írásjel megfejtésével megismerhetővé vált többek közt a tangut állam törvénykönyve, egy katonai tárgyú tanulmány, több vallási szöveg, az úgynevezett buddhista szutra. — A *Tangut filológia* kötet egynegyed része a szerző tanulmányait, háromnegyed része a kéziratok fotokópiáit tartalmazza.

A könyv kiadása most lehetővé teszi egy kihalt nép történetének rekonstruálását.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Újnyugatnémet könyvtártudományi összefoglalás. A wiesbadeni O. HARRASOWITZ-cég Johannes LANGFELDT szerkesztésében megjelenteti *Handbuch des Büchereiswesens* címmel a közismert, második kiadásában most befejezett F. MILKAU-féle *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* újabb változatát. A kiadvány „Lieferung”-okban jelenik meg: az 1. 1961-ben, a 2. 1962-ben látott napvilágot. A kiadvány ismertetésére az első kötet befejezése után térünk vissza.

T. A.

Fordítási statisztika. A Bibliographie de la France című folyóirat nemrég tette közzé a fordítási irodalomra vonatkozó nemzetközi adatait. A legtöbbet fordított szerzők között első helyen LENIN áll (műveiből 1961-ben 240 fordítás jelent meg), utána sorrendben SHAKESPEARE, VERNE, TOLSTOJ és CSEHOV következnek.

N.

Husz János tankönyve. Husz János eddig ismeretlen tankönyvéből 8 lapnyi töredéket találtak a brnoi egyetemi könyvtárban. A töredékek a latin és a cseh ábécét, továbbá közmondásokat és imádásokat tartalmaznak. Az értékes lelet egy Baselben nyomtatott könyv kötéstáblájából került elő.

N.

SZEMLE

Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1961. 148 l.

Amint ezt már olyan sokan megtették előttünk, nekünk is, újra le kell szögeznünk azt a máig is szinte érthetetlen huzavonát, ami századunk első négy évtizedének hazai könyvtárpolitikáját a pedagógiai, iskolai és nevelői könyvtárügy vonatkozásában jellemezte. Népi demokratikus rendszerünknek egyik fő célja a kulturális forradalom megvalósítása; ezen belüli részfeladat az oktatás és nevelés kérdéseinek méltó kezelése, s még ezen belül az ezzel kapcsolatos iskolai és nevelői könyvtárak ügyének rendezése. Ismeretes, hogy erre, sajnos, a terület nagy kárára, csak a legutóbbi években kerülhetett sor, de ezzel is félvszázados mulasztások céltudatos pótlása és lendületes helyreigazítása történt meg.

Az 1958. szeptember 1 óta működő Országos Pedagógiai Könyvtár első évkönyve e fontos kérdéscsoport múltjáról, mai helyzetéről és problémáiról tájékoztatja a szélesebb könyvtári világot. Előjáróban meg kell jegyeznünk, hogy több évkönyvünkhöz hasonlóan ez is több év adatait vegyíti össze — hol csak 1960. évi, hol már 1961. évi adatokat is ad —, másrészt ez is igen későn, csak a jelzett beszámolási évet követő második évben jelent meg. Új intézmény számol be benne, eddig kevésbé ismert terület csak most fejlődésnek indult helyzetéről: e tények menthetik fogyatékosságait.

Az *Évkönyv* sokoldalúságával kelti fel a figyelmet: egy pedagógiatörténeti, egy a nevelői könyvtárak szervezeti kérdéseivel foglalkozó, egy kölcsönzési kérdéseket érintő s egy, a központi könyvtár hányszorított költözési tapasztalatairól hírt adó tanulmányt közöl, amelyeken felül két

fontosabb tanulmányról az alábbiakban részletesebben is meg kell emlékeznünk.

A Könyvtár igazgatója, V. WALDAPFEL Eszter mintegy ötvenoldalas elemző tanulmányban számolva be a rábízott terület 1960. és részben 1961. évi adatairól, helyzetéről és a terület problémáiról, első ízben kísérel meg az Országos Pedagógiai Könyvtár több mint félvszázados előtörténetének, valamint az iskolai és nevelői könyvtárügy utolsó 50 évi problémáinak történeti összefoglalását. Mint már említettük, a zavaros és tisztázatlan felfogásoknak, bizonytalanságoknak, folytonos átszervezéseknek elszomorító képe tárul elénk a bonyodalmas történeti szövevényből. A történeti összefoglaló helyesen bontja ki és tárja elénk a könyvtár „új, tudatos programját: a sürgető társadalmi igény kielégítésére irányuló törekvést”. A könyvtárra ma is érvényes az indulásakor megállapított tény: nagy távlatok és nagy feladatok állanak előtte.

E képből üde színfolt a pedagógiai dokumentáció ügye, amelyről a *Magyar Könyvszemle* is részletesen beszámolt néhány évvel ezelőtt RÉDL Endréné tollából. Az *Évkönyv* most újból, más szempontok szerint foglalja össze ennek történetét egy, a *Külföldi iskolareformok a pedagógiai dokumentáció tükrében* című tanulmány érdekes, de kissé erőltetetten ide illesztett első fejezeteként. E fejezet értékes adataival inkább a WALDAPFEL-tanulmány kereteibe kíváncskoznánk.

Az országos szintű pedagógiai dokumentáció gerince, a *Neveléstudományi Tájékoztató* az utóbbi években jelentős fellendülést mutatott: példányszáma ugrásszerűen nőtt, az iskolák mind kötelező erővel beszerzik, már nyomtatásban jelenik meg. Az *Évkönyv* szerint a munkák középpontjában

négy fő téma szerepel: az iskolareform, a közösségi és az erkölcsi nevelés s a felnőttoktatás. Ennek ugyan ellentmondani látszik az a tény, hogy az 1960. évi 2561 ismertetésből mindössze 77 téma vág ez utolsó tárgykörbe. Az Országos Pedagógiai Könyvtárnak járó 450 féle folyóirathból 180 külföldi folyóiratot ismertetnek rendszeresen a tényleges feladatok és igények egyre biztosabb ismeretében. A jelentős dokumentumokat le is fordítják. 20 000 szakfordításból álló gyűjteményük van már. 1960-ban az *Évkönyv* szerint 669 anyagot fordítottak le, kb. 15 000 oldal terjedelemben. A 669 db-ból a legtöbb (108) a marxizmus—leninizmus, a módszertan (85) s a tantervek (72) területére esett. Furcsa, hogy pl. a pályaválasztás vagy a gyermekvédelem egész évben mindössze 3—4 db-bal szerepelt. Az 1960. évi 164 féle ismertetett külföldi folyóirat arányos megoszlása mellett mégis meglepően kevésnek tűnik a mindössze 3 bolgár, 2 román és 3 jugoszláv folyóirat.

Munkájuk illusztrálására az *Évkönyv* ILLÉS Lajosné összeállításában mindjárt közül is egy színvonalas elemző összeállítást a különféle iskolareformokról, amelynek címét már fentebb említettük. A feldolgozás bázisa, mélysége és szerkezete egyaránt igen gazdag és sokoldalú. Azt hisszük azonban, joggal érdekelhetné az olvasókat, ha a dokumentációs szolgáltatások sorsáról, a tájékoztatások igénybevételéről, elterjedtségéről és gyakorlati felhasználásukról is olvasható lenne az *Évkönyv*ben némi adalék.

Az új hálózat első ilyen összefoglalása általában szépen sikerült bemutatkozás, mert rokonszenvesen és átfogóan tárja a könyvtári közvélemény elé a terület nem lebecsülendő nehézségeit és elismerésre méltó kezdeti eredményeit. Az *Évkönyv* külső kiállítása még szerény, a papír anyaga, a fényképek legközelebb bizonyára mutatósabbak lesznek. Végző benyomásunk az volt, hogy az intézmény együtt fog nőni feladataival, ha a nagyon szükséges elvi és anyagi segítségeket meg is kapja.

HODINKA LÁSZLÓ

Arany János „Kapcsos könyve”. Bp. 1962, Akadémiai Kiadó.

A *Kapcsos könyvet* az Akadémiai Könyvtár kéziratára őrzi és ennek hajtálpontos

másolatát készítette el — az Akadémiai Könyvtár tudományos munkatársainak közreműködésével — a kiadó. A kísérő tanulmány SÖTÉR István akadémikus, számos ARANYtanulmány szerzőjének munkája, a magyarázó jegyzeteket SÁFRÁN Györgyi készítette, aki az ARANY-családnak több eddig ismeretlen levelét publikálva, új adatokkal gazdagította az ARANYkutatást.¹

Az irodalomtörténészek, a magyar irodalom ismerői a *Kapcsos könyvet* becses emlékeknek tartják, mert ez tartalmazza ARANY 1877 után írott költeményeit, melyeket *Őszikék* címen foglal össze ő maga. Az *Őszikék* a régóta remélt, várt, „független nyugalom”: az akadémiai főtitkárság terheitől való mentesülés korszakában születtek, mikor a költő feleségével és kis unokájával, Piroskával a Margitszigeten nyaralt és a megmegsobbano, hullámozó Duna természetes zenéjével aláfesthette az ihletet a tölgyek lombjai alatt... Csaknem naponta gazdagodnak a papírlapok egy költeménnyel: a szigeti élmények epizódjai rajzolódnak ki bennük. „1877 nyarának ez áldott termése, majd az elkövetkező három esztendőé is, a fogalmazás papírlapjairól gondos, tiszta másolással a kapcsoskönyvbe kerül — egy kulccsal zárható, barna bőrkötésű könyvbe, melyet GYULAI Páltól kapott ajándékba.”² Nem ismeretlen, hogy a könyvet GYULAI egyik tanítványától: NÁDASDY Tamástól kapta, s állítólag ilyen megjegyzéssel adta azután ARANYnak: „Legyen a tied, János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam”. ARANY még az ajándékozás évében: 1856-ban beleírta néhány versét (*Szondi két apródja, Néma bú, A hegedű száraz fája Pázmán lovag, Köszöntő vers* stb.). Ezeket követte „Uj folyam” felirattal az *Őszikék* ciklusa. A *lepke* c. költeménnyel kezdődött, és a *Kapcsos könyv* utolsó darabja az *En philosophe* lett; az első költemény dátuma 1877. júl. 3, az utolsóé 1880. dec. 10.

Az *Őszikék* ARANYA kesernyés — nem elkeseredett — megbékéléssel tekint maga körül: PETŐFI költői forradalmának örökségét hűséggel őrzi egy teljesen ellen-

¹ Vö. SÁFRÁN Györgyi: *Arany János és Rozsányi Erzsébet*. Bp. 1960.

² *Ism. m.* 6. 1.

kező áramlatú politikai korszakban... Más a kor és vele együtt megváltozott az olvasó közönség érdeklődése is; ezért némul el ARANY — legalábbis kifelé. A *Kapcsos könyvből* nem akar semmit közölni, csupán GYULAI erőszakossága révén kerül innen nyilvánosságra *A tölgyek alatt* című, amit egy ostoba névtelen gáncsoskodó levél miatt meg is bánt. GYULAI továbbra is küzdött a közlésért, ARANY azonban — néhány vers kivételével — ellenállt, és csak halála után váltak általánosan ismertté a kapcsos könyvbe írt költeményei. Legújabb irodalomkutatásunk kimutatta, hogy a költő ezen „utolsó korszakában a népies forma és kifejezőmód helyébe itt már véglegesen egy olyan stílus lépett, mely megőrzi a népiességből a tisztaságot és a világosságot, de csaknem teljesen szakít a népdallal, sőt általában a dalszerűséggel is; egy új korhoz, egy új életérzéshez kapcsolódik ez a líra: a városi költészet új hangjai foglaltatnak benne, a kapitalizmus magyar korszakának jelenségei tükröződnek a témákban, s sok tekintetben a Nyugatkorszak város-lírájának előzményét is képezik.”³ 67 eldöntötte 48 magyar kérdését, a társadalmi forma egyelőre szilárdan kialakult. ARANY felismeri és kimondja az *Őszikékben* rezignáltnak. Bukás és kudarc ez 48-cal szemben...

Az igazi ARANY talán soha nem állt felismerhetőbben, tisztábban közönség előtt, mint most, amikor a *Kapcsos könyv* hű mását vehette kezébe kegyelettel. Idézniem kell az olvasót, aki a *Magyar Nemzetben* vallott erről: „... Arany költeményeit nemrég is kiadták újra. A Kapcsos Könyv olyan sikert ért el, hogy egy második kiadás is elkelve az utolsó példányig. Nagykőrösön például negyven példányt kértek belőle és csak három példányt kaphattak az első szétküldés alkalmával. Ceglédre egy példány érkezett, sokan nem is látták a könyvet, akik látták, azok közül jó néhányan örömmel vállalnák a nyolcvan forintos árat, csak hozzájuthatnának a szép műhöz.”⁴ — Tudom, voltak irodalomtörténészek, könyvtárosok és még sokan, akik megcsóválták fejüket

hallva a kiadó szándékáról: úgy érezték, hogy valaminő ARANY-relikviának 2200 példányban történő sokszorosításáról van szó. Vajon szabad ezt? E vád alaptalansága a megjelenés és jól megérdemelt sikere óta beigazolódott; hiszen nem giccses, nem a költő tintatartóját vagy tollát készítették el szériában. Művét adták közre olyan keretben, „tálalásban”, amely neki is kedves volt. Lehetetlen a hasonmás *Kapcsos könyve* nem úgy kézbe venni hogy ne éreznők annak a sajátságos varázserőjű fluidumnak áradását, amely ARANY János lapozgató keze nyomán támadt...

Az Akadémiai Kiadó minden munkatársával szépet alkotott. Kifogásolnunk kell azonban a formájában jó, de minőségében gyenge díszítő zárat, amely például az én példányomat már nem nyitja csukja, mert — letörtött.

DR. SZEMZŐ PIROSKA

Pálffy Endre: A román irodalom története Bp. 1961, Gondolat. 455 l.

Az utóbbi években megnőtt a világ-irodalom s ezen belül a szomszédirodalmak iránti érdeklődés, mely most már nem elégszik meg az egyes művek fordításaival, a külföldi irodalmak irodalomtörténeti bemutatását is igényli.

PÁLFFY Endre román irodalomtörténete is ilyen jellegű fontos szakmai kézikönyv. A munka jellemzői a jól áttekinthető szerkezet, a könnyed és vonzó előadásmód, az új kutatási eredmények, a román és a magyar irodalom évszázados kapcsolatát is érzékeltető, új módszerű feldolgozás, amelynek éppen az említettek alapján a két nép kulturális érintkezései vonalán fokozott jelentősége van. Mindezt azért bocsátottuk előre, mert indokoltnak tartjuk előljáróban annak megállapítását, hogy PÁLFFY Endre könyvének ez a magyar olvasó számára a megértéshez és befogadáshoz nélkülözhetetlenül szükséges tárgyalásmódja — néhány kisebb hiány számbavétele után is — döntően a mű és a szerző javára billenti a kritikai mérlegelést.

Miben látjuk a magunk részéről *A román irodalom története* említett hiányait?

³ Ism. 5. l.

⁴ Id. lap. 1962. okt. 28. *Arany János sírjáról*. Név nélkül.

Mindenekelőtt egy-két szerkezeti problémában, pedig ez az átgondolt, határozott felépítésű és jól áttekinthető szerkezet a munka egyik főerőssége.

PÁLFFY könyvének szerkezete kétségkívül jó eredménnyel kibírja a kritikai teherpróbát. A mű korszakolása világos és kielégítő. A tárgyalás bizonyos mértékig újszerű megoldása — amelyre a továbbiakban még visszatérünk —, a történeti és művelődéstörténeti elemeket is tartalmazó bevezető összefoglalások műfaji feszültséget nem teremtenek, ugyanakkor szélesebb távlatot tárnak az olvasó elé. Viszont éppen ezekkel az összefoglalókkal kapcsolatban támad az az érzésünk, hogy a mi reformkorunk végéig, tehát az 1848 elejéig terjedő szakaszon bővebbek, mint az 1848-tól napjainkig terjedő részekben.

Az viszont már csak részben szerkezeti probléma, hogy a népköltészetéről szóló bevezetőt, de nem kevésbé az 1848. évi román polgári forradalom időszakával foglalkozó fejezetet (*III. rész. A polgári demokratikus forradalom korának irodalma*) nem érezzük eléggé kidolgozottnak. Hiányoljuk továbbá az esztétikai elemzés több helyütt mutatkozó elmaradását. Az egyes írói életrajzokban, kivált a IV. részben (*A kapitalizmus korának irodalma*) a szerző több helyütt nem fejt ki eléggé alapján helyes megállapításait. Így ismételtelen előfordul, hogy míg a történeti, irodalom- és művelődéstörténeti párhuzamokkal eredménnyel boldogul, a tárgyalásban, az egyes írók bemutatásakor az irodalmi alkotás értékelésének kiegészítő, illetve kísérő jelenségei: az elemző részek, a művelődéstörténeti, kivált a sajtó- és kiadástörténeti vonatkozások elhalványulnak, háttérbe szorulnak vagy éppen elmaradnak.

A szerkezetről szólva ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, milyen nehézségekkel birkózott meg sikerrel a szerző az új módszerű összefoglaló bevezetések alkalmazásával. Az egyes fejezetek élén tárgyalt történeti bevezetés nemcsak tartalmában, a történeti, irodalom- és művelődéstörténeti vizsgálatot egybevető és egyeztető módszerével is eltér a korábbi szokványos eljárástól. Ennek köszönhető *A bomló feudalizmus és a kialakuló kapitalizmus korának irodalma* részben a román felvilágosodás, *A kapitalizmus korának irodalma* részben *A XX. század irodalma*

az *első világháború végéig* alfejezet igen sikerült kidolgozása. Különösen a román felvilágosodásnak az egykorú közép-kelet-európai, szélesebben az európai fejlődéssel való összefüggése kimutatásában nyit a szerző jelentős távlatot a további kutatás számára.

Ezzel szemben a román népköltészetéről szóló bevezető fejezetben nem érvényesíti eléggé a párhuzamos, közel azonos vagy törvényszerűleg eltérő jelenségekből levonható következtetéseket. Pedig éppen ezen a területen mutatkozott volna bő, alapvetően újszerű eredménye az összehasonlító vizsgálódásnak. Így népköltészeti vonatkozásban szinte alig lehet kitérni tárgyunk esetében a kelet-európai népköltési vándormotívumok útjának megvizsgálása elől. Az egyes népköltészeti műfajok: ez alkalommal csak a népmesét és a népballadát említjük, mind délkelet-európai vagy még szélesebben kelet-európai, mind szűkebb, román-magyar vonatkozásban az azonosságok és eltérések törvényszerű változatait mutatják, amelyekből az egész népköltészeti fejlődésre is alkalmazható következtetésekre lehetne jutni. Mindez azonban itt nem történik meg, ennek következtében a több szálból szőtt fonál eléggé egyszínűnek, a fejezet inkább leíró jellegűnek tűnik. Ami pedig a tárgyalásmódot illeti, kissé merésznek érezzük a „népköltési termés” szinte napjainkig történő felkísérését. Ha viszont erre vállalkozott a szerző, nem hanyagolható el a munkásfolklor felvetése sem. Indokoltabb lett volna erről a maga helyén, *A népi Románia irodalmi élete* záró fejezetben röviden szólni.

Említettük, hogy *A polgári-demokratikus forradalom korának irodalma* című fejezetben is lenne kisebb kifogásolni való. Hiányoljuk a román Negyvennyolc és az egykorú európai szabadsághozküzdelmek, köztük a magyar forradalom és szabadságharc összefüggéseinek bármilyen vázlatos kifejtését. Ez elmaradt a történeti bevezetésben, de nem akadunk nyomára a román Negyvennyolc író-politikusai: Nicolae BĂLCESCU és Cezar BOLLIAC tárgyalásakor sem.

Az életrajzok kérdésének felvetése viszont elvezet az egyes írói portrékkal kapcsolatban említett másik kritikai kíváncsalomhoz. Ahhoz ugyanis hogy ezekben az általános esztétikai, a költőknél a prózó-

diái elemzés néhol nem eléggé elmélyült. Feltehető, hogy a terjedelmi korlátok ennek következtetés kifejtését akadályozták, mégis nagyobb figyelmet kellett volna fordítani az esztétikai kérdések vizsgálatára. Ugyanakkor ezek a szerzői portrék igen sokoldalúak, a gazdasági-társadalmi viszonyokba, az adott irodalmi és művelődési miliőbe ágyazottak. Aki, mint e sorok írója, a szomszédnépi irodalmi-történeti kapcsolatok oldaláról közelíti meg az életrajzok értékeléseit, többségében el is fogadja a szerző fejtegetéseit. Csupán néhány ponton, látszólag kisebb jelentőségű kérdésekkel kapcsolatban lenne a múlt század hetvenes éveitől napjainkig terjedő időszakban megjegyezni, kiegészíteni valónk.

Igy a SLAVICI-portréban szívesen olvastunk volna valamivel többet az író, a publicista és politikus erdélyi időszakáról, mind erdélyi román irodalmi kapcsolatairól, mind nemzetiségpolitikai működéséről. A szerző esetleg megemlíthette volna SLAVICI egyéves fogházbüntetéssel járó 1888. évi sajtópörében a kolozsvári törvényszék mint sajtóbíróság előtt elhangzott, magyar irodalmi vonatkozást is tartalmazó védőbeszédét, amelyben végeredményben a népek közötti megértés szükségességére utal. Az ilyen „kitérőkkel” közelebb lehetett volna hozni a magyar olvasóhoz a nemzetiségi kérdésekkel is összefonódott egykorú művelődési és irodalmi mozgalmakat. Az erdélyi irodalmi-politikai háttér felvázolása egyébként sem érdektelen. PÁLFFY Endre is megállapítja, hogy COȘBUC például az egykorú erdélyi és magyarországi román nemzeti párt napilapjánál, a *Tribunánál* töltött időszakot „leggyümölcsözőbb éveinek” tekintette. A kitűnő, tömör COȘBUC-portréban a költőnek PETRŐFI iránt érzett nagyrabecsülése további irodalmi bizonyítékait is érdemes lett volna megemlíteni. Alexandru MACE-
DONSKI megkapó, sokoldalúan kiképzett életrajzában szívesen olvastunk volna arról, mi készítette az EMINESCU halálakor írt antagonistá epigramma megírására. Gondoljuk, ha a terjedeleme nem korlátozza, bővebben szolt volna MACEDONSKI francia irodalmi kapcsolatairól, a francia modernista irányzatoknak a román szimbolizmus bejelentőjére tett hatásáról.

Finom, elmélyült kistanulmányban foglalkozik Ștefan Octavian IOSIF életútjával. Alapvetően helyes az a kiinduló megállá-

pítása, hogy IOSIF-ban nem csupán a melankólia költőjét kell látni, mint azt a román polgári irodalomtörténetírás hirdette. Összetett egyéniségét az urbanizmus és népi-ség belső lírai küzdelmében kell bemutatni, ahogy erre PÁLFFY Endre is figyelmeztet. A szerzőnek fejlett érzéke van az írói pályaképek belső ellentmondásainak bemutatására. Bizonyítja ezt két további nagyigényű portré, a GOGA-és a REBREANU-életrajz, amelyekből a kérdésekkel kevésbé ismerős olvasó is megérti, miért következett be mindkettőjüknél a nagyszabású alkotások ellenére az irodalmi megtorpanás, az eszmei csőd. S hogy mennyire figyelemmel kíséri a szerző az ugyanakkor érlelődő, bontakozó újat, jó példa erre Alexandru TOMA, a két világháború közötti román munkásmozgalom költője, szerkesztője és egyik irodalmi szervezője életművének ábrázolása. Itt, de mindenesetre a két háború közötti fejezet végén érdemes lett volna megemlíteni a román és magyar demokrata és munkásírók korabeli kapcsolatait.

A két háború közötti időszak irodalmi áttekintését három nagy portré zárja. A Tudor ARGHEZIRől, Mihail SADOVEANURól és Mihai BENIUCRól adott gondos pályaképek az összefüggések szálainak biztoskezü összefogásáról, mindhármuk irodalmi helye és jelentősége pontos megállapításáról tanúskodnak. A három életrajz a népi Románia irodalmi életéről szóló zárófejezet méltó bevezetése. A SADOVEANU-pályakép komoly erőssége, hogy — a szerző meghatározásával élve — végigkísérhetjük a realista kezdetektől, a századeleji novel-láktól, a kritikai realizmus jegyében létrejött regényeken át a szocialista realizmus művészi eszközeivel alkotott új regényig (*Mitrea Kokor útja*, 1949) megtett utat. Talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy a harmincas években a nagyváradi *Familia* folyóiratban közölt román-magyar irodalmi ankét keretében milyen határozottan foglalt állást a két nép, a két irodalom kapcsolatának elmélyítése ügyében. A BENIUC-portrénak különösen azt a részét emelnék ki, ahol lírája forradalmi demokratizmusáról, a népnyelv, a népköltészet elemeinek tudatos használatáról szól.

Az említett záró fejezet (*A népi Románia irodalmi élete*) természetesen csupán vázolhatja az elmúlt közel két évtizedes fejlődési szakasz eredményeit s a jövő-

fejlődés távlatait. Világos, összefoglaló tárgyalásmódja így is biztos eligazítást nyújt a napjaink román irodalmát mozgató és foglalkoztató kérdésekben mind a nagyszámú új alkotó, mind az írói kongresszusok, irodalmi értekezletek főbb határozatainak bemutatásával. A fejezet elolvasása után magunk is felismerjük az élő magyar irodalom fejlődési útjával egybevethető és kimutatható hasonlóságot.

PÁLFFY Endre román irodalomtörténetét alapkérdéseit sikeresen megoldó, jelentős tudományos vállalkozásnak tartjuk. A mű egészét jellemző elmélyült kutatói igény, a történelmi-társadalmi fejlődés jelenségeit az irodalmi jelenségekkel és fejlődéssel a kellő arányban összehangoló, világos tárgyalásmód, a munka jól gördülő, élvezetes stílusa, a nagyszabású ismeretanyag, az új kutatási eredmények egész sora s végül, a magyar irodalmi fejlődéssel kapcsolatos jelenségek mértéktartó számbavétele, az elismerő fogadtatás biztosítéka nemcsak a szakkörök, hanem a széles olvasóközönség részéről is. A KOZOCSA Sándor és RADÓ György szerkesztésében, a mű függelékeként közölt válogatott bibliográfia (*A román irodalom Magyarországon*) feltehetően ösztönöz majd a román irodalom teljes magyar bibliográfiájának mielőbbi elkészítésére és kiadására.

KEMÉNY G. GÁBOR

Serate d'Opere di Eszterháza. Arie per canto e pianoforte con testo italiano. Da manoscritti di opere rappresentate nell'epoca di Haydn. Pubblicate da Jenő Vécsey — László Somfai. Editio Musica. Bp. 1962.

Az 1959-ben lezajlott HAYDN-émlékévra irányította a figyelmet Eszterházára, „fényes” Miklós udvarára és azokra a magas színvonalú operaelőadásokra, amelyek ezt a hajdani főúri rezidenciát az európai színházi zene egyik jelentős centrumává avatták. Az eszterházi zenei élet ismerete nélkül nem érthetjük meg HAYDN életművét, de megvilágíthatják az itt rendezett előadások a kor egész zenei kultúráját is, mert amit Eszterháza előadtak, az a zenei termés színe-java volt. Garancia erre HAYDN személye. Ezért felbecsülhetetlen értékű az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának egyik büszkesége, az esz-

terházi operaelőadások majdnem hiánytalan kottaanyaga. Ez a gazdagság azonban kötelességekkel jár: feltárni ezt az anyagot és publikálni belőle mindazt, ami a zene-történet szempontjából jelentős, s ami számot tarthat a mai kor emberének tetszésére. Ennek a kötelességnek jegyében látott napvilágot még 1959-ben az a három füzet, amely HAYDN operaáriáit tette hozzáférhetővé a zenekutatók és a zenekedvelők számára. Ugyancsak ennek a kötelességnek az átérzése vezette a Zeneműtár két szakemberét, VÉCSEY Jenőt és SOMFAI Lászlót az itt ismertetett gyűjtemény összeállítására. Ebben azokból az operákból kapunk áriákat, melyeket HAYDN maga vezényelt, vagy amelyeknek előadását tervbe vették és kottaanyagát beszerzték.

A gyűjteményt kitűnően megírt előszó vezeti be. Ebben a szerkesztők ismertetik a válogatás és sajtó alá rendezés szempontjait. Megtudjuk, hogy több mint száz opera anyagából keresték ki azokat az áriákat, melyek — véleményük szerint — a legközelebb állnak a mai kor zenészeinek és zenekedvelőinek ízléséhez. A ma is ismert komponistákon, CIMAROSÁN, PICCININ, PAISIELLÓN, ANFOSSIN kívül felvették más, most már nagyjából ismert az ismeretlenség homályába merült, érdemes zeneszerzők műveit is. Így esett a választás ANFOSSI, BIANCHI, CIMAROSA, DITTERSDORF, GUGLIELMI, PAISIELLO, PICCINI, RIGHINI, SALIERI és SÜSSMAYR operáira. Ezekből az első füzet 7 szoprán-mezzoszoprán áriát, a második 6 tenor áriát, a harmadik pedig 6 bariton-basszus áriát tartalmaz. Az ének-szólamot mai kulcsokkal és ma használatos írásmód szerint közölték. Szövegű zongorakivonat — a szükségesnek mutakozó kiegészítésekkel és dinamikai jelzésekkel — teszi előadásra alkalmassá az áriákat, melyekhez stílusú cadenzákat fűztek biztos ízléssel.

Az áriák szövege olasz, mert Eszterháza-n olaszul énekelték az olasz operákat. A kis gyűjteményben találunk ugyan nem olasz zeneszerzőket is (DITTERSDORF, SÜSSMAYR), de ezek is olasz stílusban komponáltak, s így érthető, hogy ezeknek az áriái is olasz szövegűek. Így tulajdonképpen az egész kiadvány uralkodó nyelve az olasz, s ezért sajnálatos, hogy az előszót csak német és angol nyelven közölte a kiadó. Bizonyos fokig vissza is ez, mert a kiadvány címe —

legalábbis a borítólapon — csak olaszul szerepel.

A kiadványnak a zenetudomány szempontjából való nagy jelentőségét fölösleges hangsúlyoznunk, inkább az áriák művészi értékét szeretnők kissé méltatni. Az előszóban a szerkesztők — sokat sejtetően — azt mondják, hogy válogatásukban igyekeztek figyelembe venni azokat az „obligát típusokat”, amelyek a XVIII. század operamuzsikáját jellemezték. Valóban ezt a muzsikát csak úgy közelíthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy pl. ANFOSSI 76, CIMAROSA 75, DITTERSDORF 44, RIGHINI 20, GUGLIELMI 100, PAISIELLO több mint 100, PICCINI 130 operát írt. Ez az opera-tömeggyártás nem képzelhető el bizonyos „obligát típusok” nélkül. Észek a típusok „obligátok” voltak a szó szoros értelmében, mert megkívánta őket a közönség, a szórakozást kereső főúri vendégsereg, amely elégedetlen lett volna, ha a megszo-kott és könnyen felfogható zene helyett olyat kapott volna, amin elmélkedni kell, ami felráz. Világos tehát, hogy ezekben a nagyrészt alkalmasszülte operákban nem szabad olyan mély élményeket keresnünk, mint aminőkkel MOZART és BEETHOVEN muzsikája ajándékozza meg hallgatóit. De tévedne az is, aki a mai szórakoztató zene sekélyes színvonaláról próbálná megközelíteni ezeket a műveket, mert amit itt kapunk, az művészet és muzsika a legjavából, olyan, amilyen csak CIMAROSA, PAISIELLO stb. vénájából fakadhat. Középen van az igazság: művészet ez a muzsika, de amellett szórakoztató is, igazi, nemes értelemben vett könnyű zene.

Ha ez a kiadvány az eszterházi operák megismertetése mellett hozzájárul ahhoz, hogy zenekedvelő közönségünk ízlése finomabbá váljék, elmondhatjuk, hogy VÉCSEY Jenő és SOMFAI László lelkiismeretes és gondos munkája nemcsak zenetudományunk szempontjából komoly érték, hanem zenei művelődésünknek tett nagy szolgál-at is.

TAKÁCS MENYHÉRT

Újabb exlibris-irodalom. (*Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik. Jahrbuch 1961.* Frankfurt am Main, 1962, Deutsche Exlibris-Gesellschaft. 82 (2) 1., 24 t. —

JUHANSOO, Johannes: *25 exlibrist puug-ravüüris*. Tallin, 1960, Eesti NSV. Rahvaloomingu Maja. (8) 1., 25 t. — FERY Antal: *40 exlibris*. (Bev. GALAMBOS Ferenc.) Bp. 1962, Kisgrafikabarátok Köre. (1) 1., 40 t., (5) 1.)

Az exlibris-irodalomnak mindig nagy eseménye a német exlibris-évkönyv megjelenése, amely ma már az évtizedekig vezető szerepet játszó osztrák évkönyveket is felülmúlja változatos tartalmával és magas színvonalú művészi és nyomda-technikai kiállításával. Az 1961. évi évkönyv a hagyományokhoz híven nemcsak napjaink exlibris-művészetéről számol be a világ vezető exlibris-grafikusaival foglalkozó cikkeken, hanem kellő teret szentel a nemcsak művészeti, de kultúrtörténeti szempontból is jelentős régi exlibriseknek. Josef HOFFMANN cikke (*Das „Exlibris” der Abtissin Cuthsuitha*) a würzburgi dómkönyvtárnak egy VII. századból származó kódexében található, angolszász majuszkula betűkkel írt beírását ismerteti („Cuthsuithae boec./therae abbatissan = Cuthsuithának, az apátnőnek a könyve”). Bár exlibrisen mai értelemben csak a sokszorosított könyvjegyzéket értjük (a szerző maga is időzójelbe teszi az exlibris kifejezést), a felfedezés könyvtörténeti és művelődéstörténeti szempontból igen jelentős, mert hasonló, kéziratos exlibrist idáig legrégebből a X—XI. század fordulójáról ismertünk. (I. HENRIK würzburgi püspök (995–1018) kéziratos „exlibrise”). A könyvtulajdonos apátnő a VIII. században élt és működött egy Worcester-körüli kolostorban. Gerhard HANUSCH tanulmánya (*Die Supralibros und Exlibris der Abtei Müns-ter-schwarzbach*) kötetástáblákba nyomott superexlibriseken és rézmetszetű exlibriseken keresztül mutatja be egy bencés kolostor könyvkultúráját a XVI. századtól (ld. Johannes BURKHARD apát superexlibrisét 1585-ből) a XVIII. századig. A bemutatott négy superexlibris és négy rézmetszetű lap értékes adatokkal gazdagítja a régi német exlibris történetét.

A évkönyv Európa vezető exlibris-grafikusaival több tanulmányban foglalkozik. A bemutatott művészek ismertek ugyan a gyűjtők és a grafikabarátok előtt, művészetüknek ily gazdag illusztrációs anyaggal kísért elemzése azonban a szakirodalomból ez ideig hiányzott. Rudolf ADOLPH Josef WEISZ művészetét mutatja

be, s a közreadott szemelvények jól érzékeltetik az elsősorban fában dolgozó művész fejlődését a konzervatív grafikai felfogástól a nemes értelemben vett absztrakt megoldásokig. Kitűnő rézmetsző és rézkarcoló művészeket ismerhetünk meg Franz KOEBNER (*Der Radierer Helmut Schwarz*), Josef LENZE (*Der wiener Kupferstecher Friedrich Teubel*), Arthur BRÄUER (*Wim Zwierz. Versuch einer Analyse*) és Herbert OTT (*Zwei polnische Exlibris-Künstler*) tanulmányaiból és a kísérő illusztrációkból. A bemutatott rézkarc-művészek közül Wim ZWIERZ és az OTT által ismertetett Wojciech JAKUBOWSKI világviszonylatban is első; az utóbbi utolérhetetlen varázslója a karcolótűnek. A fametszők közül Gerhard HANUSCH tanulmánya a német Willi FUCHS, Josef LENZE cikke a német Norbert OTT, Elisabeth GECK meleg sorai az amerikai Alice HORODISCH-GARMAN, Daniel MEYER esszéje a francia Robert CAMI, Hans LAUT sokszempontú írása a cseh Josef HODEK, Hans SCHULZE megemlékezése a szovjet Andreevics FAVORSZKIJ, Hanns HEEREN beszámolója az észt Johann NAHA exlibris-művészetét elemzi, válogatott illusztrációs anyag kíséretében. Hans SCHULZE mutatja be Heinz OLBRICH exlibris-munkásságát, akinek többszínnyomású, új technikájú lapjai igen népszerűek a gyűjtők között. Örömmel kell regisztrálnunk legnagyobb exlibrisgyűjtőnk, Soó Rezső professzor tanulmányát MENYHÁRT Józsefről (*Die kleingraphische Kunst von József Menyhárt*), amely egyrészt egy itthon kellőképpen nem méltányolt kiváló grafikusunkra hívja fel a nemzetközi közvélemény figyelmét, másrészt sokszempontú lepelemzései révén olyan példát állít a művészportré-írásra, amely messzire kimagasodik a többi tanulmány közül.

Az általános jellegű cikkek közül Helmer FOEDGAARD írása (*Das Exlibris in Dänemark*) a modern dán exlibrisről nyújt a szűkreszabott terjedelemből viszonyítva is átfogó és rokonszenves képet; Abraham HORODISCH írása (*Exlibris auf Briefmarken*) a két kisgrafikai ág rokonvonásaira mutat rá. Érdekes szempontokat vet fel Gerhard KREYENBERG a gyermekexlibrisokról szóló soraiban; kár, hogy a kísérő illusztrációk között magyar művész lapját hiába keressük, pedig DRAHOS István és FERY Antal gyermekexlibrisei

sokszor színvolalasabbak a bemutatottaknál.

Ami a kötet nyomdai kiállítását (papír, szedés, illusztrációk stb.) illeti, méltó GUTENBERG hazájához és iskolapéldájához lehet a kifogástalan művészeti kiadványnak. A nyomdászok figyelme odáig terjedt, hogy az egyes, önálló illusztrációkhoz az illusztráció technikájának, stílusának, hangulatának megfelelően különböző színű és minőségű papírost használtak!

Johannes JUHANSOO exlibris-albuma, ha nyomdai kiállítás szempontjából nem is éri el a német exlibris-évkönyv színvonalát, jó tanulság arra, hogy a szovjet-észt népgrafikusai méltó partnerként vesznek részt a grafikusok világversenyében. JUHANSOO fametszetű exlibrisai egy nem kísérletező, hanem biztos technikájú, kissé konzervatív, de ötletgazdag művészt mutatnak be, akinek művészi mondanivalója nehezen tűri az exlibris szűkreszabott méreteit és akinek grafikai mesélőkedve nagyobb méretek, elsősorban könyvillusztráció után kiált. Elmar AMBOJA és Virve MAND részére készült lapjai méltán foglalhatnának helyet egy, a mai európai exlibris-művészetet bemutató gyűjteményes munkában. Paul AMBUR bevezető tanulmánya hasznos útmutató a művész megismeréséhez, és keresetlen szavakkal, de találóan tudatosítja a lapok által nyújtott grafikai élményt.

A kisgrafikabarátok Köre második kiadványaként — elsőnek a meginduló művész-mappa sorozatban — FERY Antal negyven fametszetű exlibrisét adta közre. FERY Antal a magyar fametszetű exlibris jó hagyományaihoz kapcsolódó, alapos szakmai felkészültségű művész, akit itthon nem foglalkoztatnak tehetségének megfelelően, és akit külföldön jobban ismernek, mint idehaza. FERY Antal a két világháború között dívó, túlnyomórészt nagy fekete felületekkel dolgozó, folthatásos metszőstílussal szemben a vonalkultúra híve, amely kevesebb festőiséget kínál, de marandóbb grafikai élményt nyújt. Tematikában, szimbolikában sokfélélt ad; témaválasztását nem a divat, hanem művészi meggyőződése diktálja. Sokszor alkalmaz magyar népi motívumokat, s ez különösen izessé teszi egyik-másik lapját. FERY Antal exlibrisai nemcsak művésziek és korszerűek, de magyarok is. A művész szereti az állatábrázolásokat, de szokatlan, hogy a szép

női test ábrázolása hiányzik lapjairól. Erős komponáló-készsége, balladaszerű tömörsége, archaizáló készsége és magyaros levegője tették közkedvelté lapjait külföldön és belföldön egyaránt. Mappájának máris komoly külföldi visszhangja van (*Nordisk Exlibris Tidsskrift*. 1962. 2. sz.). A kötet nyomdai kiállítása a Ságvári Endre Nyomdaipari Tanulóintézet jó munkáját dicséri.

GALAMBOS FERENC

Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot, conservateur en chef honoraire de la bibliothèque de l'Arsenal. Paris, 1960, Librairie d'Argences. 384 l. (Bibliothèque Elzévirienne. Nouvelle Série. Études et documents.)

A közkedvelté vált tudományos emlékkönyvek könyvtári és francia változata a *Calot-emlékkönyv*. Szerkezete nem rendszeres, mondanivalója mégis szélesskálájú és éppen aprólékos adatfeltárása következtében figyelemre méltó.

A jubiláns, az elzászi születésű Frantz CALOT 1920 óta könyvtáros, és 1928 óta dolgozik az Arsenal könyvtárában. Számos kisebb tanulmánya mellett — melyeket a kötetben található személyi bibliográfia tár fel — két nagyobb, a bibliofília és bibliográfia irodalmában ma is számontartott és számottevő (társszerzős) mű fogja őrizni nevét. Az egyik a francia könyvművészet történetéről írt, Bernier-díjas kötete (1931), a másik *Guide pratique de bibliographie* c. műve (1936); mindkettő ma is alapmű a francia könyvtárosképzésben. Munkahelye, az Arsenal könyvtára — melyet számos mintaszerű katalógusban ismertetett meg a közönséggel — eredetileg főúri magángyűjtemény, PAULMY márkí könyvtára volt. A francia forradalom óta nyilvános nemzeti könyvtár, számos kézirat és könyvritkaság, valamint különgyűjtemény őrzőhelye. Őrzi a Bastille levéltárát, a SAINT-SIMON-gyűjteményt; közismert színház történeti anyagának gazdagsága.

CALOT és az Arsenal könyvtárának kapcsolatát tisztelői és barátai két fogalommal óhajták ábrázolni: „conservation” és „communication”, azaz a gyűjtemény egészének és részeinek a proveniencia elve alapján való őrzése, valamint az őrzött kincsek teljes feltárása a kutatás és a közönség számára.

Az emlékkönyv négy csoportban adja a szerzők — minőségileg nem teljesen egy-síkú — tanulmányait. Kéziratokról, könyvekről, könyvkötészetről, valamint könyvtárakról és könyvbarátokról szólnak a cikkek. A 31 tanulmány szinte kivétel nélkül francia vonatkozású; az alábbiakban csupán azokat említjük meg, melyek vagy általános jellegű adatokat is tartalmaznak, vagy melyeknek megállapításai módszertani és egyéb okból szélesebb kör érdeklődésére tarthatnak igényt.

A kötet kéziratokról szóló részének bevezető tanulmányában J. BOUSSARD az Arsenal-könyvtár egyik büszkeségét, a szakirodalomból egyébként már ismert *Arany Evangeliáriumot* írja le, s tesz — kellő óvatossággal — kísérletet stílusa alapján a VII—IX. századokból származható díszmű pontosabb datálására. Belső stíluselemek, illetve más, korabeli művekkel való egybevetés a kézirat keletkezését 796 körül időre utalják, származási helyként Tours-t vagy Aachent említi, s a scriptort ALCUIN közvetlen környezetében keresi. — R. BARROUX egy 1280-i saint-denis-i francia nyelvű krónikás feljegyzéssel kapcsolatban vizsgálja a kézirat, a másoló és a revizor-szerző viszonyát. — Módszertani szempontból érdekes G. OUY-nak egy 1394-ből származó „codex-maquette”-ről írt tanulmánya: megállapítja, hogy nem egy még miniatúrlat, a miniatör részére utasításokkal ellátott kéziratlapról van szó a Bibliothèque Nationale egyik codexe pár-lapjának esetében, hanem — ritkán előforduló — a miniatör számára szánt oktatási jellegű mintadarabról. A műfajú vizsgálatot vízjegy-vizsgálat egészíti ki.

A nyomtatott könyvanyaggal kapcsolatos tanulmányok közül P. SÉGUIN I. FERENC korából való, 1529—1543 közt nyomtatott, eddig ismeretlen „faits divers”-eket (a német *Neue Zeytungok* francia változata) ismertet. A híradások elsősorban az olaszországi eseményekkel kapcsolatosak; a török kérdést csak igen távolról szemlélik. — H. de la FONTAINE: VERWEY amsterdami egyetemi könyvtár-igazgató Abel CLÉMENCE-nak a XVI. században Rouenban működött nyomdájáról, a nyomda és a holland reformátusok politikai küzdelmének kapcsolatáról ír s világosan bemutatja: még egy viszonylag kis téma feltárásához is holland, belga, angol és francia könyvtárak rejtett kincsei-

nek rendszeres ismerete szükséges. — A „habent sua fata libelli”-mondás egyik példáját idézi M. Fournier egy XIV. Lajos részére készített kéziratos térképgyűjtemény sorsának vizsgálatával kapcsolatban. Érdekesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a régi kéziratok térképeket — tekintettel katonai vonatkozásaikra — milyen különös gondokkal őrizték a francia és egyéb uralkodók magángyűjteményében.

A kötésettörténeti tanulmányok közül jelentősek R. Brun-nek és J. Guignard-nak Grolier-kötésekkel foglalkozó lapjai.

A könyvtárakkal és könyvbarátokkal foglalkozó tanulmányok is elsősorban francia vonatkozásúak. M. Piquard egyébként sokat nem mondó cikke Granvelle bíboros-államférfi könyvgyűjteményéről szólva megemlíti a gyűjtemény egyes Corvina-származású köteteit (pontosabb adatok nélkül). — Az egész kötet egyik legkiemelkedőbb tanulmánya L.-N. Malclès szakértő, tudós tollát dicséri: az első periodikus francia nemzeti bibliográfiái kísérlet szerkesztőjének, Louis Jacob de Saint-Charles-nak (1608—1670) működésével foglalkozik. Jacob *Bibliographia Parisina* c. kiadványa (1643—1653) a párizsi megjelenésű, *Bibliographia Gallica* c. kiadványa (1643—1646, 1651—1653) a franciaországi megjelenésű műveket sorolja fel. A szerkesztésben Jacobot nagy név, G. Naude támogatta. Malclès a kiadványok ismeretése mellett — melyeknek teljességi kérdésével sajnos nem foglalkozik — az 1640-es évek francia bibliográfiái helyzetéről nyújt áttekintést, és ismerteti a „bibliographie”-fogalom francia szótári történetét. — Könyvtártechnikai-igazgatási szempontból érdekes P. Josseland és J. Bruno áttekintése a Bibliothèque Nationale tulajdonbélyegzőiről a XVII. századtól. A bélyegzők ily elemző feltárása módot nyújt a könyv állománybavételének időmeghatározására, ha egyéb adatok nem állnak rendelkezésére. Történeti nagy könyvtárainkban is érdemes lenne e kérdéssel foglalkozni. — A XVIII. századi könyvtárárpítást egyik kulcskérdéséről, a balkonos megoldás viszonylag ritka francia változatáról ír A. Masson, a párizsi parlament két neves elnökének, Montesquieu-nek és De Brosse-nak 1728., illetve 1739. évi olaszországi utazásával kapcsolatban. Utal arra, hogy ez az építészeti megoldás általában a jezsuita könyvtárak sajátossága.

A kötet egységét francia volta adja meg: szerzői egy kivételével franciák; szinte kizárólag francia témákat dolgoztak fel. Jellege kifejezetten a baráti-kollegiális megemlékezés jegyeit viseli magán: jó szakemberek figyelemre méltó tanulmányai mellett találunk benne bizony pár közepesen sikerült tanulmányt is. Az előszótíró Julien Cain és A. Ithier a barátok szavát tolmácsolták, s nyilván nem szerkesztőkként felelnek a kötetért.

TÓTH ANDRÁS

Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona. Milano, 1947—1952. I—IV. köt.

Az aragóniai uralkodóház nápolyi ágának XV. századi könyvtártörténetét tárgyaló és bemutatató mű mind tartalmának gazdagságával, mind kiállításának szépségével messze kiemelkedik a legutóbbi időkben megjelent hasonló jellegű munkák közül. Módszerbelileg is sok tekintetben újat hoz, a benne közölt adat- és képanyag pedig elsőrendű forrás Mátyás király budai könyvtárát illetően is.

A négy kötet közül az első tartalmazza a tulajdonképpeni könyvtártörténetet: egyenként ismerteti az aragóniai házból származó uralkodók könyvtárgyarapítási törekvéseit, tudomány- és irodalompartoló magatartását, az udvarukhoz tartozó humanistákat. Utóbbiak közül nem egy nem csak mint szerző, hanem mint fordító vagy könyvmásoló is tevékenykedett az egyes kódexek létrejötte körül.

Külön fejezet szól a másolókról, a könyvkötőmesterekről és azokról a művészekről, akik a kódexek miniatúráit készítették. A korvinákkal kapcsolatban eddig csupán néhány nagy miniatör nevét tartottuk számon: Tammaro de Marinis műve nyomán egészen bizonyos, hogy új neveket kell majd ezekhez sorolnunk. Hogy csupán egy egészen feltűnő példát említsünk: a nemrég a Vatikánban felfedezett *Arrianus-korvina* miniatörát D. J. A. Ross, a kódex felfedezője Francesco Antonio del Cherico-ban jelöli meg — bár nem minden feltétel nélkül. A Tammaro de Marinis művében közölt képanyag alapján biztosra kell vennünk, hogy a fenti kódex miniatör a nem Cherico, hanem Cristoforo Majoranna, aki 1480—1492-ig állt a nápolyi udvar szolgálatában. A to-

vábbiakban bizonyára még a kapcsolatok egész sorát lehet majd kimutatni a budai és a nápolyi könyvtár között.

Az ismertetett mű második kötete a nápolyi könyvtár állományáról nyújt, részben eddig teljesen ismeretlen levéltári adatok alapján hű és hiteles képet. A források szövegének részletes közlése annyival is értékesebb, mert ezek egy részének eredetije elpusztult a legutóbbi háború során.

A harmadik és negyedik kötet összesen 314, csak részben színes, de egyébként elsőrendű kivitelű reprodukciót tartalmaz az aragóniai uralkodók nápolyi könyvtárából fennmaradt kódexek lapjairól, kötéstábláiról, emblémáiról. Ezeket átlapozva első tekintetre is feltűnő az a nagy hasonlóság, ami a kötetekben közölt kötéstáblák és az ún. korvina-kötések között van.

Az egész munkához felhasznált irodalmi apparátus (amely az első kötet végén található) magyar vonatkozásaiban semmiképpen sem tekinthető teljesnek: FRAKNÓI, HEVESY, HOFFMANN Edit, THALLÓCZY neve előfordul, de pl. sem GULYÁS Pálnak SAMBUCUS könyvtáráról szóló munkája, sem pedig ZOLNAY—FITZ korvina-bibliográfiája nem szerepel az irodalomjegyzékben.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848—1959. Band 1. Wien. Wien—Stuttgart, 1960, Braunmüller. [6] 232 l.

Az osztrák sajtó történetének nélkülözött kézikönyvét PAUPIÉ ott kezdi, ahol a múlt századvég osztrák sajtótörténetesei (ZENKER, HELFERT) abbahagyták: a polgári forradalom évével. Két kötetre van tervezve a mű: ezek közül az elsőről adunk itt számot. Ez két részre oszlik: az első, rövidebb rész az általános sajtóviszonyokat, elsősorban a sajtójog mindenkori alakulását, valamint a mindenkoripolitikát tárgyalja (talán kissé messzebb menően is, mint az a sajtó párttagozódásának megértéséhez szükséges volna) — három fejezetre osztva, amelyeknek címe pontosan kifejezi az általuk felölelt szakaszokat: *Az Osztrák—Magyar Monarchia, Versailles-től Berchtesgaden-ig* s végül *A második világháború szakasza a jelenkorig*. A második rész az egyes (persze válogatott)

lapok leírását, bibliográfiái és történeti adataikat tartalmazza. A második rész jóval terjedelmesebb az elsőnél: a szerző célja nyilván az volt, hogy magukról az egyes orgánumokról adjon a könyv minél bővebb tájékoztatást. Az egyes leírások még azt is megmutatják, mely könyvtárakban és milyen jelzet alatt találhatók a tárgyalt sajtótermékek. A bevezetésből megtudjuk, hogy a még meg nem jelent második kötet fogja tárgyalni a hírigyűnköskéket, hírlap tudósítókat, hivatalos sajtószerveket és az újságírói szervezeteket, és ebben a második kötetben lesz a vidéki hírlapok részletes ismertetése, végül a teljes bibliográfia és a mutató.

A könyv tehát nem szintézis, hanem igazi német mintájú „Grundriss”, amelynek célja az érdeklődők és a kutatók eligazítása, a részletkutatások számára nélkülözhetetlen első adatszolgáltatás.

Az összefüggő történeti részből — amely már a hazai kapcsolatoknál és analógiáknál fogva is különösen érdekes számunkra — a polgári sajtószabadság megvalósulásának hosszú és bizonytalan útját emelhetjük ki. A hirdetési adó csak 1874-ben szűnt meg, a hírlapbélyeg 1879-ben, a kaució pedig 1894-ig volt kötelező. 1902-ben új sajtótörvény-javaslat készült, de ez nem került tárgyalás alá. És 1933-ban a DOLLFUSS-kormány már újra bevezette a cenzúrát. Jellemző a lapvállalkozás koncentrációjáról szóló rész is: az első konszern 1873-ban alakult, akkor, amikor az ELBEMÜHL-társaság 17 papírgyára mellé megvásárolt egy kiadóvállalatot és az egyik legrégibb (*Fremdenblatt*) meg az egyik legelterjedtebb (*Illustriertes Wiener Extrablatt*) napilapot. Egy másik nagy napilap, a *Neues Wiener Tagblatt*, a STEYRERMÜHL papírgyár ugyancsak vertikális felépítésű monopolvállalkozásához tartozott. A legtöbb lap bankérdekeltiségekkel állt közvetlen kapcsolatban, így a világhírű *Neue Freie Presse* az Angol—Osztrák Bankkal.

Nagyon érdekes a rovatok kialakulását tárgyaló rész is. És nem érdektelen megjegyeznünk, hogy az 1885-ben a vasárnapi munkaszünet tárgyában hozott törvényt vezetett arra, hogy a vasárnapi és hétfői lapok egy részét átmenetileg a magyar határvárosokban nyomtatták.

Nem lehet azonban teljesen egyetérteni a lapok csoportosításával a mű második részében; itt ugyanis két szempont — a

megjelenés szempontja egyfelől, a pártállás szempontja másfelől — keresztezi egymást. Így került az osztrák kommunisták 1948-tól 1957-ig fennálló *Der Abend* c. lapja a boulevard-lapok közé — csak azért, mert délután jelent meg, és ez a megjelenési mód általában a boulevard-lapok saját-sága volt.

Mindent összevetve, PAUPIÉ könyve a sajtótörténész, de a dokumentalista számára is értékes, alapvető kézikönyv.

DEZSÉNYI BÉLA

Langlois, Pierre—Mareuil André: Guide bibliographique des études littéraires. Paris, 1960, Hachette. 254, XXXII l.

A gazdag francia irodalmi bibliográfiák sorában két év leforgása alatt második kiadását érte meg a Pierre LANGLOIS és André MAREUIL szerkesztette irodalmi bibliográfia. A szerzők célkitűzése a *Bevezető* tanúsága szerint eredetileg az volt, hogy elsősorban a kulturális központoktól távol eső kisvárosok tanárai számára nyújtsanak segítséget, és ellássák őket útbaigazító tanácsokkal. A munka során felmerülő szükségletek arra készítették a szerzőket, hogy kiszélesítsék gyűjtéskörüket és úgy szerkesszék meg munkájukat, hogy a külföldi szakemberek és érdeklődők igényeit is ki tudják elégíteni. A bibliográfia végül e kettős célkitűzésnek megfelelően készült el. E kettősség nyomja rá bélyegét, ez azonban nem vált a kézikönyv kárára, sőt előnyösen gazdagította anyagát.

A bibliográfia két fő részre oszlik. Az elsőben a hagyományos irodalomtörténeti periodizációt követő hét fejezetben követi nyomon az irodalom fejlődését, a második részben a francia irodalom alaposabb megismerését elősegítő segédeszközöket sorakoztatja fel. Az első fő rész fejezetei közül az első helyen az antik görög és latin irodalom francia nyelven hozzáférhető auktorai, továbbá a korra, illetve az egyes szerzőkre vonatkozó szakirodalom kap helyet. E fejezet beiktatását az iskolai igények tették szükségessé. A második fejezet a középkor anyagát, a harmadiktól a hetedik fejezetig terjedő anyag pedig századonkénti megosztással egy-egy év-század anyagát mutatja be.

Az első hét fejezet általános szerkesztési elve a következő: első helyen a korra vonatkozó általános művek sora áll, a

korszak történelmét, művelődéstörténetét, összefoglaló irodalomtörténeti és művészettörténeti feldolgozását tartalmazó művek. Ezt követik az antológiák, szöveggyűjtemények, majd a nyelvre vonatkozó feldolgozások adatai, végül pedig a korszak kiemelkedő alkotóiról szóló alfejezetek. Természetesen ezek az utóbbi fejezetek nem mechanikus sorrendben követik egymást, hanem kronológiai rendben, az azonos irányzathoz tartozókat együvé sorolva. Az így kialakult csoportok előtt a rájuk vonatkozó összefoglaló művek találhatóak.

A bibliográfia célkitűzéséből következő, hogy nem csupán a bibliográfiai adatok felsorakoztatására szorítkozik, hanem a „bibliographie raisonnée” leegyszerűsített módszerét követve, szüksézávú útbaigazítást ad a feltüntetett művek jellegéről, illetve felhasználhatóságáról. E megjegyzések gyorsan eligazítják a kiadványt forgató gyakorló pedagógust éppúgy, mint a külföldi szakembert. Egy kiragadott példával szeretném jellemezni a szerkesztési elvet. A Jean-Jacques ROUSSEAU részlet felépítése a következő: az élén a két ROUSSEAU-bibliográfia adata áll, ezt követi a kommentáló mondatokkal kísért kiadás-felsorolás, az oeuvres complètes-ektől az ún. iskolai kiadásokig, majd a biográfiák következnek, szétválasztva az összefoglaló műveket, a részleteket tárgyalóktól, végül hasonló elvek alapján az életművet elemző irodalomtörténeti művek következnek. A bibliográfia célkitűzéseiből következik, hogy válogat, előnyben részesíti a modern, könnyebben hozzáférhető anyagot.

A második rész ugyancsak hét fejezetre tagolódik, és az irodalmi, irodalomtörténeti kutatások további segédeszközeit tartalmazza. Az első fejezet a nyelvre, különösen az irodalmi nyelvre vonatkozó műveket rendszerezi, a következő a bibliográfiai segédkönyvek annotált bibliográfiáját sorolja fel. A tizedik fejezet a nagy, összefoglaló irodalomtörténeti munkákat jellemzi. A tizenegyedik a különböző szövegkiadványok iránt érdeklődőket igazítja útba, felsorolja a fellelhető szövegkiadvány-sorozatokot. A következő fejezet egy nálunk kevésbé felhasznált irodalomnépszerűsítési módszer rendezett anyagát, a hanglemezre vett irodalmi alkotások korszakokba sorolt adatait tartalmazza. A szövegeket a legkiemelkedőbb művészek interpretálják, de

a huszadik századi felvételek között sok esetben maguk az írók szólaltatják meg alkotásaikat (többek között ARAGON, COCTEAU, ÉLUARD és GIDE). A tizenharmadik fejezet a szakfolyóiratokat csoportosítja, röviden jellemezve sajátos arculatukat. Az utolsó fejezet a „művelt ember” (l'honnête homme) számára elengedhetetlenül szükséges auktorok és művek jegyzékét tartalmazza a XIX. század végével bezáróan.

A második kiadás függelékeként a bibliográfia struktúráját követve a nem francia nyelven megjelent, francia irodalomtörténeti tárgyú monográfiák válogatott bibliográfiáját találhatja meg az olvasó.

REJTŐ ISTVÁN

Bako, Elemér: Hungarian abbreviations. A selective list. Compiled by —. Washington, 1961, Libr. of Congress. Slavic and Central European Division. Reference Department. IV, 145 l.

A Library of Congress érdemes kelet-európai rövidítésgyűjteményeinek sorában most az orosz, lengyel, cseh és jugoszláv füzetek után a magyar is megjelent. Terjedelemre és alakra is ez a legszerényebb a többiek között és benyomásunk szerint ez a legkevésbé sikerült is. Ez a megállapítás nem változtat azon a tényen, hogy ez a fottomechanikai sokszorosítással készült könyvecske — mint tudomásunk szerint az első terjedelmesebb magyar rövidítésgyűjtemény — még itthon is hézagot pótol, nem is beszélve arról, hogy külföldön nemcsak a rövidítések feloldásával, hanem azok kifogástalan angol fordításaival is jó szolgáltatásokat tehet. De ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a gyűjteménynek jelen alakjában lényeges hibái és hiányai is vannak. Ennek a fő okát abban látjuk, hogy a gyűjtés területét a szerző szinte egyáltalán nem korlátozta — talán csak a sportegyesületekre nem tér ki (bár az FTC-t itt is megtalálhatjuk) —, ezzel szemben nemcsak ún. kommersziális névrövidítéseket (mint pl. TÜKER, FAÉRT stb.) tartalmaz nagy mennyiségben, hanem olyan — pl. katonai — szó-rövidítéseket is hoz, amelyeket sem ún. hivatalos rövidítéseknek, sem gyakoriaknak nem tarthatunk (pl. elg. = ellenség, ellenséges; egys. = egység stb.). Így aztán —

aki sokat markol! — ez említett kategóriák anyaga nem éri el a kellő mennyiséget, s így továbbra is rejtély marad számunkra és a nagyvilág számára is, hogy olyan szép akronymok, mint a „Barnevál”, „Bőrella”, „Kipella”, „Erőjakab” és számtalan társaik milyen vállalatokat takarnak, viszont — ami ennél jóval nagyobb baj — a gyűjtemény „súlyosabb” anyagában is komoly hiányosságok vannak, mint arra MÁTRAJ László kitűnő kis ismertetésében egy angol szakfolyóiratban már rámutatott.¹ Az ő általa hiányolt ELTE (= Eötvös Loránd Tudomány Egyetem), OTSB (= Országos Testnevelési és Sportbizottság), EK (= Egyetemi Könyvtár), DEK (= Debreceni Egyetemi Könyvtár), SzEK (= Szegedi Egyetemi Könyvtár) mellé mi még felsorolnánk többek közt a következő névrövidítéseket: BgyM (= Begyűjtési Minisztérium), Elm M (= Élelmezési Minisztérium), KDB (= Közületi Döntőbizottság), KiSOSz (= Kiskereskedők Országos Szakszervezete), KK (= Közellátási Kormánybiztos), Közl. M. (= Közlekedésügyi Minisztérium), KPM (= Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium), ME (= Miniszterelnökség), M. M. Sz. Sz. (= Magyar Mérnökök Szabad Szakszervezete), PM (= Pénzügyminisztérium), SzTK (= Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ), VEM (= Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium), VKGM (= Város- és Községgazdálkodási Minisztérium), a gyakori szórövidítések közül pedig a l. (lásd) és a fm. (folyóméter) rövidítéseket. Viszont meg kell jegyeznünk, hogy felesleges dolgokat is találhatunk a füzetben, mint pl. „Patyolat” ami nem rövidítés.

E kis ismertetés írója, aki több, mint egy évtizede foglalkozik rövidítések gyűjtésével és feldolgozásával, teljes mértékben értékeli azt az önfeláldozó munkát, amit egy ilyen — a teljességet soha el nem érő — gyűjtemény összeállítása jelent, a fenti kritikai megjegyzésekkel, nem elkedvetleníteni akarta a kétségtelenül hasznos munka szerzőjét, hanem ösztönzést adni ahhoz, hogy egy esetleges új kiadás tervszerűbb elgondolás alapján a mostaninál teljesebb és tökéletesebb kidolgozásban kerüljön forgalomba.

MORAVEK ENDRE

¹ *Library Review*, Winter 1961. 294. l.

Herrmann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation. Klassifizierungstechnik. 4. erweiterte und verbesserte Auflage. Leipzig, 1962, Verl. f. Buch- und Bibliothekswesen. 98 l.

Az Institut für Dokumentation der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin negyedik kiadásban bocsátja közre Peter HERRMANN tanulmányát az Egyetemes Tizedes Osztályozásról. A kiadások száma azt bizonyítja, hogy HERRMANN könyvét nagy érdeklődéssel fogadták a Német Demokratikus Köztársaságban, a kiadó testület előkelő volta pedig amellettszól, hogy az illetékes körök súlyt helyeznek arra, hogy a dokumentációs intézmények és könyvtárak dolgozói ismerjék az ETO problémáit.

HERRMANN munkájának kelendőségét megmagyarázza az a körülmény, hogy a szerző világosan, közérthető módon adja elő mondanivalóját, és mindig figyelembe veszi a gyakorlat kívánalmait. Az első és második kiadás — mint az előszó kiemeli — a szakozóknak akart gyakorlati vezérfontalat adni a kezébe. A harmadik és a negyedik kiadás ezen felül azokra is figyelemmel van, akik a már szakozott anyaggal dolgoznak, ezt kell elrendezniük és újra megtalálniuk. E két szempont tekintetbe vételével a szerző elmondja mindazt — sem többet sem kevesebbet —, amit az ETO-val dolgozóknak erről a rendszerről tudnia kell. Ismerteti az ETO lényegét és kifejlődésének történetét. Tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy miképpen dolgozhatjuk bele magunkat ebbe a kiterjedt rendszerbe. Beszél azután az ETO felépítéséről és logikájáról. Itt sajnálattal állapítottuk meg, hogy azt a látszólagos ellentmondást, miszerint az ETO-ban az általánosabb fogalmakat kisebb számok fejezik ki, HERRMANN is azzal a — véleményünk szerint hibás — magyarázattal igyekszik érthetővé tenni, hogy a jelzetekben az első pont után következő számokat tulajdonképpen tizedes számoknak kell tekinteni. Hibás ez a magyarázat mindenekelőtt azért, mert a tizedes szám is növeli a mennyiséget. De főként azért hibás, mert a decimális osztályozás logikáját ismeri félre. Az ETO-ban ui. a szám fogalmat jelent, a fogalom pedig annál kevesebb jeggyel rendelkezik, minél általánosabb. Ha így tekintjük az ETO szákszámait, akkor világos, hogy az egyetemes fogalmat

kevesebb jeggyű számmal kell kifejezni, mint az egyedit.

Elismerésre méltóan világos indokolással tárgyalja HERRMANN az osztályozás technikájának problémáit. Igyekszik ránevelni olvasóit az egységes és következetes szakozásra. Ennek érdekében behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hol kell részletesebb s hol kevésbé részletes osztályozásra törekednünk. Figyelmeztet az alosztások szükségtelen halmozásának elkerülésére, a szükséges alosztások logikus rendjének megtartására. Alapszabálynak tekinti, hogy a szakozó úgy alkossa meg a jelzetet, hogy azalatt bármikor meg is tudja találni az odahelyezett anyagot.

Az ETO alapján rendezett katalógus könnyebb kezelhetősége érdekében szükségesnek tartja HERRMANN tárgyszónyilván tartás vezetését is. Ennek alapja lehet az ETO mutatója, de fel kell venni bele a viszonyítással képzett fogalmakat is. Csak ennek segítségével érhetjük el, hogy következetesen mindig ugyanazt a jelzetet adjuk az azonos fogalmaknak.

Hasznos tájékoztatást nyújt a könyvecske az ETO kiegészítésével kapcsolatos eljárásról. Kár, hogy a kiegészítésre irányuló javaslatok formalitásainak ismertetésénél nem emlékezik meg arról, hogy törölt szám helyébe új fogalmat helyezni bizonyos — a katalógusok rendje érdekében megszabott — határidőn belül nem lehet. Ennek a szabálynak ismerete sok fölösleges munkától megkíméli a javaslattevőket. Helyeselnünk kell ezzel szemben azt, hogy HERRMANN felhívja a figyelmet azokra a hátrányokra, amelyekkel az ETO-szákszámok egydimenziós alosztásának mértéktelen szaporítása jár. Nem kétséges, hogy az új szákszámoknak az a tömeggyártása, amelyre a FID az utóbbi időkben rátért, nemcsak a katalógusok folytonos átrendezése szempontjából jelent leküzdhetetlen nehézségeket, hanem hovatovább lehetetlenné teszi azt is, hogy egy átlagos szakozó az ETO egész területét áttekinthesse.

Az ETO szerint szakozók munkaeszközeit tárgyaló részben érdeklődéssel olvastuk, hogy a Német Szabványügyi Bizottság díjtalan ETO felvilágosító szolgálatot állított fel. Ezt mindenki igénybe veheti, aki szakozásában olyan nehézségekre bukkan, amelyeket saját eszközeivel nem tud elhárítani. Ilyen természetű felvilágosító

szolgálat bevezetése nálunk is nagyon kívánatos lenne. Az Országos Osztályozó Bizottság foglalkozik ugyan elvi kérdésekkel, egy-egy újonnan felmerülő fogalom kifejezésére javasol is szakjelzeteket, de konkrét szakozási nehézségekben nem nyújt és nem is nyújthat segítséget az osztályozóknak. Pedig az ilyen jellegű felvilágosítások nagy mértékben elősegítenék szakozóink munkájának egységesebbé tételét.

Foglalkozik végül a szerző az ETO alkalmazásának területeivel és alkalmazásának előnyeivel, valamint hátrányaival. Kitér, hogy az ETO igen használható katalógusok, könyvek rendezésére, kiadóhivatalokban és szabadalmi irodákban, gyűjtemények, levéltárak anyagának szakok szerinti csoportosítására, jegyzékek, bibliográfiák áttekinthetővé tételére, codeként mechanikus válogatásnál és szakszótárak szerkesztésénél egyaránt. Előnyei: univerzális jellege, nemzetközi érvénye, sajátos metodikája, amely lehetővé teszi az osztályozás elemeinek legkülönbözőbb kombinálását, végül az, hogy számokkal dolgozik, amelyek egyértelműek és a beosztásban is könnyebben kezelhetők, mint a betűk. Hátrányai — a túlzó egydimenziós alosztáson kívül — olyan hiányosságok, amelyek nem az ETO felépítésének folyamánai, más szakrendszerekben is felmerülnek.

TAKÁCS MENYHÉRT

Les bibliothèques dans la République Populaire Roumaine. București, 1961, Meridiens. 75 l.

A Román Népköztársaság könyvtárügyét ismertető füzet nyolc fejezetben tárja a közönség elé a román nép kulturális forradalma egyik jelentős tényezőjének: a könyvtárügynek a fejlődését. Az első fejezet rövid áttekintést ad a nyomdászat és a könyvtárügy fejlődéséről. A második fejezettől kezdve mutatja be a Román Népköztársaság könyvtári hálózatának szervezeti felépítését. A Román Népköztársaságban jelenleg 27 647 könyvtár működik, tehát minden 620 lakosra jut egy könyvtár. Ezek a könyvtárak összesen 60 millió kötetnyi állománnyal rendelkeznek, tehát minden 100 lakosra 360 kötet könyvtári könyv jut. 1959-ben 6 240 000 olvasó több mint 42 millió könyvet kölcsönzött.

Helyreigazítás. Az 1962. évi 4. szám 350. lapján a 2. hasáb 17. sorában „irt” helyett „írtak” olvasandó.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. X. 31. — Példányszám: 1100 —

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

Terjedelem: 14,7 (A/5) ív

Az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium könyvtári hálózatába tartozik a 16 területi könyvtár. Ezek a „nagy könyvtárak színvonalán működve kielégítik a nagyközönség olvasási igényeit, valamint a tudományos kutatók tájékoztatási és dokumentációs szükségleteit”. A területi könyvtárak ellenőrzése és irányítása alatt működnek a körzeti könyvtárak. Az említett két könyvtártípust egészíti ki a városi és falusi könyvtárak kiterjedt hálózata. A Minisztérium hálózatába tartoznak a különböző iskolák és egyetemek könyvtárai is. Az utóbbiak évente 480 000 kötetet gyarapodnak, s a 255 olvasóteremnek 13 749 férőhelye van (szemben az 1948-i 64 olvasóterem 2326 férőhelyével).

A szakszervezeti könyvtárhálózatban 1959-ben 5310 könyvtár 9 273 000 kötet állománnyal működött. A szövetségi könyvtárak 533 000 kötetét 95 000 olvasó vette igénybe.

Külön fejezet tárgyalja a két nemzeti könyvtár: a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának és a Román Népköztársaság Központi Állami Könyvtárának fejlődését. Az Akadémiai Könyvtár 1959. évi legfontosabb adatai: állománya 2 690 000 kötet könyv, 32 000 folyóiratfészeség 450 000 kötetben, 15 700 kézirat, 132 000 különböző történelmi dokumentum, 115 000 metszet, lenyomat, fénykép, 9000 térkép, 120 000 érem. A könyvtár 88 ország intézményeivel áll rendszeres cserekapcsolatban. Az 1955-ben megszervezett Központi Állami Könyvtár állománya ma már három és fél millió kötet, olvasótermeiben naponta 550 személy fordul meg. A könyvtár legfontosabb feladata a kötelepéldányok alapján az ország sajtótermékeinek gyűjtése, nyilvántartása, a nemzeti bibliográfia összeállítása, a közművelődési könyvtárak módszertani irányítása, a könyvtárosok képzése és továbbképzése, könyvtártani kézikönyvek kiadása; országos viszonylatban intézi a könyvtárközi kölcsönzést.

A füzet ismerteti még a szakkönyvtári és dokumentációs hálózatot, tájékoztat a könyvtári munka módszereiről, a könyvtárosképzésről és a romániai könyvtárpolitika különböző kérdéseiről (pl. irányítás, nemzetközi kapcsolatok stb.).

MOLNÁR ISTVÁN

TARTALOM

<i>k. b.</i> : A VIII. Kongresszus után	1
<i>Kőhalmi Béla</i> : A művek sorsa és a bibliográfia — Das Schicksal der Werke und die Bibliographie	4
<i>Csapodi Csaba</i> : Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? — Quand l'atelier des illuminateurs du roi Matthias a-t-il cessé de travailler?	27
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635) — Der Ursprung der Bestände der Universitätsbibliothek zu Budapest (1561—1635)	43
<i>Rejtő István</i> : A Budapesti Napló és a „hiréli” rovat — La fondation et les premières années du journal Budapesti Napló (1896—1898)	59
<i>Siklós András</i> : A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919 — The Hungarian Press during the Revolutions 1918—1919	73

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kókay György</i> : Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában	86
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II.	92
<i>Kozocsa Sándor</i> : Arany János szerkesztői munkásságához	98
<i>Antall József</i> : Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése	100
<i>Fodor Oszkár</i> : Szamuely Tibor ismeretlen cikkei	107
<i>Markovits Györgyi</i> : „Tétek a föld!”	110

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben	116
<i>Dumitrescu, Dinu A.</i> : Une édition inconnue d'une „Neue Zeitung” imprimée en Hongrie en 1595	120
<i>Jenei Ferenc</i> : Lipsiai Pál levele Melith Péterhez	121

FIGYELŐ

<i>Moravék Endre</i> : Ötven éves a Deutsche Bücherei	123
<i>Haraszthy Gyula</i> : A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei	126
<i>Tótkés László</i> : A mikrokártya és a kutatók	130
<i>Molnár Nándor</i> : Közvetlen vagy közvetett átírást?	146

<i>HIREK</i> : Aranyossi Pál emlékezete (<i>Dezsényi Béla</i>) — Geréb László 1905—1962 (<i>Zoltán József</i>) — Tóth Kálmán — Újranyomják a Kolokol-t (<i>Nagydiósi Gézáné</i>) — Százestendőös Magyarország legnagyobb földgömbje (<i>Fallenbüchl Zoltán</i>) — Tangut filológia (<i>Nagydiósi Gézáné</i>) — Új nyugatnémet könyvtár-tudományi összefoglalás (<i>T. A.</i>) — Fordítási statisztika (<i>N.</i>) — Husz tan-könyve (<i>N.</i>)	148
---	-----

SZEMLE

Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960 (Ism. <i>Hodinka László</i>)	154
Arany János „Kaposos könyve” (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	155
Pálffy Endre: A román irodalom története (Ism. <i>Kemény G. Gábor</i>)	156
Serate d'Opere di Eszterháza (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	159
Újabb exlibris-irodalom (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	160
Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques (Ism. <i>Tóth András</i>)	162
Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>)	163
Paupié, Karl: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	164
Langlois, Pierre—Mareuil, André: Guide bibliographique des études littéraires (Ism. <i>Rejtő István</i>)	165
Bako, Elemér: Hungarian abbreviations (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	166
Herrmann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	167
Les bibliothèques dans la République Populaire Roumaine (Ism. <i>Molnár István</i>)	168

TABLES DES MATIÈRES

<i>k. b.</i> Après le VIIIème Congrès	1
<i>B. Kőhalmi</i> : Le destin des oeuvres littéraires et la bibliographie Avec résumé en allemand)	4
<i>Cs. Csapodi</i> : Quand l'atelier des illuminateurs du roi Matthias a-t-il cessé de travailler? (Avec résumé en français)	27
<i>D. Dümmerth</i> : L'origine des collections de la Bibliothèque Universitaire de Budapest 1561—1635 (Avec résumé en allemand)	43
<i>I. Rejtő</i> : La fondation et les premières années du journal Budapesti Napló (1896—1898) (Avec résumé en français)	59
<i>A. Siklós</i> : La presse Hongroise à l'époque des révolutions 1918—1919 (Avec résumé en anglais)	73

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Gy. Kókay</i> : Opinions sur la profession journalistique à l'époque des lumières en Hongrie	86
<i>J. Barcza</i> : La première bibliothèque de Ferenc Kazinczy à Sárospatak	92
<i>S. Kozoca</i> : Contributions à l'activité rédactionnelle du poète János Arany	98
<i>J. Antall</i> : József Eötvös et la licence du journal Politikai Hetilap	100
<i>O. Fodor</i> : Les articles inconnus de Tibor Szamuely	107
<i>Gy. Markovits</i> : „Tiéték a föld!” (Livre interdit en 1935 de Mihály Károlyi)	110

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Vieux imprimés de Hongrie dans les bibliothèques de Slovaquie	116
<i>D. A. Dumitrescu</i> : Une édition inconnue d'une „Newe Zeitung” imprimée en Hongrie en 1595	120
<i>F. Jenei</i> : La lettre de Pál Lipsiai Rhéda à Péter Melith	121

CHRONIQUE

<i>E. Moravsek</i> : La cinquantenaire de la Deutsche Bücherei	123
<i>Gy. Haraszthy</i> : Les listes d'acquisitions collectives des bibliothèques hongroises	126
<i>L. Tókes</i> : La microcard et la recherche scientifique	130
<i>N. Molnár</i> : Translittération bibliographique faite d'après une langue autre que la langue originale des ouvrages	146

NOUVELLES	148
------------------------	-----

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960 (<i>L. Hodinka</i>)	154
Arany János „Kapcsos könyve” (<i>P. D. Szemző</i>)	155
Pálffy Endre: A román irodalom története (<i>G. G. Kemény</i>)	156
Serate d'Opere di Eszterháza (<i>M. Takács</i>)	159
Nouveaux livres sur les ex-libris (<i>F. Galambos</i>)	160
Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot (<i>A. Tóth</i>)	162
Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona (<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i>)	163
Paupié, Karl: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte (<i>B. Dezsényi</i>)	164
Langlois, Pierre—Mareuil, André: Guide bibliographique des études littéraires (<i>I. Rejtő</i>)	165
Bako, Elemér: Hungarian abbreviations (<i>E. Moravsek</i>)	166
Herrmann, Péter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (<i>M. Takács</i>)	167
Les bibliothèques dans la République Populaire Romaine (<i>I. Molnár</i>)	168